

ГАРИЄР ЛІ

ЛАУРЕАТ ПУЛІТЦЕРІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

Вбити
пересмішника

ГАРИЄР ЛІ

ВБИТИ ПЕРЕСМІШНИКА

Гарпер Лі

**ВБИТИ
ПЕРЕСМІШНИКА**

Harper Lee

TO KILL A MOCKINGBIRD

Переклад з англійської Тетяни Некряч

Усі права застережені. Жодну частину цієї публікації не можна відтворювати, зберігати в системі пошуку інформації чи передавати в будь-якій формі будь-яким способом — електронним, механічним, ксерокопіюванням або іншим способом — без попереднього письмового дозволу власника.

ISBN 978-966-923-028-7

© Harper Lee, текст, 1960
© Тетяна Некряч, переклад, 2015
© ТОВ «Компанія «Осма», 2015

*Містеру Лі й Алісі
на знак любові та приязні*

І юристи, гадаю, були колись дітьми.

Чарльз Лем

ЧАСТИНА I

1

Коли моєму братові Джемі майже виповнилося тринадцять років, у нього трапився складний перелом руки в лікті. Щойно перелом загоївся й розсіялися страхи Джемі, що він більше не зможе грати у футбол, ця травма не надто його турбувала. Ліва рука в нього стала трохи коротша за праву; як він стояв або ходив, то долоню тримав під прямим кутом до стегна. Але те було йому байдуже, головне, що він міг і далі ганяти м'яча.

Відтоді сплило достатньо років, щоб можна було поглянути на них як на минуле, й ми іноді обговорювали події, що призвели до того нещасного випадку. Я твердила, що все почалося з Юелів, а Джемі, який був на чотири роки за мене старший, наполягав, що початок треба шукати раніше. А саме того літа, коли до нас приїхав Ділл і в нього виникла задумка виманити з дому Примару Редлі.

А я казала: якщо брат хоче дошукуватися першопричин, то варто почати з Ендрю Джексона. Якби генерал Джексон не погнав індіанців племені струмка* угору по струмку, тоді Саймон Фінч не приплив би на своєму човні річкою Алабама, і де б ми всі в такому разі були? Ми з Джемі вже не вирішували своїх суперечок кулаками, як змалку, тому звернулися до Атикуса, щоб він нас розсудив. Батько сказав, що ми обоє маємо рацію.

Ми — південці, отож деякі наші родичі й соромляться, що жоден з відомих нам прашурів не брав участі в битві при

---

* Плем'я мискокі, або кріки (від англ. *creek* — струмок).— Тут і далі прим. ред.

Гастингсі* — ні з боку англосаксів, ні з боку норманів. З предків ми знаємо тільки Саймона Фінча, фармацевта з Корнвола, який до того ще й промишляв хутровиною і побожність якого поступалася лише його скнарості. В Англії Саймона переслідували ті, кого їхні ліберальніші одновірці називали методистами, а Саймон також уважав себе методистом, тож він переправився через Атлантику до Філадельфії, звідти потрапив на Ямайку, потім до Мобіла і до Сент-Стефана. Пам'ятаючи настанови Джона Веслі** про багатослів'я під час купівлі й продажу, він заробив чималенько практичною медициною, проте щастя не здобув, бо всякчас боявся зашкодити славі Божій, наприклад, вбиратися у розкішний одяг чи носити золоті прикраси. Тому Саймон, забувши приписи свого навчителя щодо володіння не-вільниками, купив собі трьох рабів і з їхньою допомогою почав будувати маєток на берегах Алабами, десь за сорок миль від Сент-Стефана. Він повернувся до Сент-Стефана тільки одного разу — щоб знайти собі дружину, і вже з нею завів потомство, у якому переважали доньки. Саймон дожив до вельми поважного віку і помер багатієм.

Чоловіки з цього роду зазвичай залишалися в маєтку, який називався Пристань Фінча, і заробляли на життя бавовною. Маєток був цілком самодостатній, хоча й скромний на тлі сусідніх плантацій: на Пристані виробляли все необхідне, окрім льоду, пшеничного борошна й одягу; все це завозилося на пароплавах з Мобіла.

Саймон сприйняв би з безсилою люттю сутички між Північчю й Півднем, оскільки війна позбавила його нащадків усього, що вони мали,— окрім землі. Але традиція жити у своєму

---

* Вирішальна битва для норманського завоювання Англії, яка відбулася 14 жовтня 1066 р.

** Джон Веслі (1703-1791) — засновник Методистської церкви, відомий богослов.

маєтку лишалася непорушною аж до початку двадцятого століття, доки мій батько, Атикус Фінч, не вирушив до Монтгомері вивчати право, а його молодший брат — до Бостона вивчати медицину. Їхня сестра Александра була єдиною з Фінчів, хто залишився на Пристані: вона вийшла заміж за маломовного чоловіка, який тільки й робив, що лежав у гамаку біля річки і споглядав за своїми вудочками.

Коли батько отримав диплом юриста, він повернувся до Мейкома і розпочав свою практику. Мейком, розташований миль за двадцять на схід від Пристані Фінча, — головне місто округу Мейком. У кабінеті Атикуса в будівлі суду вміщалися тільки вішак для капелюхів, плювальниця, шахівниця й незаплямований Кодекс штату Алабама. Першими батьковими клієнтами стали дві останні особи, яких повісили у мейкомській міській в'язниці. Атикус умовляв їх погодитися на великодушність штату, який готовий був дарувати їм життя за умови визнання провини у вбивстві другого ступеня, тобто ненавмисному, але ті були з роду Геверфордів, а у нас кожному відомо, що всі Геверфорди — невинуваті упертюхи. Ті двоє Геверфордів уколошкали головного місцевого коваля через непорозуміння, викликане тим, що він буцімто захопив їхню кобилу, необачно вчинили це у присутності трьох свідків, та ще й наполягали, що тому сучому сину так було і треба, і вважали, що такого пояснення цілком досить для виправдання. Вони вперто не визнавали, що винні у навмисному вбивстві першого ступеня, отже Атикус майже нічого не міг зробити для своїх клієнтів, хіба що прийти на їхню страту, і ця подія, вочевидь, породила у мого батька глибоку нехіть до кримінальних справ.

Протягом перших п'ятьох років життя у Мейкомі Атикус головно переймався економією; він вкладав увесь свій заробіток в освіту свого брата. Джон Гейл Фінч був на десять років молодший за мого батька; він вирішив вивчати медицину в часи, коли

бавовну не варто було і вирощувати; проте, коли дядько Джек почав працювати, Атикус уже пристойно заробляв на юриспруденції. Він любив Мейком, бо народився і виріс у цих краях; він знав тутешніх мешканців, а вони знали його; а завдяки невтомності Саймона Фінча Атикус мав родичів і свояків практично у кожній сім'ї нашого міста.

Мейком був старим містом, і коли я з ним запізналася, він був утомленим старим містом. У дощові дні вулиці перетворювалися на руду багнюку; тротуари поросли травою, будівля суду стояла на площі перехняблена. Чомусь здавалося, що тоді було спекотніше: чорний пес знемагав улітку; сухоресбрі мули, запряжені у двоколки, відмахувалися від мух у задушливій тіні віргінських дубів на центральній площі. Накрохмалені комірці чоловіків розкисали вже о дев'ятій ранку. Пані брали ванну до опівдня і після пообіднього сну, але увечері все одно були схожі на глевкі бісквіти, глазуровані потом і ароматним тальком.

Люди в ті часи рухалися повільно. Вони дріботили через площу, зазирали з однієї крамниці до іншої і нікуди не поспішали. Доба мала двадцять чотири години, але здавалася довшою. Ніхто нікуди не квапився, бо не було куди йти, не було чого купувати, як не було й грошей на покупки і не було на що дивитися за межами округу Мейком. І все ж таки для декотрих людей то були часи обережного оптимізму: округу Мейком нещодавно пояснили, що боятися нема чого, окрім самого страху.

Ми мешкали на центральній вулиці житлової частини міста — Атикус, Джем і я, а ще наша куховарка Келпурнія. Ми з Джем і вважали, що наш тато — нівроку собі: він грався з нами, читав нам і ставився до нас чемно, хоча й трохи відсторонено.

Зовсім не те було з Келпурнією. Вона вся ніби складалася з самих гострих кутів і кісток; була короткозора і косоока; долоню мала широку як дошка і двічі твердішу. Келпурнія завжди

виганяла мене з кухні, примовляючи: чому ж я не можу поводитися так гарно, як Джемі,— хоча їй було чудово відомо, що Джемі старший за мене, а ще вона заганяла мене додому, коли я ще не нагулялася. Наші битви були спічні, але завжди мали один і той самий фінал. Келпурнія брала гору, тим більше що Атикус щоразу ставав на її бік. Вона мешкала в нас, відколи народився Джемі, отже я зроду відчувала її тиранічну присутність.

Наша мама померла, коли мені було два роки, тож я не відчувала її втрати. Її дівоче прізвище було Грем, і родина її жила в Монтгомері; Атикус познайомився з мамою, коли його вперше обрали до законодавчих зборів штату. Він уже тоді був не дуже молодий, на п'ятнадцять років за неї старший. Джемі народився у перший рік їхнього шлюбу, я — за чотири року після нього, а через два роки мама померла від раптового серцевого нападу. Кажали, що у їхній родині це спадкове. Я не сумувала за нею, а от Джемі сумував. Він її добре пам'ятав й іноді, у розпал ігор, журливо зітхав, ішов за гараж і там грався на самоті. Коли на нього таке находило, я розуміла, що ліпше його не чіпати.

Коли мені майже виповнилося шість, а Джемі десять, наша територія для літніх забав простягалася до будинку місіс Генрі Лафает Дьюбоз, через два двори на північ від нас, і до Садиби Редді, через три двори на південь, але ми завжди добре чули голос Келпурнії, коли вона кликала нас додому. Ми ніколи не намагалися перетинати ці межі. В будинку Редді переховувалася невідома істота, сама лише згадка про яку робила нас шовковими на цілий день; а місіс Дьюбоз була зла як мегера.

Того літа до нас приїхав Ділл.

Якось рано-вранці, коли ми з Джемі вийшли гратися у двір, раптом почулося якесь шарудіння на городі нашої сусідки міс Рейчел Гейверфорд. Ми підійшли ближче до дротяної загорожі подивитися, чи не заліз у капусту якийсь цуцик, бо собака міс Рейчел саме мала народити, але натомість побачили маленького

хлопчика, що сидів навпочіпки і спостерігав за нами. Він був не набагато вищий за капусту. Ми не зводили з нього очей, поки він не сказав:

— Привіт.

— І тобі привіт,— чемно відповів Джемі.

— Я — Чарльз Бейкер Гарис,— сказав той.— Я вмю читати.

— Ну то й що? — спитала я.

— Просто я подумав, може, вам цікаво. Якщо треба щось прочитати, я б міг...

— Скільки тобі років? — спитав Джемі.— Чотири з половиною?

— Скоро сім.

— Що ж тут дивного? — сказав Джемі й тицьнув на мене пальцем.— От Скаут у нас читає з самого народження, а вона ще й до школи не ходить. Щось ти дуже миршавий як на сім років.

— Я невеличкий, але дорослий.

Джемі відкинув чубчик з чола, щоб краще роздивитися.

— Чому б тобі не перелізти до нас у двір, Чарльзе Бейкере Гарис? — спитав він.— Господи, ну й ім'я!

— Не кумедніше за твоє. Тітка Рейчел каже, що тебе звати Джеремі Атикус Фінч.

Джемі насупив брови.

— Я великий, і моє ім'я мені пасує. А твоє довше за тебе самого. Мабуть, на цілий фут.

— Усі називають мене Ділл,— промовив Ділл, пролізаючи під загорожею.

— Ліпше лізь понад дротом, а не під ним,— порадила я.— Звідки ти приїхав?

Ділл був родом з Меридіана, штат Міссісіпі, він приїхав на літо до своєї тітки, міс Рейчел, і тепер шоліта буватиме

в Мейкомі. Його родина вся походить з округу Мейком, мати його працювала у фотоательє в Меридіані й послала його фотографію на конкурс «Красива дитина», і виграла п'ять доларів. Вона віддала ці гроші Діллу, і він на них двадцять разів ходив у кіно.

— А у нас тут не буває кіносеансів, хіба що іноді фільми про Ісуса у суді,— сказав Джемі.— А ти бачив щось цікаве?

Ділл бачив «Дракулу», і це відкриття змусило Джемі подивитися на нього майже з повагою.

Ділл був кумедний. Він носив сині полотняні труси, які пристьобувалися до сорочки, волосся він мав біле-біле, легке як гусячий пух; був він за мене старший на цілий рік, а я над ним стриміла, наче вежа. Коли він почав переповідати ту стару історію, його блакитні очі то загорялися, то тьмяніли; сміх його завжди вибухав несподівано й радісно; він безнастанно смикав себе за пасмо волосся, що падало йому на лоба.

Коли Ділл змішав Дракулу з землею, а Джемі сказав, що фільм, схоже, цікавіший за книжку, я спитала у Ділла, де його батько.

— Ти нічого нам про нього не розповів.

— У мене немає батька.

— Він помер?

— Ні.

— Якщо він не помер, значить, батько в тебе є.

Ділл зашарівся, а Джемі наказав мені замовкнути,— певна ознака того, що він придивився до Ділла і вирішив прийняти його до нашого товариства. Відтоді літо проходило за звичним приємним розпорядком. Приємний розпорядок полягав у вдосконаленні нашого будиночка на дереві, який ми влаштували між двома велетенськими платанами у дворі; в суперечках; в інсценізаціях творів Олівера Оптика, Віктора Еплтона

та Едгара Райса Берроуза*. Отут Ділл був нам як знахідка. Він брався за всі характерні ролі, які раніше доводилося виконувати мені,— за мавпу в «Тарзані», містера Кребтрі у «Братах Роуверах» і містера Деймона у «Томі Свіфті». Отак ми дізналися, що Ділл — справжній чарівник, такий собі кишеньковий Мерлін, у голові якого вирують ексцентричні плани, дивовижні прагнення і фантастичні витівки.

Але наприкінці серпня наш репертуар дещо зблякнув від безкінечних повторень, і саме тоді у Ділла виникла ідея виманити Примару Редлі.

Садиба Редлі причарувала Ділла. Попри всі наші застереження й пояснення, вона притягувала його до себе, як місяць притягує океан, але Ділл не наважувався заходити далі вуличного ліхтаря на розі,— це відстань достатньо безпечна від воріт Редлі. Отам він стояв, охопивши руками товстий стовп, і все дивився і мріяв.

Садиба Редлі випиналася крутою дугою поза нашим будинком. Якщо йти на південь, можна було побачити ганок; потім тротуар різко повертав і огинав подвір'я. Будинок був невисокий, колись білий, з широкою галереєю і зеленими віконницями, але все давно потемніло і злилося з сірим двором. Гнила від дощів покривельна дражка висіла по краях веранди; кристалі дуби не пропускали сонячного проміння. Залишки штахетів похилилися як п'яні, охороняючи двір — «підметений» двір**, який ніколи не підмітався і майже весь заріс бур'янами.

В цьому будинку домував злобливий привид. Подейкували, що він існує, але ми з Джемі ніколи його не бачили.

---

* Американські автори пригодницьких книжок переважно для хлопчиків.

** «Підметений двір» (англ. *swept yard*) — традиційний для Західної Африки чисто виметений земляний двір; цю традицію чорношкірі раби привезли з собою в Америку.

Подейкували, що він виходить ночами, коли не видно місяця, і зазирає у чужі вікна. Якщо у когось замерзали азалії від раптового похолодання, значить, то він на них дмухав. Будь-який таємний злочин, скоєний у Мейкомі, був його справою. Якось усе місто збентежили моторошні нічні пригоди: курчат, домашніх котів і песиків знаходили жорстоко понівеченими; і хоча з'ясувалося, що винуватцем був Едді-Вар'ят, який потім утопився у Чорторії Баркера, люди і далі скоса поглядали на Садибу Редді, не кваплячись відректися від своїх початкових підозр. Жоден негр не наважувався пройти повз Садибу Редді уночі, а перебігав на протилежний бік вулиці, та ще й насвистував, щоб відігнати страх. Подвір'я мейкомської школи межувало з задвірками Садиби, і з їхнього боку на шкільний майданчик сипалося безліч горіхів, але ніхто з дітей і пальцем їх не торкався: кому ж не відомо, що горіхи Редді отруйні! Якщо бейсбольний м'яч залітав на подвір'я Редді, він без зайвих питань уважався втраченим.

Нещастя цього дому почалися задовго до того, як народилися ми з Джемі. Родина Редді, яку б радо прийняли будь-де в нашому місті, трималася відлюдькувато, а такі схильності не віталися й не пробачалися. Вони не ходили до церкви, хоча у Мейкомі це головна розвага, і молилися у себе вдома; місіс Редді майже ніколи не заходила до сусідів на каву і зовсім ніколи не відвідувала місіонерських зборів. Містер Редді ходив щодня рівно о пів на дванадцятую в середмістя і повертався вже о дванадцятій, іноді з великим коричневим пакетом, у якому, як припускалося, приносив харчі для сім'ї. Я так і не дізналася, чим заробляв на життя містер Редді,— Джемі казав, що він «купує бавовну», це така ввічлива форма замість «байдики б'є»,— але подружжя Редді та їхні двоє синів жили тут споконвіку.

Віконниці й двері будинку Редді не відчинялися навіть у неділю, і це також суперечило звичкам Мейкома: зачинені двері

означали або хворого в хаті, або холод. Неділя вважалася офіційним днем для візитів: пані затягувалися у корсети, чоловіки надягали піджаки, а діти взували черевички. Але нікому б і на думку не спало піднятися на ганок Редлі недільного пообіддя й озватися до хазяїв. У їхньому будинку не було скляних дверей. Якось я спитала в Атикуса, чи мали вони їх колись, і він сказав — так, але ще до мого народження.

Згідно з місцевою легендою, коли молодший із синів Редлі був ще підлітком, він зв'язався з молодими Каннінгемами з величезного і безладного клану Каннінгемів, який мешкав у Старому Саремі на півночі округу, і ці шибайголови згуртувалися у щось на кшталт банди, чого в Мейкомі зроду не було. Вони не завдали багато шкоди, але місто тільки про них і гуділо, і троє проповідників засуджували їх публічно з церковних кафедр: вони вешталися біля циркульні; вони їздили автобусом до Еботсвіля по неділях і ходили там у кіно; вони з'являлися на танцях у горезвісному прибережному ігорному кублі — таверні «Крапля роси і притулок рибалки»; вони намагалися підпільно гнати віскі. Ніхто у Мейкомі не наважився натякнути містеру Редлі, що його син потрапив у лиху компанію.

Якось увечері ці хлопці аж надто розбешкетувалися і почали їздити задом наперед по центральній площі на чийсь позиченій напіврозваленій автомашині, вчинили опір старезному судовому посильному містеру Коннеру, який спробував був їх зупинити, і замкнули його у флігелі за будинком суду. Все місто вирішило, що час вжити заходів; містер Коннер повідомив, що впізнав кожного з хлопців і що він твердо налаштований домогтися для них покарання, отже вся ватага постала перед суддею у справах заповітів за звинуваченням у неспристойній поведінці, у порушенні спокою, в образах словами і дією, а також у вживанні лайливих і богохульних слів у присутності жінок. Суддя

спитав у містера Коннера, чому той включив оте останнє звинувачення; містер Коннер пояснив, що вони лихословили достатньо голосно, щоб їх могла почути кожна леді у Мейкомі. Суддя прийняв рішення послати порушників до ремісничого училища штату, куди подеколи відряджали хлопців бодай для того, щоб забезпечити їм харчування й відносно пристойне житло: училище аж ніяк не в'язниця, і жодного безчестя у тому не було. Містер Редді мав щодо цього іншу думку. Якщо суддя звільнить Артура, містер Редді сам припилює, щоб Артур більше нікому не завдавав турбот. Знаючи, що слово містера Редді — золото, суддя радо погодився.

Всі інші хлопці пішли до училища й отримали найкращу середню освіту, яку тільки міг дати штат; один з них потім навіть закінчив інженерний факультет в Оберні. Двері будинку Редді більше не прочинялися ні в будні, ні в свята, а сина містера Редді ніхто не бачив наступні п'ятнадцять років.

А там прийшов день, який Джемі нібито пам'ятав: Примару Редді побачили і почули декілька людей, хоча й не сам Джемі. Брат казав, що Атикус головно відмовчувався, коли Джемі розпитував його про сім'ю Редді: варто було тільки спитати, як Атикус одразу ж пропонував йому займатися власними справами і не лізти в чуже приватне життя, бо Редді мають на нього право; але після того випадку, як розказував Джемі, Атикус тільки хитав головою і мугикав щось невиразне.

Отже, майже всі відомості Джемі отримав від нашої сусідки міс Стефані Крофора, головної пліткарки нашої околиці, яка твердила, що знає все достеменно. За словами міс Стефані, Примара сидів у вітальні й вирізав картинки з газети «Мейком триб'юн», щоб укласти їх потім у свій альбом. До кімнати увійшов його батько. Коли містер Редді проходив повз Примару, той устроїв ножиці батькові у стегно, витяг їх, витер об штани і заходився вирізати далі.

Місіс Редлі вискочила на вулицю, репетуючи, що Артур їх усіх повбиває, та коли прибув шериф, Артур сидів собі у вітальні й різав газету. Він мав тоді тридцять три роки.

Міс Стефані розказувала, як старий містер Редлі заявив, що жоден з Редлі не піде до божевільні, коли йому запропонували здати Примару на певний час у Тускалузу, бо це могло б йому піти на користь. Примара не божевільний, просто іноді у нього здають нерви. На пропозицію потримати Примару під замком містер Редлі погодився, але наполягав, щоб проти нього не висували жодних звинувачень: Артур не злочинець. Шериф не наважився посадити Артура у в'язницю разом з неграми, тому його замкнули у підвалі суду.

Перехід Примари з підвалу назад додому не залишився у пам'яті Джемі. Міс Стефані Крофорд казала, нібито деякі члени міської ради запевняли містера Редлі, що коли він не забере Примару, той помре у підвалі від вологої паісняви. Крім того, Примару не можна довічно утримувати за кошт округу.

Ніхто не знав, як саме зумів містер Редлі залякати сина, щоб той ніколи не з'являвся на людях, але Джемі припускав, що містер Редлі прикував його ланцюгом до ліжка і так і тримає. Але Атикус сказав: ні, справа не в тому, існують інші способи перетворити людину на привида.

Вже на моїй пам'яті місіс Редлі іноді прочиняла парадні двері, підходила до краю веранди і поливала свої канни. І щодня ми з Джемі спостерігали, як містер Редлі іде до міста і повертається назад. Він був худий і жилавий, з безбарвними очима — настільки безбарвними, що вони не відбивали світла. Вилиці мав гострі, рот широкий, з тонкою верхньою губою і товстою нижньою. Міс Стефані Крофорд казала, ніби він такий богочестивий, що знає тільки один закон — слово Боже, і ми в це вірили, бо містер Редлі був прямий і твердий, як шомпол.

Він ніколи не розмовляв з нами. Коли він проходив повз нас, ми втуплювалися у землю і казали «Доброго дня, сер», а він у відповідь тільки кашляв. Старший син містера Редлі жив у Пенсаколі; він приїжджав сюди на Різдво і був один з тих небагатьох людей, які у нас на очах заходили до Садиби або виходили звідти. Відтоді як містер Редлі забрав Артура додому, будинок, як казали люди, помер.

Але прийшов день, коли Атикус застеріг, що відлупцює нас, якщо ми зчинимо гармидер у дворі, й передоручив це Келпурнії на час його відсутності, якщо тільки вона почує від нас бодай звук. Містер Редлі помирав.

Він не квапився. Вулицю на підході до Садиби Редлі перекрили дерев'яними загородами, тротуар вистелили соломкою і весь транспорт пустили в об'їзд. Лікар Рейнольдс, коли його викликали, ставив свою машину біля нашого будинку і йшов пішки до Садиби Редлі. Ми з Джемі ходили по подвір'ю навшпиньках. Нарешті загороди прибрали, і ми зі свого ганку спостерігали, як містер Редлі вирушав повз наш будинок у свою останню подорож.

— Ото виносять найпідлішого чоловіка, якому Бог дарував життя,— пробурмотіла Келпурнія і замислено плюнула на землю. Ми так на неї і вирячилися: Келпурнія нечасто дозволяла собі обговорювати білих.

Усі сусіди вважали, що по смерті містера Редлі Примара почне виходити на люди, проте сталося зовсім інше: старший брат Примари повернувся з Пенсаколи і посів місце містера Редлі. Єдиною відмінністю між ним і батьком був вік. Джемі казав, що містер Нейтен Редлі також «купує бавовну». Проте містер Нейтен відповідав на наші вітання, а іноді ми бачили, як він повертається з середмістя з журналом у руках.

Що більше ми розповідали Ділу про Редлі, то більше йому кортіло все дізнатися, то довше він стояв, обнімаючи стовп на розі, то більше питань у нього виникало.

— Цікаво, що він там робить,— бурмотів він.— Схоже, ось-ось просуне голову в двері.

Джемі відказував:

— Він і правда виходить, але поночі, коли темно, хоч в око стрель. Міс Стефані Крофорд розповідала, що вона якось прокинулася серед ночі, а він на неї дивиться крізь вікно... а голова у нього — просто череп, і все дивиться, дивиться. Невже ти ніколи не прокидався серед ночі й не чув його, Ділле? Він ходить отак,— Джемі зачовгав по гравію.— Чому, по-твоєму, міс Рейчел так надійно замикається на ніч? Я часто уранці бачив його сліди, а одного вечора почув, як він шкребеться з чорного ходу, та коли підійшов Атикус, його вже не було.

— Цікаво, який він на вигляд,— сказав Ділл.

Джемі намалював дуже вірогідний портрет Примари: велетенського зросту, судячи зі слідів; основний харч — живі білочки й коти, яких він спроможеться упіймати, тому руки в нього завжди закривавлені: хто ж не знає, що коли поїдаєш тварин живцем, кров ніколи не відмивається. А ще через усе обличчя в нього зазублений шрам; зуби, принаймні ті, що ще залишилися, жовті та гнилі; очі вирячені, а з рота цебенить слина.

— Може, спробуємо його виманити? — сказав Ділл.— Так хочеться подивитися, який він.

Джемі зауважив: якщо Ділл шукає смерті, то досить просто підійти і постукати до них у парадні двері.

Наш перший набіг відбувся тільки тому, що Ділл заставився на книжку «Сірий привид» проти двох випусків «Тома Свіфта»: Джемі не підійде до воріт Садиби Редлі. Ніколи в житті Джемі не відхиляв викликів.

Джемі роздумував три дні. Гадаю, честь для нього була до- рожча за життя, тому Ділл легко упіймав його на гачок.

— Ти боїшся,— сказав Ділл у перший день.

— Не боюся, а просто поважаю людей,— сказав Джемі.

Наступного дня Ділл провадив:

— Ти такий боягуз, що не наважишся і ногою ступити на їхнє подвір'я.

Джемі відповів, що це неправда, адже він усе життя ходить до школи повз Садибу Редлі.

— Не ходиш, а бігаєш,— втрутилася я.

Але остаточно Ділл дошкулив йому на третій день, коли оголосив, що в Меридіані люди не такі боягузи, як у Мейкомі, і що він зроду не зустрічав таких страхополохів, як мейкомці.

Цього вистачило, щоб Джемі пішов на ріг вулиці, де зупи- нився біля ліхтарного стовпа, підпер його плечима і задивив- ся на хвіртку, яка розхлябано похитувалася на саморобному шарнірі.

— Сподіваюся, ти добре усвідомлюєш, Ділле Гарис, що він нас усіх повбиває,— промовив Джемі, коли ми до нього підійшли.— Не звинувачуй мене, коли він вичавить тобі очі. Пам'ятай, ти почав перший.

— Ти й далі боїшся,— терпляче промовив Ділл.

Джемі заявив, що нічого не боїться і щоб Ділл це затамив раз і назавжди.

— Просто я поки що не можу вигадати, як його виманити, не наразивши нас на небезпеку.

А крім того, Джемі має молодшу сестру, про яку мусить дбати.

Коли він це сказав, я зрозуміла, що він таки боїться. Джемі мусив дбати про свою молодшу сестру і тоді, коли я з ним закла- далася, що він не стрибне з даху. «Якщо я розіб'юся, що буде з тобою?» — спитав він мене тоді. А коли нарешті стрибнув

і нічого собі не пошкодив, його почуття відповідальності за мене зникло невідомо куди, аж доки справа не дійшла до Садиби Редді.

— Ти відмовляєшся від закладу? — спитав Ділл.— Якщо так, то...

— Ділле, тут треба добре все зважити. Дай поміркувати... це ніби примусити черепаху вистромитися з панцира...

— Як саме? — спитав Ділл.

— Підсунути їй під череву запалений сірник.

Я сказала Джемі: якщо він підпалить будинок Редді, я викажу його Атикусу.

А Ділл сказав, що підпалювати сірники під черевом черепахи просто огидно.

— Нічого не огидно, треба ж її якось переконати,— це ж не те саме, що кинути її у вогонь,— насупився Джемі.

— А звідки ти знаєш, що їй не боляче?

— Черепахи нічого не відчують, дурню.

— А ти що — був черепахою?

— Облиш, Ділле! Дай мені подумати... Скажімо, ми його налякаємо...

Джемі стояв і думав так довго, що Ділл пішов на невеличкі поступки.

— Я не казатиму, що ти задкуєш, і віддам тобі «Сірого привида», якщо ти просто торкнешся його будинку.

— Торкнутися будинку — і все? — зрадів Джемі.

Ділл кивнув.

— Точно все? А то потім почнеш верещати ще про щось, коли я повернуся.

— Та точно все,— відповів Ділл.— Може, він і сам вийде, коли побачить тебе на подвір'ї, тоді ми зі Скаутом накинемося на нього і триматимемо, поки не пояснимо, що не хочемо йому зашкодити.

Ми перейшли провулком, що вів повз Садибу Редді, й зупинилися біля воріт.

— Ну, вперед, — сказав Ділл, — ми зі Скаутом наготові.

— Вже йду, — сказав Джемі, — не підганяй мене.

Він пройшов уздовж паркана до самого його кінця, потім повернув назад, роздивляючись усе те нехитре облаштування, немов вирішував, як найкраще увійти, супив брови і чухав потилицю.

Тоді я почала глазувати з нього.

Джемі розчохнув хвіртку, метнувся до бокової стіни, ляснув по ній долонею і промчав повз нас, не перевіряючи, наскільки успішний був його наскок. Ми з Діллом рвонули за ним. Щасливо діставшись нашого ганку, засапані й захекані, ми озирнулися.

Старий будинок стояв як стояв, понурий і хилявий, та коли ми озирнулися вже майже на своєму подвір'ї, нам здалося, що в одному вікні ворухнулася завіса. На мить. Легенький, майже непомітний рух, і все знову застигло.

2

Ділл поїхав на початку вересня, йому треба було вертатися до Меридіана. Ми проводили його на п'ятигодинний автобус, і я почувалася дуже нещасною без нього, аж поки не згадала, що за тиждень маю іти до школи. Нічого в житті я не чекала так нетерпляче. Взимку я годинами сиділа у будиночку на дереві, зазираючи у шкільний двір і спостерігаючи за зграйками дітей у бінокль, який мені подарував Джемі: вивчала їхні ігри, стежила за червоною курткою Джемі в розпалі піжмурок чи квача, таємно поділяла з ними їхні біди і маленькі перемоги. Мені кортіло до них приєднатися.

Джемі погодився відвести мене до школи у перший день, хоча зазвичай це роблять батьки, але Атикус сказав, що Джемі з радістю покаже мені мій клас. Гадаю, в цій угоді з рук до рук перейшли гроші, бо коли ми пробігали повз Садибу Редлі, я почула у кишенях Джемі незвичний дзенькіт. Коли ми уповільнили крок біля шкільного двору, Джемі не забув нагадати, що у школі я не повинна чіплятися до нього з усілякими проханнями, наприклад, розіграти розділ з книжки «Тарзан і мурашиний народ», бентежити його натяками на його приватне життя і тягатися за ним під час перерв. Я мусила триматися першого класу, а він триматиметься п'ятого. Коротше кажучи, я мала дати йому спокій.

— Тобто, ми не зможемо більше гратися разом? — спитала я.

— Удома буде, як завжди,— відповів він,— але сама побачиш — у школі все інакше.

І справді, все було інакше. Ще й ранок не скінчився, як міс Керолайн Фішер, наша вчителька, витягла мене на середину класу, поплескала мене лінійкою по долонях, а потім поставила в куток до опівдня.

Міс Керолайн виповнилося не більш як двадцять один рік. Вона мала блискучі каштанові коси, рожеві щоки і пофарбовані ясно-червоним лаком нігті. А ще вона носила черевички на високих підборах і сукню в червону й білу смужку. Вона схожа була на м'ятний льодяник і пахла так само. Вона знімала кімнату на другому поверсі в будинку міс Моді Аткінсон, що мешкала навпроти нас, і коли міс Моді нам її представила, Джемі ходив декілька днів як очманілий.

Міс Керолайн написала своє ім'я великими друкованими літерами на дошці та сказала:

— Тут написано, що мене звати міс Керолайн Фішер. Я з Північної Алабами, з округу Вінстон.

Клас занепокоєно зашепотів: а раптом вона успадкувала свою частку химерностей, притаманних тій місцевості? (Коли Алабама відділилася від Союзу південних штатів 11 січня 1861 року, округ Вінстон відділився від Алабами, й у Мейкомі це знала кожна дитина). У Північній Алабамі була сила-силенна винних заводів, текстильних фабрик, сталеливарних компаній, республіканців, професорів й інших сумнівних осіб.

Міс Керолайн почала урок з читання історії про кицьок. Кицьки вели між собою довгі розмови, вбиралися у чудернацький одяг і жили у теплому будиночку під кухонною плитою. На той момент, коли місис Киця замовила в аптеці мишей, глазуrowаних шоколадом, увесь клас просто корчився від стримуваного сміху, як клубок хробаків. Міс Керолайн, здається, не усвідомлювала, що її першокласники, обірвані, в зношених сорочках і спідницях з мішковини, які збирали

бавовну і годували свиней, ледь навчившись ходити, були мало сприйнятливі до художньої літератури. Міс Керолайн дочитала до кінця і сказала:

— Правда, чудова історія?

Потім вона підійшла до дошки й велетенськими друкованими літерами написала алфавіт, обернулася до класу і спитала:

— Чи знає хтось із вас, що це таке?

Знали всі; більшість першого класу становили другорічники.

Гадаю, вона обрала мене, бо знала, як мене звати; коли я прочитала всю абетку, між бровами у неї з'явилася складочка, а коли вона примусила мене прочитати вголос майже весь буквар і біржові новини з «Мобіл реджистер» і переконалася, що я письменна, то в її погляді читалася відверта огида. Міс Керолайн звеліла мені переказати батькові, щоб він припинив мене вчити, бо це завадить мені читати правильно.

— Вчити мене? — здивувалася я.— Та він ніколи мене не вчив, міс Керолайн. В Атикуса часу немає мене вчити...— (Тут міс Керолайн посміхнулася і похитала головою).— Чесно, він приходив такий утомлений вечорами, що просто сидить у вітальні й читає.

— Якщо не він тебе навчив, хто ж тоді? — лагідно запитала міс Керолайн.— Хтось мусив же тебе вчити. Ти ж не з колиски читаєш «Мобіл реджистер».

— А Джемі каже, що саме з колиски. Він прочитав у одній книжці, що насправді я не Фінч, а Булфінч*. Джемі каже, що моє справжнє ім'я Джин-Луїза Булфінч, що мене підмінили, коли я народилася, а по-справжньому я...

Міс Керолайн, вочевидь, подумала, що я брешу.

— Не треба так захоплюватися фантазіями, люба моя. Просто скажи батькові, щоб він тебе більше не вчив. Найкраще

---

* Натяк на Томаса Булфінча, американського письменника, автора відомої збірки класичного міфу «Міфологія Булфінча».

починати читання зі свіжим сприйняттям. Перекажи йому, що тепер тобою опікуватимусь я — спробую якось виправити завдану шкоду...

— Мем?

— Твій батько не вмів правильно вчити. А тепер сідай.

Я пробелькотіла вибачення і поринула у роздуми про мій злочин. Я ніколи навмисно не вчилася читати, просто порпалася собі нишком у щоденних газетах. А може, я навчилася під час довгого сидіння на церковних службах? Не можу пригадати, коли я не вмів читати гімни. Тепер, коли мене змусили над цим замислитися, я зрозуміла, що читання прийшло до мене саме собою, як уміння застібати комбінезон ззаду чи зав'язувати шнурки на бантик замість заплутувати їх у клубок. Не пам'ятаю, коли рядки під пальцем Атикуса почали ділитися на слова, але я, скільки себе пам'ятаю, вечорами дивилася на них і слухала про новини дня, законопроекти, які мали прийняти, щоденники Лоренцо Доу*, — все, що траплялося читати Атикусу, коли я щовечора залізала до нього на коліна. Поки я не боялася, що мені заборонять, я й не знала, що люблю читати. Хіба люблять дихати?

Я розуміла, що роздратувала міс Керолайн, отож я принишкла і почала дивитися у вікно — аж до першої перерви, коли Джемі висмикнув мене зі зграї першокласників у дворі. Він спитав, як у мене справи. Я йому все розповіла.

— Якби я не мусила залишатися, я б пішла додому. Джемі, ця бісова леді каже, що Атикус учив мене читати і щоб він припинив...

— Не переймайся, Скауте, — заспокоював мене Джемі, — наша вчителька сказала, що міс Керолайн запроваджує нову методику навчання. Вона вивчила її у коледжі. Скоро так

---

* Лоренцо Доу (1777-1834) — ексцентричний американський проповідник, надзвичайно популярний свого часу; його автобіографія була у списку тогочасних бестселерів другою після Біблії.

учитимуть в усіх класах. Тепер майже нічого не доведеться вивчати по книжках: це ніби як хочеш вивчити щось про коро-
ву — треба її подоїти, розумієш?

— Слухай, Джемі, та не хочу я вивчати корів, я...

— Звісно, хочеш. Треба знати про корів, бо без них уся еко-
номіка округу Мейком занепаде.

Я втішилась тим, що спитала, чи не з'їхав він, бува, з глузду.

— Просто я намагаюся пояснити тобі нову методуку, за
якою вчитимуть у першому класі, чого ти така вперта? Вона на-
зивається Десяткова система Дьюї.

Я ніколи не піддавала сумніву декларації Джемі й не бачила
сенсу починати зараз.

Десяткова система Дьюї, зокрема, полягала в тому, що міс
Керолайн розмахувала перед нами карточками зі словами
«КІТ», «КИТ», «КУТ», «У» і «ТИ». Жодних коментарів
від нас не очікувалося, клас мовчки сприймав ці імпресіоніс-
тичні одкровення. Мені стало нудно, і я почала писати листа
Ділу. Міс Керолайн впіймала мене на гарячому і наказала за-
боронити батькові вчити мене.

— Крім того, — додала вона, — у першому класі ми пишемо
тільки друкованими літерами. А прописними ви будете вчитися
тільки в третьому класі.

У цьому була вже винна Келпурнія. Тільки так вона, мабуть,
могла від мене відпочити дощовими днями. Вона давала пись-
мове завдання, написавши твердою рукою алфавіт на грифель-
ній дошці, а потім загадувала переписувати главу з Біблії. Якщо
я відтворювала її почерк задовільно, то отримувала в нагороду
хліб з маслом, посипаний цукром. Келпурнія вчила мене без
зайвих сентиментів: я рідко задовольняла її, тому і балувала
вона мене так само рідко.

— Ті, хто йде додому обідати, піднесіть руки, — сказала міс
Керолайн, перериваючи мою чергову образу на Келпурнію.

Міські діти піднесли руки, і вона уважно на нас подивилася.

— Ті, хто приніс їжу з дому, покладіть її на парти.

Невідомо звідки з'явилися відерця з-під патоки, і на стелі заграли сонячні зайчики. Міс Керолайн ходила між рядами, роздивляючись, який у кого був харч, кивала, якщо вміст їй подобався, трошки супилася, якщо ні. Вона зупинилася біля парти Волтера Каннінгема.

— А де твій обід?

З обличчя Волтера Каннінгема зразу було видно, що у нього глисти. Відсутність черевиків усім нам підказувала, звідки вони в нього узялися. Люди набиралися глистів, якщо ходили босоніж по каунях та по хліву. Якби Волтер мав черевики, він би обов'язково взув їх у перший шкільний день, а потім зняв би до середини зими. Проте сорочка на ньому була чиста, а комбінезон ретельно заплатаний.

— Ти забув узяти з собою обід сьогодні? — спитала міс Керолайн.

Волтер дивився просто себе. Я бачила, як у нього смикнулося худе підборіддя.

— Ти забув сьогодні обід? — повторила міс Керолайн. Підборіддя Волтера знову смикнулося.

— Так, мем, — нарешті промимрив він.

Міс Керолайн підійшла до свого столу і розкрила гаманець.

— Ось тобі чверть долара. Піди й купи собі чогось поїсти сьогодні в місті. Гроші можеш віддати завтра.

Волтер похитав головою.

— Ні, мем, дякую, мем, — протягнув він тихо.

У голосі міс Керолайн забриніло нетерпіння.

— Ну ж бо, Волтере, бери.

Волтер знову похитав головою.

Коли він і втретє похитав головою, хтось прошепотів: «Скажи їй, Скауте».

Озираючись, я побачила, що більшість із міських дітей і всі замські, які приїждять на шкільному автобусі, дивляться на мене. Ми з міс Керолайн сьогодні вже двічі спілкувалися, і вони покладалися на мене у блаженній впевненості, що близьке знайомство породжує розуміння.

Я поблажливо погодилася пояснити справу Волтера.

— Е-е-е... міс Керолайн?

— Чого тобі, Джін-Луїзо?

— Міс Керолайн, він з Каннінгемів.

І я сіла на своє місце.

— Що, Джін-Луїзо?

Я гадала, що пояснила все гранично чітко. Усім нам було цілком зрозуміло: Волтер Каннінгем безсоромно бреше. Зовсім він не забув узяти з собою обід — йому не було чого брати. Не мав він обіду сьогодні, не матиме завтра ані післязавтра. Він, мабуть, ніколи в житті не бачив трьох четвертаків разом.

Я зробила ще одну спробу:

— Волтер з родини Каннінгемів, міс Керолайн.

— Перепрошую, Джін-Луїзо?

— Та нічого, мем, ви скоро знатимете про місцевих усе.

Каннінгемі ніколи нічого не беруть, якщо не можуть розплатитися, навіть речей з церковного благодійного кошика чи талонів від муніципалітету. Вони нічого ні від кого не беруть, обходяться тим, що мають. Мають вони небагато, але тим і живуть.

Моє особисте знайомство з племенем Каннінгемів, принаймні з одним його відгалуженням, відбулося минулої зими. Батько Волтера був одним з клієнтів Атикуса. Після невеселої розмови у нашій вітальні про ущемлення його прав містер Каннінгем сказав перед виходом:

«Не знаю, містере Фінч, коли я зможу з вами розплатитися».

«Хай це буде найменшою з ваших турбот, Волтере»,— відповів Атикус.

Коли я спитала у Джемі про ущемлення, а той пояснив, що це коли тобі прищемляють хвіст дверима, я спитала в Атикуса, чи заплатить нам колись містер Каннінгем.

«Не грошима,— відповів Атикус,— але ще до кінця року я отримаю належне повною мірою. Сама побачиш».

І ми побачили. Одного ранку ми з Джемі знайшли у дворі велику купу хмизу. Потім біля чорного ходу з'явився мішок лісових горіхів. На Різдво прибула коробка з гостролистом і омелою. А навесні — великий лантух свіжої ріпки. Атикус сказав, що містер Каннінгем розплатився з лихвою.

«А чому він так сплачує?» — спитала я.

«Тому що це для нього єдиний спосіб розплатитися зі мною. Грошей він не має».

«А ми бідні, Атикусе?»

Атикус кивнув:

«Так, бідні».

«Такі ж бідні, як Каннінгемі?» — наморщив Джемі носа.

«Не зовсім. Каннінгемі — селяни, фермери, і криза вдарила по них найболючіше».

Атикус сказав, що правники й лікарі збідніли, оскільки збідніли фермери. Округ Мейком — аграрний, тож юристи, дантисти й терапевти тепер рідко бачать живі гроші. Ущемлення прав — не єдина біда містера Каннінгема. Його землі, які не потрапили під ущемлення прав, були закладені й перезакладені, а ті невеликі гроші, що з'являлися, йшли на виплату відсотків. Якби містер Каннінгем умів тримати язика за зубами, то міг би отримати роботу в рамках державної підтримки постраждалих від кризи, але тоді його земля пропала б зовсім без догляду.

а він волів голодувати, проте залишитися при своїй землі й голосувати за кого схоче. Містер Каннінгем, пояснив Атикус, належить до твердої людської породи.

Оскільки Каннінгем не мали грошей заплатити адвокату, вони просто платили тим, що мали.

«А вам відомо, що лікар Рейнольдс працює на таких самих умовах? Він бере з деякого мішок картоплі за допомогу при пологах. Міс Скаут, якщо ви приділите мені трохи уваги, я поясню вам, що таке ущемлення прав. Визначення Джемі іноді бувають лише відносно точними».

Якби я спромоглася розтлумачити міс Керолайн оце все, я б уникла подальших неприємностей, а міс Керолайн — почуття образи, але пояснювати так гарно, як Атикус, було поза моїми можливостями, тому я тільки й сказала:

— Ви його тільки соромите, міс Керолайн. У Волтера вдома немає четвертака, щоб розплатитися з вами, а хмиз вам ні до чого.

Міс Керолайн виструнчилася й завмерла, потім схопила мене за комір і потягла до свого столу.

— Джін-Луїзо, маю тебе досить цього ранку, — проголосила вона. — Ти погано починаєш у кожному сенсі, моя любя. Простягни руку.

Я подумала, що вона хоче плюнути мені на долоню, тільки для цього у нас у Мейкомі і простягали руку, — це був усталений звичай скріпляти усну угоду. Не знаючи, яку угоду ми з нею уклали, я подивилася на клас у пошуках відповіді, але клас дивився на мене у повному замішанні. Міс Керолайн узяла лінійку, легенько поплескала п'ять чи шість разів мене по долоні, потім наказала стати у куток. Клас вибухнув реготом, коли нарешті всі збагнули, що це міс Керолайн мене відлупцювала.

Коли міс Керолайн пригрозила, що покарає так само увесь перший клас, усі знову зайшлися у реготі, але швиденько

притихли, щойно на порозі з'явилася міс Блаунт. Міс Блаунт, яка була родом з Мейкома і ще не долучилася до таїнств Десяткової системи, виросла у дверях, руки в боки, й оголосила:

— Якщо я почую бодай писк із цієї кімнати, то з усіх шкуру злуплю. Міс Керолайн, шостий клас не може зосередитися на пірамідах через цей гармидер!

Моє перебування у кутку виявилось недовгим. Міс Керолайн, врятована дзвінком, дивилася, як наш клас вервечкою тягся на велику перерву. Я виходила останньою і побачила, як вона важко опустилася на стілець і затулила обличчя руками. Якби вона поставилася до мене краще, я б її пожаліла. Дуже вона була гарненька.

3

Я з задоволенням упіймала на подвір'ї Волтера Каннінгема, та коли я тицяла його носом об землю, підійшов Джем і та звелів мені припинити.

— Ти ж більша за нього,— сказав він.

— Йому майже стільки років, скільки тобі,— відповіла я.—

Через нього я погано почала.

— Відпусти його, Скауте. А в чому річ?

— Він не взяв з дому обіду,— і я пояснила свою причетність до харчової проблеми Волтера.

Волтер, звівшись на ноги, мовчки дослухався до нашої з Джем і розмови. Він стиснув кулаки, ніби очікував, що зараз ми на нього накинемося удвох. Я тупнула ногою, щоб прогнати його, але Джем простягнув руку, зупиняючи мене. Він оглядав Волтера з замисленим виглядом.

— Твій тато — містер Каннінгем зі Старого Сарема? — спитав він, і Волтер кивнув.

Вигляд Волтер мав такий, ніби за все життя не їв нічого, крім риби: блакитні, як у Ділла Гариса, очі були водянисті, з червоними повіками. Обличчя зовсім безбарвне, от тільки кінчик носа якийсь мокрий і рожевий. Хлопець смикав лямки комбінезона, колупав на ньому металеві застібки.

Джем і раптом широко усміхнувся:

— Ходім обідати до нас, Волтере,— сказав він.— Ми були б раді тебе пригостити.

Обличчя Волтера прояснішало, а там потемнішало.

— Наш тато,— сказав Джемі,— друг твого тата. А Скаут у нас розбишака — більше вона тебе не чіпатиме.

— Я не була б аж такою впевненою,— зауважила я. Мене розізнало, що Джемі вільно роздавав обіцянки від мого імені, проте спливав дорогоцінний час обідньої перерви.

— Гаразд, Волтере, я вже тебе не битиму. Любиш боби? Наша Кел — чудова куховарка.

Волтер не ворухнувся з місця, тільки губу прикусив. Ми з Джемі махнули було на нього рукою, та коли ми підійшли майже до Садиби Редлі, він закричав: «Стійте, я з вами!»

Волтер нас наздогнав, і Джемі завів з ним світську бесіду.

— Тут живе привид,— душевно повідомив він, вказуючи на будинок Редлі.— Чув про нього, Волтере?

— Ще б пак! Я мало дуба не врізав, коли вперше прийшов до школи і наївся тих горіхів,— Люди кажуть, що він їх затрує і навмисно підкидає на шкільний двір.

Джемі удавав, що зовсім не боїться Примари зараз, коли ми з Волтером йшли поруч. Та ще й почав хвалитися.

— Одного разу я підійшов до самісінького їхнього дому,— повідав він Волтерові.

— Той, хто одного разу підійшов до самісінького дому, міг би потім і не бігати повз нього стрімголов,— звернулася я до хмарок на небі.

— І хто ж це бігає стрімголов, міс Причепо?

— Ти, коли з тобою нікого немає.

Коли ми підійшли до нашого ганку, Волтер вже й думати забув, що він Каннінгем. Джемі збігав на кухню попередити Келпурнію, щоб поставила ще одну тарілку, бо ми не самі. Атикус привітався з Волтером і завів з ним розмову про врожай, яку ми з Джемі підтримувати не могли.

— Я чому не міг ніяк закінчити перший клас, містере Фінч, та тому, бачте, що мусив допомагати татові щовесни, але тепер уже малий підріс і може виходити у поле.

— Ви заплатили за нього лантухом картоплі? — спитала я, й Атикус невдоволено похитав головою.

Волтер накладав собі на тарілку їжу, і вони з Атикусом розмовляли, як двоє дорослих чоловіків, а ми з Джемі тільки дивувалися. Атикус пояснював проблеми фермерів, аж тут Волтер спитав, чи немає у нас вдома патоки. Атикус покликав Келпурнію, і та принесла цілий глечик. Вона стояла й чекала, а Волтер поливав патокою овочі й м'ясо щедрою рукою. Він, мабуть, і в молоко налив би собі патоки, не спитай я, що це він, в дідька, робить.

Срібне блюдце дзенькнуло, коли він поставив глечик на місце, а сам поспішно поклав руки на коліна. І похнюпив голову.

Атикус знову невдоволено подивився на мене і похитав головою.

— Але ж він мало не втопив свій обід у сиропі,— запротестувала я.— Він налив собі повну...

Отут Келпурнія і викликала мене на кухню.

Вона була розлючена, а коли Келпурнія лютувала, вона переходила на просторічну говірку. У спокійному стані говорила вона не гірше за всіх наших знайомих мейкомців. Атикус казав, що Келпурнія освічена краще, ніж більшість негрів.

Вона зиркнула на мене своїми косими очима, і невеличкі зморшки довкола них поглибилися.

— Може, дехто і не так їсть, як ми,— сердито зашепотіла вона,— а ти мовчи та диш, і не лізь зі своїми заувагами, хоч би що вони робили. Цей хлопчина — твій гість, і якщо він схоче жувати церату на столі, твоя справа маленька — не втручатися, утямила?

— Та який він там гість, Кел, він просто Каннінгем...

— Стули пельку! Хто б він не був, та якщо людина увійшла до цієї хати — вона гість, і не дай Боже я ще раз почую, як ти з когось кепкуєш, ніби ти якесь велике цабе! Може, твої кривні і кращі за Каннінгемів, але ти не маєш права їх кривдити, — а коли не вмієш пристойно поводитися за столом, то їстимеш на кухні!

Келпурнія виштовхнула мене крізь поворотні двері назад до їдальні добрячим штурханом. Я забрала свою тарілку і доїла обід на кухні, втішена бодай тим, що уникла приниження знову бачити їх усіх. Я пригрозила, щоб Келпурнія начувалася, я з нею розквітаюся: найближчими днями, тільки-но вона відвернеться, я піду і втоплюся у Чорторії Баркера, тоді вона знатиме. А ще я через неї сьогодні вже потрапила у халепу: це вона навчила мене писати, і тому то її провина.

— Годі скиглити, — відрубала Келпурнія.

Джемі з Волтером повернулися до школи раніше за мене, а я залишилася, щоб наскаржитися Атикусу на всі злочинства Келпурнії, — задля цього варто було промчати повз Садибу Редлі самій.

— Вона любить Джемі більше за мене, — сказала я наостанок і запропонувала Атикусу негайно її позбутися.

— А тобі не здається, що Джемі завдає їй наполовину менше клопоту? — в голосі Атикуса забринів метал. — Я не збираюся позбуватися її ні зараз, ні будь-коли. Ми б і дня не прожили без Кел, це тобі не спадало на думку? Добре подумай, скільки Кел для нас робить, і будь люб'язна з нею рахуватися, чуєш?

Я повернулася до школи, плакаючи ненависть до Келпурнії, аж поки раптовий зойк не перервав мої образи. Підвівши очі, я побачила, що міс Керолайн стоїть посередині класу з заціпенілим від жаху обличчям. Вочевидь, вона знову була готова до звитяг у своїй професії.

— Воно живе! — заволала міс Керолайн.

Уся чоловіча частина класу кинулася їй на допомогу. Господи, подумала я, мишки злякалася. Коротулька Чак Литл, який славився безмежною терплячістю до усього живого, спитав:

— Куди вона побігла, міс Керолайн? Швидше кажіть, куди вона побігла! А ти,— звернувся він до хлопця, що стояв за ним,— біжи зачини двері, й ми її упіймаємо. Ну ж бо, мем, куди вона побігла?

Міс Керолайн вказувала тремтячим пальцем не на підлогу, не на парту, а на незнайомого мені нечупару. Коротулька Чак скривився і м'яко спитав:

— Ви про цього, мем? Звісно, він живий. Він вас чимось налякав?

Міс Керолайн у відчаї відповіла:

— Я проходила повз нього, а вона як виповзе з його волосся... просто отак узяла й виповзла з його волосся...

Коротулька Чак широко усміхнувся.

— Не варто боятися вошок, мем. Хіба ви їх раніше ніколи не бачили? Та не бійтеся, ідіть до свого столу і повчіть нас іще трошки.

Коротулька Чак Литл також належав до того прошарку, який не знає, коли й чим обідатиме наступного разу, але він був природжений джентльмен. Підтримуючи міс Керолайн під лікоть, він підвів її до столу.

— А тепер заспокойтеся, мем,— сказав він.— Немає чого боятися вошок. Я зараз принесу вам холодної водички.

Хазяїн вошки не виявив ані тіні цікавості до того фуруру, який спричинив. Він помацав голову, знайшов свою гостю і роздушив її двома пальцями.

Міс Керолайн спостерігала за цим процесом із зачудованим жахом. Коротулька Чак приніс води у паперовому стаканчику, й вона з вдячністю її випила. Нарешті до неї повернувся голос.

— Як тебе звати, дитинко? — лагідно спитала вона.

— Кого, мене? — заморгав хлопець.

Міс Керолайн кивнула.

— Барис Юел.

Міс Керолайн перевірила класний журнал.

— Тут є один Юел, але імені не зазначено... Будь ласка, скажи, як пишеться твоє ім'я.

— Звідки я знаю як. Вдома мене просто кличуть Барис.

— Гаразд, Барисе, думаю, краще відпустити тебе сьогодні з уроків. Тобі треба піти додому і помити голову.

Вона витягла з шухляди свого столу товстезний том, погортала сторінки і щось прочитала.

— Гарний домашній засіб від... Барисе, я хочу, щоб ти пішов додому і помив голову дігтярним милом. А потому оброби всю голову гасом.

— Це ще для чого, місіс?

— Щоб позбутися цих... вошок. Розумієш, Барисе, інші діти можуть їх підхопити, а ти ж не хотів би того, правда?

Хлопець підвівся. Таких брудних, як він, я за все своє життя не бачила. Шия в нього була темно-сіра, руки в ципках, чорні нігті згризені аж до крові. Він зиркав на міс Керолайн з єдиного відносно відмитого місця на своєму обличчі — завбільшки з кулак. Раніше його ніхто не помітив, можливо, тому, що ми з міс Керолайн потішали весь клас цілий ранок.

— А ще, Барисе,— додала міс Керолайн,— будь ласка, помийся у ванні, перш ніж приходити завтра до школи.

Хлопець нахабно розреготався.

— Не думайте тільки, що це ви мене виганяєте звідси, місіс. Я сам збирався піти — своє на цей рік я вже відбув.

Міс Керолайн розгубилася.

— Що ти маєш на увазі?

Хлопець не відповів. Він лише презирливо чмихнув.

Відповів їй один з ветеранів першого класу:

— Він з Юселів, мем.

Тут я собі поцікавилася, чи це пояснення пройде так само невдало, як і моя спроба. Проте міс Керолайн ніби намагалася зрозуміти.

— Бачте, цих Юселів повна школа. Вони приходять у перший день занять, а потім зникають. Інспекторка з прогулів примушує їх з'явитися, погрожуючи викликати шерифа, але вже не намагається утримати їх на заняттях. Вона гадає, що виконала закон, бо внесла їхні імена до списку і загнала до школи у перший день. А ви потім відмічатимете їх цілий рік як відсутніх...

— А їхні батьки? — запитала міс Керолайн зі щирою турботою.

— Матері в них немає, — була відповідь, — а з батьком ніхто не хоче зв'язуватися.

Барису Юелу ця оповідь полестила, і він охоче повідав:

— Я вже третій рік прихожу до першого класу. Якщо пощастить цього року, то мене переведуть до другого...

Міс Керолайн сказала:

— Будь ласка, сідай на місце, Барисе, — і тільки вона це промовила, я миттю зрозуміла, що вона допустилася серйозної помилки. Поблажливість хлопця перетворилася на злобу.

— А от спробуйте-но мене примусити, місіс.

Тут підвівся Коротулька Чак Литл.

— Та хай йому грець, мем, — сказав він, — він підлий, справді підлий. З нього станеться вчинити колотнечу, а в нас тут є зовсім маленькі.

Сам Чак був мало не найнижчий у класі, та коли Барис Юел обернувся до нього, він швидко запхнув праву руку в кишеню і попередив:

— Стережися, Барисе. Бо ти в мене мигцем копита відкинеш. Чалапай собі до хати.

Схоже було, що Барис злякався хлопчини вдвічі меншого за себе, і міс Керолайн скористалася з його нерішучості:

— Іди додому, Барисе. В іншому разі я викличу директора. Мені доведеться так чи так написати доповідню.

Хлопчина, чмихнувши, поплентався до дверей.

Відійшовши на безпечну відстань, він озирнувся і крикнув:

— Доповідай і йди під три чорти! Буде якась шмарката хвойда-вчителька мені тут наказувати! Це не ти мене виганяєш, ясно? Затям собі, тітко,— не ти мене вигнала, я сам пішов!

Він постояв трохи, переконався, що вона розплакалася, і по-сунув зі школи.

Ми всі скупчилися біля її столу і наперербій заходилися втішати її, як могли. Він просто паскудний... так не чесно... нема чого таких і вчити... це не по-мейкомському, міс Керолайн, їй-богу... не переймайтеся, мем. Міс Керолайн, може, ви нам ще почитаєте? Ота історія з кицьками, що ви читали вранці, ну просто шик...

Міс Керолайн усміхнулася, витерла сльози, сказала «дякую, мої хороші», звеліла сісти по місцях, розгорнула книжку і спантеличила наш перший клас нескінченною історією про жабу, яка жила у передпокої.

Коли я проминала Садибу Редлі вчетверте того дня — двічі чвалом,— мій смуток міг би посперечатися з похмурістю цього дому. Якщо і решта навчального року проходитиме з такими переживаннями, як у перший день, воно, може, було б і непогано, але перспектива утримуватися від читання й письма цілі дев'ять місяців навіювала думки про втечу.

Ближче до вечора мої плани щодо мандрів були готові; коли ми з Джемі мчали наввипередки зустрічати Атикуса з роботи, я не дуже рвалася його обігнати. Ми мали звичку бігати назустріч Атикусу, щойно він виходив з-за рогу біля пошти. Атикус, схоже, забув, що був мною невдоволений за обідом, і засипав

мене питаннями про школу. Я відповідала лаконічно, і він не наполягав.

Келпурнія, мабуть, відчула, що день мені випав нелегкий: вона дозволила мені спостерігати, як готує вечерю.

— Заплющ очі й розтули рота — отримаєш сюрприз,— наказала вона.

Нечасто робила вона хрусткі хлібці, завжди посиалася на брак часу, та коли ми обоє з братом були сьогодні у школі, день видався легким. Вона знала, що я пропадаю за хрусткими хлібцями.

— Скучила я за вами сьогодні,— сказала вона.— В хаті було так самотньо, що десь о другій довелося увімкнути радіо.

— Чого це? Та ми з Джемі ніколи не сидимо вдома, хіба що коли дощить.

— Знаю. Але я завжди можу вас покликати, і ви прибігаєте. Цікаво, скільки разів на день я вас кличу? Отже,— тут вона підвелася зі стільця,— я мала купу часу зробити повну пательню хрустких хлібців. А тепер біжи звідси і дай мені накрити на стіл.

Келпурнія нахилилася і поцілувала мене. Я не розуміла, що це на неї найшло. А, напевне, хоче помиритися. Вона повелася зі мною занадто суворо, зрозуміла, що була неправа, розкаялася, але не хоче це визнати, бо вперта. Я страшенно змучилася від кривд сьогоднішнього дня.

По вечері Атикус увісся читати газету і покликав мене: «Скауте, ідеш читати?» Це переповнило чашу моїх страждань, і я вискочила на ганок. Атикус вийшов слідом за мною.

— Щось трапилося, Скауте?

Я відповіла, що почувуюся кепсько і краще мені не ходити більше до школи, якщо він не проти.

Атикус сів на гойдалку, схрестивши ноги. Застромив пальці у кишеньку для годинника; для нього, як він казав, то був

єдиний спосіб зосередитися. Він доброзичливо чекав, а я зробила спробу посилити свою позицію:

— Ти от ніколи не ходив до школи, а вивчився, ну, і я також сидітиму вдома. Ти можеш сам мене вчити, як дідусь учив тебе і дядька Джеска.

— Ні, не можу,— відповів Атикус.— Мені треба заробляти на життя. Крім того, мене посадять до в'язниці, якщо я триматиму тебе вдома,— отже, прийми магnezію перед сном, а завтра — до школи.

— Та я здорова, чого там.

— Я так і думав. А тепер кажи, що трапилося.

Мало-помалу, я розповіла йому про всі сьогоднішні негаразди.

— А ще вона сказала, що ти мене вчив неправильно і більше нам не можна разом читати, ніколи. Будь ласка, не посилає мене більше туди, благаю!

Атикус підвівся і підійшов до перил. Закінчивши роздивлятися лозу гліцинії, він обернувся до мене.

— Насамперед,— промовив він,— якщо ти вивчиш нехитрий фокус, Скауте, тобі буде легше ладнати з усіма людьми. Ти ніколи не зрозумієш іншу людину, якщо не розглядатимеш ситуацію під її кутом зору...

— Перепрошую?

— Поки ти не влізеш у її шкіру і не побудеш у ній.

Атикус сказав, що я багато чого вивчила сьогодні, й міс Керолайн також. Вона вивчила, по-перше, що не треба нічого пропонувати Каннінгемам, але якби ми з Волтером влізли у її шкуру, то зрозуміли б, що вона нікого не хотіла ображати. Не можна ж чекати, що вона за один день дізнається про всі звичаї Мейкома, і не слід звинувачувати її в тому, чого вона не знала.

— Щоб мені пропасти! — відповіла я.— От я не знала, що мені не слід було читати їй, а вона мене звинуватила! — І тут

мене осінило.— Слухай, Атикусе, та я ж можу не ходити до школи. Як Барис Юел, пам'ятаєш? Він приходив тільки у перший день. Інспекторка вважає, що виконала закон, якщо внесла його до списку...

— Тобі так робити не годиться, Скауте. У деяких випадках буває доцільно обійти закон. Але у твоєму випадку закон непохитний. Отже до школи ти ходитимеш.

— Не розумію, чому це йому можна, а мені — ні.

— Тоді слухай.

Атикус пояснив, що Юели — ганьба для Мейкома вже протягом цілих трьох поколінь. Жоден з них не пропрацював чесно й одного дня, скільки він пам'ятає. Якось після Різдва, сказав він, ми відвеземо ялинку на звалище, і він покаже мені, де і як вони живуть. Вони люди, але живуть як свині.

— Існують способи примусити їх ходити до школи, але то не мудро — силоміць тягти таких, як Юели, до іншого оточення...

— Якби я не пішла до школи завтра, ти б мене потяг силоміць.

— Досить про це, — сухо відрік Атикус. — Ти, міс Скаут Фінч, належиш до звичайних людей. Ти мусиш підкорятися закону.

Він додав, що Юели становлять виняткове товариство, яке складається з самих Юелів. За певних обставин звичайні люди розважливо надають Юелам певні привілеї, просто заплющуючи очі на деякі їхні вчинки. По-перше, їх не примушують ходити до школи. По-друге, містеру Бобу Юелу, батьку Бариса, дозволяється полювати не в сезон.

— Атикусе, але ж так не можна! — вигукнула я. В окрузі Мейком полювання поза сезоном вважається тяжкою провинною, неабияким злочином в очах усього люду.

— Справді, це протизаконно, — сказав батько, — і дуже погано, та коли хтось витрачає усю грошову допомогу на дешеве

віскі, його діти пухнуть з голоду. Я не знаю жодного землевласника, який пошкодував би для цих дітей дичини, яку спромагається підстрелити їхній батько на чужих ділянках.

— Містер Юел не має права...

— Звісно, не має, але його вже не змінити. Ти готова перенести своє обурення на його дітей?

— Та ні,— промимрила я і висунула останній аргумент.— Але якщо я й далі ходитиму до школи, ми вже більше не зможемо читати...

— І це тебе дуже бентежить, правда?

— Так, дуже.

Коли Атикус подивився на мене, я побачила на його обличчі вираз, який завжди вселяв у мене надію.

— Тобі відомо, що таке компроміс? — спитав він.

— Обхід закону?

— Ні, угода, досягнута взаємними поступками. Компроміс працює так: якщо ти визнаєш необхідність ходити до школи, ми читатимемо щовечора, як і раніше. Домовились?

— Домовились!

— Закріпимо угоду без звичайних формальностей,— сказав Атикус, побачивши, що я вже готова плювати на долоні.

Коли я відчиняла скляні двері до вітальні, Атикус додав:

— До речі, Скауте, краще нічого не кажи у школі про нашу домовленість.

— Чому?

— Боюся, наша діяльність викличе неабияке невдоволення з боку авторитетних освітян.

Ми з Джемі вже звикли до манери нашого батька вживати звороти, запозичені з судочинства, і нам дозволялося звертатися до Атикуса з проханням розтамувати те, чого ми не могли втямити.

— Що-що?

— Сам я ніколи не ходив до школи,— пояснив він,— але підозрюю, що коли ти розкажеш міс Керолайн про наші вечірні читання, вона візьметься за мене не на жарт, а я не хотів би, щоб вона мене гнобила.

Атикус страшенно розсмішив нас того вечора, читаючи з серйозним виглядом розповідь про чоловіка, який з невідомих міркувань видерся на флагшток і сидів там, і це спонукало Джемі провести всю наступну суботу в будиночку на дереві. Джемі заліз туди по сніданку і пробув до заходу сонця,— він би там і ночував, якби Атикус не перерізав його лінію постачання. Я цілісний день лазила то на дерево, то з дерева, виконувала різні доручення Джемі, таскала йому книжки, харчі й питво і вже ладна була притягти туди пледи на ніч, коли Атикус зауважив, що тільки-но я припиню звертати на Джемі увагу, він тут-таки злізе. Й Атикус не помилився.

Решта моїх шкільних днів була не краща за перший. Справді, вводився якийсь нескінчений Проект, який переростав у Метод, через який штат Алабама витрачав силу-силенну кольорових олівців і картону для таблиць у ширих, проте безуспішних спробах навчити мене Груповій Динаміці. Десяткова система Дьюї, як її назвав Джемі, під кінець мого першого року поширилася по цілій школі, тож у мене не було можливості порівняти її з іншими методиками навчання. Я могла тільки дивитися навколо: Атикус і мій дядько, які навчалися вдома, знали все на світі, а чого не знав один, обов'язково знав другий. Ба більше, я не могла не помітити, що мій батько, який протягом років служив у законодавчих установах штату й обирався туди одностайно, ніколи не чував про ті нововведення, які наші вчителі вважали обов'язковими для розвитку Гідного Громадянина. Джемі, який вчився частково за старою, частково за Десятковою системою, успішно давав собі раду і самостійно, і в груповій роботі, але Джемі не надто вдалий приклад: жодна шкільна методика, вигадана людиною, не змогла б відірвати його від читання книжок. А от я знала тільки те, що вчитала у журналі «Тайм» і всякій іншій друкованій продукції, яка траплялася мені на очі вдома, і ледь просуваючись у тягучій шкільній системі округу Мейком, не могла позбутися враження, що мені чогось недодають. Чого саме недодають, я не знала, проте не вірила, що дванадцять років одноманітної нудьги — достеменно те, що замислив для мене штат.

У першому класі мої заняття закінчувалися на півгодини раніше, ніж у Джемі, який сидів у школі до третьої, і я мчала стрімголов повз Садибу Редлі, аж поки не зупинялася на нашому безпечному ганку. Одного пообіддя, коли я летіла додому, щось впало мені в око, причому так різко, що я глибоко вдихнула, озирнулася і повернула назад.

На краю Садиби Редлі росли два віргінських дуби; їхнє коріння простяглося аж до провулку, і через нього дорога стала нерівною, вибоїстою. Дещо в одному з цих дерев і привернуло мою увагу.

З дупла якраз на рівні моїх очей стирчала срібляста фольга, підморгуючи мені у сонячному промінні. Я звелася навшпиньки, квапливо роззирнулася, залізла рукою в дупло і витягла дві пластинки жуйки без паперових обгортки.

Я хотіла була одразу почати жувати, але схаменулася — згадала, де я. Отож побігла додому і на нашій веранді роздивилася свою здобич. Жуйка здавалася свіжою. Я її понюхала — запах був добрий. Тоді лизнула і зачекала. Оскільки я не померла на місці, то тут-таки запхала її до рота — це була «Подвійна м'ятна».

Коли Джемі повернувся додому, він спитав, де я взяла стільки жуйки. Я сказала, що знайшла.

— Ніколи не їж того, що знаходиш, Скауте.

— Вона ж не на землі лежала, а на дереві.

Джемі щось буркнув.

— Чесне слово, на дереві. Вона стирчала з дупла отого дуба, що ближче до школи.

— Негайно виплюнь!

Я виплюнула. Все одно вже ніякого смаку не залишилося.

— Я он скільки часу жувала — і нічого, не померла, мене й не знудило навіть.

Джемі тупнув ногою.

— Хіба ти не знаєш, що навіть торкатися тих дерев не можна? Одрозумієш!

— А ти ж сам торкався їхнього будинку!

— То інша справа! Піді прополощи рота — і негайно, чуєш?

— Ще чого, тоді усякий смак пропаде.

— Якщо не прополощеш — розкажу Келпурнії!

Щоб не наражатися на сутичку з Келпурнією, я послухалася Джемі. З якоїсь причини мій перший шкільний рік спричинив великі зміни у наших стосунках: тиранство й несправедливість Келпурнії, її втручання у мої справи поступилися місцем незлобивому буркотінню і зауваженням загального характеру. Я, зі свого боку, йшла на великі самопожертви, тільки б її не провокувати.

Наближалось літо; ми з Джемі не могли його дочекатися. Літо було нашою улюбленою порою: ми спали на розкладачках на задній веранді або намагалися заснути у будиночку на дереві; літо завжди означало усілякі смачні наїдки; літо — це буйня кольорів на пекучому сонці, а найголовніше, літо — це Ділл.

Останнього дня у школі нас відпустили раніше, й ми з Джемі пішли додому разом.

— Гадаю, наш Ділл приїде завтра,— сказала я.

— Скоріше, післязавтра. Переправа через Міссісіпі затримає їх ще на день.

Коли ми порівнялися з віргінськими дубами біля Садиби Редді, я всоте тицьнула пальцем на дупло, у якому знайшла жуйку, намагаючись переконати Джемі, що справді знайшла її там, і раптом побачила, що вказую на ще одну сріблясту обгортку.

— Бачу, Скауте, бачу!

Джемі озирнувся, дістав блискучий пакетик і обережно поклав його до кишені. Ми побігли додому й у себе на веранді

роздивилися невеличкий футляр, замотаний у сріблясті обгортки з жуйок. У таких футлярах тримають обручки — він був з темно-червоного оксамиту і мав крихітну застібку. Джемі натиснув на застібку, кришечка відскочила. В середині, одна на одній, лежали начищені й відполіровані монети. Джемі уважно оглянув їх.

— Монетки з головами індіанців, — сказав він. — Тисяча дев'ятого шостого року, Скауте, а одна — тисяча дев'ятисотого. Вони дуже старовинні.

— Тисяча дев'ятисотого, — повторила я, — нічого собі!

— Помовчи хвильку, дай подумати.

— Джемі, як гадаєш, це чиясь схованка?

— Та навряд, тут крім нас ніхто не ходить, хіба що хтось із дорослих...

— Дорослі собі схованок не облаштовують. Як думаєш, ми можемо взяти їх собі, га, Джемі?

— Навіть не уявляю, що робити, Скауте. Кому ми можемо їх повернути? Я точно знаю, що тут ніхто не ходить — Сесил обминає це місце десятою дорогою, коли йде додому.

Сесил Джейкобс, який жив на початку нашої вулиці, біля пошти, робив гак у цілу милю, йдучи до школи та зі школи, аби тільки уникнути Садиби Редлі й будинку старої місіс Генрі Лафает Дьюбоз. Місіс Дьюбоз мешкала через два подвір'я від нас; усі сусіди сходилися у тому, що вона суцзя відьма. Джемі наважувався проходити повз її двір, тільки коли поруч з ним був Атикус.

— То що робитимемо, як гадаєш, Джемі?

Знахідка належала тому, хто знайшов, якщо хазяїн не зголоситься. Зірвати у сусідів камелію, ковтнути влітку парного молока з-під корови міс Моді, пригоститися чужим мускатним виноградом — усе це були цілком звичайні речі в нашій етичній культурі, але гроші — то зовсім інша справа.

— Знаєш що,— сказав Джемі,— ми їх потримаємо до початку шкільного року і розпитаємо потім усіх, чи то не їхні. Може, хтось із замських дітей їх сховав, а потім зрадив, що почалися канікули, і геть за них забув. Зрозуміло, що вони чийсь. Бачиш, які вони блискучі, відполіровані. Хтось їх сховав.

— Так-то воно так, але навіщо ховати жуйку? Кому не відомо, що вона швидко псується.

— Не знаю, Скауте. Але ці монети для когось важливі...

— Ти про що, Джемі?

— Розумієш, монети з індіанськими головами — вони від індіанців. І в них потужна магічна сила, вони приносять щастя. Не таке щастя, як смажені курчата на вечерю, коли їх не чекаєш, а як от довге життя, чи здоров'я, чи гарна оцінка за контрольно... вони по-справжньому цінні для когось. Я схочу їх у своїй скриньці.

Перш ніж піти до своєї кімнати, Джемі довго дивився на Садібун Редді. Здавалося, його тривожили якісь думки.

За два дні по тому прибув Ділл у блиску слави: він сам їхав потягом з Меридіана до Мейкомської вузлової (назва дана суто з чемності — Мейкомська вузлова розташована в окрузі Еббот), а там його зустріла міс Рейчел у єдиному на весь Мейком таксі; він обідав у вагоні-ресторані й бачив сіамських близнюків, які зійшли з потяга на станції Сент-Луїс,— і зятято наполягав на цій історії попри всі погрози. Він уже не носив жахливих синіх трусів, а вдягався у справжні шорти на ремені; набрав ваги, хоча й не підріс, і розказав, що бачив свого батька. Батько Ділла був вищий на зріст за нашого, мав чорну бороду (загострену) і працював начальником залізниці.

— Я трошки допомагав машиністу,— сказав, позіхаючи, Ділл.

— Бреши більше,— відповів Джемі.— У що граємося сьогодні?

— У Тома, Сема й Діка. Ходімо на ганок.

Ділл обрав братів Роуверів, тому що всі три ролі були поважні. Схоже, він змудився грати характерні ролі.

— А мені вони набридли,— заявила я. Мені набридло грати Тома Роувера, який раптом посеред фільму втрачав пам'ять і більше не з'являвся на екрані, аж доки його не знаходили на Алясці.

— Вигадай що-небудь сам, Джемі,— попросила я.

— Мені набридло вигадувати.

Літні канікули і початися не встигли, а нам уже все набридло. Що ж буде далі?

Ми попленталися на ганок, і Ділл задивився на похмурий фасад Садиби Редді.

— Я — чую — запах — смерті,— протягнув він.— Справді чую,— додав він, коли я наказала йому замовкнути.

— Тобто, коли хтось помирає, ти чуєш його запах?

— Та ні, я можу понюхати людину і сказати, коли вона помере. Мене навчила одна стара леді.

Ділл нахилився і понюхав мене.

— Джін-Луїзо Фінч — ти помреш за три дні!

— Стули пельку, Ділле, бо я тебе приб'ю! От як вріжу...

— Припини,— буркнув Джемі,— можна подумати, що ти віриш у Палючку-гарячку.

— А що це за Палючка-гарячка? — поцікавився Ділл.

— Невже тобі ніколи не траплялося іти вночі пустою дорогою і попасти у гаряче місце? — здивувався Джемі.— Палючка-гарячка — це душа, яка не дісталася на небеса і вештається самотніми дорогами, і якщо ти пройдеш крізь неї, то по смерті сам будеш отак вештатися ночами і висмоктувати в людей дихання...

— А як зробити, щоб оминути її?

— Ніяк,— пояснив Джемі.— Іноді вони розтягуються поперек усієї дороги, але якщо хочеш пройти, треба сказати:

«Янгол світлий, помагай, задушить мене не дай». Тоді вони не зможуть обкрутитися навколо тебе...

— Не вір жодному слову, Ділле,— втрутилася я.— Келпурнія каже, що це дурні негритянські байки.

Джемі сердито на мене зиркнув, але сказав тільки:

— То ми граємося чи ні?

— Може, у шині покатаємося? — запропонувала я.

Джемі зітхнув.

— Я вже туди не влізу.

— Можеш штовхати.

Я побігла на задній двір, витягла з-під будинку стару автомобільну шину і викотила її у палісадник.

— Цур я перша,— оголосила я.

Ділл заявив, що перший має бути він, бо щойно приїхав.

Джемі розсудив, що я буду перша, а Ділл кататиметься довше, і я згорнулася клубком усередині шини.

Не одразу я зрозуміла, що Джемі образився на мене за суперечку про Палючку-гарячку і тільки й чекав нагоди помститися. Що він і зробив, штовхнувши шину щосили вниз по вулиці. Земля, небо й будинки злилися у різнобарвний вир, у вухах калатало, я задихалася, не могла випростати руки, щоб загальмувати, бо вони були притиснуті колінами до грудей. У мене тільки лишалася надія, що або Джемі обжене шину, або якийсь вибій на тротуарі зупинить цей шалений рух. Я чула братів голос позаду, Джемі біг і щось кричав.

Шина підстрибнула на гравії, проїхала юзом через дорогу, врізалася у паркан, і я вилетіла, як корок із пляшки. Запаморочена і млосна, я лежала на асфальті та крутила головою, потім лягнула себе по вухах, щоб шум стих, і почула голос Джемі:

— Скауте, мерщій біжи звідти!

Підвівши голову, просто перед собою я побачила сходи Садиби Редлі. Я залякла.

— Ну ж бо, Скауте, чого ти розляглася! — волав Джемі.—
Вставай, чуєш?

Я підвелася й аж затрусилася, коли до мене дійшло, де я опинилася.

— Хапай шину! — горлав Джемі.— Тягни її сюди! Ти що, з глузду з'їхала?

Якось я спромоглася пересувати ноги, тож побігла так швидко, наскільки дозволяли коліна, які просто підкошувалися.

— Чого ти її там лишила? — закричав Джемі.

— Сам іди забери! — гарикнула я. Джемі замовк.— Іди, іди, вона там зразу за воротами. Хіба забув, ти ж навіть торкався їхнього будинку?

Джемі люто на мене зиркнув, але не зміг не прийняти виклик, побіг тротуаром, пригальмував біля воріт, потім метнувся у двір і схопив шину.

— От бачиш! — він мав вигляд переможця, хоча й далі сердився.— Нічого не трапилося. Йй-богу, Скауте, іноді ти поводишся як звичайне дівчисько, аж противно.

Він не все знав, але я вирішила нічого йому не говорити.

На веранді з'явилася Келпурнія і покликала:

— Час пити лимонад! І годі жаритися на сонці, бо спечетеся живцем!

Лимонад до опівдня був одним з ритуалів літніх канікул. Келпурнія поставила на веранді глечик і три склянки і повернулася до своїх справ. Я не надто переймалася тим, що Джемі на мене сердиться. Лимонад швидко повернув йому добрий гумор.

Джемі вижлуктив другу склянку і поплескав себе по грудях.

— Знаю, у що ми гратимемося,— проголосив він.— Це буде зовсім нова, зовсім інша гра.

— І у що ж? — поцікавився Ділл.

— У Примару Редді.

Іноді я можу читати приховані думки Джемі: він придумав це, аби дати мені зрозуміти, що анітрішечки не боїться Редлі, й показати, який він безстрашний герой, а я — нікчемна боягузка.

— У Примару Редлі? А як саме? — спитав Ділл.

— Скаут може грати місіс Редлі,— почав Джемі.

— Це зовсім не факт. Не впевнена, що...

— В чому річ? — спитав Ділл.— Ти й досі боїшся?

— А раптом він виходить ночами, коли ми всі засинаємо...— почала я.

Джемі аж засичав.

— Скауте, звідки він дізнається, що ми робимо? Та й не думаю я, що він досі у тому будинку. Він давним-давно помер, і його запхали у димар.

— Джемі,— сказав Ділл,— ми можемо грати й удвох, а Скаут хай тільки дивиться, якщо їй страшно.

Я точно знала, що Примара Редлі досі в домі, але не могла того довести і розуміла, що краще не плескати язиком, бо почнуться звинувачення, ніби я вірю у Палючку-гарячку, а я аніскілочки в неї не вірю, хіба що тільки проти ночі.

Джемі розподілив ролі: мені дісталася місіс Редлі, і я мала лише виходити з дому і підмітати ганок. Ділл грав старого містера Редлі: він ходив туди-сюди тротуаром і кашляв, коли Джемі до нього звертався. Сам Джемі, зрозуміло, був Примарою: він ховався під сходами і час до часу несамовито завивав.

Літо котилося уперед, а разом з ним і наша гра. Ми її відточували і відшліфовували, додавали діалоги і розвивали сюжет, аж поки не заіпили цілісіньку п'єсу, до якої щодня вносили невеличкі зміни.

Ділл грав злочинця зі злочинців: він так вживався у кожну роль, що міг навіть видаватися вищим на зріст, якщо того вимагала ситуація. Йому чудово давалися негативні образи, в них

він досягав небувалих висот, від яких холонула кров. Я неохоче грала різних жінок, які з'являлися за сюжетом. Мені було далеко не так цікаво, як у «Тарзані», і я грала того літа з чималим занепокоєнням, попри всі запевнення Джемі, що Примара Редлі помер і ніщо мені не загрожує, а надто коли вдень поруч зі мною і він, і Келпурнія, а увечері — ще й Атикус.

Джемі був природжений герой.

Ми грали сумну драму, зліплену з уривків пліток і чуток, які поширювалися між сусідами: місіс Редлі була колись красунєю, доки не одружилася з містером Редлі й не втратила усіх своїх грошей. А ще вона втратила всі свої зуби, коси і правий вказівний палець («родзинка» від Ділла: його відкусив якимось уночі Примара, коли не роздобув ні білок, ні котів собі на вечерю); вона сиділа у вітальні й безнастанно плакала, дивлячись, як Примара поступово обстругує на тирсу всі меблі в хаті.

Потім ми всі втрюх зображали хлопців, які набешкетували; мені випало ще грати суддю; Ділл забирав Джемі й заштовхував його під сходи, штиркаючи мітлою. Джемі за потреби з'являвся у ролях шерифа, різних городян, а також міс Стефані Крофорд, яка могла розказати про родину Редлі більше за будь-кого в Мейкомі.

Коли підходив час грати коронну сцену Примари, Джемі прокрадався до будинку, потай від Келпурнії хапав із шухлядки швейної машинки ножиці, а потім сідав на гоїдалку і різав газети. Ділл проходив повз нього, кашляв, і тут Джемі удавав, що встромляє ножиці Ділла в стегно. З мого місця все виглядало дуже реалістично.

Коли містер Нейтен Редлі проминав нас під час щоденної подорожі до середмістя, ми застигали на місці й замовкали, а потім гадали, що він би з нами зробив, якби запідозрив, чим ми займаємося. Ми припиняли свою виставу, коли показувався

хтось із сусідів, але одного разу я побачила, як міс Моді Аткінсон витріщилася на нас з-за свого живоплоту, забувши навіть, що вийшла його підстригати.

Одного разу ми так захопилися розігруванням Розділу XXV, Книги II нашої епопеї «Історія однієї родини», що не помітили, як на тротуарі зупинився Атикус і споглядав за нами, поплескуючи себе по колінці згорнутим у трубку журналом. Сонце стояло в зеніті.

— Ця гра — це що таке? — нарешті спитав він.

— Нічого,— відповів Джемі.

Те, що Джемі ухилився від прямої відповіді, означало, що наша гра — секрет, отже і я мовчала.

— А що ж тоді, поясни, ти робиш з ножицями? Для чого ти рвеш газету? Якщо газета сьогоднішня, я тебе відшмагаю.

— Нічого.

— Нічого що? — спитав Атикус.

— Нічого, сер.

— Віддай мені ножиці. Знайшов собі іграшку. І, до речі, ваша гра ніяк не стосується Редлі?

— Ні, сер,— і тут Джемі почервонів.

— Сподіваюся, що ні,— відтяв Атикус і увійшов до будинку.

— Дже-мі...

— Цить! Він пішов до вітальні, звідти все чути.

Ми передбачливо перейшли на задній двір, і Ділл спитав, чи можна буде нам ще колись так грати.

— Не знаю. Атикус не сказав, що не можна...

— Джемі,— мовила я,— присягнуся, що Атикус точно здогадався.

— Ні, не здогадався. Якби здогадався, він так би й сказав.

Це не переконало мене, але Джемі закричав, що я — дівчисько, а дівчиська вічно щось вигадують, тому їх усі на дух не

переносять, і якщо я почну поводитися як дівчисько, то ліпше мені забиратися геть і підшукати собі інше товариство.

— Гаразд, іди і грай далі,— відповіла я.— Тоді сам побачиш.

Втручання Атикуса було вже другою причиною, з якої я бажала кинути цю гру. А перша з'явилася у той день, коли я закотилася у шині на подвір'я Редлі. Попри запаморочення, нудоту і репетування Джемі, до мене долинув ще один звук, такий тихий, що з вулиці його не можна було почути. Там, у будинку, хтось сміявся.

5

Моє скигнення врешті-решт набридло Джемі, як я і сподівалася, і мені полегшало, коли на деякий час ми припинили свою гру. Він і далі твердив, що Атикус нічого нам не забороняв, тому можна собі гратися; проте, якби Атикус і заборонив, Джемі все одно знайшов би вихід: просто замінив би імена персонажів, і тоді нам ніхто нічого не міг би закинути.

Ділл цілковито погоджувався з його планом дій. Взагалі Ділл починав мене дратувати, мавпуючи Джемі буквально в усьому. На початку літа він, щоправда, сказав, щоб я виходила за нього заміж, але потім швиденько про це забув. Він мене ніби закріпив за собою, позначив як свою власність, проголосив, що я єдина дівчинка, яку він буде завжди любити, а от потім почав мною нехтувати. Я його двічі відлупцювала, але це не допомогло, він тільки ще більше зблизився з Джемі. Вони цілісні дні сиділи у будиночку на дереві, щось замислювали й планували, а мене кликали тільки коли їм для гри був потрібен хтось третій. Та я й сама потроху відсторонювалася від їхніх досить ризикованих витівок і хоч і наражалася на те, що вони мене дражнитимуть дівчиськом, просиджувала останні літні вечори на ганку міс Моді Аткінсон.

Міс Моді завжди дозволяла нам з Джемі бігати у неї по подвір'ю, аби лише не постраждали її азалії, втім, наші стосунки були не зовсім прозорі. Поки Джемі з Діллом не відсторонили мене від своєї компанії, вона була просто звичайна сусідка, хіба що добріша за інших.

Наша неписана угода з міс Моді передбачала, що ми можемо гратися на її моріжку, їсти її мускатний виноград, не ламаючи лози, вільно користуватися її просторим двором,— то були дуже щедрі умови, і ми нечасто розмовляли з нею через побоювання порушити хистку рівновагу наших стосунків. Але Джемі й Ділл своєю поведінкою підштовхнули мене шукати товариства міс Моді.

Міс Моді не терпіла свого будинку: час, проведений у приміщенні, вона вважала змарнованим. Вона була удова, жінка-хамелеон, яка працювала на своїх грядках у старому солом'яному брилі й чоловічому комбінезоні, але о п'ятій вечора, прийнявши ванну, з'являлася на своїй веранді у всій величі та блиску найгарнішої пані нашої вулиці.

Вона любила все, що росте на Божій землі, навіть бур'яни. За одним винятком. Якщо вона знаходила травинку ситі, то тут-таки розпочиналася Друга битва на Марні*: міс Моді налітала на неї з бляшанкою і бризкала зусібч якоюсь отрутою, такою потужною, що, за її словами, може знищити і нас, якщо ми підійдемо трохи ближче.

— А хіба не можна просто її видерти? — спитала я, побачивши боротьбу не на життя, а на смерть з травинкою заввишки не більш як три дюйми.

— Видерти, дитино, видерти? — Міс Моді підняла кволий паросток і придушила пальцями його тоненьке стебло. Посипалися дрібні зернятка.— Та один такий паросток може знищити ціле подвір'я. От подивися. Коли приходять осінь, насіння підсихає, і вітер розносить його по всьому Мейкому!

На обличчі міс Моді з'явився такий вираз, ніби йшлося про біблійну чуму єгипетську.

---

* Велика битва між німецькими й англо-американо-французькими військами, що відбулася поблизу річки Марна наприкінці Першої світової війни, у 1918 році.

Мова її була вельми гостра й енергійна як на мешканку Мейкома. Нас вона кликала повними іменами, а коли усміхалася, то було видно дві золоті коронки на верхніх іклах. Коли я почала їх розхвалювати і висловила надію, що колись і сама такі матиму, вона клацнула язиком і витягла показати мені свій зубний міст — безумовний жест довіри, який скріпив нашу дружбу.

Доброзичливість міс Моді поширювалася і на Джемі з Ділом, коли вони робили перерву у своїх заняттях: ми розкошували плодами таланту міс Моді, про який досі й гадки не мали. Вона пекла найсмачніші торти в усьому Мейкомі. Потому як ми з нею заприятелювали, щоразу, коли вона їх пекла, додавала до одного великого торта ще три маленьких і гукала до нас через вулицю:

— Джемі Фінчу, Скауте Фінч, Чарльзе Бейкере Гарисе, ходіть сюди!

І наша поспішність завжди винагороджувалася.

Влітку сутінки довгі й лагідні. Дуже часто ми з міс Моді сиділи мовчки на її веранді й дивилися, як небо на заході поволі стає з жовтого рожевим, як ластівки ширяють понад кривлями і зникають за високим дахом школи.

— Міс Моді,— спитала я одного разу,— як ви гадаєте, Примара Редді ще живий?

— Його звати Артур і він ще живий,— відповіла вона, тихенько хитаючись у своєму дубовому кріслі-гойдалці.— Чуєш, як пахнуть сьогодні мої мімози? Солодко, як подих янгола.

— Так, мем. А звідки ви знаєте?

— Що знаю, дитино?

— Що Пр... тобто, що містер Артур ще живий?

— Яке неприємне запитання. Втім, сама тема неприємна. Я знаю, що він живий, Джін-Луїзо, бо ще не бачила, як його виносять.

— А може, він помер, і його запхали у димар.

— Звідки це ти узяла?

— Джемі каже, що воно дуже на те схоже.

— Так-так-так. Щодня він дещо більше нагадує Джека Фінча.

Міс Моді знала дядька Джека Фінча, Атикусового брата, з самого малечку. Майже однолітки, вони виростили разом на Пристані Фінча. Міс Моді була донькою сусіди-землевласника, лікаря Френка Б'юфорда. Професією лікаря Б'юфорда була медицина, а захопленням — усе, що росте на землі, тому він і не забагатів. Дядько Джек Фінч обмежив свою любов до рослин квітковими ящиками у себе на підвіконні, тому й забагатів. Дядько Джек завжди приїжджав до нас на Різдво і щоразу волав через вулицю до міс Моді, щоб вона виходила за нього заміж. Міс Моді волала у відповідь:

— Голосніше кричи, Джеку Фінчу, щоб і на пошті почули, а я тебе не чую!

Нам з Джемі здавалося, що це доволі дивний спосіб робити шлюбну пропозицію, але дядько Джек узагалі був диваком. Він казав, що вже сорок років безуспішно намагається розізнати міс Моді, що він — остання людина, з якою б вона одружилася, але перша, яку їй хочеться дратувати, тому найкращий захист — це напад, і це ми розуміли дуже добре.

— Артур Редлі просто сидить удома, от і все, — сказала міс Моді. — Хіба ти не сиділа б удома, якби не хотіла виходити на люди?

— Так, мем, але я б хотіла виходити. А він чому не хоче?

Міс Моді примружила очі.

— Ти знаєш цю історію незгірше за мене.

— Але я ніколи не чула чому. Ніхто не розказував мені чому.

Міс Моді поправила свій зубний міст.

— Ти знаєш, що старий містер Редлі був з баптистів, які миють ноги...

— Та ви самі ніби з таких?

— Моя віра не така сувора. Я з простих баптистів.

— І ви не вірите у миття ніг?

— Вірю. Тільки у себе вдома у ванні.

— Але ми не можемо ходити з вами до причастя...

Міс Моді, схоже, вирішила, що легше визначити примітивний баптизм, ніж закрити причастя, і сказала:

— Ногомийники вважають усяке задоволення за гріх. Ти знаєш, декілька з них вийшли зі свого лісу якось у суботу, стали біля мого подвір'я і проголосили, що я піду прямисінько до пекла разом з моїми квітами.

— Разом з вашими квітами?

— Так, дороженька. Квіти горітимуть у пеклі разом зі мною. Бо оті вважають, що я забагато часу проводжу на Божій землі й недостатньо сиджу в чотирьох стінах за читанням Біблії.

Моя віра у церковне Євангеліє похитнулася, коли я уявила, як міс Моді вічно палає у різноманітних протестантських пеклах. Ніде правди діти, язик вона мала гострий як лезо і не ходила по сусідах у всіляких благодійних справах, як міс Стефані Кроффорд. Але якщо жодна людина, яка має бодай краплину здорового глузду, нізащо не поклалася б на міс Стефані, ми з Джемі мали величезну довіру до міс Моді. Вона ніколи не видавала нас, ніколи не хитрувала з нами і не пхала носа у наші особисті справи. Вона була нам другом. Як така розумна людина може жити під страхом вічних мук, мені було невтямки.

— Це неправильно, міс Моді. Я не знаю жінки, кращої за вас.

— Дякую, дитино,— широко всміхнулася міс Моді.— Річ у тім, що ногомийники вважають жінку гріховною за визначенням. Вони, бачиш, тлумачать Біблію надто буквально.

— Тому містер Артур і сидить удома, щоб триматися подалі від жінок?

— Гадки не маю.

— Це просто якась нісенітниця. Якщо містер Артур аж так прагне потрапити на небо, то він міг би принаймні хоч на веранду іноді виходити. Атикус каже, що Бог любить людей, які люблять себе...

Міс Моді перестала погойдуватись, і в голосі її забриніли жорсткі нотки.

— Ти ще маленька і не розумієш, але іноді Біблія в руках однієї людини гірша за пляшку віскі в руках... скажімо, твого батька.

Я була просто приголомшена.

— Атикус ніколи не п'є віскі! Він і краплі ніколи в рота не брав... хоча ні, брав. Він казав, що одного разу спробував, але йому не сподобалося.

Міс Моді засміялася.

— Я не про твого батька кажу. Розумієш, якби Атикус Фінч навіть напився п'яним, він не був би такий поганий, як дехто у своєму найкращому вигляді. Просто є люди, які занадто піклуються про той світ, але так і не можуть навчитися жити на цьому. Подивися на оту Садибу — і ти побачиш наслідки.

— А як ви гадаєте, все те, що розказують про При... тобто про містера Артура, — правда?

— Що саме?

Я переповіла їй.

— Ну, на три чверті це негритянські байки, а на одну чверть — фантазії Стефані Крофорд. Вона мені навіть колись повідала, що прокинулася серед ночі, а він на неї глипає крізь вікно. Я тоді кажу їй — і що ж ти зробила, Стефані, посунулася у ліжку, щоб він приліг поруч? Це примусило її на деякий час прикусити язика.

Що-що, а міс Моді будь-кому може рота закрити.

— Ох, дитино, то невесела домівка. Я пам'ятаю Артура Редлі ще хлопчиком. Він завжди був чемний зі мною, хто б там що казав. Чемний, наскільки міг.

— Ви не думаєте, що він збожеволів?

Міс Моді похитала головою.

— Якщо навіть і так, то це не дивно. Хіба ми знаємо, що робиться з людьми? Що коїться за зачиненими дверима, які таємниці...

— Атикус завжди однаковий зі мною і з Джемі — і в хаті, і на подвір'ї,— сказала я, відчуваючи, що мій обов'язок — обстоювати батька.

— Господи, дитино, я просто намагаюся тобі пояснити і зовсім не маю на увазі твого батька, але тепер слухай: Атикус Фінч завжди однаковий, у себе вдома і на людях. Не хочеш взяти з собою додому свіжого кексу?

Я дуже хотіла.

Прокинувшись наступного ранку, я виявила Джемі й Ділла у дворі. Вони щось серйозно обговорювали, та коли побачили мене, наказали забиратися геть.

— Навіть не подумаю. Двір так само мій, як і твій, Джемі Фінчу. І я маю повне право тут гратися, ясно тобі?

Вони щось пошепотіли один одному на вухо, і Ділл попередив:

— Якщо залишишся, будеш нас в усьому слухатися.

— Там побачимо,— протягнула я.— Хто це в нас раптом став такий великий і могутній?

— Якщо не пообіцяєш, що робитимеш усе, що ми скажемо, ми тобі нічого не розповімо,— вів своє Ділл.

— Можна подумати, що ти за ніч підірс на цілу голову. Ну гаразд, що там таке?

Джемі миролюбно сказав:

— Ми збираємося передати записку Примарі Редлі.

— Зараз?

Я ледь стримала мимовільний жах, який мене охопив. Міс Моді легко балакати: вона вже стара і сидить собі у безпеці на веранді. А от ми — інша справа.

Джемі просто збирався причепити записку до краю вудилища і проштовхнути її крізь віконниці. Якщо хтось з'явиться поблизу, Ділл задзелсничить у дзвоник.

Ділл підняв праву руку. Він тримав у ній срібний дзвоник моєї мами.

— Я обійду будинок збоку,— сказав Джемі.— Ми учора все роздивилися з вулиці, там одна з віконниць розхиталася. Гадаю, мені вдасться покласти записку бодай на підвіконня.

— Джемі...

— Ти тепер з нами і вороття немає, тож доведеться залишитися, міс Маніжниця!

— Добре, добре, але дивитися я не хочу. Джемі, хтось там у домі смія...

— Дивитимешся, чатуватимеш іззаду двору, а Ділл стежитиме за парадним входом і вулицею, а щойно хтось покажеться, він почне дзвонити. Зрозуміло?

— Ну, коли так, гаразд. А що ви йому написали?

— Ми його просимо дуже ввічливо виходити іноді з дому і розказувати нам, чим він там займається; пишемо, що не ображатимемо його і пригостимо морозивом,— повідомив Ділл.

— Ви з глузду з'їхали! Він нас усіх повбиває!

— Це моя ідея,— сказав Ділл.— Мені здається, якщо він вийде і посидить трошки з нами, йому стане легше.

— А звідки ти знаєш, може, в нього і так усе добре?

— Ага, тобі було б добре, якби тебе тримали сто років під замком і ти нічого не їла, крім котів? Закладаюся, що у нього отакенна борода, аж сюди...

— Як у твого батька?

— У мого батька немає бороди, він...— і Ділл замовк, ніби пригадуючи.

— Ага, спіймався! — закричала я.— Ти ж казав, що коли ви їхали потягом, твій татко мав чорну бороду...

— А він узяв і зголив її минулого літа! Так, так, і я маю листа, який це доведе,— а ще він прислав мені два долари!

— Бреши більше! Може, він ще прислав тобі уніформу кінної поліції? Тільки ти її нам не показував зі скромності. Брехунець ти, ось хто!

Ділл Гарис вигадував такі побрехеньки, що йому не було рівних. Наприклад, він твердив, що сімнадцять разів літав на поштовому літаку, що бував у Новій Шотландії, що бачив слона і що його дідусь — бригадний генерал Джо Вілер, який заповів йому свою шаблю.

— Годі вам базікати,— Джемі метнувся під сходи і витяг звідти жовту бамбукову вудочку.— Гадаю, оця достатньо довга, щоб дотягнутися з тротуару.

— Якщо дехто такий хоробрий, що може торкнутися будинку, то навіщо вудка? Чом би просто не постукати у парадні двері? — сказала я.

— Це — зовсім — інша — річ,— відрубав Джемі.— Скільки можна тобі повторювати?

Ділл витяг з кишені аркуш паперу і передав Джемі. Ми троє сторожко рушили до старої Садиби. Ділл зупинився на розі біля ліхтарного стовпа навпроти фасаду, а ми з Джемі скрадалися вздовж бічної стіни з того боку вулиці. Я йшла позаду Джемі й зупинилася там, звідки було видно наступний ріг.

— Усе спокійно,— повідомила я.— Не видно ані душі.

Джемі озирнувся на Ділла, і той кивнув.

Джемі причепив записку до кінчика вудилища, простягнув його до вікна, яке для цього обрав, і спробував дістати. Йому

не вистачало декількох дюймів, і Джемі тягнувся щосили. Я так довго спостерігала за його штурханиною, що не витримала, покинула свій пост і підійшла до нього.

— Ніяк не можу відчепити записку, — пробурмотів він, — та якби й відчепив, вона там не втримається. Повертайся назад, Скауте.

Я повернулася і почала пильнувати поворот порожньої дороги. Час до часу я озиралася на Джемі, який терпляче намагався лишити записку на підвіконні. Вона падала на землю, Джемі її знову і знову підхоплював і тицяв у вікно, і я подумала, що коли Примара Редлі її і отримав би, то навряд чи зміг би прочитати. Я спостерігала за вулицею і раптом почула дзеленчання.

Втягнувши голову в плечі, я різко обернулася, думаючи, що у мене за спиною зачаївся Примара Редлі з вищиреними кривавими іклами; натомість я побачила Ділла, який щосили калатав у дзвоник просто перед самим носом Атикуса.

Джемі мав такий жалюгідний вигляд, що я вирішила промовчати і не зачіпати його. Він поплентався вулицею, тягнучи за собою вудилище.

— Припини тельнякати, — наказав Атикус.

Ділл прихопив пальцями язичок дзвінка; запала така тиша, що я б дорого дала, аби він задзеленчав знову. Атикус зсунув капелюха на потилицю і взяв руки в боки.

— Джемі, — промовив він. — Чим ви займалися?

— Нічим, сер.

— Не крути. Відповідай.

— Я... ми просто хотіли дещо передати містеру Редлі.

— Що ж ви хотіли йому передати?

— Записку.

— Покажи її мені.

Джемі простягнув заяложений аркуш паперу. Атикус узяв його і спробував прочитати.

— Навіщо вам треба, щоб містер Редлі вийшов з дому?

— Ми думали, йому буде цікаво з нами,— почав відповідати Ділл, але знітився і замовк під поглядом Атикуса.

— Сину, я вже казав тобі це і скажу ще раз — припини мордувати цього чоловіка. Вас двох це також стосується.

Що робить містер Редлі — це його особиста справа. Якщо він схоче вийти, він вийде. Якщо він хоче сидіти у себе вдома, він має на це повне право, і нехай усякі набридали — і це ще дуже м'яко сказано про нас — дадуть йому спокій. Хіба нам сподобалося б, якби Атикус увірвався до нас серед ночі без стуку? А ми, власне, робимо те саме з містером Редлі. Те, як живе містер Редлі, може видаватися нам дивним, але для нього самого тут нічого дивного немає. Ба більше, нам ніколи не спадало на думку, що виховані люди, коли хочуть поспілкуватися, стукають у парадні двері, а не тицяють вудкою у наріжне вікно? І нарешті, ми мусимо триматися подалі від того будинку, доки нас туди не запросять, мусимо облишити дурнуваті ігри, за якими Атикус нас уже застукав, і не кепкувати ні з кого ані з нашої вулиці, ані з усього нашого міста...

— Ми з нього не кепкували і не сміялися,— урвав Джемі,— ми просто...

— Саме цим ви й займалися, хіба ні?

— Висміювали його?

— Ні, виставили напоказ історію його життя для напучування сусідів.

Джемі аж обурився.

— Я такого не казав, не казав!

— Ти в цьому щойно мені зізнався,— сухо усміхнувся Атикус.— Отже негайно припиняйте це неподобство, вам усім це ясно?

Джемі аж рота роззявив від подиву.

— Ти начебто хочеш стати юристом? — батько якось підозріло стиснув губи, ніби утримуючись від усмішки.

Джемі вирішив, що хитрувати немає сенсу, і нічого не відповів. Коли Атикус увійшов до хати, щоб забрати течку з паперами, яку він забув узяти вранці, Джемі нарешті зрозумів, що попався на гачок одного з найстаріших юридичних трюків. Він постояв на безпечній відстані від веранди і зачекав, поки Атикус не вийде з хати і не піде назад на роботу. Коли Атикус уже не міг його почути, Джемі загорлав йому вслід:

— Раніше хотів стати юристом, а от тепер навряд чи!

6

— Гаразд,— сказав тато, коли Джемі спитав, чи можна нам піти посидіти біля ставка міс Рейчел з Діллом, оскільки це його останній вечір у Мейкомі.— Попрощайтесь з ним за мене і перекажіть, що ми чекатимемо його наступного літа.

Ми перестрибнули через низький паркан, який відгороджував подвір'я міс Рейчел від нашого проїзду до гаража. Джемі свиснув перепілкою, і Ділл відповів з темряви таким само свистом.

— Як тихо, ні вітерцю,— мовив Джемі.— От дивіться,— він вказав на схід. Величезний місяць піднімався над горіхами міс Моді.— Здається, що від нього іде тепло.

— Що на ньому сьогодні видно? Хрест? — спитав Ділл. Сам він не підвів голови. Він скручував цигарку з клаптя газети і мотузки.

— Ні, тільки жінка. Не запалюй цієї штуkenції, Ділле, вона засмердить на все місто.

У Мейкомі завжди було видно на повному місяці жінку. Вона сиділа перед дзеркалом і чесала коси.

— Сумуватиму за тобою, малий,— сказала я.— Може, підемо зараз постежимо за містером Ейвері?

Містер Ейвері мешкав навпроти місіс Генрі Лафает Дьюбоз. Крім збирання пожертви у церкві по неділях, він ще просиджував у себе на веранді щовечора до дев'ятої години і чхав. Одного вечора нам пощастило побачити одну виставу, яка, схоже, виявилася й останньою, бо він ніколи її не повторював, скільки ми не стежили. Одного вечора ми

з Джемі саме спускалися сходами міс Рейчел, як Ділл нас зупинив:

— Нічого собі! Лишень погляньте!

І він указав на той бік вулиці. Спершу ми нічого не побачили, крім заплетеної пуерарією веранди, але, роздивившись, помітили, що з-поміж листя вихоплюється потужний струмінь, випинається дугою і вихлюпується у середині жовтого світляного кола від вуличного ліхтаря, на відстані у добрі десять футів від свого джерела,— принаймні так воно виглядало. Джемі зауважив, що містер Ейвері не потрапляє у самий центр, а Ділл додав, що той, мабуть, випиває по піввідра рідини на день, після чого вони влаштували змагання між собою — хто поцілить своїм струменем далі й точніше, а я знову відчула свою меншовартість, бо в цій царині не мала ніяких здібностей.

Ділл потягнувся, позіхнув і сказав аж надто безневинно:

— Знаєте що? Ходімо прогуляємося.

Мені це видалося підозрілим. У Мейкомі ніхто просто так не гуляв.

— А куди, Ділле?

Ділл мотнув головою у південному напрямку.

— Гаразд,— погодився Джемі. А коли я запротестувала, додав ніжним голосом,— а тебе ніхто й не примушує, янголятко.

— І тобі нема чого туди ходити. Забув уже...

Джемі не любив пригадувати минулі поразки: здається, з усього, що говорив йому Атикус, він запам'ятав тільки одне — як вправно вести перехресний допит.

— Скауте, ми нічого не збираємося робити, просто пройдемося до вуличного ліхтаря і назад.

Ми мовчки пішли по вулиці, дослухаючись, як порипують крісла-гойдалки на сусідських верандах, як стиха перемовляються між собою наші дорослі сусіди. Час від часу до нас долинав сміх міс Стефані Крофорд.

— Ну? — сказав Ділл.

— Гаразд,— відповів Джемі.— Може підеш собі додому, Скауте?

— А що це ви надумали?

Джемі з Діллом просто збиралися зазирнути у вікно з розхлябаною віконницею і, якщо пощастить, побачити Примару Редлі, а якщо я не хочу з ними йти, то ліпше мені забиратися додому і стулити свою дурну пельку, от і все.

— А якого дідька ви чекали аж до сьогоднішнього вечора?

А такого, що вночі їх ніхто не побачить, бо Атикус так зачитається книжкою, що і кінця світу не помітить, а ще якщо Примара Редлі їх уб'є, то пропадуть не канікули, а заняття у школі, а ще легше щось побачити у темному будинку ввечері, ніж удень, ясно мені?

— Джемі, *будь ласка...*

— Скауте, кажу тобі востаннє: ступи пельку або чухрай додому! На Бога, ти дедалі більше перетворюєшся на звичайне дівчисько!

Після цього я не мала іншого виходу, як тільки до них приєднатися. Ми вирішили, що краще за все пролізти під дротяною огорожею на затиллі Садиби Редлі, бо там менше шансів, що хтось нас побачить. Той дротяний паркан охоплював великий город і вузенький дерев'яний флігель.

Джемі підняв нижню частину дроту і показав жестом, що Ділл може лізти. За Діллом пролізла я і потримала дріт для Джемі. Йому було важко туди протиснутися.

— Щоб я не чув ані звука,— застеріг він пошепки.— І глядіть, не потопчіть капусту, бо підніметься такий тріскіт, що мертвих розбудить.

Після таких попереджень я робила один крок на хвилину. Але прискорила ходу, побачивши у місячному сяйві, що Джемі зайшов доволі далеко і махає нам рукою. Ми підійшли

до хвіртки, яка відділяла город від двору. Джемі торкнувся хвіртки. Вона рипнула.

— Поплюй на неї,— прошепотів Ділл.

— Ти загнав нас у пастку, Джемі,— буркнула я.— Нелегко буде нам звідси вибратися.

— Тихо! Поплюй на неї, Скауте.

Ми плювали, аж доки у роті не пересохло, потім Джемі повільно прочинив хвіртку, відслонив її убік і притиснув до паркану. Ми опинилися у дворі.

Здау будинок Редлі був ще менш привабливий, ніж його фасад: удовж усієї стіни тяглася занехаяна веранда; там було двоє дверей, а між ними — двоє темних вікон. За опору для одного краю даху правила грубо обтесана колода. В кутку веранди притулювся допотопний металевий обігрівач; над ним висіло дзеркало з вішаком для капелюхів, у якому моторошно відбивалося місячне сяйво.

Джемі тихенько зойкнув, не наважуючись зробити крок.

— Що таке?

— Кури,— видихнув він.

Те, що нас зусібіч оточували невидимі перешкоди, стало ще ясніше, коли Ділл, який рухався попереду, також зойкнув. Ми підкралися до тієї стіни, де було вікно з розхитаною віконницею. Підвіконня на декілька дюймів вивищувалося над Джемі.

— Нумо я тебе підсаджу,— прошепотів він Діллу.— Хоча ні, стривай.

Ми з Джемі сплели руки, схопившись за зап'ястки: за свій лівий і чужий правий,— і присіли, Ділл уместився у сідло з наших рук, ми його підняли, і він вчепився у підвіконня.

— Не барися,— прошепотів Джемі,— довго ми тебе не втримаємо.

Ділл плеснув мене по плечу, і ми спустили його на землю.

— Що ти бачив?

— Нічого. Завіси. Там ще якийсь вогник світився.

— Треба вибиратися звідси,— прошепотів Джемі.— Ходім назад. Ш-ш-ш,— застеріг він мене, коли я спробувала була протестувати.

— А зазирнімо у заднє вікно.

— Ні, Ділле, ні,— не погодилась я.

Ділл зупинився, пропускаючи Джемі уперед. Коли Джемі поставив ногу на нижню сходинку, вона зарипіла. Він застиг на місці, потім почав потроху просуватися. Сходинка мовчала. Джемі здолав ще дві сходинки, поставив ногу на веранду, підтягнувся до неї, ледве не впав, але якось утримався і став навколішки. Підповз до вікна, підвів голову і зазирнув усередину.

І тут я побачила тінь. Це була тінь чоловіка у капелюсі. Спершу я подумала, що це дерево, проте вітру не було, а дерева самі не ходять. Задня веранда була залита місячним сяйвом, а тінь, чітка й різка, рухалася через веранду просто до Джемі.

Потім її побачив Ділл. Він затулив обличчя долонями.

Коли тінь накрила Джемі, її побачив і він. Охопивши руками голову, він застиг на місці.

Тінь зупинилася за один крок від Джемі. Піднесла руку, потім опустила і завмерла. А там обернулася, знову переповзла через Джемі, просунулася вздовж веранди до рогу будинку і зникла там, звідки прийшла.

Джемі стрибнув з веранди і помчав до нас. Розчахнув хвіртку, пропхав нас з Діллою крізь неї і погнав між двома грядками капусти, яка аж тріщала у нас під ногами. Десь на півдорозі я перечепилася у капусті й упала, і тут на всю округу пролунав постріл з рушниці.

Джемі з Діллою упали на землю біля мене. Джемі не видихнув, а майже схлипнув:

— До шкільного паркана! Мерщій, Скауте!

Брат підняв дротяну загорожу; ми з Діллом перекотилися під нею і вже майже добігли до рятівної тіні від шкільного дубу, як усвідомили, що Джемі з нами немає. Ми рвонули назад і побачили, що він намагається вилізти із своїх штанів, які намертво зачепилися за дріт. До дуба він прибіг у самих лише трусах.

Ми сиділи під дубом, як заклаклі, але Джемі швидко змстикував:

— Гайда додому, бо помітять, що нас ніде немає.

Ми перебігли шкільний двір, проповзли під парканом на Оленячий вигін за нашим будинком, перелізли через огорожу нашого двору, і тільки вже на нашій веранді Джемі дозволив нам перепочити.

Відхекавшись, ми троє з геть безтурботним виглядом вийшли на подвір'я перед хатою. На вулиці біля воріт Редді стояла купка сусідів.

— Краще нам підійти до них,— сказав Джемі.— Бо ще здивуються, чого ми не зголосилися.

Містер Нейтен Редді стояв за своєю хвірткою з рушницею в руці. Атикус стояв поруч з міс Моді й міс Стефані Крофорда. Були там і міс Рейчел, і містер Ейвері. Ніхто з них не помітив, як ми підійшли.

Ми невимушено зупинилися біля міс Моді. Вона озирнулася.

— Де це вас носило, хіба ви не чули галасу?

— А що трапилося? — спитав Джемі.

— Містер Редді стріляв у негра, який заліз у його город.

— Та невже? І убив?

— Ні,— відповіла міс Стефані,— він стріляв у повітря. Той від страху аж побілів. Каже, якщо хтось побачить тут білого негра, це той самий. Каже, в нього ще другий ствол заряджений, і шойно він почує бодай звук біля тих грядок, то вже стрілятиме в ціль, собака це, чи негр, чи — Джемі Фінч!

— Що, мем?

Тут заговорив Атикус.

— Де твої штани, сину?

— Штани, сер?

— Штани.

Викручуватися марно. Стоїть у самих трусах перед Богом і людьми. Я зітхнула.

— Е-е, містере Фінч?

У світлі вуличного ліхтаря я побачила, що Ділл щось ви-
метикував: очі у нього розширилися, а пухле янгольське личко
стало зовсім круглим.

— Чого тобі, Ділле?

— Я... я їх у нього виграв,— туманно пояснив Ділл.

— Виграв? Що значить — виграв?

Рука Ділла потяглася до потилиці. Він відвів її і потер собі
чоло.

— Ми грали у покер на роздягання біля нашого ставка.

Нам з Джемі полегшало. Сусіди, схоже, зрозуміли,— при-
наймні вони так і заціпеніли. Але що це за покер на роз-
дягання?

Можливості дізнатися в нас не було, бо міс Рейчел заревла,
як пожежна сирена:

— Боже милостивий, Ділле Гарисе! Грати в азартні ігри
у мене біля ставка? Я тобі зараз дам такий покер на роздяган-
ня, що ти...

Від неминучого каліцтва Ділла урятував Атикус.

— Хвилиночку, міс Рейчел, я ніколи раніше не чув, щоб
вони цим займалися. Ви всі троє грали в карти?

Джемі відчайдушно прийняв пас від Ділла:

— Ні, сер, у сірники.

Ну й молодець мій брат! Сірники річ небезпечна, але кар-
ти — просто фатальна.

— Джемі й Скауте,— промовив Атикус,— щоб я більше ніколи не чув ні про який покер, на роздягання чи ні. Сходи до Ділла, Джемі, й забери свої штани. Домовтеся між собою.

— Не переймайся, Ділле,— сказав Джемі, коли ми відбігли від них,— нічого вона тобі не зробить. Він її умовить. Але ти класно все вигадав, малий. От послухай — чуєш?

Ми зупинились і дослухались до голосу Атикуса:

— ...нічого серйозного... вони всі через це проходять, міс Рейчел...

Ділл утішився, але ми з Джемі — ні. Проблема, де Джемі візьме штани вранці, залишалася.

— Я б тобі дав якісь зі своїх,— сказав Ділл, коли ми підійшли до ганку міс Рейчел. Джемі відповів, що вони йому замалі, але все одно подякував. Ми попрощалися, і Ділл зайшов у дім. Вочевидь, він згадав, що заручився зі мною, бо вискочив і похапцем цмокнув мене на очах у Джемі.

— Пишіть мені, чуєте! — загорлав він нам услід.

Навіть якби штани Джемі були на місці, нам би все одно не вдалося заснути. Кожний нічний звук, який долітав до моєї розкладачки на веранді, здавався громом небесним; кожне шарудіння по жорстві означало, що то Примара Редлі підкрадається в жадобі помсти; якщо якийсь перехожий негр сміявся серед ночі, то був Примара Редлі, який зірвався з ланцюга і полює за нами; якщо метелики чи москіти билися об скляні двері, то це Примара Редлі дер універсальну дротяну огорожу; платани оживали і нависали ворожо. Я скніла між сном і безсонням, як раптом почула шеліт Джемі.

— Спиш, Триочко*?

— Ти при своєму розумі?

---

* Персонаж казки братів Грімм про Одноочку, Двоочку і Триочку.

— Тихше! Атикус уже вимкнув лампу.

У тьмяному світлі низького місяця я побачила, що Джемі спустив ноги на підлогу.

— Я піду по них,— сказав він.

Я аж підскочила:

— Ти що? Не пущу!

Він уже натягував сорочку.

— У мене виходу немає.

— Тільки спробуй — і я збуджу Атикуса.

— Тільки спробуй — і я тебе вб'ю.

Я вчепилася в нього і силоміць усадила на свою розкладачку.

— Містер Нейтен знайде їх вранці, Джемі,— намагалася я його переконати.— Він знає, що ти загубив штани. Коли він покаже їх Атикусу, нам попаде, але це нічого. Лягай спати.

— Я й сам усе це знаю. Тому і мушу їх забрати.

Мене мало не знудило. Самому повертатися на оте місце... я пригадала слова міс Стефані: містер Нейтен розрядить другий ствол, щойно почує бодай звук, хай то буде негр, чи пес... Джемі розумів це незгірше за мене.

Я була у відчаї.

— Слухай, воно того не варте, Джемі. Хай тебе відлупцюють, ну, боляче, але минеться. А так він тобі голову прострелить, Джемі. Прощу тебе...

— Я... справа от у чому, Скауте,— терпляче зітхнув він.— Атикус ніколи не бив мене, ніколи. І я б не хотів, щоб він починав.

Дійсно, Атикус незрідка погрожував нам, але й пальцем не торкався.

— Просто він жодного разу не спіймав тебе на гарячому.

— Може, і твоя правда, але — я просто хочу, щоб так залишалося і надалі. Даремно ми сьогодні туди попхалися, Скауте.

Мабуть, саме в ту мить ми з Джемі вперше почали віддалятися одне від одного. Бувало, що я його не розуміла, але воно не тривало довго. Цього ж я так і не змогла утямити.

— Будь ласка,— молила я,— просто уяви, як ти там сам-один, у тому місці...

— Мовчи!

— Це ж не значить, що він з тобою більше не розмовлятиме абощо... Я його зараз розбуджу, Джемі, присягаюсь, я...

Джемі ухопив мене за комір піжами і мало не придушив.

— Тоді і я з тобою,— прохрипіла я.

— І думати не смій, тільки галас зчиниш.

Усе було марно. Я відімкнула засувку на дверях чорного ходу і притримувала їх, поки він обережно спускався сходами. Була вже, мабуть, друга година. Місяць сідав, і мереживні тині розплавалися й розпорошувалися. Біла сорочка Джемі то пригиналася, то виринала, немов невеличкий привид метлявся, аби уникнути близького ранку. Повіяв легенький вітерець і трошки охолодив піт, яким я стікала.

Джемі пішов туди затилям, через Оленячий вигін, через шкільний двір і попід парканом. Принаймні так мені здалося. Цей обхід забирає більше часу, тож іще рано хвилюватися. Я зачекала, поки вже можна було хвилюватися, і дослухалася, чи не стріляє рушниця містера Редді. Потім мені здалося, ніби рипнув паркан за будинком. Ні, тільки здалося.

Потім я почула, як закашлявся Атикус. Я затамувала подих. Іноді, під час опівнічних відвідувань вбиральні, ми бачили, що він у себе читає. Атикус казав, що часто прокидається серед ночі, перевіряє, як ми спимо, а потім читає, поки знову не засне. Я думала, він увімкне світло, і придивлялася, чи не посвітішало у вестибюлі. Ні, світла не було, і я знову змогла дихати.

Нічні плазуни втихомирилися, але дозріле насіння тєхаського кедра торохкотіло по даху від кожного повіву вітру, і темрява, яку розтиналио далеке гавкання собак, наганяла глуху тугу.

Ну ось і він, повертається нарешті. Біла сорочка майнула над парканом і неквапно наблизилася. Брат піднявся сходами, замкнув по собі засувку і сів на свою розкладачку. Мовчки показав мені штани. Ліг, і я почула, що його розкладачка труситься. Нєвдовзі він затих. І більше не ворухнувся.

Цілий тиждень Джемі ходив похмурий і мовчазний. Як мені колись порадив Атикус, я спробувала влізти у його шкіру і походити в ній: якби мені довелося вирушити самій до Садиби Редлі о другій годині ночі, то вже наступного дня відбувся б мій похорон. Тож я дала Джемі спокій і намагалася його не дратувати.)

Почалися заняття у школі. Другий клас був не кращий за перший, ба гірший: перед нами і далі розмазували картками і не дозволяли ні читати, ні писати. Успіхи міс Керолайн у сусідній класній кімнаті легко було оцінити за кількістю вибухів реготу, та оскільки там залишилася ціла купа довічних ветеранів першого класу, вони допомагали наводити лад. Єдиною перевагою другого класу було те, що мої уроки закінчувалися разом з уроками Джемі, й о третій годині ми йшли додому вдвох.

Одного пообіддя, коли ми переходили шкільний двір, Джемі раптом сказав:

— Я тобі не все розповів.

Він майже зовсім не розмовляв зі мною останні декілька днів, і я радо відгукнулася:

— Про що?

— Про ту ніч.

— Ти взагалі нічого не розповідав про ту ніч.

Джемі відмахнувся від моїх слів, як від набридливих комарів.

Трохи ще помовчав, а потім сказав:

— Коли я пішов туди по свої штани, виявилось, що вони заплутались у дроті, коли я з них виліз, і відчепити їх я не міг. А коли повернувся, вони охайно висіли на паркані... ніби чекали на мене.

— На парка...

— І ще одне,— голос Джемі втратив усяку виразність.— Я тобі покажу, коли прийдемо додому. Хтось їх зашив. Не так, як зашивають жінки, а так, як це міг би зробити я сам. Криво й косо. Схоже, ніби...

— Ніби хтось знав, що ти по них прийдеш.

Джемі здригнувся.

— Ніби хтось прочитав мої думки... ніби хтось здогадався, що я робитиму. Хіба може хтось здогадатися, що я робитиму, якщо не знає мене, га, Скауте?

У питанні Джемі звучало благання. Я підбадьорила його:

— Ніхто цього не може сказати, якщо не живе з тобою під одним дахом, але навіть я не завжди знаю.

Ми порівнялися з нашим дубом. У його дуплі лежав клубок сірого шпагату.

— Не чіпай його, Джемі, це чиясь схованка.

— Навряд чи, Скауте.

— Точно! Хтось на кшталт Волтера Каннінгема приходив сюди під час великої перерви і ховає щось,— а ми проходимо й забираємо. Слухай, залишмо це тут і зачекаймо кілька днів. Якщо все зостанеться на місці, тоді й візьмемо собі, згода?

— Згода. Може, ти й маєш рацію,— відповів Джемі.— Мабуть якийсь дівчак ховає свої речі від старших. До речі, ми тут щось знаходимо тільки коли у школі ідуть заняття.

— Так. Але ми ж тут ніколи і не ходимо під час канікул.

Ми пішли додому. Наступного ранку шпагат був на місці. Коли він залишався в дуплі й на третій день, Джемі витяг його

і поклав собі у кишеню. Відтоді ми вважали своєю власністю все, що знаходили у дуплі.

Другий клас не приніс мені жодної радості, але Джемі запевняв, що з кожним роком ставатиме дедалі цікавіше, що у нього на початку було те саме, а от у шостому класі він нарешті почав учити щось вартісне. Шостий клас одразу йому сподобався; Джемі пройшов через недовгий Єгипетський період, чим збив мене з пантелику: він повсякчас вдавав із себе плаского, виставляв одну руку поперед себе, а другу заводив назад, і стопи ставив одну перед одною, слід у слід. Він твердив, що саме так ходили давні єгиптяни, а я казала, що так довго не проходиш і багато не зробиш, а Джемі заявив, що вони досягли значно більшого, ніж американці, бо винайшли туалетний папір і вічне бальзамування, і що б ми нині робили, якби не вони? Атикус порадив мені вилучити прикметники, і тоді я отримаю точні факти.

У нас у Південній Алабамі немає чіткої зміни пір року: літо плавно перетікає у осінь, але осінь ніколи не змінюється зимою, а просто перетворюється на одноденну весну, за якою знову приходять літо. Тогорічна осінь затяглася, було тепло, і ми навіть не вдягалися у найлегші курточки. Одного лагідного жовтневого пообіддя ми з Джемі пробігали нашим звичним маршрутом, і тут у нашому дуплі знову щось блимнуло. Цього разу там лежало щось біле.

Джемі поблажливо дозволив мені узяти здобич. Я витягла дві маленькі фігурки, вирізані з мила. Одна з них була хлопчиком, друга мала на собі незграбну суكونьку.

Я й забула, що ніякого чаклунства не буває, тому заверещала і жбурнула фігурки на землю.

Джемі їх підхопив.

— Ти що, зовсім здуріла! — закричав він і стер з них рудувату пилюку.— Дивись, які вони гарненькі. Я ще таких симпатичних зроду не бачив.

Він простягнув їх мені. Фігурки майже ідеально відтворювали двох дітей. Хлопчик був у шортах, і на лоба йому спадало пасмо волосся. Я поглянула на Джемі. Пасмо прямого темного волосся звисало від проділу до брів. Ніколи раніше я цього не помічала.

Джемі переводив погляд з мене на фігурку дівчинки. Лялечка мала чубчик. Я також.

— Це ми,— сказав Джемі.

— А хто їх вирізав, як гадаєш?

— А хто з наших знайомих уміє вирізати?

— Містер Ейворі.

— Містер Ейворі тільки стругає, а я маю на увазі — хто вирізає фігурки.

Містер Ейворі винищував приблизно одну дровину на тиждень: вистругував з неї зубочистку і жував її.

— Тоді залишається залицяльник старої міс Стефані,— пропустила я.

— Так, він справді вміє різьбити, але ж він живе за містом. Та й коли це він звертав на нас увагу?

— Може, він сидить на веранді й дивиться на нас, а не на міс Стефані. На його місці я б саме так і робила.

Джемі поглянув на мене так пильно, що я спитала, у чому річ, але у відповідь почула: ні в чому, Скауте. Коли ми прийшли додому, Джемі сховав фігурки у свою скриньку.

І двох тижнів не минуло, як ми знайшли у дуплі цілий пакет жуйки, якою з насолодою скористалися, а те, що біля Садиби Редді все отруйне, якось вислизнуло у Джемі з пам'яті.

Ще за тиждень дупло видало нам потьмянілу медаль. Джемі показав її Атикусу, і той пояснив, що такі медалі видавалися за

успіхи у правописі: ще до нашого народження у школах округу Мейком проводилися змагання з правопису і переможцям вручалися медалі. Атикус сказав, що її, напевно, хтось загубив і чи не розпитували ми сусідів. Джемі кóпнув мене як слід, коли я розтулила рота, щоб пояснити, де ми її знайшли. Брат спитав, чи не пам'ятає Атикус, кого нагороджували такою медаллю, але Атикус не пам'ятав.

Але найбільший наш приз з'явився за чотири дні. Ним виявився кишеньковий годинник, який не ходив, на ланцюжку з алюмінієвим ножиком.

— Як гадаєш, Джемі, це біле золото?

— Не знаю. Покажу Атикусу.

Атикус сказав, що все разом — годинник, ніжик і ланцюжок — коштувало б доларів десять, якби було нове.

— Ти з кимсь помінявся у школі? — спитав він.

— Ні, ні, що ти, тату! — Джемі витяг годинник нашого дідуся, який Атикус дозволяв йому носити раз на тиждень, і Джемі був з ним дуже обережний. У ті дні, коли годинник був при ньому, він боявся зробити зайвий рух.— Атикусе, якщо ти не проти, я собі залишу оцей. Може, зумію його полагодити.

Коли цей новий годинник затьмарив цінність дідусявого і носити його можна було вже щодня, у Джемі якось швидко відпала потреба перевіряти час що п'ять хвилин.

Він дуже вправно розібрав і зібрав годинник, і хоча одна пружинка і дві якісь дрібні деталі назад не вмістилися, годинник усе одно не ходив.

— Ох-ох-о,— зітхнув він,— нічого не вдієш. Скауте...

— Що?

— Як думаєш, а чи не написати листа тому, хто залишає для нас усі ці штуки?

— Точно! Треба подякувати... Джемі, ти чого?

Джемі затулив руками вуха і замотав головою.

— Не розумію, просто не розумію, і не знаю чому, Скауте,— тут він поглянув у бік вітальні.— Може, розповісти все Атикусу... та ні, думаю, не варто.

— Хочеш, я розповім замість тебе?

— Ні, Скауте, ні! Знаєш що?

— Що-о?

Він весь вечір ледь утримувався, щоб не розказати мені щось; обличчя у нього сяяло, він уже нахилився був до мене, а потім передумував. Передумав він і зараз.

— Та нічого.

— Ось, нумо писати,— і я підсунула йому нотатник і олівець.

— Гарзд. «Шановний пане...»

— А звідки ти знаєш, що це чоловік? Закладаюся, це міс Моді.

(Я вже давно про це здогадалася).

— Е ні, міс Моді не може жувати гумку,— тут Джемі розплився в усмішці.— Знаєш, як вона іноді кумедно говорить. Якось я їй запропонував пожувати, а вона каже — ні, дякую, якщо ця жуйка причепиться до моєї щелепи, я стану безмовною. Правда, класно звучить?

— Так, вона іноді скаже — як в око вцілить. Та й звідки б у неї взялися годинник і ланцюжок?

— «Шановний пане,— почав писати Джемі,— ми дуже вдячні... ні, ми високо цінуємо все, що Ви поклали у дупло для нас. Щиро Ваш Джеремі Фінч».

— Він не зрозуміє, хто це, якщо ти так підпишешся.

Джемі витер повне ім'я і написав — «Джемі Фінч». А я підписалася «Джін-Луїза Фінч (Скаут)».

Наступного дня дорогою до школи він обігнав мене і зупинився біля дерева. Побачивши його обличчя, я аж злякалася — так він зблід.

— Скауте!

Я підбігла до нього.

Хтось заліпив наше дупло цементом.

— Ну, не плач, Скауте, не треба... Не переймайся ти так...— повторював Джемі всю дорогу до школи.

Коли ми прийшли додому на обід, Джемі нашвидкуруч проковтнув їжу, вискочив на веранду і застиг на сходах.

— Ще не проходив,— повідомив він.

Наступного дня Джемі знову став на варту і цього разу дочекався.

— Доброго дня, містере Нейтен,— сказав він.

— Доброго дня, Джемі, Скауте,— відповів містер Редлі на ходу.

— Містере Редлі,— покликав Джемі.

Містер Редлі озирнувся.

— Містере Редлі, це ви зацементували дупло он у тому дереві?

— Так,— сказав той.— Я зацементував.

— А навіщо, сер?

— Дерево вмирає. Старі дерева пломбують цементом, аби продовжити їм життя. Тобі вже слід це знати, Джемі.

До самого вечора Джемі про це більше й словом не обмовився. Коли ми проходили повз наше дерево, він замислено постукав по цементній пломбі й далі щось своє думав. Видавалося, ніби він збирається розіслитися, тож я трималася трохи осторонь.

Як завжди, ми вийшли увечері зустрічати Атикуса з роботи. Піднімаючись сходами, Джемі сказав:

— Атикусе, подивися, будь ласка, на оте дерево, дуже прошу.

— Яке дерево, сину?

— Те, що на розі біля Садиби Редлі, на шляху до школи.

— А в чому річ?

— Це дерево вмирає?

— Та ні, сину, з чого ти узяв? Подивися на листя, яке воно зелене й пишне, без жодних коричневих плям...

— Воно навіть не хворе?

— Дерево так само здорове, як і ти, Джемсі. Чому ти питаєш?

— Містер Нейтен сказав, що воно вмирає.

— Що ж, йому видніше. Гадаю, містер Нейтен краще за нас знає про свої дерева.

Атикус увійшов до будинку, а ми залишилися на веранді. Джемсі, притулившись до стовпа, потерся об нього плечима.

— У тебе спина свербить? — спитала я якомога чемніше. Він не відповів.— Ходімо в хату, Джемсі.

— Пізніше.

Він простояв там до темряви, а я чекала на нього. Коли він зайшов, я побачила, що він плакав: на обличчі його були брудні патьоки у потрібних місцях. Мені видалося дивним, що я нічого не чула.

З причин, незбагненних навіть для найдосвідченіших провидців з округу Мейком, осінь того року обернулася на зиму. Два тижні стояли холоди, яких не було з 1885 року, якщо вірити Атикусу. Містер Ейворі проголосив, що на Розетському камені викарбовано: якщо діти не слухаються батьків, палять цигарки і б'ються між собою, пори року змінюються, і це на нас із Джемі покладається провина за відхилення природи від норми, яке потягло за собою прикrostі для сусідів і труднощі для нас самих.

Тієї зими померла стара місіс Редлі, але її смерть нікого особливо не засмутила,— сусіди бачили її дуже рідко, хіба що коли вона поливала свої канни. Ми з Джемі сподівалися, що Примара врешті-решт її уколошкав, та коли Атикус повернувся з будинку Редлі, він сказав, що смерть її була природною, і це нас страшенно розчарувало.

— Спитай у нього,— прошепотів Джемі.

— Ти спитай, ти ж старший.

— Ось тому ти і мусиш питати.

— Атикусе,— сказала я,— ти бачив містера Артура?

Атикус суворо подивився на мене з-понад газети.

— Не бачив.

Джемі утримав мене під подальших розпитувань. Він сказав, що Атикус ще не пробачив нам історії з Редлі, тому не варто до нього лізти. Джемі підозрював: Атикусу відомо, що наші пригоди минулого літа далеко не обмежувалися покером

на роздягання. Твердої впевненості Джемі не мав, тільки нутром відчував.

Прокинувшись наступного ранку, я подивилася у вікно і мало не вмерла зі страху. Я так горлала, що Атикус вискочив з ванної кімнати, не встигши доголитися.

— Кінець світу настав, Атикусе! Зроби що-небудь! — я потягла його до вікна і тицьнула пальцем на двір.

— Це не кінець світу,— сказав мій тато.— Просто іде сніг.

Джемі спитав, чи довго це триватиме. Він, як і я, ніколи не бачив снігу, але знав, який він на вигляд. Атикус відповів, що знає про сніг не більше за Джемі.

— Він такий мокрий, що, гадаю, швидко перетвориться на дощ.

Під час сніданку задзвонив телефон, і Атикус вийшов з-за столу узяти слухавку.

— Дзвонила Юла Мей,— повідомив він, повернувшись.— Цитую: «Оскільки у Мейкомі не було снігу з 1885 року, заняття у школі на сьогодні відмінюються».

Юла Мей була головною телефоністкою Мейкома. У її обов'язки входило передавати громаді всі важливі оголошення, сповіщати про весілля та про пожежі, а також давати поради щодо першої медичної допомоги за відсутності лікаря Рейнольдса.

Коли Атикусу вдалося нарешті вгамувати нашу бурхливу радість і примусити доїсти сніданок, Джемі спитав:

— А як робити сніговика?

— Гадки не маю,— відповів Атикус.— Не хотів би тебе розчаровувати, але сумніваюся, що снігу набереться бодай на одну сніжку.

Увійшла Келпурнія і сказала, що сніг начебто не тане. Коли ми вибігли у двір, там усе було вкрите блаженським шаром вогкого снігу.

— Не наступай на нього,— застеріг Джемі,— дивись, він так і тане під ногами.

Я подивилася на свої розмоклі сліди. Джемі сказав, що як ми трохи зачекаємо, снігу нападає стільки, що вистачить на сніговика. Я видунула язик, і на нього впала велика сніжинка. Вона обпікала.

— Джемі, вона гаряча!

— Та ні, просто така холодна, що аж пече. Не їж їх, Скауте, не марнуй. Хай вони падають на землю.

— Але ж мені хочеться походити по снігу.

— Придумав! Пішли походимо у дворі міс Моді.

Джемі великими стрибками перетнув наше подвір'я. Я ставила ноги у його сліди. Біля воріт міс Моді нас перестрів містер Ейворі. Обличчя його розчервонілося, а товсте черево випиналося з-під ремня.

— Бачите, що ви накоїли? — сказав він.— У Мейкомі не було снігу з кінця Громадянської війни. Це через таких неслухняних дітей, як-от ви, псується погода.

Цікаво, подумала я, чи здогадується містер Ейворі, з яким нетерпінням чекали ми минулого літа повторення його звитяжної вистави, і якщо ми зараз розплачуємося за ту свою провину, то гріх — не така вже й погана річ. Проте я не допитувалася, звідки містер Ейворі видобуває свої метеорологічні дані: прями-сінько з Розетського каменя, ясна річ.

— Джемі Фінчу, агов, Джемі Фінчу!

— Тебе міс Моді кличе, Джемі.

— Стійте посередині двору. Там біля ганку присипало снігом левкої, не потопчіть їх!

— Добре, мем! — вигукнув Джемі.— Як гарно, правда ж, міс Моді?

— Чорт їй радий, цій красі! Якщо вночі підморозить, усі мої азалії загинуть!

На старому солом'яному брилі міс Моді блищали кришталіки сніжинок. Схилившись над якимись маленькими кушечками, вона замотувала їх у ряднину. Джемі спитав, навіщо вона це робить.

— Щоб не померзли.

— Як це квіти можуть мерзнути? Вони ж не мають кровообігу.

— Не можу нічого тобі на це відповісти, Джемі Фінчу. Знаю одне — якщо вночі буде мороз, ці рослини загинуть, отже, їх треба укрити. Тобі ясно?

— Ясно, мем. Міс Моді?

— Чого тобі?

— Можна ми зі Скаутом позичимо у вас трохи снігу?

— Боже милостивий, та хоч увесь забирайте! Он там під сходами стоїть стара верейка, тягайте сніг у ній...— Тут міс Моді примружила очі.— Джемі Фінчу, а що ти збираєшся робити з моїм снігом?

— Побачите! — пообіцяв Джемі, й ми заходилися переносити сніг з подвір'я міс Моді на наше, справа та була мокра й холодна.

— А що тепер, Джемі? — спитала я.

— Побачиш. А зараз бери верейку і тягни сюди увесь сніг, який нашкребеш з нашого двору. Тільки гляди, наступай у свої сліди,— застеріг він.

— Ми зліпимо сніговичка-малючка?

— Ні, справжнього, великого. А тепер до справи!

Джемі побіг у двір, узяв сапку і почав швидко згрібати землю за стосом дров, відкладаючи убік черв'яків, що йому траплялися. Потім зайшов до хати, виніс кошик для білизни, наповнив його землею і потяг на подвір'я.

Коли ми наносили п'ять кошиків землі та дві верейки снігу, Джемі сказав, що можна починати.

— Схоже, робота буде дуже брудна,— зауважила я.

— Спершу брудна, а далі вже ні.

Джемі ухопив цілий оберемонок землі, зіпвив кулю, на неї умости́в ще одну, потім ще, і вийшов тулуб.

— Джемі, я ніколи не чула, що бувають сніговики-негри,— зауважила я.

— Зажди, скоро він буде білий,— пробурчав брат.

Він приніс із двору персикові гілочки, переплів їх і зробив каркас, який покрив глиною.

— Нагадає міс Стефані Крофорд, коли вона ставить руки в боки,— сказала я.— Сама як діжка, а руки тоненькі.

— Я їх зроблю товщими,— і Джемі облив водою нашого глиновика, а згори додав ще глини. Уважно його роздивився, а потім примостив здоровецький живіт, що випирає нижче пояса. Очі у брата заблищали.— У містера Ейворі фігура точнісінько як у сніговика, скажеш ні?

Джемі набрав у жмені снігу і почав обліплювати ним нашу статую. Мені він дозволив покривати снігом тільки спину, а фасад робив сам. Поступово містер Ейворі побілів.

Зі шматочків деревини Джемі зробив сніговикові очі, ніс, рот і гудзики. Вигляд наш містер Ейворі мав сердитий. Дровина, встромлена до його рук, доповнила картину. Джемі відступив назад, оглядаючи наше творіння.

— Він просто чудовий, Джемі,— запевнила я.— Здається, ось-ось заговорить.

— Справді непогано вийшло,— зніяковіло погодився Джемі.

Ми не могли дочекатися, коли Атикус прийде додому на обід, тому зателефонували йому і сповістили, що на нього чекає великий сюрприз. Для нього дійсно стало сюрпризом, що половина заднього двору перекочувала на подвір'я, але він сказав, що ми чудово попрацювали.

— Я не знав, як ти впораєшся,— звернувся він до Джемі,— але надалі я не тривожитимуся, що з тебе вийде, сину,— ти завжди зумієш дати собі раду.

Джемі аж спалахнув від татового компліменту, але побачивши, що Атикус відступив назад і, примружившись, роздивляється сніговика, він насторожився. Атикус усміхнувся, потім розсміявся.

— Сину, не знаю, ким ти станеш — інженером, юристом чи художником. Але нині тебе можуть звинуватити у наклепі. Треба замаскувати цього чоловіка.

Атикус запропонував трохи зменшити черево сніговика, вставити замість дровини мітлу і вдягти на нього фартух.

Джемі пояснив, що в такому разі сніговик почорніє і вже не буде сніговиком.

— Роби, що хочеш, але щось роби. Не можна виставляти у себе надворі карикатури на сусідів.

— Це ніяка не характекатура,— заперечив Джемі.— Він точнісінько такий і є.

— Можливо, містер Ейворі має щодо цього дещо іншу думку.

— Придумав! — закричав Джемі.

Він перетнув вулицю, майнув у двір міс Моді та з триумфом повернувся. Нап'яв на голову сніговика її солом'яний бриль і встромив у руки садовий секатор. Атикус сказав, що так уже краще.

Міс Моді прочинила парадні двері й вийшла на веранду. Вона подивилася через вулицю на нас. Несподівано вона широко усміхнулася.

— Джемі Фінчу,— гукнула вона,— ти справжнє чортеня, негайно поверни мені мій бриль, чуєш!

Джемі поглянув на Атикуса, який похитав головою.

— Вона просто жартує. Насправді її вразили твої... досягнення.

Атикус підійшов до воріт міс Моді, й вони вступили у палку суперечку, розмахуючи руками. Єдина фраза, яку я розчула, була: «...виставили у себе надворі справжнісінького мофродита! Атикусе, ти ніколи їх не виховаєш як слід!»

Сніг припинився по обіді, температура знизилася, і проти ночі справдилися найжахливіші пророцтва містера Ейворі: Келпурнія розтопила всі грубки в домі, але ми все одно мерзли.

Коли Атикус повернувся додому, він сказав, що справи наші кепські, й запропонував Келпурнії переночувати у нас. Келпурнія поглянула на наші високі стелі й величезні вікна і відповіла, що у неї вдома тепліше. Атикус відвіз її на машині.

Я ще не заснула, коли Атикус зійшов підкласти вугілля до грубки в моїй кімнаті. Він сказав, що не пригадує такої низької температури і що наш сніговик надворі на морозі закам'яніє.

Мені здалося, що я не поспала і двох хвилин, як хтось мене розштовхав. Згори на моїй ковдрі лежало пальто Атикуса.

— Що, вже ранок?

— Вставай, доню.

Атикус тримав мій купальний халат і куртку.

— Спершу надягни халат,— сказав він.

Поруч з Атикусом стояв Джемі, заспаний і скуйовджений. Однією рукою він притискав до горла комір свого пальта, другу запхнув у кишеньку. Він був якийсь товстий.

— Не барися, сонечко,— поквапив мене Атикус.— Тримай черевики і шкарпетки.

Нічого не розуміючи, я взулася.

— Вже ранок?

— Ні, трохи по першій ночі. Ну ж бо, не барися.

Нарешті я збагнула, що трапилося щось погане.

— А в чому річ?

Але він міг і не відповідати. Як пташки знають, де ховатися, коли іде дощ, так і я зрозуміла, що на нашу вулицю прийшла біда. М'яке шовковисте шурхотіння і приглушена метушня за вікном викликали у мене безпорадний страх.

— У кого це?

— У міс Моді, люба.

Ми вийшли на веранду і побачили, як з вікон ідальні міс Моді видираються вогняні пламені. Щоб у нас уже не лишалося жодних сумнівів щодо події, завила пожежна сирена — пронизливо й різко, і все ніяк не могла зупинитися.

— Пропав будинок, так? — майже простогнав Джемі.

— Боюся, що так, — відповів Атикус. — А тепер от що. Ви обоє ідіть до Садиби Редлі й стійте там біля воріт. А сюди не лізьте, чуєте? Бачите, звідки вітер?

— Еге ж, — відповів Джемі. — Атикусе, може, вже час виносити меблі?

— Ще ні, сину. Роби, як я сказав. Ну, біжіть. І припильнуй за Скаутом, добре? Очей з неї не зводь.

Атикус легенько підштовхнув нас у напрямку до воріт Редлі. Звідти ми дивилися, як на вулиці з'являється дедалі більше людей і машин, а вогонь безшумно пожирає будинок міс Моді.

— Чого вони тягнуть, ну чого вони тягнуть... — бубонів Джемі.

І тут ми побачили чого. Мотор старої пожежної машини від холоду не заводився, і гурт чоловіків штовхав її від самого середмістя. Коли вдалося прикрутити шланг до водорозбірного крану, шланг луснув, вода плеснула фонтаном і розтеклася тротуаром.

— Що робиться, Джемі...

Джемі обхопив мене за плечі.

— Мовчи, Скауте. Ще рано тривожитися. Я скажу тобі, коли починати.

Чоловіки Мейкома, напіводягнені чи напівроздягнені, вносили меблі з будинку міс Моді на подвір'я навпроти. Я побачила, що Атикус тягне важку дубову гойдалку міс Моді, й подумала, що з його боку дуже передбачливо рятувати те, що вона цінувала найбільше.

Час до часу ми чули крики. Раптом у вікні другого поверху показався містер Ейворі. Він виштовхнув надвір матрац, а потім скидав ще якісь меблі, поки знизу йому не загукали:

— Давай додолу, Діку! Сходи загорілися! Вибирайтеся звідти, містере Ейворі!

Містер Ейворі поліз через вікно.

— Скауте, він застряг...— видихнув Джемі.— Боже милостивий...

Містера Ейворі заклонило. Я сховала голову під пахву Джемі й не дивилася, поки Джемі не закричав:

— Він вибрався, Скауте! Все гаразд!

Поглянувши, я побачила, що містер Ейворі вже іде балконом. Він перекинув ноги через перила і вже з'їжджав по стовпцю, як раптом зірвався, і з криком упав просто у чагарник міс Моді.

Тут я помітила, що чоловіки відступають від будинку міс Моді й наближаються до нашого. Вони вже не носили меблів. Полум'я охопило увесь другий поверх і проривалося через дах: віконні рами чорніли на яскравому жовтогарячому тлі.

— Нагадує гарбуз, правда ж, Джемі?

— Дивися, Скауте!

Дим, схожий на туман понад річкою, заклубився від нашого будинку й будинку міс Рейчел, і чоловіки потягли шланги туди. Позаду нас заскреготіла на повороті пожежна машина з Еботсвіля і зупинилася біля нашого двору.

— А книжка...— сказала я.

— Яка книжка? — здивувався Джемі.

— Та книжка про Тома Свіфта, вона ж не моя, а Ділла...

— Не переймайся, Скауте. Ще не час. Ліпше поглянь отуди.

Атикус стояв серед гурту сусідів, застромивши руки в кишені пальто. З таким виглядом він міг би дивитися футбольний матч. Поруч із ним стояла міс Моді.

— От бачиш, він зовсім не хвилюється.

— А чому він не лізе на дах?

— Він уже старий, зірветься і зламає собі карк.

— Може, скажемо йому, щоб виносили наші речі?

— Не треба до нього лізти, він сам знає, коли і що.

Пожежна машина з Еботсвіля почала качати воду на наш будинок; один пожежник стояв на даху і показував, де найбільше треба води. Тут я помітила, що наш Справжнісінький Мофродит почорнів і весь осів; згори на кучугурі землі лежав бриль міс Моді. Садового секатора видно не було. Між нашим будинком і домітками міс Рейчел і міс Моді була така спекота, що всі чоловіки давно поскидали пальта і купальні халати. Вони працювали у піжамних куртках або нічних сорочках, заправлених у штани, а от я відчувала, що потроху крижанію, стоячи на місці. Джемі обійняв мене, намагаючись зігріти, але це мало допомагало. Я вивільнилася і обхопила себе за плечі. Потім потупала ногами, щоб знову їх відчути.

Підїхала ще одна пожежна машина і зупинилася перед будинком міс Стефані Крофорд. Для їхнього шлангу не було крана, то пожежники почали поливати дїм з ручних вогнегасників.

Бляшана покрівля міс Моді зупинила вогонь. З гуркотом будинок розвалився; у різних місця спалахувало полум'я, і на сусідніх дахах його збивали ковдрами, пригашуючи іскри і тліючі шматки деревини.

Тільки на світанку люди почали розходитися, спершу по одному, потім групами. Відкотили назад до міста мейкомську

пожежну машину, відбула до Еботсвіля і їхня пожежна, лишилася тільки третя. Лише наступного дня ми довідалися, що вона приїхала з містечка Кларкс Феррі за шістдесят миль від нас.

Ми з Джемі повільно перетнули вулицю. Міс Моді замислено споглядала задимлене чорне провалля на своєму подвір'ї, і Атикус похитав головою на знак того, щоб ми до неї не лізли з розмовами. Він відвів нас додому, притримуючи за плечі, щоб ми не впали на слизькій заледенілій бруківці. Сказав, що міс Моді тимчасово перебереться до міс Стефані Крофора.

— Кому какао? — спитав він. Я затремтіла, коли він розпалив вогонь у кухонній плиті.

Ми пили своє какао, і тут я помітила, що Атикус дивиться на мене — спершу з цікавістю, потім з незадоволенням.

— Я ж попереджав, щоб ви з Джемі не рухалися з місця, — промовив він.

— Так ми й не рухалися. Ми стояли...

— Тоді звідки ж цей плед?

— Плед?

— Так, мем, плед. Це не наш.

Я оглянула себе і побачила, що на плечах у мене, на манер індіанських жінок, накинутий коричневий вовняний плед.

— Атикусе, я не знаю, слово честі, не знаю... Я...

Тут я обернулася до Джемі — може, він знає, але Джемі здивувався ще більше за мене. Він сказав, що й гадки не має, звідки узявся той плед, ми стояли на місці, як і звелів нам Атикус, стояли біля воріт Редлі, осторонь від усіх, і на крок не відступили — і тут Джемі замовк.

— Містер Нейтен був на пожежі, — пробелькотів він. — Я його бачив, я бачив, як він тягнув той матрац — Атикусе, присягаюся...

— Все гаразд, сину, — Атикус помалу всміхнувся. — Схоже, що увесь Мейком вийшов сьогодні вночі на вулицю, так чи

інакше. Джемі, здається, у нас у комірчині є обгортковий папір. Піді принеси його, і ми...

— Атикусе, ні, благаю!

Джемі, схоже, зовсім збожеволів. Він почав вибовкувати всі наші таємниці поспіль, зовсім не піклуючись ні про мою безпеку, ні про свою власну, не випускаючи нічого — ні дупла, ні історії зі штанями.

— Містер Нейтен заплумбував те дерево, Атикусе, він навмисно, він не хотів, щоб ми там знаходили подарунки,— може, він і ненормальний, як усі кажуть, але, Атикусе, присягаюся, він нам нічого поганого не зробив, він же міг мені горло перерізати від вуха до вуха тієї ночі, а він натомість залатав мої штани... він ніколи нас не кривдив, Атикусе!

— Тихо, тихо, синку,— сказав Атикус так лагідно, що мені значно полегшало. Було ясно, що він нічогісінько не зрозумів зі слів Джемі, бо додав він тільки одне: — Ти маєш рацію. Ми залишимо цей плед собі. Хто знає, може, колись Скаут матиме нагоду подякувати йому.

— Подякувати кому? — не зрозуміла я.

— Примарі Редді. Ти так захопилася пожежею, що й не помітила, як він укрив тебе пледом.

У мене всередині все аж перевернулося, і мені стало млясо, коли Джемі ухопив плед і почав до мене підкрадатися.

— Він вислизнув з дому — обернувся — наблизився тихо-тихо — і раз!

— Не надто захоплюйся своїми фантазіями, Джеремі,— сухо обірвав його Атикус.

— І на думці не маю,— набурмосився Джемі. Але я помітила, що в очах у нього спалахнув вогник нової пригоди.— Тільки уяви, Скауте, якби ти озирнулася, ти б його побачила.

Келпурнія збудила нас опівдні. Атикус того дня дозволив нам не ходити до школи, все одно після безсонної ночі користі

не буде. Келпурнія сказала, що нам не завадило б опорядити все на подвір'ї.

Бриль міс Моді вкрився тонким шаром льоду, як мушка у бурштині, й нам довелося розкопати всю кучугуру землі, поки ми знайшли садовий секатор. Сама міс Моді стояла у себе у дворі й роздивлялася померзлі, обгорілі азалії.

— Ми принесли ваші речі, міс Моді,— сказав Джемі.— Нам дуже шкода.

Міс Моді озирнулася, і тінь її звичної усмішки пробігла по губах.

— Я завжди мріяла про менший будинок, Джемі Фінчу. Тепер у мене буде більше місця для квітів. Уяви лише, скільки я зможу насадити азалій!

— Ви не горюєте, міс Моді? — здивувалася я. Атикус казав, що, крім цього будинку, в неї практично нічого немає.

— Горюю, дитино? Зовсім ні, я терпіти не могла той старий хлів. Сама сто разів збиралася його підпалити, тільки тоді мене б запроторили до божевільні.

— Але ж...

— Не хвилюйся за мене, Джін-Луїзо Фінч. Є речі, яких ти поки не розумієш. А собі я візьму й побудую невеличку хатину, пушу піднаймачів — і, присягаюся, в мене буде найкрасивіший квітник на всю Алабаму. Порівняно з ним хвалений сад Білінгратів* видасться смітником.

Ми з Джемі перезирнулися.

— А чому воно загорілося, міс Моді? — спитав він.

— Не знаю, Джемі. Мабуть, через димар на кухні. Я там весь вечір палила грубку, щоб зігрівати кімнатні квіти. Чула, ви вночі мали несподіваного гостя, міс Джін-Луїзо.

— Звідки ви знаєте?

---

* Ботанічний сад в окрузі Мобіл, штат Алабама. 19 жовтня 1982 року внесений до Національного реєстру історичних місць.

— Атикус розповів уранці дорогою на роботу. Правду кажучи, хотіла б я опинитися там поруч з тобою. У мене принаймні вистачило б клепки озирнутися.

Міс Моді мене просто спантеличила. Вона втратила чи не все, що мала, її улюблений сад перетворився на руїновище, а її живо й щиро цікавлять наші з Джемі справи.

Вона, здається, помітила мій подив.

— Єдине, що мене хвилювало минулої ночі,— це увесь той гармидер і та небезпека, яку спричинила пожежа. Адаже всі сусідні будинки могли згоріти. Містеру Ейворі доведеться тиждень провести в ліжку, він доволі сильно забився. У його віці не слід лізти на рожен, я йому так і сказала. Щойно я відмию руки і діждуся, коли Стефані Кроффорд відвернеться, то спечу йому свій фірмовий торт. Та ця Стефані вже тридцять років полює на мій рецепт, але даремно вона сподівається, що я поділюся ним з нею тільки тому, що перебралася до неї жити.

А я подумала, що якби міс Моді й дала слабину і таки поділилася рецептом, у міс Стефані все одно нічого не вийшло б. Одного разу міс Моді дозволила мені подивитися, як вона робить цей торт: туди, окрім усього іншого, треба додати велику склянку цукру.

День видався тихий. Повітря було таке холодне та прозоре, що чути було, як натужно брязкає і лящить годинник на будівлі суду, перш ніж пробити час. Ніс міс Моді був якогось дивного кольору, я такого ніколи не бачила і спитала, в чому річ.

— Я тут із шостої ранку,— пояснила вона.— Мабуть, відморозила.

Вона показала нам руки. Вони були вкриті сіткою тріщин, забруднені землею і кров'ю.

— Пропали ваші руки,— поспівчував Джемі.— Треба було найняти когось із негрів...— а потім додав без жодної нотки самопожертви,— та й ми зі Скаутом можемо вам допомогти.

— Дякую, любий, але у вас і без мене купа справ,— і вона вказала на наше подвір'я.

— Це ви про Мофродита? — уточнила я.— Тю, та ми його одним духом розгребемо.

Міс Моді широко розплющила очі й беззвучно заворушила губами. Раптом вона обхопила руками голову і зайшлася рего-том. Ми вже пішли, а вона досі сміялася.

Джемі сказав, що не розуміє, чого її так розібрало: просто міс Моді — це міс Моді.

9

— Ану негайно візьми свої слова назад, чуєш!

Цей мій наказ Сесилу Джейкобсу був початком надзвичайно важкого для нас із Джемі часу. Я стиснула кулаки і готова була пустити їх у хід. Атикус пообіцяв відлупцювати мене, якщо почує, що я з кимсь билася; я вже доросла і треба кінчати з цими дитячими звичками, і що швидше я навчуся стримуватися, то краще буде для усіх. Я про це забула.

І примусив мене забути Сесил Джейкобс. Напередодні у шкільному дворі він оголосив, що татуньо Скаута Фінч захищає чорномазих. Я заперечувала це, але розповіла Джемі.

— На що він натякав?

— Ні на що. Спитай у Атикуса, хай він тобі сам скаже.

— Ти захищаєш чорномазих, Атикусе? — спитала я того ж вечора.

— Так, звісно. Тільки ніколи не кажи «чорномазі». Це нечесно.

— А у школі всі так говорять.

— Відтепер так говоритимуть усі, крім тебе...

— Якщо не хочеш, щоб я так і далі говорила, чого ж ти силаєш мене до школи?

Тато подивився на мене з м'яким подивом. Попри наш компроміс, мої спроби уникнути школи продовжувалися у тій або іншій формі з самого першого дня занять: від початку вересня мене обсіли запаморочення, страшенна слабкість і болі у животі. Я навіть заплатила п'ятак сину куховарки міс Рейчел, у якого був запущений стригучий лишай, щоб він

дозволив мені потертися головою об його голову. Але я не заразилася.

Проте зараз мене турбувало інше.

— Всі адвокати захищають чорно... тобто, негрів, Атикусе?

— Звісно, так, Скауте.

— А чого тоді Сесил кричить, що ти захищаєш чорномазих? Він це так сказав, ніби ти підпільно женеш віскі.

Атикус зітхнув.

— Просто я захищаю одного негра, його звати Том Робінсон. Він мешкає у тому невеличкому поселенні поза міським звалищем. Він ходить до тієї ж церкви, що й наша Келпурнія, і Кел добре знає його родину. Вона каже, що вони живуть чесно й охайно. Ти поки ще маленька, Скауте, і багато чого не розумієш, але в місті було чимало балачок, що мені не слід захищати цього чоловіка. Справа ця дуже непростя — вона розглядатиметься у суді під час літньої сесії. Джон Тейлор люб'язно погодився надати нам відтермінування...

— Якщо тобі не слід його захищати, чого ж ти погодився?

— Через низку причин. Головна з них — якби я відмовився, я не міг би дивитися людям в очі, я не міг би представляти наш округ у законодавчих зборах, я навіть не міг би більше казати вам з Джемі, як треба поводитися.

— Тобто, якби ти не захищав того чоловіка, ми з Джемі могли б тебе вже не слухатися?

— Мабуть, що так.

— А чому?

— Тому що я не мав би права вимагати, щоб ви мене слухалися. Скауте, просто в адвоката така робота, що бодай раз у житті він береться за справу, яка зачіпає його особисто. Для мене це саме така справа. Можливо, у школі тобі доведеться почути різні неприємні балачки, але я тебе дуже прошу зробити задля мене одну річ: просто високо тримай голову і не розпускай кулаки.

Хай хто і що тобі казатиме, не дай їм вивести тебе з терпіння. Спробуй боротися з ними не кулаками, а головою, просто спробуй... вона в тебе зовсім непогана, хоча й не любить учитися.

— Атикусе, а ми виграємо?

— Ні, доню.

— Тоді навіщо...

— Те, що нас розбили на війні сто років тому, ще не причина, щоб ми не пробували перемагати,— відповів Атикус.

— Ти говориш точнісінько як старий кузен Аїк Фінч,— сказала я.

Кузен Аїк Фінч був єдиний на весь округ Мейком досі живий ветеран армії конфедератів. Борода в нього була, як у генерала Гуда*, і він нею страшенно пишався. Принаймні раз на рік Атикус брав нас із Джемі до нього в гості, й мені доводилося його цілувати. Це було дуже бридко. Ми з Джемі ввічливо слухали, як Атикус і кузен Аїк обговорюють війну. «Ось що я скажу тобі, Атикусе,— торочив кузен Аїк,— нас доконав Міссурійський компроміс**, але якби мені треба було знову пройти через оте все, я повторив би весь шлях крок за кроком, нічого не міняючи, і повір, тут ми б уже не схибили... а у 1864-му, коли припхався Джексон Кам'яна Стіна*** ... хоча ні, перепрошую, юнацтво, наш старий Синій Вогонь**** на той час уже віддав Богу душу, царство йому небесне...»

---

* Джон Белл Гуд (1831-1879) — генерал армії конфедератів під час Громадянської війни.

** Міссурійський компроміс — досягнута у 1820 році угода між членами конгресу США, відповідно до якої штат Міссурі прийнято до Союзу як рабовласницький, а штат Мен — як вільний.

*** Томас Джонатан Джексон (1824-1863) — генерал армії конфедератів під час Громадянської війни.

**** Ще одне прізвисько генерала Джексона; такі прізвиська давали занадто релігійним військовим, оскільки вони «горіли вірою», як сині сигнальні вогні.

— Іди сюди, Скауте,— покликав Атикус. Я вместилася у нього на колінах, притулившись головою до грудей. Він обхопив мене і почав легенько погойдувати.— Цього разу ми воюємо не з янкі, ми воюємо з нашими друзями. І пам'ятай, що хай як кепсько може обернутися справа, ці люди все одно наші друзі й це все одно наш рідний край.

Я ще пам'ятала це, коли зустріла наступного дня у школі Сесила Джейкобса.

— Забери свої слова назад, чуєш!

— А ти мене примусь! — загорлав він.— У нас удома кажуть, що твій татусь — ганьба Мейкома, а того чорномазого слід повісити на водокачці!

Я вже готова була йому врізати, як пригадала слова Атикуса, розтиснула кулаки і пішла геть.

«Скаут боягузка!» — так і бряжчало у мене у вухах. Вперше в житті я відмовилася від бійки.

Чомусь виходило, що коли я поб'юся з Сесилом, я зраджу Атикуса. Атикус так рідко просив про щось мене й Джемі, що хай мене і дражнять боягузкою, заради нього я витримаю. Я почувалася страшенно шляхетною цілі три тижні. А тоді прийшло Різдво, і вибухнула катастрофа.

Ми з Джемі очікували на Різдво зі змішаними почуттями. З одного, гарного боку, Різдво — це ялинка і дядько Джек Фінч. Щороку в переддень Різдва ми зустрічали його на Мейкомській вузловій, і він проводив з нами цілий тиждень.

Зворотним, негативним боком медалі була неминуча зустріч з тіткою Александрою і Френсисом.

Гадаю, я мала би включити сюди і дядька Джиммі, чоловіка тітки Александри, але він мені за все життя сказав тільки одну фразу — «Злізай з паркана», тож я не бачу причини брати його до уваги. Як не брала його до уваги і тітка

Александра. Колись давно, у пориві дружніх почуттів, тітонька й дядько Джиммі привели на світ сина Генрі, який вирвався з дому при першій-ліпшій нагоді, оженився і привів на світ Френсиса. Генрі та його дружина кожного Різдва скидали Френсиса на руки дідуся й бабусі, а самі поринали у вир утіх.

Ніякі наші стогони і зітхання не могли спонукати Атикуса залишити нас на Різдво вдома. Скільки я себе пам'ятаю, стільки ми їздили на Пристань Фінча святкувати Різдво. Єдиною винагородою за необхідність проводити свято з Френсисом Генком була кулінарна майстерність тітоньки. Френсис був на рік старший за мене, але я уникала його принципово: йому подобалося все, чого я терпіти не могла, а він не зносив моїх вигадливих витівок.

Тітка Александра була рідною сестрою Атикуса, та коли Джемі розповів мені, як ельфи підмінюють немовлят, я вирішила, що її підмінили у колиці, й наші бабуня й дідусь отримали не Фінча, а Крофорда. Якби я плекала уявлення, які, схоже, нерідко гнітять адвокатів і суддів, то тітка Александра видавалася б мені Еверестом: скільки я її знала, вона була холодною і далескою.

Коли дядько Джек вискочив з потяга в переддень Різдва, нам довелося чекати на носія, який приніс два довгі пакунки. Нас із Джемі завжди смішило, що дядько Джек цмокає Атикуса у щоку; вони були єдині серед наших знайомих чоловіків, які цілувалися при зустрічі. Дядько Джек потиснув руку Джемі, а мене підкинув у повітря, але не дуже високо, бо він був на голову нижчий за Атикуса. З них трьох він був наймолодший, молодший за тітку Александрю. Вони з тіткою зовні були дуже подібні, але дядько Джек якимось краще ладнав зі своїм обличчям: його гострий ніс і підборіддя ніколи не викликали у нас підозри.

Він належав до нечисленних людей науки, які не лякали мене,— мабуть, через те, що ніколи не поведився як лікар. Коли він надавав мені чи Джемі якусь медичну допомогу, скажімо, витягав з ноги скабку, то чесно розповідав, що саме робитиме, який саме пінцет візьме і наскільки буде боляче. Одного Різдва я загнала собі в ногу криву скабку і ховалася по кутках, нікому не дозволяючи їй наблизитися до мене. Коли дядько Джек мене виловив, то страшенно розсмішив історією про одного проповідника, який не терпів ходити до церкви, а стояв щодня біля своїх воріт у халаті, курил кальян і виголошував п'ятихвилинні проповіді для тих перехожих, які потребували духовної розради. Я перебила його проханням попередити мене, коли він почне витягати скабку, а він показав мені закривавлену деревинку, затиснуту пінцетом, і пояснив, що витяг її, поки я реготала, і все це зветься відносністю.

— А що у тих пакетах? — спитала я, вказуючи на довгі вузькі пакунки, які вручив йому носій.

— Дізнаєшся свого часу,— відповів він.

— Як почуввається Роза Ейлмер? — поцікавився Джемі.

Роза Ейлмер — кицька дядька Джека. Вона була дуже гарна, руда, і дядько Джек казав, що Роза — єдина істота жіночої статі, яку він може витримувати. Він витяг з кишені декілька знімків і показав нам. Ми їх похвалили.

— Вона товстішає,— зауважила я.

— Схоже, що так. Вона поїдає всі відрізані пальці й вуха, які я приношу з лікарні після операцій.

— Яка чортова дурня! — вигукнула я.

— Перепрошую, юна леді?

— Не звертай на неї уваги, Джеку,— втрутився Атикус.— Вона тебе просто перевіряє. Кел каже, що вона без упину чортихається вже цілий тиждень.

Дядько Джек насупив брови, але нічого не сказав. Окрім природної привабливості лайливих слів, я плакала дещо туманну теорію, що коли Атикус з'ясує, що я підхопила їх у школі, він забере мене звідти.

Але за вечерею, коли я попросила передати мені оту бісову шинку, дядько Джек вказав на мене пальцем.

— Поговоримо пізніше, юна леді.

По вечері дядько Джек пішов до вітальні й уместився там. Він поплескав себе по стегнах, показуючи, щоб я сіла йому на коліна. Мені подобалося, як від нього пахне: як від флакона зі спиртом і ще чимось солодким. Він відвів убік мій чубчик і уважно глянув на мене.

— Ти більше схожа на Атикуса, ніж на свою маму,— сказав він.— І ти вже трохи виросла зі своїх штанців.

— А по-моєму, вони мені якраз.

— Ти, здається, дуже захоплюєшся словами «чорт» і «біс»?

Я відповіла: так.

— А от я — ні,— сказав дядько Джек.— А надто коли в них немає жодної потреби. Я пробуду тут тиждень і не маю наміру чути подібні слова, поки я тут. Скауте, ти наражаєшся на неприємності, вимовляючи такі слова. Ти ж хочеш вирости справжньою леді, хіба ні?

Я відповіла, що не дуже.

— Звісно, хочеш. А тепер ходімо прикрашати ялинку.

Ми прикрашали ялинку до глибокого вечора, і мені снилися оті довгі пакунки для Джемі й для мене. Наступного ранку ми так і кинулися по них під ялинку: вони були від Атикуса, який у листі попросив дядька Джека купити їх нам, і це було саме те, про що ми мріяли,— пневматичні рушниці.

— Тільки не в хаті,— застеріг Атикус, коли Джемі прицілився у картину на стіні.

— Тепер тобі доведеться вчити їх стріляти, — сказав дядько Джек.

— Це вже твоя справа, — відповів Атикус, — я лише скорився перед неминучим.

Знадобилася вся юридична суворість Атикуса, аби відтягти нас від ялинки. Він заборонив нам брати пневматичні рушниці з собою на Пристань (а я саме розмріялась, як застрелю Френсиса) і попередив: один невірний рух — і він відбере їх у нас назавжди.

Пристань Фінча — це триста шістдесят шість сходинок на високій кручі, які виходять на мол. Далі за кручею видніються рештки старої пристані, на якій чорношкірі раби Фінчів вантажили тюки бавовни, розвантажували блоки льоду, мішки з борошном й цукром, обладнанням для ферми і жіночим убранням. Двоколіяка бігла від самого берега й аж до темної смуги лісу. В кінці дороги стояв двоповерховий білий будинок, який оперізували дві галереї — верхня й нижня. Побудував його Саймон Фінч, вже у вельми похилому віці, задля втіхи своєї вічно невдоволеної дружини; але ці галереї єдині нагадували типову архітектуру свого часу. Внутрішнє облаштування будинку Фінчів свідчило про простодушність Саймона й абсолютну довіру, яку він плескав до своїх нащадків.

Нагорі було шість спалень, чотири з них для його вісьмох дочок, ще одна для Велкама Фінча, його єдиного сина, і ще одна для гостей з числа родичів. Усе дуже просто; але до спочивалень дочок можна було потрапити лише одними сходами, а до кімнати Велкама і гостьової спальні — лише іншими. На сходи дочок можна було потрапити тільки зі спочивальні батьків на першому поверсі, отже Саймон завжди знав, о котрій годині його доньки приходять чи виходять ночами.

Ще там був флігель, у якому розміщалася кухня, — з будинком його поєднував дерев'яний місточок; у дворі на високому

стовпі висів іржавий дзвін, яким колись скликали до роботи челядь або били тривогу; на даху була так звана «удовина площадка», але жодні вдови там не ходили, натомість Саймон наглядав з неї за своїм наглядачем на плантації, дивився на пароплави і стежив за життям орендарів, що селилися поблизу.

З цим домом була пов'язана легенда часів війни з янкі: одна дівчина з роду Фінчів, нещодавно заручена, натягла на себе все своє придане, щоб уберегти його від мародерів, що орудували по сусідству; вона застрягла у дверях на Сходах Дочок, і їй довелося поливати водою, щоб проштовхнути. Коли ми прибули на Пристань, тітка Александра поцілувала дядечка Джека, Френсис поцілував дядечка Джека, дядько Джиммі мовчки потиснув руку дядечку Джеку, ми з Джеммі вручили подарунки Френсису, який вручив подарунки нам. Джеммі почувався дорослим і тягнувся до дорослих, тож на мою долю випало розважати нашого кузена. Френсис мав вісім років і гладко зачісував волосся назад.

— Що тобі подарували на Різдво? — чемно спитала я.

— Те, що я просив, — відповів він. А просив Френсис пару бриджів, червоний шкіряний ранець, п'ять сорочок і краватку-метелик.

— Гарно, — збрехала я. — А ми з Джеммі отримали пневматичні рушниці, а Джеммі ще й набір для хімічних дослідів...

— Іграшковий, мабуть.

— Ні, справжній. Він обіцяв виготовити мені невидимі чорнила, і я напишу ними листа до Ділла.

Френсис запитав, який у цьому сенс.

— Ти тільки уяви його обличчя, коли від мене приходять лист, а там порожній аркуш. Він просто сказиться.

Розмовляти з Френсисом — усе одно що повільно опускати-ся на дно океану. Зроду не зустрічала більшого зануди. Він жив у Мобілі, отже, не міг доносити на мене шкільному начальству,

але примудрявся доносити все, що вивідував, тітці Александрі, яка в свою чергу відводила душу перед Атикусом, а вже Атикус або одразу все забував, або давав мені прочухана, це вже як йому подобалося. Єдиний раз, коли я почула, що Атикус розмовляє різко, був саме з тіткою. Він сказав: «Сестро, я виховую їх, як можу!» Йшлося, здається, про те, що я одягаюся в комбінезон.

Тітка Александра була схиблена на моєму одязі. Хіба можу я сподіватися вирости справжньою леді, якщо ношу штани; та коли я пояснила, що у сукні я нічого не можу робити, вона заявила: просто не треба робити нічого такого, що потребує штанів. На думку тітки Александри, я мусила б гратися маленькими кухонними плиточками і крихітними чайними сервізами, вдягати намисто зі штучних перлів, яке вона мені подарувала, коли я народилася, і взагалі, бути сонячним променем у самотньому житті мого тата. Я зауважила, що можу бути сонячним променем і в штанах, але тітка наполягала, що сонячні промені поведуться інакше, а я спершу була просто чудова, а от з роками все псується і псується. Вона безнастанно мене ображала і прискіпувалася до мене, тож я пішла до Атикуса і спитала у нього, і він сказав, що у родині й без мене сонячних променів — хоч греблю гати, тож хай усе лишається, як є, я його і така влаштовую.

Під час різдвяного обіду мене всадовили за маленький столик у їдальні, а Джемі та Френсис сиділи з дорослими за великим столом. Тітка і далі ізолювала мене, а Джемі та Френсиса вже давно пересадила за «дорослий» стіл. Я часто пробувала здогадатися, чого вона боялася — що я підстрибну і жбурну щось на підлогу? Іноді мені хотілося попросити її дозволити сісти за стіл разом з усіма, — тоді б вона побачила, як гарно я вмію поводитися; тим більше, що вдома ми завжди їмо разом — і нічого. Коли я звернулася до Атикуса, щоб він на неї вплинув, він сказав, що вона його не послухається, ми в її хаті

лише гості й сидітимемо там, де нам вкажуть. А ще він додав, що тітка Александра не розуміє дівчаток, бо своїх у неї ніколи не було.

Але її кулінарні таланти винагороджували за все: скромний різдвяний обід складали три різновиди м'ясних страв, овочі, заготовлені з літа, консервовані персики, два торти й амброзія. По обіді дорослі, трохи очманілі від переїдання, влаштувалися у вітальні. Джемі розтягнувся на підлозі, а я вийшла надвір. Атикус крізь дримоту наказав мені вдягти пальто, але я удала, що не почула.

Френсис сів поруч зі мною на сходинках задньої веранди.

— Оце був обід так обід,— сказала я.

— Бабуся готує унікально,— підтвердив Френсис.— Вона і мене навчить.

— Хлопці не куховарять,— зауважила я і захихотіла, уявивши Джемі у фартуху.

— А бабуся каже, що всі чоловіки мають навчитися куховарити, що вони мусять дбати про своїх дружин і прислужувати їм, коли ті хворіють,— промовив мій кузен.

— Я не хочу, щоб Ділл мені прислужував. Краще я прислужуватиму йому.

— Ділл?

— Так. Не говори поки що нікому, але ми з ним одружимося, щойно виростемо. Минулого літа він мені освідчився.

Френсис зайшовся сміхом.

— Чого ти регочеш? — спитала я.— Знаєш, який він класний.

— Це отой курдупель, про якого бабуся казала, що він щоліта гостює у міс Рейчел?

— Саме він.

— Я про нього все знаю.

— І що ж ти знаєш?

— Бабуся каже, що у нього немає домівки...
— Все у нього є, він живе у Меридіані.
— Його просто передають від родичів до родичів, і міс Рейчел забирає його на літо.

— Френсисе, не бреш!

Френсис посміхнувся.

— Яка ти буваєш тупа, Джін-Луїзо. Хоча, власне, що ж тут дивного?

— Це ти про що?

— Якщо дядько Атикус дозволяє тобі ганяти бездомних собак, це його справа, як говорить бабуся, тут ти не винна. Я гадаю, що нема твоєї вини і в тому, що дядько Атикус — чорнолюбець, але мушу сказати, щоб ти знала, — це ганьбить усю нашу родину...

— Френсисе, що ти в дідька верзеш?

— Те, що чула. Бабуся каже: те, що він дозволяє тобі без догляду гасати усюди, вже саме по собі погано, та коли він став чорнолюбцем, нам уже і на вулицях Мейкома більше не можна буде показатися. Він знеславляє всю родину, ось що!

Френсис підвівся і дременував галереєю до старої кухні. На безпечній відстані він прокричав:

— Хто він, хто він — чорнолюбець! Чорнолюбець — ось він хто!

— Брешеш! — загорлала я. — Не знаю, про що ти патякаєш, але стули свою брудну пельку негайно!

Я зіскочила зі сходів і помчала за ним. Миттю наздогнала його і наказала забрати свої слова назад.

Френсис вирвався і кинувся прожогом до старої кухні, а на ходу верещав: «Чорнолюбець!»

Коли вистежуєш здобич, найголовніше — не метушитися. Принишкни — тоді її розбере цікавість і вона — кров з носа — вилізе. Френсис з'явився у дверях кухні.

— Ти ще сердишся, Джін-Луїзо? — обережно спитав він.

— Зовсім ні.

Френсис вийшов на галерею.

— Береш свої слова назад, Фре-нсисе?

Але я зарано кинулася до нього. Френсис зник у кухні, і я повернулася на веранду. Я вмю чекати. Просидівши на сходах хвилин зо п'ять, я почула голос тітки Александри.

— А де Френсис?

— Десь там на кухні.

— Він же знає, що я забороняю йому ходити туди гратися.

Френсис підійшов до дверей і закричав:

— Бабуню, вона мене сюди загнала і не випускає!

— Що це означає, Джін-Луїзо?

Я подивилася на тітку Александру.

— Нікуди я його не заганяла і ніде не тримаю.

— Тримає, тримає! — репетував Френсис.— Вона не дає мені вийти!

— Ви посварилися?

— Вона розізлилася на мене, бабусю,— скаржився Френсис.

— Френсисе, негайно виходь з кухні. Джін-Луїзо, якщо я почую бодай слово від тебе, я все розкажу твоєму татові. Мені почулося, чи ти щойно вимовила слово «дідько»?

— Почулося, мем.

— Сподіваюсь, що так. І щоб більше мені такого не чулося.

Тітка Александра безнастанно підслуховувала. Варто було їй відійти, як Френсис вистромив голову і вишкірився до мене:

— Ти зі мною краще не жартуй.

Він вибіг надвір, але тримався на відстані, ганяючи, наче м'яч, жмути сухої трави; час до часу він озирався і скалив зуби. На веранду вийшов Джемі, подивився на нас і повернувся

у хату. Френсис виліз на мімозове дерево, зліз, заклав руки в кишені й почав кружляти подвір'ям.

— Ха! — крикнув він.

Я спитала, кого він з себе удає, дядька Джека? Френсис заявив, що мені, здається, наказали сидіти тихо і не лізти до нього.

— Та кому ти потрібен,— промовила я.

Френсис пильно подивився на мене, вирішив, що я вже достатньо змиралася, і зтяг напівголоса:

— Чорнолюбєць, чор...

Цього разу я до крові розбила собі кісточки пальців об його передні зуби. Не в змозі діяти лівою рукою, я активно підключила праву, але ненадовго. Дядько Джек так міцно стиснув мене, що я й поворухнутися не могла, і наказав: «Стій сумирно!»

Тітка Александра клопоталася біля Френсиса, витирала йому сльози своєю хусточкою, пригладжувала чуба, ніжно поплескувала по щоці. Атикус, Джемі й дядько Джиммі теж вишли на веранду, коли Френсис почав лементувати.

— Хто з вас перший розпочав? — спитав дядько Джек.

Ми з Френсисом вказали одне на одного.

— Бабуню! — завив він.— Вона обізвала мене шльондрою і напала на мене.

— Це правда, Скауте? — спитав дядько Джек.

— Мабуть.

Дядько Джек подивився на мене, й обличчя у нього стало точнісінько як у тітки Александри.

— Я ж попереджав тебе про неприємності, якщо ти вживатимеш подібні слова, не забула?

— Ні, сер, але...

— Ось зараз ти матимеш неприємності. Стій де стоїш.

Поки я думала, стояти мені чи втікати, слушний момент було втрачено. Щойно я зібралася тікати, як дядько Джек перехопив

мене. І вже у мене перед очима маленька мурашка, яка тягне у траві хлібну крихту.

— Більше ніколи в житті я з тобою не розмовлятиму! Я тебе ненавиджу, і знсважаю, і сподіваюся, що ти завтра помреш!

Ця заява, схоже, тільки дужче розпалила дядька Джека. Я побігла до Атикуса по підтримку, але він сказав, що я сама напросилася і нам час збиратися додому. Я скулилася на задньому сидінні машини, ні з ким не попрощавшись, і вдома побігла до своєї кімнати і грюкнула дверима. Джеммі хотів був сказати мені щось втішне, але я і слухати не стала.

Я оглянула свої збитки — виявилось, що маю усього сім чи вісім червоних плям, і я роздумувала про відносність усього суцього, коли хтось постукав у двері. Я спитала, хто там. Виявилось, дядько Джек.

— Іди геть!

Дядько Джек сказав, що коли я й далі так розмовлятиму, він мене ще раз відлупцює, і я замовкла. Він увійшов до кімнати, а я стала у куток спиною до нього.

— Скауте, ти мене і досі ненавидиш?

— Можеш мене знову відшмагати, ну ж бо!

— Не думав, що ти така злопам'ятна,— сказав він.— Ти мене розчарувала — сама напросилася, хто тобі винен?

— Нічого я не напросилася.

— Золотко, не можна обзивати людей всякими словами...

— Ти несправедливий,— сказала я.— Несправедливий.

Дядько Джек звів брови.

— Несправедливий? Чому це?

— Ти дуже хороший, дядьку Джеку, і я, мабуть, усе одно тебе люблю, навіть після всього, але ти зовсім не розумієшся на дітях.

Дядько Джек узяв руки в боки і подивився на мене з висоти свого зросту.

— І чому ж це я не розуміюся на дітях, міс Джін-Луїзо? Твою поведінку зрозуміти не штука. Ти галасувала, бешкетувала й ображала...

— Дай мені пояснити! Не думай, що я зухвала, просто хочу розказати, як усе було.

Дядько Джек присів на ліжко. Звівши брови, він пильно подивився з-під них на мене.

— Вперед,— сказав він.

Я глибоко зітхнула.

— По-перше, ти навіть не дав мені змоги нічого пояснити, а одразу налетів. Коли ми з Джемі сваримося, Атикус вислуховує не тільки Джемі, а й мене, а по-друге, ти сам сказав, щоб я не вживала оті слова, якщо тільки не буде серйозної справокації. А Френсис справокаціював мене так, що йому довбешку мало відірвати...

Дядько Джек почухав потилицю.

— І які ж твої пояснення?

— Френсис обізвав Атикуса, а я не стерпіла.

— А як він його обізвав?

— Чорнолюбець. Не дуже-то я розумію, що воно означає, але те, як Френсис його вимовляв... Знаєш, що я тобі зараз скажу, дядьку Джеку,— хай мене розірве, якщо я дозволю йому лаяти Атикуса.

— Він сказав таке про Атикуса?

— Сказав, і не тільки це. Нібито Атикус ганьбить усю родину, а ми з Джемі дичавіємо без належного догляду...

В дядька Джека стало таке обличчя, що я вирішила — зараз мені знову перепаде. Але він сказав «Я з цим розберуся» таким голосом, що я зрозуміла: перепаде не мені, а Френсису.

— Доведеться мені сьогодні до них з'їздити.

— Ой, будь ласочка, не треба! Хай усе залишається, як є.

— Жодним чином не залишу це, як є. Треба серйозно поговорити з Александрою. Подумати тільки! Дістануся я до того хлопчиська...

— Дядьку Джеку, ну будь ласка, обіцяй мені дещо, дуже прошу. Обіцяй, що ти й слова не скажеш Атикусу. Він — він попросив мене не розпускати руки і не казиритися, хай що я почую про нього, і для мене краще, аби він думав, що ми побилися через щось інше. Прошу, обіцяй!

— Але я не хочу, щоб Френсис так легко відбувся...

— Нічого він легко не відбувся. Перев'яжеш мені руку? Вона ще кривавиться.

— Само собою, золотко. Немає на світі ручки, яку б я перев'язував з такою насолодою. Ходімо зі мною, гаразд?

Дядько Джек галантно супроводив мене до ванної кімнати. Коли він промивав і перев'язував мені пальці, то забавляв мене історією про кумедного короткозорого чоловіка, який мав kota на ім'я Годж і який рахував усі тріщини в тротуарі дорогою до міста.

— От і все,— сказав він.— Матимеш на дальці для обручки шрам, який зовсім не личить леді.

— Дякую, сер. Дядьку Джеку!

— Слухаю, мем?

— А що таке шльондра?

Дядько Джек заходився розповідати про якогось старого прем'єр-міністра, який на засіданнях у Палаті громад підкидав у повітря пир'ячко і дмухав на нього, щоб не впало, а навколо всі просто скаженіли. Гадаю, він намагався відповісти на моє питання, але я так нічого й не утямила.

Пізніше, коли я вже мала б лягти спати, я спустилася на кухню попити води і почула, як у вітальні розмовляють Атикус і дядько Джек.

— Я ніколи не одружуся, Атикусе.

— Чому?

— Бо можуть народитися діти.

— Тобі доведеться багато чого навчитися, Джеку.

— Знаю. Твоя донька сьогодні дала мені перші уроки. Вона сказала, що я не розуміюся на дітях, і пояснила, чому саме. Вона має цілковиту рацію. Атикусе, вона мене навчила, як я мав би з нею обійтися,— Господи, як же мені прикро, що я на неї накинувся!

— Вона заслужила, тож ти надто не переймайся,— усміхнувся Атикус.

Я застигла навшпиньках — видасть мене дядько Джек Атикусу чи ні. Не видав. Тільки пробурмотів:

— Її володіння ненормативною лексикою вражає. Проте значення й половини тих слів їй не відоме — вона спитала у мене, що таке шльондра...

— І ти пояснив?

— Ні, розказав їй про лорда Мельбурна.

— Джеку! Коли дитина тебе про щось питає, неодмінно відповідай! І нічого не вигадуй. Діти є діти, але вони миттєво відчують нещирість, значно краще за дорослих. Ні,— міркував далі тато,— її слід було покарати сьогодні, тільки не за те. У кожної дитини настає період захоплення лайкою, але він швидко минає, якщо не звертати на це уваги. Інша річ запальність. Скаут має навчитися високо тримати голову, і навчитися швидко, бо на неї чекають дуже важкі часи. Вона, гадаю, впорається. Джемі дорослішає, а вона бере з нього приклад. Просто їй треба іноді трошки допомогти.

— Атикусе, ти ж її ніколи не бив?

— Ніколи. Досі вистачало тільки пригрозити. Джеку, вона дуже старається, дуже. Рідко коли з цього щось виходить, але вона намагається.

— Справа не в тому,— сказав дядько Джек.

— Справа в тому, що вона розуміє: я знаю, як вона старається. І це найголовніше. Мене найбільше хвилює, що їй і Джемі доведеться зіткнутися з огидними речами, і дуже скоро. Я гадаю, Джемі витримає, а от Скаут одразу лізе битися, якщо зачеплять її самолюбство...

Я чекала, чи не порушить зараз дядько Джек своєї обіцянки. Не порушив.

— Атикусе, буде дуже важко? Ти мені ще нічого не розповів.

— Гірше не буває, Джеку. Єдине, що ми маємо,— це слово чорношкірого проти слова Юелів. Усі докази непрямі — «він зробив» — «я не робив». Навряд чи можна сподіватися, що присяжні повірять на слові Тому Робінсону, а не Юелу,— ти знаєш цих Юелів?

Дядько Джек відповів, що нібито пригадує. Він їх описав, але Атикус зауважив, що він відстав на ціле покоління, хоча нинішні не набагато кращі.

— І що ж ти збираєшся робити?

— Спробую трохи розтрусити присяжних — гадаю, у нас непогані шанси на апеляцію. Але поки що важко щось сказати. Я сподівався, що мені вдасться уникнути в своєму житті такої справи, але Джон Тейлор вказав на мене і промовив: «Це — твоє».

— Нехай обмине ця чаша тебе, так?

— Саме так. Але хіба я зміг би інакше дивитися в очі своїм дітям? Ти незгірше за мене знаєш, що трапиться, і я можу тільки молитися, щоб Джемі та Скаут пройшли через це і не озлобилися, а головне, щоб вони не підхопили віковичної мейкомської хвороби. Чому нормальні люди починають казиритися, коли у справу замішаний негр? Не розумію... Але сподіваюся, що Джемі та Скаут прийдуть з питаннями до мене, а не

слухатимуть міські плітки. Сподіваюся, вони достатньо мені довіряють... Джін-Луїзо?

У мене аж волосся стало сторчма. Я вистромила голову.

— Слухаю, сер?

— Лягай спати.

Я дременула до своєї кімнати і вскочила в ліжко. Дядько Джек — шляхетна людина, не видав мене. Втім, я ніяк не могла здогадатися, як Атикус дізнався, що я підслуховую. І тільки багато років по тому я зрозуміла, що він хотів, аби я почула кожне його слово.

10

Атикус не був силачем: йому скоро мало виповнитися п'ятдесят. Коли ми з Джемі питали, чому він такий старий, він відповідав, що пізно розпочав, і ми відчували, що це вплинуло на його суто чоловічі якості. Він був набагато старший за батьків наших шкільних товаришів, і коли ті починали вихвалитися — «Мій батько те, а мій батько це...», нам не було чого сказати.

Джемі був схиблений на футболі. Атикус завжди відмовлявся, коли Джемі намагався затягти його на гру, посилаючись на те, що він застарий.

Наш тато не вмів робити нічого путнього. Він працював у конторі, а не в аптеці. Він не правив сміттєвозом нашого округу, не був ані шерифом, ані фермером, не працював у гаражі, — одним словом, не займався нічим, що могло б викликати хоч якусь захоплення.

А крім того, він носив окуляри. Лівим оком він майже нічого не бачив і скаржився, що ліве око — родове прокляття Фінчів. Коли він хотів щось добре роздивитися, то повертав голову і дивився правим оком.

Він не робив нічого з того, чим займалися батьки наших однокласників: не ходив ні на полювання, ні на риболовлю, не грав у покер, не пив, не палив. Він просто сидів у вітальні й читав.

З усіма цими якостями він, на наш превеликий жаль, не залишався у тіні: того року школа аж гуділа розмовами, що він захищає Тома Робінсона, і ці розмови мало нагадували компліменти. Після моєї сутички з Сесилом Джейкобсом, коли я повелася

як боягузка, пішов поголос, що Скаут Фінч уже не буде битися, їй татусь не дозволяє. Це була не зовсім правда: я не билася з чужими — заради Атикуса, але сім'я — інша справа. Я готова була розірвати на клоччя будь-кого, хоч би й троюрідного брата. Френсис Генкок добре відчув це на власній шкурі.

Атикус подарував нам пневматичні рушниці, але відмовився учити стріляти. Дядько Джек показав нам основи; він пояснив, що Атикуса не цікавить зброя. Одного разу батько сказав Джемі:

— Я б волів, щоб ти обмежився стрільбою по бляшанках, але знаю, що ти стрілятимеш у птахів. Стрільай по сойках скільки завгодно, якщо зумієш поцілити, тільки запам'ятай, що вбити пересмішника — гріх.

Уперше в житті я почула, як Атикус говорить про щось — гріх, і я спитала про це у міс Моді.

— Твій тато правий,— сказала вона.— Пересмішники не роблять ніякої шкоди, тільки співають і веселять нам серце. Вони не розкльовують ягід по садах, не гніздяться у клунах, нічого — тільки виспівують людям на радість. Ось чому вбити пересмішника — гріх:

— Міс Моді, наша вулиця дуже стара?

— Вона існувала, коли ще й міста доладного не було.

— Ні, мем, я маю на увазі, що тут живуть старі люди. Ми з Джемі — єдині діти. Місис Дьубоз мало не сто років, і міс Рейчел стара, і ви, і Атикус.

— Не сказала б, що п'ятдесят — така вже глибока старість,— відрубала міс Моді.— Мене поки що на візку не катають, здається. Як і твого батька. Але мушу подякувати провидінню, яке зглянулося та спалило мій старий мавзолей. Я дійсно не така молода, щоб з ним упоратися,— тут ти маєш рацію, Джін-Луїзо, наш квартал таки не юний. Ти нечасто буваєш серед молоді, так?

— Чому ж, мем, а в школі?

— Я маю на увазі молодих дорослих. Втім, тобі пощастило. Вік вашого батька — для вас перевага. Якби він мав тридцять років, життя ваше було б зовсім інше.

— Ясна річ. Атикус нічого не вміє...

— Ти навіть не уявляєш,— сказала міс Моді,— як багато ще у ньому життя.

— І що ж він таке уміє?

— Він може так скласти заповіт, що тільки цьом та в лююю.

— Подумаєш!

— А ти знаєш, що він краще за всіх у нашому місті грає в шашки? Ще замолоду, коли ми всі жили на Пристані, Атикус Фінч міг побити в шашки будь-кого на обох берегах річки.

— Та Господи, міс Моді, ми з Джемі його завжди обіграємо.

— Ти вже мала б розуміти, що він вам просто піддається. А тобі відомо, що він вміє грати на варгані?

Це скромне вміння могло тільки викликати у мене ще більший сором за батька.

— А ще...— почала вона.

— Що ще, міс Моді?

— Нічого. Нічого... гадаю, усім цим можна пишатися. Не кожний вміє грати на варгані. А тепер не заважай теслям. І взагалі, йди вже додому, бо я займуся своїми азаліями і не зможу тебе пильнувати. Ще вдаришся головою об дошки.

Я пішла до нас у двір, де Джемі стріляв по бляшанках,— дурна справа, коли кругом стільки сойок. Тоді я повернулася на подвір'я і години дві майструвала фортецю з боку веранди: мені знадобилися для цього автомобільна шина, ящик з-під апельсинів, кошик для білизни, шезлонг і маленький американський прапор, який вирізав для мене Джемі з коробки куруудзяних пластівців.

Коли Атикус прийшов додому на обід, я сиділа у своїй фортеці й цілилася через вулицю.

— У що це ти мітиш?

— У сідницю міс Моді.

Атикус озирнувся і побачив мою величеньку мішень над азаліями. Він зсунув капелюха на потилицю і перейшов вулицю.

— Моді,— гукнув він,— мушу попередити. Тобі загрожує велика небезпека.

Міс Моді випросталася — і побачила мене.

— Атикусе,— сказала вона,— ти суций диявол з пекла.

Атикус повернувся до нас на подвір'я і звелів мені розібрати всі укріплення.

— І не дай Боже я ще раз побачу, що ти цілишся в людеї,— застеріг він.

Хотіла б я, щоб тато був суцим дияволом з пекла. Я вирішила попитати про нього у Келпурнії.

— Містер Фінч? Та чого тільки він не вміє робити!

— Що, наприклад?

Келпурнія почухала потилицю.

— Так зразу й не скажеш,— відповіла вона.

Справу погіршив ще й Джемі: він спитав у Атикуса, чи гратиме той за методистів, а Атикус відповів: у жодному разі, він для такого застарий. Методисти прагнули викупити закладену ділянку під свою церкву і викликали на футбольний матч баптистів. Батьки усіх наших школярів брали участь — окрім одного Атикуса. Джемі сказав, що він навіть не піде на гру, але не встояв, бо обожнював футбол, і стояв похмурий як ніч разом зі мною й Атикусом на краю поля, а батько Сесила Джейкобса так і гатив голи у ворота баптистів.

Одного суботнього дня ми з Джемі узяли свої рушниці й вирішили піти пошукати якусь білку чи кролика. Проминули

Садибу Редлі, пройшли ще кроків з триста, як раптом Джемі примружився і почав вдивлятися у щось вдалині вулиці. Схиливши голову набік, він дивився скося.

— Що ти там угледів?

— Якийсь старий собака біжить.

— Здається, це Тим Джонсон.

— Та нібито він.

Тим Джонсон був собака містера Гаррі Джонсона, мейкомського автобусного водія, який жив на південній околиці міста. Тима, рудуватого пойнтера, знали й любили всі в місті.

— Що це з ним коїться?

— Не знаю, Скауте. Ходімо краще додому.

— Та ну, Джемі, зараз же зима, лютий місяць!

— То й що? Треба сказати Кел.

Ми помчали додому і вбігли до кухні.

— Кел,— сказав Джемі,— ти можеш вийти на хвилинку на вулицю?

— З якого це доброго дива, Джемі? Немає у мене часу бігати на вулицю щоразу, як вам щось заманеться.

— Там щось дивне відбувається з одним старим собакою.

Келпурнія зітхнула.

— Не маю я зараз часу перебинтовувати лапи собакам. Візьміть бинти у ванній і перев'яжіть самі.

Джемі похитав головою.

— Його нудить, Кел. З ним щось дуже негаразд.

— А що він робить, намагається ухопити себе за хвіст?

— Ні, він робить отак.

Джемі почав хапати ротом повітря, як золота рибка, згорбився і засмикався усім тілом.

— Він робить отак, але не схоже, щоб він бавився.

— Ти нічого не вигадуєш, Джемі Фінчу? — у голосі Келпурнії прозвучали жорсткі нотки.

— Ні, Кел, слово честі, ні.

— Він швидко біг?

— Ні, він ледь тягнеться, майже непомітно. Але наближається сюди.

Келпурнія сполоснула руки і вийшла слідом за Джемі надвір.

— Не бачу я ніяких собак,— сказала вона.

Всі разом ми пройшли повз Садибу Редді, і Джемі показав їй, куди дивитися. Тим Джонсон видавався невеликою цяткою вдалині, але він рухався у наш бік. Ішов він якось криво, ніби праві лапи були у нього коротші за ліві. Він мені нагадав автомашину, яка загрузла у піску.

— Його перекорчило,— зауважив Джемі.

Келпурнія уважно придивилася, потім схопила мене й Джемі за плечі й потягла додому. Вона зачинила зовнішні двері, схопила телефон і закричала:

— З'єднайте мене з конторою містера Фінча! ...Містере Фінч! Це Кел. Богом клянуся, тут на нашій вулиці скажений пес — він наближається до нас, так, сер, він... містере Фінч, я присягаюся, це старий Тим Джонсон, так, сер... так, сер... так...

Вона повісила слухавку і замотала головою, коли ми спробували дізнатися, що сказав їй Атикус. Потім постукала по важелю телефону і промовила:

— Міс Юло Мей... так, мем, я вже поговорила з містером Фінчем, будь ласка, не з'єднуйте мене з ним більше... послухайте, міс Юло Мей, ви можете зв'язатися з міс Рейчел і міс Стефані Крофорд, і всіма, у кого є телефон на нашій вулиці, й попередити, що тут скажений пес? Прошу, мем!

Келпурнія послухала, що їй відповідала телефоністка.

— Я знаю, що зараз лютий, міс Юло Мей, але я вмію розпізнати скаженого пса, коли його бачу. Прошу, мем, не зволікайте!

Келпурнія спитала у Джемі, чи мають телефон Редлі. Джемі пошукав у телефонній книзі — телефону в них не було.

— Та вони так і так не виходять з дому, Кел.

— Все одно я піду їх попередити.

Вона вибігла на подвір'я, Джемі за нею.

— Ану мерщій назад до хати! — закричала вона на нього.

Всі сусіди отримали повідомлення Келпурнії. Зовнішні двері всіх будинків, які було видно з наших вікон, щільно позачинялися. Тим Джонсон десь пропав з очей. Ми дивилися, як Келпурнія бігла до Садиби Редлі, притримуючи спідницю й фартух вище колін. Вона піднялася на їхню веранду і застукала у двері. Відповіді не було, тоді вона закричала:

— Містере Нейтене, містере Артуре! Тут на вулиці скажений пес! Скажений пес на вулиці!

— Взагалі-то їй належить заходити з чорного ганку, — зауважила я.

— Яке це зараз має значення? — похитав головою Джемі.

Коли Келпурнія метнулася до чорного ходу, на нашу під'їзну доріжку вирулив чорний «форд». З нього вилізли Атикус і містер Гек Тейт.

Містер Гек Тейт був шерифом округу Мейком. На зріст він був такий самий високий, як Атикус, але худіший і з довгим носом. Він носив чоботи з блискучими металевими застібками, бриджі й мисливську куртку. Зараз він тримав у руках важку рушницю. Коли вони з Атикусом підійшли до веранди, Джемі прочинив двері.

— Не виходь, сину, — застеріг Атикус. — Де пес, Кел?

— Уже мав би бути тут, — відповіла Келпурнія, вказуючи на вулицю.

— Він ще не біжить, ні? — спитав містер Тейт.

— Ні, сер, поки що його тільки трясє, містере Геку.

— Чи не варто піти йому назустріч, Геку? — спитав Атикус.

— Ні, ліпше зачекаймо його тут. Зазвичай вони рухаються по прямій, але усяке трапляється. Він може піти вулицею, де вона робить дугу,— сподіваюся, так і буде, а може вийти просто у двір Редлі. Зачекаймо хвилину.

— Не думаю, що він потрапить у двір Редлі,— сказав Атикус.— Йому перешкодить паркан. Радше він ітиме вулицею...

Я уявляла, що скажені пси пускають піну з пащі, мчать стрімголов, підстрибують і хапають людей за горло. А ще я гадала, що таке буває тільки в серпні. Якби Тим Джонсон повадився саме так, я б, мабуть, злякалася менше.

Немає видовища моторошнішого, ніж безлюдна, нашорощена вулиця. Дерев застигли, пересмішники замовкли, теслі з подвір'я міс Моді десь зникли. Я почула, як містер Тейт чмихнув, а потім висякався. Тоді побачила, як він уместив рушницю у вигин ліктя. Побачила обличчя міс Стефані Крофорд у рамі скляних парадних дверей. Поруч з нею показалася міс Моді. Атикус поставив ногу на перекладину стільця і потер собі стегно.

— Ось і він,— тихо промовив тато.

На розі вулиці, з боку, протилежного до Садиби Редлі, показався Тим Джонсон — млявий, неповороткий.

— Поглянь на нього,— прошепотів Джемі.— Містер Тейт казав, що вони рухаються по прямій, а Тим навіть дороги триматися не в змозі.

— Здається, що йому ще погіршало,— сказала я.

— Постав перед ним що-небудь — він так і кинеється.

Містер Тейт приклав руку дашком до чола і вдивився як слід.

— Він таки сказився.

Тим Джонсон рухався зі швидкістю черепахи, він не грався, не нюхав листя: здавалося, він іде тільки йому одному відомим маршрутом під впливом невидимої сили, яка штовхає його

уперед, до нас. Видно було, як він здригається — немов кінь, що відганяє гедзів; він то розтуляв, то стуляв пашу; його хилило набік, але він неухильно наближався до нас.

— Він шукає собі місце, де вмерти,— припустив Джемі.

Містер Тейт озирнувся.

— До смерті йому ще дуже далеко, Джемі, він ще й не починав навіть.

Тим Джонсон дістався провулочка перед Садибою Редлі, й те, що ще жевріло у його нещасному мозку, примусило його зупинитися й поміркувати, куди йти далі. Він зробив декілька непевних кроків і зупинився біля воріт Редлі; потім спробував повернути назад, але не зміг.

Атикус сказав:

— Його вже можна дістати, Геку. Стріляйте, поки він не звернув у провулок,— не відомо, хто може опинитися за рогом. Зайди в дім, Кел.

Келпурнія відчинила скляні двері, замкнула їх по собі, потім відімкнула і накиннула гачок. Вона намагалася відгородити Джемі й мене своїм тілом, але ми висовувались у неї з-під рук.

— Стріляйте ви, містере Фінч,— містер Тейт простягнув рушницю Атикусу; тут ми з Джемі мало не зомліли.

— Не гайте часу, Геку,— відповів Атикус,— цільтеся.

— Містере Фінч, тут треба з одного пострілу.

Атикус рішуче похитав головою.

— Не зволікайте, Геку, час діяти! Він не чекатиме вас на одному місці цілий день...

— Заради усього святого, містере Фінч, погляньте-но, де він! Якщо промажу — розтрощу вікно Редлі! Я не дуже вправно стріляю, ви це чудово знаєте!

— Я не брав до рук рушницю років тридцять...

Містер Тейт мало не силоміць тицьнув рушницю Атикусу.

— Мені буде значно спокійніше, якщо зараз ви її таки візьмете,— сказав він.

Немов заворожені, дивилися ми з Джемі, як наш батько узяв рушницю і вийшов на середину вулиці. Він рухався швидко, але мені здавалося, що він ніби пливе під водою: час повз мото-рошно повільно.

Коли Атикус узявся за окуляри, Келпурнія прошепотіла:

— Добрий Ісусе, поможи йому,— і стиснула долонями щоки.

Атикус зсунув окуляри на лоба; вони зісковзнули й упали на землю. У повній тиші я почула, як вони тріснули. Атикус потер очі й підборіддя; ми бачили, що він часто моргає.

Біля воріт Редді Тим Джонсон зібрав докупи свій згасаючий глузд. Він нарешті спромігся розвернутися, щоб рухатися й далі нашою вулицею. Зробив два кроки уперед, потім зупинився і підвів голову. Видно було, як напружилось його тіло.

Рухами настільки швидкими, що видавалися одночасними, Атикус клацнув затвором і притиснув рушницю до плеча.

Пролунав постріл. Тим Джонсон підскочив, гепнувся і завмер на тротуарі невеличкою коричнево-білою купкою. Він не встиг зрозуміти, що з ним трапилося.

Містер Тейт зіскочив з веранди і побіг до Садиби Редді. Зупинився перед собакою, присів навпочіпки і постукав пальцем себе по лобі над лівим оком.

— Ви узяли трохи праворуч, містере Фінч,— гукнув він.

— Моя споконвічна проблема,— відповів Атикус,— якби я мав вибір, то відав би перевагу дробовику.

Він нахилився підняти окуляри, підбором розтер у порох розбиті скельця, потім підійшов до містера Тейта і почав роздивлятися Тима Джонсона.

Одні за одними прочинялися двері, й сусіди помалу заворушилися. Міс Моді зійшла з веранди разом з міс Стефані Кроффорд.

Джемі немов заціпенів, і я його ущипнула, щоб отямився, та коли Атикус побачив, що ми йдемо до нього, звелів залишатися на місці.

Коли містер Тейт з Атикусом повернулися на подвір'я, містер Тейт усміхався.

— Я пришлю Зібо забрати його,— сказав він.— А ви не так уже багато й забули, містере Фінч. Кажуть, що такі уміння нікуди не щезають.

Атикус мовчав.

— Атикусе,— покликав Джемі.

— Що?

— Нічого.

— Я все бачила, Фінчу-З-Одного-Пострілу!

Атикус різко озирнувся — й уледів просто перед собою міс Моді. Вони мовчки подивилися одне на одного, й Атикус сів у машину шерифа.

— Іди сюди,— покликав він Джемі.— Не наближайтеся до того собаки, зрозуміло? Близько не підходьте, мертвий він так само небезпечний, як і живий.

— Так, сер,— відповів Джемі.— Атикусе...

— Що, сину?

— Нічого.

— Ти що, хлопче, язика проковтнув? — містер Тейт широко усміхнувся до Джемі.— Невже ти не знав, що твій тато...

— Облиште, Гску,— обірвав його Атикус,— нам уже час повертатися до справ.

Вони поїхали, а ми з Джемі пішли й сіли на сходах у міс Стефані. Ми чекали, коли приїде Зібо на своєму сміттєвозі.

Джемі спантеличено мовчав, а міс Стефані запричитала:

— Ой-ой-ой, та хто ж це чував про скаженого собаку в лютому? Може, він зовсім не сказився, а просто здурів? Не хотіла б я бачити обличчя Гаррі Джонсона, коли

він повернеться з Мобіла і дізнається, що Атикус Фінч застрелив його собаку. Переконана, що він просто набрався блощиць...

Міс Моді зауважила, що міс Стефані завела б іншої піс-ні, якби Тим Джонсон досі сунувся вулицею, але все невдов-зі проясниться, бо голову собаки відвезуть до Монтгомері у лабораторію.

Джемі все не міг отямитися:

— Ти бачила, Скауте? Бачила, як він стояв?.. Як він раптом увесь розслабився, а рушниця ніби стала частиною його само-го... і як усе блискавично... я по десять хвилин цілюся, поки стрельну...

Міс Моді ехидно посміхнулася.

— Ну, міс Джін-Луїзо, тепер ти вже не думаєш, що твій бать-ко нічого не вміє? Досі його соромишся?

— Ні, мем,— відповіла я покірно.

— Забула тобі сказати тоді, що Атикус Фінч не лише гравець на варгані, а й був свого часу найвлучніший стрілець на весь округ Мейком.

— Найвлучніший стрілець...— повторив Джемі.

— Ти добре мене розчув, Джеремі Фінчу. Сподіваюся, ви тепер зміните пісеньку. Дивовижно, ви навіть не знали, що замолоду вашого батька називали Фінч-З-Одного-Пострілу. Ще коли ми всі мешкали на Пристані, якщо з п'ятнадцяти пострі-лів він влучав у чотирнадцять голубів, то вважав, що просто пе-реводить набой.

— Та він і словом ніколи не захопився про це,— проми-рив Джемі.

— І словом не захопився, он як?

— Ніколи, мем.

— Цікаво, чого він ніколи не ходить на полювання,— спи-тала я.

— Гадаю, зможу тобі пояснити. Ваш батько насамперед — надзвичайно шляхетна людина. Влучність у стрільбі — це талант від Бога; зрозуміло, треба практикуватися, щоб сягнути досконалості, але стріляти — це не грати на піаніно абощо. Думаю, він відклав рушницю, коли усвідомив, що Бог надав йому несправедливу перевагу над іншими живими істотами. Мабуть, він вирішив, що стрілятиме тільки у крайньому разі, як от сьогодні.

— Здається, він мав би цим пишатися,— сказала я.

— Люди при здоровому глузді ніколи не пишаться своїми талантами,— відтяла міс Моді.

Ми побачили, як під'їхав Зібо. Він дістав з кузова вила й обережно підхопив Тима Джонсона. Потім поклав його на машину, а тоді полив якоюсь рідиною з великого бутля тіло собаки й місце, де той лежав.

— Не ходіть тут поки що,— гукнув він.

Коли ми повернулися додому, я сказала Джемі, що нам буде що розказати у школі в понеділок. Джемі обернувся до мене.

— Навіть не думай нічого нікому розказувати, Скауте.

— Отакої! Ще й як розкажу! Не у кожного татко — найвлучніший стрілок округу Мейком.

— Бачиш,— сказав Джемі,— якби він хотів, щоб ми це знали, він би нам сам розповів. Якби він цим пишався, він би розповів.

— А може, він просто забув?

— Та ні, Скауте, тобі не зрозуміти. Атикус дійсно старий, але мене не обходить, що він нічого не вміє, мене не обходить, якби він узагалі нічого не зміг би робити.

Джемі підняв із землі камінець і триумфально жбурнув ним у гараж. Побіг за ним услід, потім озирнувся і крикнув:

— Атикус — джентльмен, так само як і я!

Коли ми з Джемі були менші, то гралися головно на південній околиці, та як я вже майже закінчувала другий клас і пішли у небуття часи наших знущань з Примари Редлі, нас дедалі частіше приваблювала ділова частина міста, але потрапити туди можна було лише повз володіння місіс Генрі Лафает Дьубоз. Проминути її будинок було неможливо, хіба що пройти в обхід милою з гаком. Попередні недовгі зустрічі з нею не викликали у мене гострого бажання поглибити це знайомство, але Джемі сказав, що прийшов час дорослішати.

Місіс Дьубоз жила сама, якщо не рахувати служниці-негритянки, за два двори від нас, у будинку з крутими сходами і відкритою терасою. Вона була дуже стара; майже весь час проводила у ліжку або у кріслі на коліщатах. Подсйкували, що під своїми численними шаллями й накидками вона ховає старий пістоль часів Громадянської війни.

Ми з Джемі її просто не зносили. Якщо вона сиділа на терасі, коли ми проходили вулицею, то потрапляли під обстріл її гнівних очей і під безжальний допит щодо нашої поведінки, а потім нам виносився прикрий вирок щодо того, ким ми виростемо,— зрозуміло, ніким путнім. Ми давно вже не переходили на той бік вулиці: це не рятувало, вона тільки кричала ще голосніше, щоб почули просто всі сусіди.

Хай що ми робили, догодити їй було неможливо. Якщо я сонячно усміхалася і гукала «Привіт, місіс Дьубоз», то у відповідь лунало грізне:

— Не смій казати мені «привіт», паскудне дівчисько! Мушиш говорити «Доброго дня, місіс Дьюбоз!».

Вона була лиха. Якось вона почула, що я називаю нашого тата просто Атикус, так її мало родимець не вхопив. Мало того, що ми найзухваліші, найбезпардонніші йолопи, які їй траплялися у житті, так ще й наш батько гідний жалю, що не одружився вдруге по смерті нашої матері. Яка то була чарівна, досконала жінка, кричала вона, і в місіс Дьюбоз просто серце рветься навпіл, коли вона бачить, як Атикус дозволяє дітям такої пані рости дикими й некерованими. Я не пам'ятала мами, а Джемі пам'ятав — іноді він мені про неї розказував, то він аж пополотнів, коли місіс Дьюбоз нам оце все видала.

Після усіх жахів з Примарою Редді, сказаним собакою і пожежею, Джемі вирішив, що це просто боягузтво — зупинитися біля порогу міс Рейчел і чекати, і він оголосив, що ми тепер добігатимемо щовечора до пошти на розі й там зустрічатимемо Атикуса з роботи. Скільки разів Атикус бачив, що Джемі стоїть розлючений через слова місіс Дьюбоз, які вона встигла викрикнути нам услід.

— Не персеймайся, сину,— заспокоював його Атикус,— вона стара і дуже хвора. А ти тримай собі голову високо і будь джентльменом. Хай що вона тобі наговорить, не дай їй себе розізнати.

Джемі відповідав, що не така вже вона, мабуть, і хвора, якщо так репетує. Коли ми утрюх підходили до її будинку, Атикус знімав капелюха, галантно махав їй рукою і промовляв:

— Доброго вечора, місіс Дьюбоз! Ви сьогодні як картинка.

Щоправда, Атикус ніколи не уточнював, яка саме картинка. Він розповідав їй судові новини і висловлював щиру надію, що завтра у неї видасться приймний день. Потім він знову вдягав капелюха, закидав мене до себе на плечі просто у неї на очак, і ми йшли в сутінках до себе додому. У такі моменти я думала,

що мій тато, який ненавидів зброю і ніколи не воював, був най-хоробріший чоловік на світі.

На дванадцятиліття Джемі подарували гроші, й вони буквально пропікали йому кишеню, тому наступного дня одразу по обіді ми пішли до середмістя. Джемі гадав, що йому вистачить купити собі модель парового двигуна, а мені — жезл тамбурмажора.

Я вже давно задивлялася на цей жезл: він продавався у крамниці В. Дж. Елмора, був прикрашений цехінами й блискітками і коштував сімнадцять центів. Моєю найпалкішою мрією було диригувати на ходу шкільним оркестром округу Мейком. Я вже почала тренуватися: підкидала палиці й майже навчилася їх ловити, проте Келпурнія ніколи не пускала мене в хату, якщо заставала з палицею в руках. Мені здавалося, що коли я матиму справжній жезл, усе піде як по маслу, і з боку Джемі було вельми шляхетно його мені купити.

Місіс Дьубоз уже розташувалася на своїй терасі, коли ми йшли до крамниці.

— Чого це ви тут вештаєтеся у таку пору? — загорлала вона. — Не інакше як школу прогулюєте. От я зараз зателефоную директору і все йому розкажу!

Тут вона ухопилася за колеса свого крісла і зробила таке обличчя, ніби й справді виконає свою погрозу.

— Та сьогодні ж субота, місіс Дьубоз, — сказав Джемі.

— Субота чи не субота, байдуже, — туманно відповіла вона. — Цікаво, а ваш батько знає, де вас носить?

— Місіс Дьубоз, ми ходили до міста самі, ще коли були ось такі, — Джемі показав рукою фути зо два над тротуаром.

— Не брешти мені! — заголосила вона. — Джеремі Фінчу, Моді Аткінсон доповіла, що ти сьогодні вранці зламав у неї виноградну лозу. Вона все розповість твоєму батькові, й тоді ти пошкодуєш, що взагалі народився на світ! І якщо тебе не

допроводять до виправної школи цими днями, моє прізвище не Дьубоз!

Джемі й близько не підходив до винограду міс Моді з минулого літа, до того ж він твердо знав, що міс Моді ніколи б не наскаржилася Атикусу, навіть якби щось і було, тому він усе заперечив.

— Не смій сперечатися! — аж заверещала місіс Дьубоз.— А ти? — тут вона тицьнула у мене своїм покарлюченим пальцем.— Чого це ти розгулюєш у комбінезоні? Ти мусиш вдягатися у сукні з корсажем, юна леді! І якщо ніхто тебе не первиховає, будеш прислуговувати у корчмі,— ну от, дожилися, молода Фінч уже прислуговує у «Кафе ОК», нічого собі!

Мене охопив жах. «Кафе ОК» було дуже підозрілим закладом на півночі центральної площі. Я вчепилася в руку Джемі, але він різко її вирвав.

— Ходімо, Скауте,— прошепотів він.— Не звертай на неї уваги. Просто високо тримай голову і будь джентльменом.

Але місіс Дьубоз не вгамовувалася.

— Мало того, що одна з Фінчів прислуговує по шинках, але й той, що в суді, боронить чорномазих!

Джемі так і заціпенів. Удар місіс Дьубоз влучив у ціль, і вона це усвідомлювала.

— Так, так, куди ж котиться світ, якщо Фінч повстає проти свого кола? Так я вам зараз скажу! — вона піднесла руку до рота. А коли відвела руку, за нею потяглася довга цівка слини.— Ваш батько нічим не кращий за чорномазих і за покидьків, на яких працює!

Джемі спалахнув. Я потягла його за рукав, а нам услід линули звинувачення у моральній деградації нашої сім'ї, і головним пунктом було те, що половина родини Фінчів вже й так у божевільні, але якби була жива наша мати, ми б не скотилися до такої ганьби.

Не знаю, що обурило Джемі найбільше, але я страшенно об-
разилися на натяки місіс Дьюбоз щодо психічного стану нашої
родини. Я вже майже призвичаїлася до кпинів у бік Атикуса.
Але це вперше сказала доросла людина. Якщо не зважати на за-
уваження щодо Атикуса, все решта в нападах місіс Дьюбоз
було як завжди. А в повітрі вже відчувалося літо — в тіні ще
було прохолодно, але сонце пригрівало дужче, а це означало,
що наближаються гарні часи — канікули і Ділл.

Джемі купив собі паровий двигун, і ми попрямували
до крамниці Елмора по мій жезл. Покупка не принесла Джемі
жодного задоволення; він запхав модель у кишеню і мовчки
йшов поруч зі мною додому. Дорогою я раз у раз підкидала
свій жезл, намагаючись його упіймати, поки мало не налетіла
на містера Лінка Діза, який тільки й сказав: «Обережно, Скау-
те, дивися, куди йдеш!» Коли ми наблизилися до будинку місіс
Дьюбоз, мій жезл уже був геть брудний від безкінечних падінь
на землю.

На терасі її не було.

Пізніше, через багато років, я іноді питала себе, що приму-
сило Джемі так вчинити, чому він не дотримався девізу «Будь
джентльменом, сину», чому відійшов він правил непоказної
шляхетності, які почав сповідувати. Вочевидь, Джемі не менш
за мене потерпав від балачок про те, що наш батько обстоює
негрів, і я звикла, що він тримає себе в руках: від природи він
мав характер лагідний і незапальний. Але у той час я могла по-
яснити його вчинок єдине тим, що він на декілька хвилин бук-
вально збожеволів.

Джемі зробив достеменно те, що весь час робила б я,
коли б Атикус мені не заборонив, і я підозрювала, що його за-
борона стосується і старих мерзенних жінок, яких мені також
не можна бити. Коли ми опинилися біля воріт місіс Дьюбоз,
Джемі вихопив у мене з рук жезл, увірвався, розмахуючи ним,

як скажений, на подвір'я, забувши про всі напучення Атикуса, забувши, що місіс Дьюбоз ховає під шалями пістоль, забувши, що як вона і промахнеться, її служниця Джессі нізачо не схибить.

Він не вгамувався, доки не позбивав верхівки з усіх кущів камелії у саду місіс Дьюбоз, доки усю землю не встелили зелені пуп'янки і листя. А тоді переламав об коліно мій жезл і жбурнув уламки на землю.

Я на той час уже щосили верещала. Джемі смикнув мене за волосся, крикнув, що йому начхати, а якщо я не стулю пельку, він мені всі патли повидирає. Я пельку не стулила, і він кóпнув мене як слід. Не втримавшись на ногах, я впала долілиць. Він ривком підхопив мене, та, схоже, йому стало мене шкода. Говорити не було чого.

Ми вирішили не зустрічати того вечора Атикуса з роботи. Тинялися по кухні, доки Келпурнія нас не виштовхала. Якимось незбагненим чином вона нібито про все здогадалася. Втішати вона не дуже-то вміла, але дала Джемі гарячий тост із маслом, який він розламав навпіл і поділився зі мною. Тост був на смак як вата.

Ми перейшли до вітальні. Я узяла футбольний журнал, знайшла фото Диксі Гаувела і показала його Джемі, кажучи, що він дуже на нього схожий. Приємнішого компліменту годі було й уявити, але на брата він не подіяв. Джемі похмуро скоцюбився біля вікна на кріслі-гойдалці й чекав. Стемніло.

Минули дві геологічні епохи, коли ми нарешті почули Атикусові кроки на парадних сходах. Грюкнули скляні двері, потім усе ненадовго замовкло: це Атикус клав капелюх на полицю над вішаком, — а там пролунало: «Джемі!» Голос був мов крижаний вітер.

Атикус увімкнув верхнє світло у вітальні й побачив нас там, заціпенілих від страху. В одній руці він тримав мій жезл;

заяложена жовта китиця волочилася по килиму. Атикус простягнув другу руку — на долоні лежали напіврозкриті бутони камелії.

— Джемі,— спитав він,— це ти наробив?

— Так, сер.

— Навіщо?

— Вона сказала, що ти обстоюєш чорномазих і покидьків,— тихо відповів Джемі.

— Тобто, ти це зробив через оті її слова?

Джемі поворушив губами, але його «Так, сер» було майже нечутно.

— Сину, я не сумніваюся, що тобі чимало перепадає від однолітків за те, що я обстоюю чорномазих, як ти кажеш, але вчинити подібне зі старою хворою жінкою неприпустимо. Я настійно раджу тобі піти зараз до місіс Дьюбоз і поговорити з нею. А потім негайно повертайся додому.

Джемі не ворухнувся.

— Іди, чуєш?

Я попленталася за Джемі з вітальні.

— А ти залишайся тут,— наказав мені Атикус. Я залишилася.

Узявши свою газету, Атикус усівся у крісло-гойдалку, де недавно сидів Джемі. Я не могла утямити, хоч убийте, як він може спокійнісінько сидіти й читати газету, коли у його єдиного сина зараз стрілятимуть з іржавого пістоля конфедератів. Ніде правди діти, Джемі іноді драгував мене так, що я й сама ладна була його вбити, але, якщо розібратися, хто у мене, крім нього, є? Атикус, схоже, цього не розуміє, або ж йому байдуже.

Я його за це ненавиділа, та коли сильно хвилюєшся, швидко втомлюєшся: невдовзі я вже вмостилася у нього на колінах, і він мене до себе пригорнув.

— Яка ти вже велика, тебе й не вколисати на руках,— зауважив він.

— Тобі начхати, що з ним станеться,— сказала я.— Послав його на вірну загибель, а він же заступався за тебе.

Атикус притиснув мою голову собі до грудей.

— Ще рано тривожитися. От не чекав, що саме Джемі урветься терпець,— гадав, що матимемо більше проблем з тобою.

Я відповіла, що не розумію, чому це ми маємо тримати себе в руках, бо ніхто в нас у школі ніколи себе в руках не тримає.

— Скауте,— сказав Атикус,— прийде літо, і вам доведеться тримати себе в руках у значно гіршій ситуації... це дуже несправедливо щодо тебе і Джемі, але іноді ми вимушені твердо стояти на своєму і не відступати, і те, як ми поведимося у вирішальний момент... словом, коли ви з Джемі виростете, то, можливо, подивитесь на цю ситуацію з більшим розумінням і збагнете, що я вас не зрадив. Оця справа, справа Тома Робінсона, зачіпає саму сутність людської совісті,— Скауте, я не зміг би ходити до церкви і молитися Богу, якби не спробував допомогти цьому чоловікові.

— Атикусе, ти, мабуть, не маєш рації...

— Чому ти так думаєш?

— Бо всі люди гадають, що рацію мають вони, а не ти.

— Вони, звісно, мають повне право так гадати, і мають право на повагу до їхньої думки,— відповів Атикус.— Але перш ніж дійти згоди з іншими, я мушу дійти згоди з самим собою. Єдине, що не підлягає закону більшості,— це власна совість.

Коли повернувся Джемі, я ще сиділа в Атикуса на колінах.

— Ну як, сину? — спитав Атикус і зняв мене з колін.

Я крадькома обстежила Джемі. Здавалося, він живий і здоровий, тільки вираз обличчя мав доволі дивний. Можливо, місіс Дьюбоз примусила його випити якусь гірку мікстуру.

— Я там у неї все поприбирав і вибачився, але насправді я зовсім не шкодую, а ще я там працюватиму щосуботи і спробую все відновити.

— Не варто було вибачатися, якщо ти не шкодуєш,— мовив Атикус.— Джемі, вона стара і дуже хвора. Не можна зважати на все, що вона каже і робить. Звісно, було б краще, якби вона висловила оте все мені, а не вам, але не завжди буває так, як краще.

Джемі, здавалося, зосереджено вивчав троянду на килимі.

— Атикусе,— нарешті вимовив він,— вона хоче, щоб я їй читав.

— Читав?

— Так, сер. Вона хоче, щоб я приходив щодня після школи і по суботах і читав їй уголос дві години. Атикусе, невже я мушу це робити?

— Певна річ.

— Але вона хоче, щоб я ходив цілий місяць.

— Отже, ходитимеш цілий місяць.

Джемі обережно тицьнув носом у серединку троянди і притиснув її. Нарешті він вичавив із себе:

— Атикусе, на подвір'ї у неї все ще так-сяк, але всередині все темне й моторошне. По стелі шугають тіні й усяке таке...

Атикус невесело посміхнувся.

— Тобі, з твоєю багатою фантазією, це має бути до вподоби. Уяви, що ти потрапив до будинку Редді.

Наступного понеділка після уроків ми з Джемі піднялися крутими парадними сходами у будинок місіс Дьюбоз і пройшли навшпиньках відкритою терасою. Джемі, озброєний романом

«Айвенго»* і гордий з того, що вже знає тут усі входи й виходи, постукав у другі двері ліворуч.

— Місіс Дьюбоз? — гукнув він.

Служниця Джессі прочинила глухі дерев'яні двері й відімкнула скляні.

— А, це ти, Джемсі Фінчу,— сказала вона.— Ти сестру з собою привів? Не знаю, чи...

— Хай обоє заходять, Джессі,— почувся голос місіс Дьюбоз. Джессі впустила нас і пішла до кухні.

Коли ми переступили поріг, нас охопив задушливий сморід, який буває у старих дерев'яних будівлях, прогнилих від дощів, з газовими лампами, з діжками для питної води, з домотканою, невибіленою постільною білизною. Цей запах мене завжди непокоїв, насторожував, напружував.

У кутку кімнати стояло бронзове ліжко, й у ньому лежала місіс Дьюбоз. Цікаво, подумала я, це вона не через Джемсі злягла, і на якусь мить мені стало її шкода. Вона була вкрита цілою горою ковдр і вигляд мала майже дружній.

Біля ліжка стояв мармуровий умивальник; на ньому — склянка з чайною ложкою, червона спринцівка для вух, коробочка ватних тампонів і сталевий будильник на трьох тендітних ніжках.

— Бачу, ти припхався зі своєю нечупарою-сестрою,— привітала вона нас.

— Моя сестра зовсім не нечупара, і я вас не боюся,— Джемсі відповідав спокійно, але я бачила, що коліна у нього тремтять.

Я очікувала, що вона зараз як роззявить рота, але вона тільки й мовила:

— Можеш розпочинати читання, Джемсі.

---

* Роман шотландського письменника сера Вальтера Скотта (1771-1832).

Джемі сів на плетений стілець і розгорнув «Айвенго». Я узяла другий стілець і сіла поруч з ним.

— Сядьте ближче, — наказала місіс Дьюбоз. — Сядьте біля ліжка.

Ми підсунули стільці ближче. Так близько я ще ніколи її не бачила, і чого мені кортіло найбільше, то це відсунути свій стілець якнайдалі.

Вона була бридка. Обличчя мала кольору брудної наволочки, у кутиках губ збиралася слина і стікала повільно, як вода з льодовика, у глибокі зморшки на її підборідді. Щоки були померезані коричневими старечими плямами, а чорні зіниці вицвілих очей були буквально як цяточки. Руки мала покарлючені, нігті неохайні, зарослі. Вона не вставила нижньої щелепи, тому верхня губа випиналася; час до часу вона втягувала нижню губу під верхню щелепу, і підборіддя задиралось. Тоді слина стікала швидше.

Я намагалася не дивитися на неї. Джемі знову розгорнув «Айвенго» і почав читати. Я спробувала стежити за текстом разом з ним, але він читав надто швидко. Коли Джемі траплялося незнайоме слово, він його випускав, тоді місіс Дьюбоз викривала його і вимагала, щоб він вимовив слово по літерах. Джемі читав уже хвилин зо двадцять, а я дивилася то на брудну від сажі камінну дошку, то у вікно — куди завгодно, аби тільки не на місіс Дьюбоз. Він усе читав і читав, і я помітила, що вона дедалі рідше його виправляє, хоча одне речення Джемі взагалі не дочитав до кінця. Вона не слухала.

Я поглянула в бік ліжка.

Зі старою щось коїлося. Вона лежала горілиць, напнувши ковдри по саме підборіддя. Виднілися тільки її голова й плечі. Голова її хиталася з боку в бік. Коли-не-коли вона широко роззявляла рота, і я бачила, як у неї сіпається язик. На губах набиралася густа слина, вона її втягувала, а потім знову розтуляла

рота. Здавалося, що рот живе своїм життям. Він діяв окремо від усього іншого, стулявся й розтулявся, як молюск під час морського відпливу. Подеколи з рота вихоплювалося «Пт», немов закипала якась в'язка речовина.

Я смикнула Джемі за рукав.

Він глянув на мене, потім на ліжко. Голова місіс Дьюбоз саме повернулася в наш бік, і Джемі спитав, чи все з місіс Дьюбоз гаразд. Вона його не почула.

Задзеленчав будильник, чим до смерті нас налякав. Не минуло й хвилини, як ми з Джемі опинилися на вулиці й побігли додому. Ми не втекли, нас відіслала Джессі: будильник ще не встиг додзвонити, як вона влетіла до кімнати і нас виштовхала.

— Мершій,— сказала вона,— ходу звідси!

У дверях Джемі затримався.

— Йй час приймати ліки,— пояснила Джессі. Двері зачинилися, але я встигла побачити, як вона побігла до ліжка місіс Дьюбоз.

Була тільки за чверть четверта, коли ми прийшли додому, тож ми з Джемі поганяли м'яча у дворі, аж поки не прийшов час зустрічати Атикуса. Атикус приніс мені в подарунок два жовтих олівця, а Джемі — футбольний журнал, і я зрозуміла, що це нам винагорода за перший раунд із місіс Дьюбоз. Джемі розповів йому про те, як усе було.

— Вона тебе налякала? — спитав Атикус.

— Ні, сер,— відповів Джемі,— але вона така бридка! У неї якісь напади. І слина всякчас цебенить.

— Мене вона налякала,— поскаржилася я.

Атикус поглянув на мене з-понад окулярів.

— А ти, до речі, зовсім не зобов'язана ходити з Джемі.

Наступного дня місіс Дьюбоз була така сама, як у перший день, і всі решта також, доки поступово не виробилася певна

система: спершу все йшло нормально, тобто місіс Дьюбоз цькувала Джемі на свої улюблені теми — камелії і чорнолюбські нахили нашого батька, потім помалу стихала, а там і зовсім відключалася. Дзеленчав будильник, Джессі нас видворяла, і ми були вільні до самого вечора.

— Атикусе,— якось спитала я,— а що таке, власне, чорнолюбець?

Обличчя Атикуса спохмурніло.

— Тебе хтось так назвав?

— Ні, сер. Це тебе так називає місіс Дьюбоз. Вона безнастанно так тебе обзиває і сердиться. А мене так обізвав Френсис минулого Різдва, тоді я вперше почула це слово.

— Через це ти його і відлупцювала?

— Так, сер...

— Навіщо ж ти у мене питаєш, що воно означає?

Я спробувала пояснити, що розлютилася не стільки через те, що сказав Френсис, скільки через те, як він це сказав.

— Розумієш, він ніби лаявся — як-от шмаркач абощо...

— Скауте, чорнолюбець — одне зі слів, які нічого не означають, так само як і шмаркач. Це важко пояснити... неотесані, ниці люди вживають його, коли їм здається, що хтось поважає негрів більше, ніж їх. Так вони називають таких, як ми, коли їм хочеться грубо й вульгарно когось обізвати.

— Але ж насправді ти не чорнолюбець?

— Звісно, я чорнолюбець. Я намагаюся любити всіх... Про мене зараз говорять багато неприємного... доню, якщо тебе обзивають якимось поганим словом, це не образа. Це просто показує, наскільки жалюгідна та людина, і не повинно тебе зачіпати. Не переймайся через місіс Дьюбоз, нехай вона лається. У неї дуже багато власних проблем.

Сплив місяць, і одного пообіддя, коли Джемі продирався крізь писання сера Вальтера Скаута, як він його називав,

а місіс Дьубоз його виправляла на кожному кроці, у двері хтось постукав.

— Заходьте! — заволатала місіс Дьубоз.

Увійшов Атикус. Наблизившись до ліжка, він потиснув руку місіс Дьубоз.

— Я повертався з роботи, а мої діти мене не зустрічають,— сказав він.— От і вирішив, що вони ще, мабуть, у вас.

Місіс Дьубоз усміхнулася до нього. Я не розуміла, хоч помри, як це вона взагалі з ним розмовляє, коли так люто його ненавидить.

— Знаєте, котра година, Атикусе? — спитала вона.— Рівно чотирнадцять хвилин по п'ятій. А будильник поставлено на пів на шосту. Я хочу, щоб ви це знали.

Тут до мене раптом дійшло: щодня ми залишалися у місіс Дьубоз дедалі довше, і щодня будильник дзвонив дедалі пізніше, і в неї на ту мить вже у повному розпалі був напад. А сьогодні вона мордувала Джемі мало не дві години, а на напад і натяку не було, і я відчула, що ми вскочили у безнадійну пастку. Дзвінок будильника провіщував наше визволення; а якщо він колись зовсім не задзвонить, що тоді з нами буде?

— У мене таке враження, що час, обумовлений для читання Джемі, вже вичерпався,— сказав Атикус.

— Ще один тиждень, ну, просто для надійності.

— Але ж...— підвівся Джемі.

Атикус поклав руку йому на плече, і Джемі замовк. Дорогою додому Джемі наполягав, що йшлося лише про один місяць, і цей місяць минув, і так нечесно.

— Лише один тиждень, сину.

— Ні,— сказав Джемі.

— Так,— сказав Атикус.

Наступного тижня ми знову були у місіс Дьубоз. Будильник уже не дзеленчав, але місіс Дьубоз відпускала нас, кажучи

«Досить», так пізно ввечері, що Атикус уже був удома і читав газету, коли ми поверталися. Напади у неї припинилися, але все решта лишилося без змін: коли сер Вальтер Скотт заглиблювався у нескінченні описи ровів і замків, їй ставало нудно і вона починала чіплятися до нас:

— Джеремі Фінчу, я попереджала: ти гірко пошкодуєш, що поламав мої камелії. Ти вже шкодуєш, хіба ні?

Джемі відповідав, що ще й як шкодує.

— Ти, мабуть, думав, що знищив мою «гірську заметіль»? А Джессі каже, що вона випустила нові бутони. Наступного разу ти вже знатимеш, як узятися до справи, авжеж? Повириваєш усе з корінням або що?

Джемі відповідав, що саме так і вчинить.

— Не мимри, коли говориш до мене, хлопче! Підведи голову і скажи чітко: «Так, мем». Хоча тобі навряд чи хочеться високо тримати голову, і не дивно,— з таким-от батьком.

Джемі задирав підборіддя і пильно дивився на місіс Дьюбоз, не виказуючи обурення. Протягом цих тижнів він виробив у себе вираз чемної і відстороненої цікавості, який робив, коли від образ у нас закипала кров.

І от прийшов останній день. Коли місіс Дьюбоз сказала: «Досить»,— вона ще додала: «Це все. Прощайте».

Все скінчилося. Ми полегшено вискочили на вулицю, ми підстрибували й вищали від щастя.

Весна того року видалася чудова: дні стали довші, й ми більше часу гралися надворі. Джемі головню вивчав фізичні дані кожного з футболістів університетських команд всієї країни. Щовечора Атикус читав нам спортивні сторінки в газетах. Судячи з прогнозів, Алабама мала шанси і цьогоріч поборотися за Рожевий кубок, хоча імен гравців ми і вимовити не могли. Атикус саме читав нам колонку Вінді Сітона, коли задзвонив телефон.

Батько взяв слухавку, потім пішов у передпокій по свій капслюх.

— Я ненадовго зайду до місіс Дьюбоз,— сказав він нам.— Скоро повернуся.

Але пробув він там довгенько, мені вже давно слід було б лягати спати. Коли він прийшов назад, у руках у нього була коробка від цукерок. Атикус сів у вітальні й поставив коробку біля свого стільця.

— Чого вона ще хотіла? — спитав Джемі.

Він не бачив місіс Дьюбоз понад місяць. Вона вже не сиділа у себе на терасі, коли ми там проходили.

— Вона померла, сину,— відповів Атикус.— Померла кілька хвилин тому.

— А,— сказав Джемі.— Добре.

— Це справді добре,— відізався Атикус.— Її страждання скінчилися. Вона довго хворіла. Сину, ти знаєш, що в неї були за напади?

Джемі похитав головою.

— Місіс Дьюбоз була морфністка. Вона багато років вживала морфій як знеболювальне. Так їй приписав лікар. Якби вона й далі його приймала, то не померла б у таких муках, але вона була надто вперта і свавільна...

— Не розумію,— сказав Джемі.

— Буквально перед твоєю витівкою вона викликала мене скласти заповіт. Лікар Рейнольдс повідомив, що їй залишилося жити усього кілька місяців. Справи її були у повному порядку, проте вона сказала: «Лишилося розібратися тільки з одним».

— І що вона мала на увазі? — спантеличено спитав Джемі.

— Вона пояснила, що хоче покинути цей світ нікому й нічим не зобов'язана. Джемі, коли людина така хвора, можна вживати будь-що, тільки б полегшити її муки, але місіс Дьюбоз так не

підходило. Вона вирішила покінчити з наркотиками до того, як помре, і зробила це.

— Тобто, її напади були від цього?

— Саме так. Коли ти їй читав, гадаю, вона навряд чи чула бодай слово. Всім тілом і душею вона зосереджувалася на будильнику. Якби ти їй не трапився, я б сам примусив тебе ходити до неї читати. Це її трохи відволікало. Була ще одна причина...

— І вона померла вільною? — перервав Джемі.

— Як гірський вітер,— сказав Атикус.— Майже до самого кінця вона не втрачала притомності. Притомності,— тут він усміхнувся,— і непримиренності. Вона таврувала мою поведінку, прорікала, що до кінця життя мені доведеться брати тебе на поруки. І вона звеліла Джессі спакувати для тебе цю коробку...

Атикус нахилився по коробку від цукерок. Простягнув її Джемі.

Джемі розкрив коробку. В середині, на вологій ваті, лежала восково-біла, ідеальної форми камелія. Це була «гірська заметіль».

У Джемі мало очі на лоба не вискочили.

— Стара відьма, стара відьма! — він жбурнув коробку на підлогу.— Якого дідька їй від мене треба?

Водномить Атикус підхопився і став біля нього. Джемі тицьнувся обличчям йому в груди.

— Тихо, тихо,— заспокоював Атикус,— гадаю, цим вона хотіла тобі сказати, що тепер усе гаразд, Джемі, все гаразд. Розумієш, вона була справжня леді.

— Леді? — Джемі підвів голову. Обличчя у нього розпашілося.— Після всього, що вона про тебе казала, ти називаєш її леді?

— Так. Вона мала власні погляди на життя, дуже відмінні від моїх, можливо... Сину, я говорив тобі, що якби ти не

втратив голови, я б усе одно послав тебе до неї читати. Я хотів, щоб ти побачив в ній дещо,— хотів, щоб ти побачив справжню мужність, зрозумів, що мужність — це не чоловік зі зброєю в руках. Мужність — це коли знаєш, що програв свою справу, ще не розпочавши, але все одно берешся до неї. Перемагаєш тут нечасто, проте іноді перемагаєш. Місіс Дьюбоз перемогла, перемогла цілковито. Згідно з її поглядами, вона померла нікому нічим не зобов'язана. Вона — наймужніша жінка з усіх, кого я знаю.

Джемі підняв з підлоги коробку і кинув її у камін. Потім підібрав камелію, і я коли йшла спати, побачила, що він перебирає пальцями її широкі пелюстки. Атикус читав газету.

ЧАСТИНА ДРУГА

1

Джемі виповнилося дванадцять. З ним ставало дедалі важче ладнати, він частіше дратувався, гумор у нього мінявся щогодини. Апетит він мав несамопитий, а ще так часто кричав, щоб я до нього не чіплялася, що я спитала в Атикуса, чи не завелися у нього глисти. Атикус відповів: ні, Джемі просто росте, а я мушу бути терпляча і якомога менше йому надокучати.

Отака зміна з Джемі відбулася за якісь два-три тижні. Ще як місіс Дьубоз була жива, він, здається, був радий моему товариству, коли ми ходили до неї читати. І раптом, буквально за одну ніч, у нього з'явилася зовсім інша система цінностей, яку він намагався нав'язати мені: кілька разів він навіть пробував указувати, як я маю поводитися. Одного дня, у розпалі сварки, коли він загорлав: «Час уже тобі стати справжньою дівчинкою!» — я розридалася і побігла до Келпурнії.

— Не переймайся надто через містера Джемі...— почала вона.

— Містера Джемі?

— Що ж, він уже достатньо дорослий.

— Ніякий він не дорослий, просто його треба відлупцювати як слід, от тільки сама я з цим не впораюся.

— Золотко,— сказала Келпурнія,— що ж я можу зробити, коли містер Джемі росте. Йому нині більше хочеться бути на самоті, займатися своїми хлопчачими справами. А ти можеш частіше зазирати на кухню, коли засумуєш. Нам знайдеться що робити тут удвох.

Початок літа обіцяв бути гарним: хай Джемі собі як знає, а до приїзду Ділла мені і з Келпурнією буде непогано. Вона, здається, раділа, коли я навідувалася на кухню, а я, спостерігаючи за нею, починала розуміти, що дівчинкою бути далеко не так просто.

Літо прийшло, а от Ділл усе не приїздив і не приїздив. Я отримала від нього листа з фотографією. У листі він писав, що тепер має нового батька, який і був зображений на знімку, і тепер йому доведеться залишитися в Меридіані, бо вони планують побудувати великий рибальський човен. Батько його юрист, як і Атикус, тільки значно молодший. Новий тато Ділла мав приємне обличчя, і я раділа, що Ділл отримав такого тата, але моїм сподіванням прийшов кінець. Наприкінці листа Ділл написав, що кохатиме мене вічно, щоб я не хвилювалася, бо він приїде й одружиться зі мною, тільки-но роздобуде достатньо грошей, і просив, щоб я йому обов'язково відповідала.

Отже, я мала нареченого, але це не дуже-то мене втішало за його відсутності: якось я про це раніше не думала, але літо — це Ділл біля ставка, з цигаркою, зробленою з мотузки; це блиск в очах Ділла від чергових планів виманити Примару Редлі; це швидкі цілунки мимохідь, які я отримувала від Ділла, варто було Джемі відвернутися; це взаємне бажання не розлучатися. Коли він був поруч, життя видавалося буденним; без нього життя ставало нестерпним. Я не могла втішитися цілі два дні.

Мало того, ще й законодавчі збори оголосили позачергову сесію, і Атикус поїхав з дому на два тижні. Губернаторові заманулося зішкрябати декілька мушель, якими заріс корабель нашого штату; у Бірмінгемі пройшли сидячі страйки; черги по хліб у містах ставали довшими, фермери біднішали. Проте всі ці події були дуже далекі від нашого з Джемі світу.

Одного ранку ми здивувалися, побачивши у газеті «Монтгомері едвертайзер» карикатуру з підписом «Мейкомський Фінч». На ній Атикус, босоніж і в коротких штанцях, був прикутий до парти: він щось старанно писав на грифельній дошці, а навколо лихословили якісь розгнудані дівчата.

— Це комплімент,— пояснив Джемі.— Він робить те, що, крім нього, не зробив би ніхто.

— Як це?

Серед нових якостей Джемі з'явилася ще й неабияка зарозумілість, яка мене страшенно дратувала.

— Розумієш, Скауте, це от як реорганізувати податкову систему округів абоощо. Мало хто цим цікавиться.

— А ти звідки знаєш?

— Відчепися, не бачиш, я читаю газету.

Я відчепилася. І пішла на кухню.

Келпурнія лушила горох. Раптом вона сказала:

— Просто не знаю, як нам бути в неділю з вашою церквою.

— Та нічого. Атикус залишив нам гроші на пожертву.

Келпурнія примружила очі, і я зрозуміла, про що вона думає.

— Кел, ти же знаєш, що ми будемо чемні. Ми вже роками гарно поводимося у церкві.

Келпурнія, вочевидь, пригадала одну дощову неділю, коли ми були в церкві без батьків і вчителів. Залишені напризволяще, учні прив'язали до стільця Юніс Енн Симпсон і віднесли її до котельні. А потім дружно повернулися до церкви і забули про неї, слухаючи собі проповідь, як раптом пролунали жажливі удари по трубах опалення, і вони не стихали, поки хтось не пішов дізнатися, що там коїться, і не привів Юніс Енн, яка твердила, що не хоче більше грати мученика Шадраха*, хоча Джемі Фінч і сказав, що вона не згорить

---

* Див. Книгу пророка Даниїла, 3.

у пічці, якщо її віра достатньо міцна, але в котельні аж надто жарко.

— Та чого ти, Кел, це ж не вперше Атикус залишив нас самих,— протестувала я.

— Так-то воно так, але він завжди переконується, що з вами буде вчителька. А цього разу і словом про це не обмовився — мабуть, забув.

Келпурнія почула потилицю. Раптом вона усміхнулася.

— А ви з містером Джемі не хотіли б завтра піти зі мною до нашої церкви?

— А можна?

— Отже, хотіли б? — і Келпурнія засміялася.

Якщо Келпурнія і раніше мене відмивала від душі, то це й порівнювати неможливо з тим, що вона зі мною робила у той суботній вечір. Вона примусила мене намитися двічі та для кожного ополіскування міняла воду; а голову помила мені аж двома видами мила. Келпурнія багато років довіряла Джемі, але того вечора вона зазирнула до ванної кімнати і викликала його справедливе обурення:

— Невже в цьому домі людина не може спокійно помитися? Чому всім треба саме зараз лізти до ванної?)

Наступного ранку вона почала «перевіряти наше вбрання», тільки-но розвиднилося. Коли Келпурнія залишалася в нас ночувати, вона спала на розкладному ліжку в кухні; цього ранку її ліжко було завалене нашим вихідним одягом. Вона так перекрохмалила мою сукню, що та напиналася як намет, коли я сідала. Келпурнія змусила мене вдягти нижню спідницю і туго затягла рожевий шовковий пасок у мене на талії. Вона натерла сухою скоринкою мої лаковані черевички так, що у них можна було дивитися, як у дзеркало.

— Ти нас ніби на карнавал виряджаєш,— зауважив Джемі.— Для чого це все, Кел?

— Не хочу, аби хтось сказав, ніби я занехаяла своїх дітей,— пробурмотіла вона.— Містере Джемі, хіба можна вдягати цю краватку до цього костюму? Вона ж зелена.

— То й що?

— А костюм синій. Невже ви не бачите?

— Ха-ха! — закричала я.— Джемі не розрізняє кольорів!

Джемі спалахнув від злості, але тут втрутилася Келпурнія:

— Негайно припиніть. Ви підете до Першої Покупки з усмішками на обличчі.

Перша Покупка — африканська методистська церква — містилася на південній околиці міста, за дорогою до старого тартака. Ця стара обшарпана будівля мала шпиль і дзвіницю — на відміну від усіх інших церков у Мейкомі. Називалася вона Першою Покупкою, бо її придбали на перші заробітки звільнених негрів. По неділях там молилися негри, а по буднях білі чоловіки грали в ній у азартні ігри.

Земля на церковному дворі й на цвинтарі поруч була глиниста і тверда як камінь. Якщо хтось умирав у спекотні дні, тіло тримали на льоду, аж доки дощі не розмивали ґрунту. Лише декілька могил мали розкришені надгробки; новіші могили були обкладені яскравими скельцями і розбитими пляшками з-під кока-коли. Громовідводи охороняли могили тих покійників, які вирізнялися буйним норовом; в узголів'ї дитячих могилок стояли недопалки свічок. Цей цвинтар не пригнічував.

Щойно ми ступили на церковний двір, нас зустрів м'який гірко-солодкий запах чисто вимитих, причепурених негрів: помада до волосся, прянощі, нюхальний тютюн, одсколон, жувальний тютюн, м'ятна жуйка та квіткова пудра.

Побачивши мене і Джемі разом з Келпурнією, чоловіки зробили крок назад і зняли капелюхи; жінки схрестили руки на грудях — звичний жест поштивої уваги. Вони відступили,

пропускаючи нас до церковних дверей. Келпурнія йшла між Джемі та мною, відповідаючи на вітання своїх яскраво убраних сусідів.

— Що це вам заманулося, га, міс Кел? — пролунав чийсь голос у нас за спинами.

Келпурнія охопила нас за плечі, й ми зупинилися й озирнулися: на стежині за нами стояла висока негритянка. Вона якось скособочилася, уперлася ліктем лівої руки у вигин стегна і вказувала на нас розтуленою долонею. Голова у неї була довгаста, очі дивної мигдалевої форми, ніс прямий, губи випнуті, як індіанський лук. Здавалося, що вона на дві голови вища за всіх решту.

Я відчула, як рука Келпурнії вп'ялася мені в плече.

— Чого тобі, Лула? — спитала Кел тоном, якого я в неї ніколи не чула. Говорила вона спокійно, зі зневагою.

— А от хтіла б знати, нащо ви приперли білих дітлахів до церкви чорномазих?

— Вони мої гості, — відповіла Келпурнія. І знову я подумала — який у неї дивний голос: тут вона розмовляла, як вони всі.

— Еге ж, а ви гостюєте у домі Фінчів по буднях.

Натовп загомонів.

— Не бійся, — прошепотіла мені Келпурнія, проте троянди на її капелюшку обурено захиталися.

Коли Лула зробила крок до нас, Келпурнія наказала:

— Стій де стоїш, чорномаза!

Лула зупинилася, але сказала:

— Ви не маєте права приводити сюди білих дітлахів — у них своя церква, у нас своя. Це наша церква, міс Кел, вам ясно?

— Але Бог у нас один, хіба ні? — відповіла Келпурнія.

— Ходімо додому, Кел, — сказав Джемі, — ми їм тут не потрібні.

Я була згодна з ним: ніхто нам тут не був радий. Я не стільки бачила, скільки відчувала, що натовп наближається до нас. Здавалося, нас зараз візьмуть в оточення, та коли я подивилася на Келпурнію, очі в неї були веселі. Я знову глянула на стежину — Лули вже не було. На її місці стояв чималий гурт негрів.

Один з них вийшов з натовпу. Це був Зібо, міський сміттяр.

— Містере Джемі,— сказав він,— ми щасливі, що ви до нас прийшли. А на Лулу не зважайте, вона така загониста через те, що превелебний Сайкс пригрозив її засудити на проповіді. Вона зроду така баламутка й підбурювачка, та ще й пихата, ціни собі скласти не може,— а ми всі щасливі вас тут бачити.

Після цих слів Келпурнія повела нас до церкви, і на вході нас привітав превелебний Сайкс і повів до передньої лави.

Всередині Перша Покупка була не потинькована, стелі не мала, тільки дах. Уздовж стін на мідних скобах стояли незапалені газові лампи, а за церковні лави правили соснові ослони. Позаду грубої дубової кафедри висіла короґва з вицвілого рожевого шовку, яка проголошувала, що Бог є Любов, і єдиною прикрасою церкви, окрім неї, була літографія Ганта* «Світоч світу». Не було там ні піаніно, ні органа, ні книжок з текстами псалмів, ні розкладу церковних служб — нічого з церковних атрибутів, які ми звикали бачити щонеділі. Всередині було доволі темно, а волога прохолода, у міру заповнення приміщення паствою, розсіювалася. На кожному сидінні лежало дешеве картонне віяло з яскраво намальованим Гетсиманським садом — дарунок компанії металевих виробів Тиндсла («Маємо все, що ви забажаєте»).

Келпурнія вказала нам з Джемі на місце скраю і сама сіла між нами. Вона витягла зі своєї торбинки носовичок, розв'язала

---

* Вільям Голман Гант (1827-1910) — англійський художник, один із засновників Братства прерафаелітів.

вузлик на одному з його кінців, де був чималенький стосик монет. Простягнула десять центів мені й десять центів Джемі.

— У нас є гроші,— прошепотів Джемі.

— Залишіть їх собі, ви ж мої гості.

На обличчі Джемі можна було прочитати сумнів: наскільки етично залишати собі гроші, видані йому на церкву, але його природжена чемність перемогла, і він поклав свою монету до кишені. Я зробила те саме — без жодних докорів сумління.

— Кел,— прошепотіла я,— а де ж збірки псалмів?

— У нас їх немає.

— А як же тоді...

— Цить,— сказала вона.

Превелебний Сайкс уже стояв за кафедрою і мовчки оглядав свою паству. Він був низенький, але кременний, у чорному костюмі, чорній краватці, білій сорочці; золотий ланцюжок його годинника виблискував у світлі, що проходило крізь матові вікна.

— Браття і сестри,— промовив він,— ми маємо особливу приємність вітати серед нас сьогодні містера й міс Фінчів. Ви всі знаєте їхнього батька. Перш ніж розпочати, я зроблю кілька оголошень.

Превелебний Сайкс пошелестів паперами, вибрав один і прочитав з відстані витягнутої руки: «Місіонерське товариство зустрічається у будинку сестри Аннет Рівз наступного вівторка. Приносьте з собою шиття».

Потім він прочитав інший аркуш.

— Вам усім відомо про біду брата Тома Робінсона. Він завжди, змалечку був відданим парафіянином Першої Покупки. Всі грошові збори сьогоднішнього дня, як і збори наступних трьох неділь, підуть його дружині Гелен, щоб вона могла утримувати сім'ю.

Я штовхнула ліктем Джемі.

— Це отой Том, якого Атикус захи...

— Цить!

Я обернулася до Келпурнії, але вона мені й рота не дала розтулити. Затюкана, я зосередилася на превелебному Сайксі, який, здавалося, чекав, коли я вгамуюся.

— А тепер нехай наш регент розпочне перший псалом,— оголосив він.

Зі свого місця підвівся Зібо, пройшов центральним проходом, зупинився біля нас і повернувся обличчям до пастви. В руках він тримав пошарпаний збірник псалмів. Розгорнувши його, він промовив:

— Співаємо номер двісті сімдесят три.

Для мене це було вже занадто:

— Я же ми співатимемо, коли ні в кого немає псалтиря?

Келпурнія усміхнулася.

— Тихше, золотко,— прошепотіла вона,— зараз побачиш.

Зібо відкашлявся і прочитав голосом гучним, як розкати далекої артилерії:

Там за рікою є країна...*

Дивовижно злагоджено сотня голосів проспівала слова, прочитані Зібо. Не встигла замовкнути остання нота, як Зібо продекламував:

Є рідною вона для нас...

Знову навколо нас залунав спів; остання нота затягнулася, і Зібо вступив з новим рядком:

---

* Церковний гімн авторства Діона Де Марбеля, написаний 1887 року.

Досягнемо ми берега того лише велінням долі...

Паства трохи завагалася, Зібо чітко повторив рядок, і його проспівали. Під час приспіву Зібо згортав книжку, і це був сигнал співати без його допомоги.

На фінальних нотах урочистої мелодії Зібо прочитав:

*Там, за світлою рікою, на землі обітованій,
Нас чекають мир і тиша.*

Рядок по рядку голоси гармонійно зливалися в мелодію, поки псалом не завершився тихою, сумною нотою.

Я поглянула на Джемі, який скося дивився на Зібо. Я б також у таке не повірила, якби не бачила на власні очі.

Потім превелебний Сайкс попросив Божого благословення для всіх недужих і страждених, і ця частина служби була така сама, як у нашій церкві, хіба що превелебний Сайкс звертався до Господа з конкретними іменами хворих.

Проповідь його полягала у рішучому осуді гріха — він суворо прочитав гасло на стіні у себе за спиною: його паства мусила уникати такого зла, як спиртні напої, азартні ігри й легковажні жінки. Підпільний продаж віскі в негритянському кварталі створював чимало проблем, але жінки були ще гірші. Знову, як і часто у нашій церкві, мене знайомили з доктриною про Гріховність Жіноцтва, якою, схоже, страшенно переймалися всі священники.

Ми з Джемі слухали подібні проповіді щонеділі. З однією лише відмінністю: превелебний Сайкс вільніше виголошував з кафедри свої погляди на кожне конкретне гріхопадіння: Джим Гарді не з'являвся у церкві п'ять неділь поспіль, проте він не хворий; Констанс Джексон має начуватися, бо їй загрожує велика небезпека через скандали з сусідами:

вперше за все існування негритянського кварталу вона примудрилася побудувати паркан, тільки щоб дошкулити ближнім своїм.

Превелебний Сайкс закінчив проповідь. Він став біля столу перед кафедрою і закликав до вранішніх пожертв,— такого ми з Джемі ще не бачили. Один по одному парафіяни підходили до столу і кидали свої п'ятаки і десятицентовики у чорну емальовану бляшанку з-під кави. Підійшла наша з Джемі черга, і ми почули ласкаве «Дякую, дякую», коли дзвякнули наші монетки.

На наш подив, превелебний Сайкс висипав уміст бляшанки на стіл і перерахував монети. Потім він випростався і сказав:

— Цього недосить, нам треба зібрати десять доларів.

Паства тихо загомонала.

— Ви ж знаєте, для чого ці гроші,— Гелен не може залишити дітей і ходити на роботу, поки Том у в'язниці. Якщо кожен з вас дасть іще по десять центів, буде якраз.

Превелебний Сайкс помахав комусь в глибині церкви.

— Алеку, зачини двері. Ніхто звідси не піде, поки ми не набіраємо десятих доларів.

Келпурнія витягла зі своєї торбинки обтріпаній шкіряний гаманець.

— Ні, Кел,— прошепотів Джемі, коли вона дала йому блискучий четвертак.— Давай сюди свої десять центів, Скауте.

В церкві вже не було чим дихати, і я зрозуміла, що превелебний Сайкс налаштований будь-що вичавити потрібну суму зі своєї пастви. Віяла тріпотіли, ноги човгали, жувальники тю-тюну мало не неспритомніли.

Превелебний Сайкс ошелесив мене, сказавши:

— Карлоу Ричардсон, я ще не бачив тебе у цьому проході.

Чоловік у штанях хакі підійшов до нього і вкинув монету. Парафіяни схвально забурмотіли.

Тоді превелебний Сайкс оголосив:

— Прошу всіх, хто не має дітей, зробити пожертву і додати ще по десять центів кожний. Тоді буде скільки треба.

Повільно, над силу, десять доларів набралось. Прочинили двері, від свіжого повітря стало легше дихати. Зібо по рядках заспівав «На берегах буремних Йордана»*, і богослужіння добігло кінця.

Я хотіла залишитися й усе роздивитися як слід, але Келпурнія повела мене по проході перед собою. Вона призупинилася у дверях побалакати з Зібо і його родиною, а ми з Джемі в той час розмовляли з превелебним Сайксом. Мене аж розпирало від питань, але я вирішила зачекати і пізніше розпитати Келпурнію.

— Нам надзвичайно приємно, що ви до нас прийшли,— сказав превелебний.— Ця церква не має друга кращого за вашого тата.

Моя цікавість прорвалася назовні.

— А чому ви збирали подаяння для дружини Тома Робінсона?

— Хіба ви не чули чому? — здивувався превелебний Сайкс.— У Гелен троє маленьких діток, вона не може ходити на роботу...

— А чого вона не бере їх з собою? — питала я далі. Чимало з негритянок ходили на плантацію з дітьми, вкладали їх у затінку, поки самі працювали,— зазвичай малята сиділи між двома рядами бавовни. Тих, хто ще не вмів сидіти, матері або прив'язували собі на спину, як то роблять індіанки, або вкладали на мішки з бавовною.

---

* Церковний гімн авторства Семюела Стеннета й Кристофера Майнера.

Превелебний Сайкс завагався.

— Правду сказати, міс Джін-Луїзо, Гелен не може знайти собі роботу зараз... Коли прийде час збирати бавовну, її візьме містер Лінк Діз.

— А чому не може, пасторе?

Він не встиг відповісти, як Келпурнія поклала руку мені на плече. Відчувши її потиск, я швиденько подякувала і попрощалася. Джемі відлунням повторив мої слова, і ми рушили додому.

— Кел, я знаю, що Том Робінсон у в'язниці, бо скоїв щось жахливе, але чому Гелен не наймають на роботу? — допитувалася я.

Келпурнія у маркізетовій темно-синій сукні й капелюшку котелком йшла між Джемі та мною.

— Через те, що, як кажуть білі, зробив Том,— відповіла вона.— Люди не хочуть мати справи з його родиною.

— А що він, власне, зробив, Кел?

Келпурнія зітхнула.

— Старий містер Боб Юел звинуватив Тома у згвалтуванні його дочки, от Тома заарештували й кинули до в'язниці...

— Містер Юел? — щось ворухнулося у моїй пам'яті.— Він не з тих Юелів, що приходять до школи тільки у перший день, а потім сидять удома? Але ж Атикус казав мені, що вони всі покидьки,— я ніколи не чула, щоб Атикус про когось говорив так, як про цих Юелів. Він сказав...

— Так, він з цих Юелів.

— Але якщо всі в Мейкомі знають, що вони за люди, то мусили б залюбки узяти Гелен на роботу... А що таке згвалтування, Кел?

— Це вже ти спитай у містера Фінча. Він пояснить тобі краще, ніж я. Ви, напевне, зголодніли. Превелебний сьогодні затягнув службу, зазвичай він не такий нудний.

— Він точнісінько як наш священик,— сказав Джемі.—
А чому ви всі так дивно співаєте псалми?

— По рядках? — уточнила Келпурнія.

— Це так зветься?

— Так, ми називаємо це рядкуванням. Так завжди робилося, відколи я себе пам'ятаю.

Джемі сказав, що якби відкладати подаяння протягом року, то можна було б закупити псалтирі. Келпурнія розсміялася.

— Навряд чи від цього була б користь. Вони ж не вміють читати.

— Не вміють читати? — здивувалася я.— Всі ті люди?

— Так, усі,— кивнула головою Келпурнія.— З парафіян Першої Покупки вміють читати десь четверо людей... Я, наприклад.

— А де ти ходила до школи, Кел? — поцікавився Джемі.

— Ніде. Хто ж мене навчив грамоти? Ага, стара міс Б'юфорта, тітонька міс Моді Аткінсон...

— Невже ти аж така стара?

— Та я навіть старша за містера Фінча,— усміхнулася Келпурнія.— Щоправда, не знаю наскільки. Яюсь ми почали пригадувати минулі часи, намагались вирахувати, скільки мені років, так от, я пам'ятаю трохи далі, ніж він, тож я ненабагато старша, до того ж у жінок пам'ять краща, ніж у чоловіків.

— А коли у тебе день народження, Кел?

— Я святкую його на Різдво, так легше запам'ятати, а справжнього свого дня народження я й не знаю.

— Але, Кел,— заперечив Джемі,— ти на вигляд значно молодша за Атикуса.

— У негрів вік не так рано проявляється, як у білих,— пояснила вона.

— Мабуть, це тому, що вони не вміють читати. Кел, а це ти вивчила Зібо?

— Так, містере Джемі. У нас тут і школи не було, коли він був хлопчиком. Втім, я його примусила вчитися.

Зібо був старшим сином Келпурнії. Якби я раніше про це подумала, я б зрозуміла, що Келпурнія вже зовсім не молода — Зібо мав майже дорослих дітей,— але я про це не думала ніколи.

— Ти його вчила за букварем, як нас? — спитала я.

— Ні, я його примушувала щодня вивчати одну сторінку з Біблії, і була ще одна книжка, за якою мене вчила міс Б'юфорд,— ніколи вам не вгадати, звідки вона у мене.

Ми не вгадали.

— Цю книжку подарував мені ваш дідусь Фінч.

— То ти також із Пристані? — здивувався Джемі.— Ти нам ніколи не казала.

— Звісно, з Пристані, містере Джемі. Виросла там між маєтками Б'юфордів і Фінчів. Працювала то на тих, то на цих, а у Мейком переїхала, коли ваші тато й мама одружилися.

— А що то була за книжка, Кел? — спитала я.

— «Коментарі» Блекстона*.

Джемі був ошелешений.

— Ти хочеш сказати, що вчила Зібо за цією книгою?

— Звісно, містере Джемі,— Келпурнія скромно затулила рукою рота.— Більше у мене книжок не було, тільки ці дві. Ваш дідусь казав, що у Блекстона чудова англійська мова.

— Ось чому ти говориш не так, як усі решта,— сказав Джемі.

— Усі решта — хто?

— Усі решта негрів. Кел, але у церкві ти розмовляла, як усі вони.

---

* Ідеться про трактат «Коментарі до законів Англії» сера Вільяма Блекстона.

Я ніколи не усвідомлювала, що Келпурнія веде подвійне життя. Думка, що вона має якесь окреме від нас існування, була для мене новою, не кажучи вже про її уміння говорити двома різними мовами.

— Кел,— спитала я,— а чому ти розмовляєш, як усі негри, з... зі своїми, якщо вмієш говорити правильно і красиво?

— По-перше, я сама з них...

— Але ж це не означає, що ти мусиш говорити, як вони, якщо вмієш краще,— зауважив Джеймі.

Келпурнія зсунула капелюшок і почухала потилицю, потім акуратно поправила його на голові.

— Важко сказати. Скажімо, якби ви зі Скаутом почали розмовляти удома, як неписьменні негри, це було б недоречно, правда? Так от, якби я у церкві почала говорити, як білі, та ще й зі своїми сусідами, вони б вирішили, що я — чванько.

— Але ж, Кел, ти знаєш, як правильно,— наполягала я.

— Так, але зовсім не обов'язково це виставляти напоказ. Справжні леді так не роблять. А по-друге, люди не в захваті, коли хтось знає більше за них. Їх це дратує. Вони не зміняться, якщо ти говоритимеш правильно, треба, щоб вони самі захотіли навчитися. А коли вони не хочуть учитися, тут нічого не поробиш, тримай собі рот на замку — або говори їхньою мовою.

— Кел, а можна буде іноді до тебе заходити?

— Заходити до мене, золотко? Ти заходиш до мене на кухню сто разів на день.

— Ні, до тебе додому, у гості? Якось після роботи? Атикус міг би мене привезти.

— Звісно, коли схочеш. Ми всі будемо тобі раді.

— Подивіться тільки на веранду,— раптом сказав Джеймі.

Я подивилася на Садибу Редлі, сподіваючись, що її примарний мешканець гріється на сонечку в кріслі-гойдалці. Гойдалка була порожня.

— Ні, на нашу веранду,— уточнив Джемі.

Я подивилася. На кріслі-гойдалці сиділа наша тітка Александра — пряма, немов у панцирі, й непоступлива. Здавалося, що вона просиділа там усе своє життя.

2

— Віднеси мої речі до гостьової спальні, Келпурніє,— такі були перші слова тітки Александри.— Джін-Луїзо, припини чухати потилицю,— такі були її наступні слова.

Келпурнія підняла важку валізу тітки і прочинила двері.

— Дай я понесу,— сказав Джемі й узяв валізу. Я почула, як та глухо стукнулася об підлогу в горішній кімнаті. Цей звук натякав на довге гостювання.

— Ви приїхали нас провідати, тігонько? — спитала я.

Тітка Александра нечасто приїжджала до нас із Пристані, але вона завжди пишно обставляла свою подорож. У неї був яскраво-зелений здоровецький «б'юїк» і шофер-негр, причому обидва завжди перебували у стані хірургічної чистоти й охайності, проте сьогодні їх не було видно.

— Невже тато вас не попередив? — здивувалася вона.

Ми з Джемі похитали головами.

— Вочевидь, забув. Він ще не повернувся?

— Ні, мем, він зазвичай повертається тільки увечері,— відповів Джемі.

— Так от, ми з вашим батьком вирішили, що я поживу деякий час у вас.

«Деякий час» у нас у Мейкомі могло означати від трьох днів до тридцятьох років. Ми з Джемі перезирнулися.

— Джемі дорослішає, ти також,— звернулася вона до мене.— Ми вирішили, що тобі не завадить певний жіночий вплив. Мине не так багато років, Джін-Луїзо, і ти почнеш цікавитися вбранням і хлопцями...

Я могла б дещо відповісти їй на це: Кел також жінка, і я ще дуже довго не цікавитимуся хлопцями, а вбранням — узагалі ніколи... Але я промовчала.

— А що дядько Джиммі? — спитав Джеймі.— Він також приїде?

— Ні, він залишається на Пристані. Йому треба вести хазяйство.

Не встигла я спитати: «А ви за ним не сумуватимете?» — як усвідомила, що питання моє нетактовне. Є дядько Джиммі чи немає дядька Джиммі — байдуже, він усе одно повсякчас мовчить. Тітка Александра залишила моє питання без уваги.

Я не могла вигадати, що б іще їй сказати. Власне, я ніколи не знала, про що з нею можна говорити, і я пригадувала наші попередні бесіди: «Як справи, Джін-Луїзо? — Добре, мем, дякую, а у вас? — Чудово, дякую, а чим ти займаєшся? — Нічим.— Ти нічого не робиш? — Нічого, мем.— Але ж у тебе, звісно, є друзі? — Є, мем.— І що ж ви всі робите? — Нічого, мем».

Було очевидно, що тітка вважає мене безнадійно тупою — я одного разу почула, як вона сказала Атикусу, що я загальмована.

Вся ця історія з її приїздом була підозріла, але я не мала бажання тоді допитуватися. Була неділя, а тітка Александра завжди драгувалась у святковий день. Гадаю, всьому виною був її недільний корсет. Вона була не така вже й товста, проте огрядна, і затягалася в корсети так, що груди її здіймалися горою, талія робилася як у оси, ззаду й по боках усе випиналося, і виникало враження, що тітка Александра була свого часу пісочним годинником. З якого боку не подивитися, вона вражала.

Пообіддя минуло у тихій безнадії, яка виникає, коли приїздять родичі, але все змінилося, тільки-но ми почули на вулиці гуркіт автомашини. Це повернувся з Монтгомері додому

Атикус. Джемі, забувши всю свою поважність, кинувся разом зі мною йому назустріч. Брат схопив татів портфель і саквояз, я стрибнула татові в обійми, він мене якось мимохідь поцілував, і я спитала:

— Ти привіз мені книжку? Ти знаєш, що у нас тітонька?

На обидва питання він відповів ствердно.

— А ти рада, що вона поживе у нас?

Я відповіла, що дуже рада, хоча це, ясна річ, була неправда, але за певних обставин доводиться брехати, а надто коли нічого не можна вдіяти.

— Ми подумали, що настав час, коли ви, діти, потребуєте... одним словом, такі справи, Скауте,— сказав Атикус.— Ваша тітонька робить мені величезну послугу, як, зрештою, і всім нам. Я не можу бути з вами цілі дні, а це літо видається дуже гарячим.

— Так, сер,— відповіла я, не розуміючи жодного слова. Проте у мене виникла думка, що поява тітки Александри у нашому домі була не стільки бажанням Атикуса, скільки її власним. Тітка мала звичку проголошувати «ТАК БУДЕ НАЙКРАЩЕ ДЛЯ РОДИНИ», і, схоже, її переїзд до нас підпадав саме під цю категорію.

Мейком прийняв її дуже радо. Міс Моді Аткінсон спекла свій фірмовий торт, який так сильно був просочений домашнім лікером, що я аж сп'яніла; міс Стефані Крофорд приходила до тітки Александри на довгі відвідини, під час яких міс Стефані здебільшого кивала головою й притакувала. Наша сусідка міс Рейчел запрошувала тітку до себе на пообідню каву, а містер Нейтен Редлі навіть сам зайшов до нас на подвір'я і висловив свою радість щодо тігчиного приїзду.

Коли вона влаштувалася в нас і життя потекло своїм ричищем, почало здаватися, ніби вона завжди жила разом з нами. Її прийоми в Місіонерському товаристві закріпили за нею

репутацію досконалої хазяйки (вона не довіряла Келпурнії готувати делікатеси, необхідні для підтримання сил Товариства під час довгих обговорень стану християн у східних країнах); вона вступила до Мейкомського клубу особистих секретарів і згодом очолила його. Для всіх груп і прошарків нашого округу тітка Александра уособлювала аристократію, що поволі зникала: тітка мала вишукані шляхетні манери; обстоювала високу моральність; вміла говорити натяками; була невиправною пліткаркою. Коли тітка Александра ходила до школи, жоден підручник не вчив сумніватися у собі, й вона і не уявляла, що це означає. Вона ніколи не нудьгувала, і при першій-ліпшій нагоді вдавалася до своїх королівських привілеїв: командувала, радила, застерігала і погрожувала.

Вона ніколи не пропускала шансу вказати на недоліки інших родин — на противагу великим перевагам нашого сімейства, і ця її звичка не стільки дратувала Джемі, скільки смішила.

— Тітці варто б трохи прикусити язика, коли вона лихословить про мейкомців,— адже майже всі вони нам рідня,— казав він.

Засуджуючи самогубство молодого Сема Меривезера, тітка Александра повчально підкреслювала, що в тій родині завжди превалювали патологічні нахили. Варто було шістнадцятирічній дівчині у церковному хорі засміятися, як тітка негайно зауважувала: «Нічого дивного, всі жінки з родини Пенфілдів легковажні». Кожен у Мейкомі, за її логікою, мав якесь збочення: алкоголізм, азартні ігри, скупість, химерність.

Одного разу, коли тітка переконувала нас, що схильність міс Стефані Кроффорд пхати ніс у чужі справи — спадкова, Атикус сказав:

— Сестро, якщо добре подумати, то наше покоління практично перше у сім'ї Фінчів, яке не одружувалося з кузенами. Чи не скажеш ти, що Фінчі мають нахил до кровозмішення?

Тітка відповіла — ні, просто завдяки цьому в нас маленькі руки і ноги.

Я ніколи не розуміла цього її захоплення спадковістю. Раніше в мене було враження, що шляхетні люди — це ті, хто робить усе якнайкраще згідно зі здоровим глуздом, але тітка Александра дотримувалася іншої думки, яку вона висловлювала натяками: родина то шляхетніша, що довше вона проживає на одному місці.

— Тоді, виходить, що Юели — шляхетна родина,— сказав Джемі. Плем'я, до якого належав Барис Юел і його кривні, жило і процвітало за рахунок добродійності округу на одному й тому самому місці біля міського звалища вже протягом трьох поколінь.

Але у цій теорії тітки Александри все-таки щось було. Мейком — старе місто. Воно розташоване за двадцять миль на схід від Пристані Фінча, а це незручно для міста і незрозуміло далеко від ріки. Мейком міг би стояти просто на березі, якби не втрутився один проноза на ім'я Синкфілд, що у давні часи тримав єдину на тій землі таверну на перехресті двох битих доріг. Синкфілд не був патріотом, він прислужував і продавав патрони як індіанцям, так і переселенцям, не знаючи чи не цікавлячись, живе він на території Алабами чи племені струмка, аби тільки справи у нього йшли добре. А справи йшли дуже добре, коли губернатор Вільям Ваєт Бібб, волюючи закріпити мир і спокій у нещодавно створеному окрузі, вирядив гурт землемірів визначити його точний центр і там розмістити уряд. Землеміри зупинилися у таверні Синкфілда, повідомили хазяїна, що його володіння розташовані в межах території округу Мейком, і показали, де, орієнтовно, має будуватися головне місто округу. Якби не зухвалість Синкфілда, який прагнув зберегти свій бізнес, Мейком опинився б у самому центрі Вінстонської трясовини — в місці, позбавленому і натяку на привабливість.

Натомість Мейком виник і розрісся з цього ядра, з таверни Синкфілда, тому що Синкфілд напоїв своїх гостей до повної короткозорості, змусив їх узяти свої мапи і графіки, там підрізати, там додати, — і встановити центр там, де влаштувало його. Наступного дня він з ними розпрощався, а до мап і графіків у їхніх саквах додав п'ять кварт домашньої наливки — по дві кожному й одну для губернатора.

Оскільки Мейком передусім задумувався як окружний центр, він уникнув занехаяності, властивої містам Алабами такого самого масштабу. Всі його споруди одразу були солідні, будівля суду вражала величністю, вулиці — приємною широтою. У Мейкомі завжди селилося чимало людей вільних професій: сюди звідусіль з'їжджалися ті, кому треба було вирвати зуб, полагодити фургон, знайти розраду, покласти гроші в банк, урятувати душу, вилікувати мулів. Проте остаточна мудрість маневру Синкфілда залишалася під питанням. Через нього молоде місто опинилося досить далеко від єдиного на той час засобу громадського транспортування — пароплаву, і мешканці північної частини округу витрачали два дні на дорогу до Мейкома за покупками. В результаті місто не розбудовувалося останні сто років, а так і залишилося острівцем серед строкатого моря бавовняних плантацій і темних дібров.

Мейком опинився поза колом активних дій у війні між Півднем і Північчю, але після економічної розрухи і законів про реконструкцію Півдня місто змушене було розростатися. Але то було зростання вглиб. Сюди рідко приїздили оселятися нові люди, родини одружувалися між собою, і за деякий час усі мешканці стали зовні більш-менш подібні. Час до часу хтось повертався з Монтгомері чи Мобіла з тамтешньою дружиною, але це викликало ледь помітні брижі на гладкій поверхні родинної схожості. Йі за часів мого дитинства справи йшли саме так.

У Мейкомі насправді існував кастовий поділ, але я це розуміла так: старші мешканці, нинішнє покоління людсь, що прожили плече-в-плече багато років, були цілком передбачувані одне для одного: їх не дивували нічії манери, ані особливості характеру, ані навіть жести, бо все це передавалося з покоління у покоління і з роками відшліфовувалося. Тому заяви «Всі Крофорди пхають ніс у чужі справи», «Кожен третій Меривезер має патологічні нахили», «Жодному з Дслафілдів не можна довіряти», «Всі Б'юфорди так ходять» просто ставали путівниками у повсякденному житті: не приймайте чеків від Дслафілдів, не проконсультувались попередньо нишком у банку; міс Моді Аткинсон горбиться, бо вона уроджена Б'юфорда; якщо місіс Грейс Меривезер посьорбує джин із пляшечок Лідії Е. Пінкем*, то нема чого дивуватися — її мати робила те саме.

Тітка Александра ідеально вписалася у світ Мейкома, але для нас із Джемі вона лишалася чужою. Я так часто дивувалася, як вона може бути сестрою Атикуса й дядька Джека, що знову пригадала вже напівзабуті давні вигадки Джемі про підмінювання немовлят сльфами і чарівне коріння мандрагори.

Такі були наші умоглядні міркування про тітку в перший місяць її перебування, бо вона мало говорила з Джемі й зі мною, і ми бачили її тільки за столом і ввечері перед сном. Було літо, і ми весь час пропадали надворі. Звісно, іноді вдень я заскакувала у дім випити води і тоді бачила повну вітальню наших мейкомських пані, які присьорбували каву, шепотілися, обмахувалися віялами; тоді тітка Александра гукала:

— Джін-Луїзо, підійди і привітайся з гостями.

Коли я з'являлася на порозі, тітка мала такий вигляд, ніби вже шкодує, що мене покликала: я була якщо не замазана глиною, то засипана піском.

---

* Лілія Е. Пінкем (1819-1883) — американська підприємниця, власниця патенту на трав'яний «жіночий тонік».

— Поговори зі своєю кузиною Лілі,— наказала мені якось тітка Александра, заскочивши у вестибюлі.

— З ким? — спитала я.

— Зі своєю кузиною Лілі Брук.

— А вона наша кузина? Я й гадки не мала.

Тітка Александра вичавила усмішку, яка незбагненним чином водночас виражала сумирне вибачення перед кузиною Лілі й суворе незадоволення мною. Коли кузина Лілі Брук пішла собі, я вже знала, що на мене чекає.

Дуже прикро, що мій батько не спромігся розповісти мені всю історію Родини Фінчів і не навчив своїх дітей пишатися нею. Тітка покликала Джемі, який нашорошено всівся на дивані поруч зі мною. Вона вийшла з кімнати і повернулася з книжкою у пурпуровій палітурці, на якій золотом було вибито: «Джошуа С. Сент-Клер. Роздуми».

— Це написав ваш кузен,— оголосила тітка Александра.— Він був чудовою людиною.

Джемі уважно оглянув невеличкий том.

— Це отой кузен Джошуа, якого довго тримали в бжевільні?

— Звідки ти взяв? — спитала тітка Александра.

— Атикус розповідав, що цей Джошуа схибнувся в університеті. Казав, що намагався застрелити ректора. Казав, що кузен Джошуа кричав, ніби то не ректор, а інспектор стічних вод, і стріляв у нього з іржавого кременевого пістоля, який сам вибухнув у нього в руці. Атикус казав, що родині довелося виплатити п'ятсот доларів, аби визволити його...

Тітка Александра застигла, як лелека.

— Досить,— наказала вона.— Ми ще про це поговоримо.

Перш ніж лягати спати, я зайшла до кімнати Джемі попросити щось почитати, коли у двері постукав Атикус і увійшов

до нас. Він присів до Джемі на край ліжка, подивився на нас незворушно, а потім усміхнувся.

— Е-е... грм,— почав він. У нього з'явилася манера відкашлюватися, перш ніж заговорити, і я подумала, що це він уже, напевне, старішає, хоча зовні й не міняється.— Я точно не знаю, як вам це сказати...

— Просто кажи, як є,— порадив Джемі.— Ми щось накоїли?

Нашому батькові, вочевидь, було дуже ніяково.

— Ні, просто я хотів вам пояснити, що... ваша тітка Александра попросила мене... сину, ти знаєш, що ти Фінч, правда?

— Мені це казали,— подивися скося Джемі. Голос його мимоволі підвищився.— Атикусе, в чому річ?

Атикус заклав ногу на ногу і схрестив на грудях руки.

— Я намагаюся розповісти вам важливі речі.

Невдоволення Джемі наростало.

— Знаю я всю цю маячню,— буркнув він.

Раптом Атикус посерйознішав. Своїм адвокатським голосом, без усякого виразу, він промовив:

— Ваша тітонька попросила мене донести до тебе і до Джін-Луїзи, що ви належите не до пересічної родини, а є здобутком шляхетного виховання кількох поколінь...

Тут Атикус зробив паузу, побачивши, що я намагаюся впіймати у себе на нозі терміта.

— Шляхетного виховання,— повторив він, коли я впіймала і роздушила мурашку,— і ви мусите робити все, щоб не заплямувати свого прізвища,— провадив Атикус, ніби не помічаючи нашої реакції.— Вона просила переказати вам, що ви повинні поводитися, як належить маленьким леді та джентльмену, якими ви і є. Вона хоче розказати вам про нашу родину, про її значення в окрузі Мейком впродовж років, щоб ви усвідомили, хто ви такі, й почали поводитися відповідно,— закінчив він скоромовкою.

Ми з Джемі ошелешено перезирнулися, потім перевели очі на Атикуса, якому, схоже, став дуже тісним його комірець. Ми мовчали.

Тоді я узяла гребінець з тумбочки Джемі та провела зубчиками по її краю.

— Припини,— наказав Атикус.

Його різкість вразила мене. Гребінець зупинився на піддорозі, і я жбурнула його на підлогу. Не знаю чому, я розридалася і не могла зупинитися. Це не мій тато. Мій тато ніколи про таке не думав. Мій тато ніколи так не говорив. Це тітка Александра його примусила. Крізь сльози я бачила, що Джемі охопила безнадійна самотність, і він схилив голову набік.

Іти не було куди, проте я розвернулася і пішла. І наштовхнулася на жилетку Атикуса. Я притулилася до неї головою і почувала під ясно-блакитною тканиною тихенькі звуки: поцокував його годинник, потріскувала його накрохмалена сорочка, постукувало серце.

— У тебе в животі бурчить,— сказала я.

— Знаю,— відповів він.

— Піди випий соди.

— Вип'ю,— пообіцяв він.

— Атикусе, вся ця шляхетна поведінка і все таке означає, що тепер наше життя зміниться? Тобто, ти вже...

Він погладив мене по голові.

— Нехай це тебе не хвилює,— сказав він.— Ще не час хвилюватися.

Почувши ці слова, я зрозуміла, що він знову з нами. Мое занімале тіло поверталось до життя. Я підвела голову.

— Ти справді хочеш, щоб ми оте робили? Я не пам'ятаю усього, що вимагається від Фінчів...

— Я й не хочу, щоб ти пам'ятала. Забудь про це.

Він вийшов з кімнати, мало не грюкнувши дверима. Мені здалося, що йому дуже хотілося грюкнути, але в останню мить він стримався і зачинив їх тихо. Ми з Джемі від подиву просто застигли на місці, але тут двері знову прочинилися, й Атикус зазирнув до кімнати. Він звів брови, окуляри зїхали на кінчик носа.

— Стаю дедалі більше схожим на кузена Джошуа, так? Ви не думаєте, що і за мене врешті-решт родині доведеться викласти п'ятсот доларів?

Нині я розумію, що саме він намагався зробити, але Атикус був усього лише чоловіком. А з таким упоратися уміють тільки жінки.

3

Від тітки Александри ми вже більше нічого не чули про родину Фінчів, зате від людей чули чималенько. По суботах, захопивши свої мідяки, коли Джемі дозволяв мені йти з ним разом (він тепер просто не терпів показуватися зі мною на людях), ми протискалися крізь спітнілий натовп на вулицях середмістя і подсколи чули: «Ото його діти» або «Дивись-но, це Фінчі». Обертаючись до наших кривдників, ми бачили лише подружжя фермерів, які зосереджено роздивлялися клізми у вітрині аптеки «Майко». Або двох дебелих селянок у солom'яних бриликах, що сиділи у фургоні.

— Вони можуть тепер наввипередки гвалтувати усіх підрид, а цим лайдакам при владі начхати,— почули ми не зовсім зрозуміле зауваження від сухороброго добродія, який пройшов повз нас. Це нагадало мені, що я маю про дещо спитати Атикуса.

— Що таке згвалтування? — спитала я його увечері.

Атикус поглянув на мене з-понад газети. Він сидів у своєму кріслі біля вікна. Подорослівши, ми з Джемі вирішили, що буде благородно надати Атикусу півгодини по вечері для його власних справ.

Зітхнувши, батько сказав, що згвалтування — це плотське пізнання жінки силоміць і без її згоди.

— Оце і все, а чому тоді Келпурнія мене зацитькала, коли я спитала у неї?

Атикус замислився.

— Ти про що?

— Просто я спитала у Келпурнії дорогою додому з церкви, а вона сказала спитати у тебе, але я забула, а тепер згадала і питаю. Атикус поклав газету на коліна.

— Ще раз, будь ласка,— попросив він.

Я йому детально розповіла, як ми з Келпурнією ходили до церкви. Атикусу, здається, це сподобалося, але тітка Александра, яка сиділа в кутку і тихенько вишивала, відклала вишивання і витріщилася на нас.

— То це ви поверталися з церкви Келпурнії тієї неділі?

— Так, мем,— відповів Джемі,— вона узяла нас із собою.

Я пригадала ще дещо.

— Так, мем, і вона пообіцяла, що я можу прийти до неї в гості. Атикусе, можна я піду наступної неділі, ну будь ласка! Кел каже, що вона може по мене прийти, якщо ти кудись поїдеш на машині.

— І думати не смій!

Це сказала тітка Александра. Я різко крутнулася від несподіванки, потім обернулася до Атикуса, помітила його гострий погляд, кинутий на тітку, але було вже запізно.

— Я не вас питала! — крикнула я.

Як на такого високого чоловіка, Атикус міг дуже швидко підводитися і сідати у крісло. Миттю він вже був на ногах.

— Вибачся перед тітонькою,— звелів він.

— Але я питала не її, а тебе...

Атикус повернув голову і пришпилів мене до стінки своїм здоровим оком. Голос його звучав убивчо.

— Передусім, вибачся перед тітонькою.

— Вибачте, тітонько,— пробелькотіла я.

— А тепер,— сказав Атикус,— зятям собі наступне: ти робиш усе, що тобі говорить Келпурнія, ти робиш усе, що тобі говорю я, і доки твоя тітка живе у нашому домі, ти робиш усе, що тобі каже вона. Зрозуміла?

Я зрозуміла, трохи подумала і вирішила, що єдиний спосіб відступити бодай з крихтою гідності — це піти до вбиральні, де я й пробула досить довго, щоб вони подумали, ніби мені і справді було туди треба. Вийшовши звідти, я затрималась у передпокої і почула гарячу дискусію у вітальні. Крізь скляні двері я бачила, що Джемід сидить на дивані, тримає перед собою футбольний журнал і крутить головою так, ніби на сторінках журналу демонструється наживо тенісний матч.

— ...ти мусиш дати собі з нею ради,— говорила тітка.— Ти надто довго тягнеш із цим, Атикусе, надто довго.

— Не бачу ніякої біди, якщо вона туди піде. Кел припилює за нею так само, як і тут.

Що це за «вона», про яку вони говорять? Серце у мене обірвалося: це ж про мене. Я майже фізично відчула на собі цупку рожеву уніформу виправного закладу, і вдруге у житті мені захотілося втекти з дому. Негайно.

— Атикусе, чудово, що ти такий добросердний і м'який, але тобі вже час подбати про свою доньку. Доньку, яка дорослішає.

— Саме про неї я і дбаю.

— Не ухиляйся. Рано чи пізно, але тобі доведеться це зробити, то чому ж не сьогодні? Нам вона більше не потрібна.

— Александро,— тон Атикуса був дуже рівний,— Келпурнія не піде з цього дому, хіба що тільки сама схоче. Ти можеш мати іншу думку, але без неї я просто не впорався б усі ці роки. Вона рівноправний член нашої родини, і тобі доведеться з цим змиритися. Крім того, сестро, я б не хотів, щоб ти через нас так виснажувалася, у цьому немає потреби. Келпурнія нам потрібна так само, як і завжди.

— Але, Атикусе...

— Крім того, я не думаю, що моїм дітям бодай трохи зашкодило те, як вона їх виховувала. Власне, вона була подеколи з ними менш поблажливою, ніж деякі матері... з нею їм нічого не

сходило з рук, вона їм не потурала, як інші няньки-негритянки. Вона виховувала їх згідно зі своїми принципами, а принципи у Кел дуже непогані,— до того ж діти її люблять.

Я полегшено зітхнула. Йшлося не про мене, тільки про Кел-пурнію. Це мене підбадьорило, і я увійшла до вітальні. Атикус знову заглибився у свою газету, а тітка Александра мордувала своє вишивання. Шурх-шурх-шурх — пробивала її голка пружну тканину на п'яльцях. Тітка призупинилася, натягла тканину тугіше: шурх-шурх-шурх. Вона лютувала.

Джемі підвівся і нечутно пройшов по килиму. Зробив мені знак іти за ним. Ми зайшли до його кімнати, і він зачинив двері. Обличчя у нього було серйозне.

— Вони сварилися, Скауте.

Ми з Джемі сварилися в ту пору безнастанно, але я ніколи не чула і не бачила, щоб хтось сварився з Атикусом. Вигляд це мало неприємний.

— Скауте, постарайся не дратувати тітку, чуєш?

Настанови Атикуса досі боляче гризли мені душу, і через це я не почула у словах Джемі прохання. Я знову настовбурчилась.

— Ти намагаєшся вказувати мені, як треба поводитися?

— Ні, просто йому зараз і без нас непереливки.

— Тобто?

У мене не склалося враження, що Атикус має проблеми.

— Його до смерті хвилює ота справа Тома Робінсона...

Я сказала, що Атикуса нічого не хвилює. До того ж його судові справи ніколи нас не зачіпляли, та й забирають вони лише один день на тиждень.

— Просто ти не в змозі нічого надовго утримати в голові,— сказав Джемі.— У дорослих усе по-іншому. Ми...

Його зарозумілість ставала до оскаженіння нестерпною. Він нічого не хотів, тільки читав і усамітнювався. Щоправда, він

і далі передавав мені все, що прочитував, але була відмінність: раніше він гадав, що мені це сподобається, а тепер робив те з повчальною і виховною метою.

— Щоб тебе підняло та гепнуло, Джемі! Хто ти такий, щоб отак чванитися?

— Серйозно попереджаю тебе, Скауте: якщо драгуватимеш тітку, я тебе... я тебе відшмагаю.

Це мене остаточно допекло.

— Ти, мофродите окаянный, та я тебе зараз на клоччя пошмагую!

Він сидів на ліжку, тому мені легко було ухопити його за чуприну і як слід заїхати по зубах. Він лягнув мене, я хотіла врізати йому лівою, але розтяглася на підлозі після добрячого удару кулаком у живіт. Від цього удару я аж дихати перестала, але то пусте,— головне, що він бився, давав мені задачі. Ми знову були на рівних.

— Ти вже не такий великий і могутній? — загорлала я і знову на нього накинулася. Він досі сидів на ліжку, і я не мала надійної опори, тож налетіла на нього як фурія, почала гамселити, смикати, щипати, товкти. Те, що починалося як благородний бій навкулачки, перейшло у вульгарну наминачку. Ми ще чубилися, коли увійшов Атикус і розборонив нас.

— Досить уже,— сказав він.— Негайно спати, обоє.

— Ага! — крикнула я Джемі. Його послали спати водночас зі мною.

— Хто перший почав? — спитав Атикус покірно і стомлено.

— Джемі! Він намагався наказувати мені, як поводитися. Я ж не мушу ще й його слухатися, правда?

Атикус посміхнувся.

— Домовимося таким чином: ти слухатимешся Джемі, якщо він зуміє тебе примусити. Так буде чесно?

Тітка Александра стояла поруч, але мовчки, та коли вони з Атикусом зійшли у передпокій, ми почули, як вона сказала: «...ось саме про це я тобі й говорила»,— й ота фраза нас знову об'єднала.

Ми мали суміжні кімнати; коли я причиняла двері, Джемі сказав:

— Добраніч, Скауте.

— Добраніч,— мугикнула я, обережно ступаючи в темряві до вимикача. Проходячи повз ліжку, я наступила на щось тепле, пружне і доволі гладеньке. Воно трошки нагадувало тверду гуму, але справляло враження чогось живого. Ще я почула, що воно рухається.

Я увімкнула світло і зазирнула під ліжку. Те, на що я наступила, зникло. Я постукала у двері Джемі.

— Чого тобі? — спитав він.

— Які змії на дотик?

— Трохи шершаві. Холодні. Запорошені. А що?

— Здається, у мене під ліжком змія. Можеш зайти подивитися?

— Жартуєш? — Джемі прочинив двері. Він був у піжамних штаних. Я задоволено побачила, що губи у нього розпухли від мого удару. Він зрозумів, що я не жартую, і сказав:

— Якщо ти гадаєш, що я полізу під ліжку по змію, то дуже помиляєшся. Зачекай трохи.

Він пішов на кухню і приніс мітлу.

— А ти краще залізей у ліжку,— порадив він мені.

— Думаєш, там справді змія? — спитала я.

Оце так подія! У наших будинках немає підвалів; вони стоять на кам'яних брилах заввишки у декілька футів, тож плазуни іноді заповзають у домівки, хоча й нечасто. Міс Рейчел Гейверфорда, скажімо, виправдовувала свою ранкову порцію чистого віскі тим, що так і не оговталася після того, як відчинила у своїй

спальні шафку для білизни, щоб повісити халатик, і знайшла там гримучу змію.

Джемі обережно посовав мітлою під ліжком. Я перехилилася через спинку ліжка, щоб побачити, чи не виповзе змія. Ніхто не виповз. Джемі просунув мітлу глибше.

— Хіба змії бурчать?

— Це не змія,— відповів Джемі.— Це людина.

Раптом з-під ліжка вилетів брудний пакунок в обгортковому папері. Джемі замахнувся мітлою — і мало не гепнув по голові Ділла, який саме вистромився з-під ліжка.

— Боже милосердний! — голос Джемі звучав шанобливо.

Ми спостерігали, як Ділл поступово виповзає з-під ліжка. Як тільки він там узагалі вмістився? Він підвівся на рівні ноги, розпростав плечі, покрутив ступнями, розтер руками шию. Коли кровообіг відновився, він сказав:

— Привіт!

Джемі знову заволав до Бога. Я втратила дар мови.

— Я зараз помру,— заявив Ділл.— Дасте чогось поїсти?

Немов уві сні, я пішла на кухню. Принесла молока і півпательні кукурудзяного хліба, який залишився від вечері. Ділл змолотив усе за мить; як і завжди, він жував передніми зубами.

Нарешті до мене повернувся голос.

— Як ти сюди потрапив?

Заплутаним шляхом. Підкріпившись, Ділл розпочав свою оповідь: його незлюбив новий батько, закував у кайданки і залишив на вірну смерть у підвалі (в Меридіані будинки мають підвали), але він врятувався завдяки одному фермеру, який випадково нагодився поблизу з мішком зеленого горошку, почув Діллові крики про допомогу, і переправив увесь горошок, стручок по стручку, через вентиляційний отвір; а Ділл врешті-решт звільнився, видерши ланцюги зі стіни. Досі в кайданках, він пройшов дві милі поза Меридіаном, натрапив на мандрівний

цирк звірів, і його тут-таки найняли купати верблюда. Разом з цирком він об'їхав увесь штат Міссісіпі, поки безпомилкове орієнтування на місцевості не підказало йому, що він опинився в окрузі Ебот, штат Алабама, рівно на протилежному від Мейкома березі. Решту шляху він подолав пішки.

— Як ти сюди потрапив? — спитав Джемі.

Насправді Ділл узяв у матері з гаманця тринадцять доларів, сів на дев'ятигодинний потяг з Меридіана і зійшов на Мейкомській вузловій. Одинадцять чи чотирнадцять миль до Мейкома він пройшов пішки, через чагарники, подалі від шосе, бо боявся, що його розшукує поліція, а решту шляху проїхав у фургоні з бавовною, до якого причепився ззаду. Під моїм ліжком він пролежав, мабуть, години зо дві; чув, як ми у їдальні цокаємо виделками по тарілках, і мало не збожеволів. Йому здавалося, що ми з Джемі ніколи не підемо спати; вже збирався вилізти і допомогти мені бити Джемі, бо Джемі виріс і був дужчий, але Ділл знав, що містер Фінч скоро нас розборонить, то й вирішив залишатися на місці. Він був змучений, неймовірно брудний і почувався як удома.

— Вони, певне, й не знають, що ти тут, — сказав Джемі. — Ми б знали, якби вони тебе розшукували...

— Гадаю, вони й досі обшукують усі кінотеатри у Меридіані, — усміхнувся Ділл.

— Ти повинен дати знати своїй матері, де ти, — сказав Джемі. — Ти мусиш її сповістити.

Ділл закліпав на Джемі, але Джемі втупився у підлогу. Потім Джемі підвівся і порушив останній неписаний закон нашого дитинства. Він вийшов з кімнати і спустився до передпокою.

— Атикусе, — почули ми знизу його голос, — можеш зайти до нас на хвилину, прошу, сер?

Обличчя Ділла пополотніло, навіть під маскою бруду і патьоків поту. Мені стало млясо. У дверях виріс Атикус.

Він став посеред кімнати, запхнувши руки в кишені, й дивився згори вниз на Ділла.

Язик знову почав мене слухатися.

— Все гаразд, Ділле. Якщо він щось надумає, то так одразу тобі й скаже.

Ділл глянув на мене.

— Ну чесно, все нормально,— повторила я.— Ти ж знаєш, що він тобі нічого поганого не зробить, не треба боятися Атикуса.

— Я не боюся...— промимрив Ділл.

— Просто він голодний, понад усякий сумнів,— тон Атикуса був звичайний, сухуватий, але приязний.— Скауте, пошукай щось краще за остиглий кукурудзяний хліб, гаразд? Нагодуй цього хлопчину, а коли я повернуся, подумавемо, що з ним робити.

— Містерє Фінч, не кажіть тітці Рейчел, благаю вас, сер, не відсилайте мене назад! Я все одно знову втечу!

— Тихо, синку,— заспокоїв його Атикус,— ніхто тебе нікуди не відсилає,— от хіба що в ліжку, і дуже скоро. Але я зайду до міс Рейчел, скажу їй, що ти в нас, і попрошу, щоб вона дозволила тобі сьогодні тут переночувати — ти б хотів цього, правда? А ще, заради Господа, поверни нашому округу його частку, бо ерозія ґрунту і без того становить велику проблему.

Ділл витріщився на мого тата, який вже виходив з кімнати.

— Це він так жартує,— пояснила я.— Він має на увазі, що тобі треба помитися. Бачиш, я ж казала, що він тобі нічого не зробить.

Джемі стояв у кутку і мав вигляд зрадника — яким, власне, і був.

— Ділле, я мусив йому сказати,— заговорив він.— Не можна втікати за триста миль без відома матері.

Ми вийшли з кімнати, не сказавши йому ані слова.

Ділл їв, їв, їв. У нього крихти в роті не було з учорашнього вечора. Всі гроші пішли на квиток, потягом цим він їздив неодноразово, і він спокійно теревенив з провідником, який його добре пам'ятав, проте Ділл не наважився вдатися до правила, що існує для дітей, які подорожують самі: якщо ти загубив гроші, провідник може тобі позичити на обід, а батько розплачується з ним по прибуттю на місце.

Ділл нам'яв усі наші наїдки і вже схопив у комірчині бляшанку бобів зі свининою, як у передпокої залунав голос міс Рейчел:

— Господи Ісусе Христе!

Він затремтів, як кроленя.

Проте він мужньо витримав її «Зачекай-но, от ми зараз прийдемо додому!» та «Твої батьки мало не збожеволіли від хвилювання», спокійно вислухав «Це в тобі кров Гарисів говорить», усміхнувся на «Гадаю, можеш тут провести одну ніч», а потім відповів на обійми й поцілунок, які вона врешті-решт йому подарувала.

Атикус зсунув окуляри на лоба і потер обличчя.

— Ваш батько втомився,— сказала тітка Александра. Це були її перші слова за майже декілька годин. Вона була тут весь час, але, здавалося, заціпеніла і заціпеніла.— Лягайте спати, діти.

Дорослі залишилися в їдальні. Атикус усе витирав обличчя хустинкою.

— Від згвалтування до заколоту і втікачів,— і ми почули, що він засміявся.— Цікаво, що нам принесуть наступні дві години.

Оскільки справи налагоджувалися, ми з Діллом вирішили бути чемними з Джемі. Крім того, Ділл мав ночувати у його кімнаті, тож не варто було його ігнорувати.

Я переодяглася у піжаму, трошки почитала, але раптом відчула, як у мене злипаються очі. В кімнаті Джемі й Ділла було

тихо; коли я вимкнула торшер, то ніяке світло не проникало з дверей їхньої кімнати.

Схоже, я поспала довго, бо коли мене розштовхали, в кімнаті вже було доволі ясно від сйива місяця, що схилився до заходу.

— Посунься, Скауте.

— Він вважав, що мусить так зробити,— пробурмотіла я.—
Не сердься на нього.

Ділл уместився в ліжку поруч зі мною.

— Я не серджуся. Просто хочу спати тут. Ти вже прокинулася?

На цей момент я вже майже прокинулася, хоча й неохоче.

— А чого ти втік?

Мовчання.

— Я питаю, чого ти втік. Він справді такий огидний, як ти нам описав?

— Та ні...

— І ви не будували разом човна, пам'ятаєш, ти писав про ваші плани?

— Він тільки пообіцяв. Але до цього так і не дійшло.

Я зіперлася на лікоть, щоб краще бачити Ділла.

— Через це не втікають. Дорослі ніколи не роблять того, що обіцяють, ну, майже ніколи...

— Та не в тім річ, він... просто вони мною не цікавилися.

Я ще в житті не чула про таку дивовижну причину для втечі.

— Тобто?

— Бачиш, вони всякчас кудись ходили, а якщо навіть залишалися вдома, то хотіли бути у кімнаті тільки вдвох.

— А що вони там робили?

— Нічого, просто сиділи й читали — але я їм був зовсім не потрібний.

Я присунула подушку до спинки ліжка і сіла.

— Знаєш що? Я сьогодні ввечері також хотіла втекти з дому, тому що вони всі були тут. Не дуже-то приємно, коли вони весь час поруч, Ділле...

Ділл важко зітхнув.

— Добраніч... Але Атикус також іде з дому на цілий день, а то й до самої ночі, а ще й у законодавчі збори і ще кудись... та не потрібні вони нам тут весь час, Ділле, якщо вони вдома, то і робити нічого не можна.

— Та не в тім річ.

Ділл почав пояснювати, а я замислилася, що воно було б за життя, якби Джемі був інший, навіть гірший, ніж зараз; що я робила б, якби Атикус не відчував потреби у моїй присутності, допомозі й порадах. Та він і дня не прожив би без мене! Навіть Келпурнія не могла без мене обійтися. Їм усім я була потрібна.

— Ділле, тут щось не так — твої рідні не можуть без тебе. Напевне, вони за щось розізлилися на тебе. Я тобі скажу, що робити...

Голос Ділла у темряві звучав рівно і твердо.

— Слухай, я ось що хочу тобі пояснити: їм без мене значно ліпше, я там зайвий. Вони не злі. Вони мені купують усе, що я хочу, а потім кажуть: «Тепер іди собі та грайся. У тебе повна кімната ігор. Я ж подарував тобі книжку, піди почитай,— Ділл намагався говорити низьким голосом.— Що ти за хлопець. Усі хлопці йдуть на вулицю, грають у бейсбол, а не крутяться повсякчас удома під ногами у дорослих».

Ділл знову заговорив своїм голосом.

— Ні, вони не злі. Вони тебе цілують і обнімають, і кажуть «доброго ранку» і «добраніч», і що люблять тебе,— Скауте, давай заведемо собі дитину.

— Де ж нам її узяти?

Ділл чув, що є один чоловік, який має човен і перепливає на ньому на один туманний острів, там і беруться всі немовлята; можна собі замовити одного.

— Та це побрехеньки. Тітонька казала, що Бог кидає їх у димар. Принаймні мені здалося, що вона саме так сказала.

Щоправда, того разу тітка висловлювалася напрочуд нечітко.

— Ні, зовсім не так. Діти народжуються від чоловіка й жінки. Але можна замовити й у того човняра — всі немовлята там сплять і тільки чекають, коли він у них вдмухне життя...

Ділл знову почав фантазувати. У його мрійливій голові плавали дивовижні вигадки. Він прочитував дві книжки за той час, що я — тільки одну, але надавав перевагу чародійству власних вимислів. Він умів додавати і віднімати з блискавичною швидкістю, але більше любив свій власний приимерковий світ — світ, у якому спали немовлята в очікуванні, що їх зберуть, як вранішні лілії. Він помалу засинав, заколисуючи і мене, але серед спокою його туманного острова проступав призабутий образ сірого будинку з похмурими коричневими дверми.

— Ділле?

— М-м?

— А чому, як ти гадаєш, Примара Редлі ніколи не пробував утекти?

Ділл протяжно зітхнув і відвернувся від мене.

— Можливо, йому просто нема куди тікати...

Після численних телефонних переговорів, численних клопотань на захист обвинуваченого і довгого листа з перепрошеннями від Діллової матері було вирішено, що Ділл залишається. Один тиждень ми всі прожили спокійно. Після цього спокою вже не було. Нас охопив страхітливий кошмар.

Усе почалося якось по вечері. Ділл іще не пішов додому; тітка Александра сиділа в кутку у своєму кріслі, Атикус — у своєму; ми з Джемі читали на підлозі. Тиждень минув дуже мирно: я слухалася тітку; Джемі вже не вмщався в будиночку на дереві, але допомагав нам з Діллом змайструвати для нього нову мотузяну драбину; Ділл вигадав безпрограшний план виманити Примару Редлі без ризику для нас самих (викласти стежинку з лимонних льодяників від чорного ходу до подвір'я, і він потягнеться за ними, як мурашка). Тут хтось постукав у парадні двері. Джемі пішов відчиняти і сказав, що це містер Гек Тейт.

— То запроси його в хату,— сказав Атикус.

— Я запросив. Там у дворі ще якісь люди, вони кличуть тебе вийти до них.

У Мейкомі дорослі чоловіки стоять на подвір'ї і не заходять у хату тільки у двох випадках: коли в родині хтось помер або якщо замішана політика. Цікаво, подумала я, хто ж помер. Ми з Джемі посунули були до вхідних дверей, але Атикус наказав нам повернутися додому.

Джемі вимкнув у вітальні світло і притиснув носа до шибки. Тітка Александра запротестувала.

— Одну секунду, тітонько, я тільки подивлюся, хто там.

Ми з Діллом прилипли до іншого вікна. Атикуса оточував гурт чоловіків. Здавалося, всі вони говорили водночас.

— ...завтра перевозять його до окружної в'язниці,— казав містер Гек Тейт,— я не очікую неприємностей, але й не переконаний, що їх не буде...

— Не верзїть дурниць, Геку,— мовив Атикус.— Це ж всетаки Мейком.

— ...повторюю: у мене просто неспокійно на душі.

— Геку, ми отримали відстрочку цієї справи саме для того, щоб не було приводів для занепокоєння. Сьогодні субота,— це говорив Атикус.— Суд, вочевидь, розпочнеться у понеділок. Ви ж можете його тут потримати один день, правда? Не думаю, що у хтось у Мейкомі може мати на мене зуб за те, що я узяв собі клієнта у такі скрутні часи.

Поміж чоловіків пробіг легкий смішок, але одразу стих, коли заговорив містер Лінк Діз:

— Тут у нас нічого не буде, але мене хвилює ота згряя зі Старого Сарема... Хіба не можна домогтися... як воно там зветься, Геку?

— Перенесення розгляду справи в інший округ. Та навряд чи у цьому є нині сенс.

Атикус ще щось мовив, але розібрати було неможливо. Я спитала у Джемі, але він тільки відмахнувся.

— ...крім того,— провадив Атикус,— ви ж не боїтеся того збіговиська?

— ...від них усього можна чекати, коли вони розпаляться.

— Зазвичай вони не напиваються у неділю, вони головно ходять до церкви у цей день,— сказав Атикус.

— Тут особливий випадок...— сказав хтось із чоловіків.

Вони бубоніли і буркотіли, аж тут тітка сказала, що як Джемі не увімкне світло у вітальні, він зганьбить усю нашу родину. Джемі її не почув.

— Почати з того, що я взагалі не розумію, навіщо ви взяли за цю справу,— говорив містер Лінк Діз.— Ви можете втратити через неї все, Атикусе. Буквально все.

— Ви дійсно так вважаєте?

Це було дуже небезпечне питання Атикуса. «Ти дійсно вважаєш, що тобі треба робити цей хід, Скауте?» — один, два, три, і на дошці не лишається жодної моєї шашки. «Ти дійсно так вважаєш, сину? Тоді почитай ось це». І Джемі цілий вечір продирається крізь промови Генрі В. Грейді*.

— Лінку, можливо, цьому хлопцеві й загрожує електричний стілець, але спершу треба сказати правду,— голос Атикуса звучав рівно.— А вам ця правда відома.

Гомін незадоволення серед чоловіків посилювався, а коли Атикус ступив на першу сходинку й вони наблизилися до нього, то стало якось дуже лячно.

Раптом Джемі як гаркне:

— Атикусе! Телефон!

Чоловіки від несподіванки здригнулися і почали розходитися; це були люди, яких ми зустрічали щодня: крамарі, міські фермери, а ще лікар Рейнольдс, а ще містер Ейворі.

— То візьми слухавку, сину,— гукнув Атикус.

Усі розсміялися і пішли. Коли Атикус увімкнув верхнє світло у вітальні, він побачив Джемі біля вікна, дуже блідого, тільки ніс, перед тим притиснутий до шибки, почервонів.

— Чого це ви надумали сидіти у темряві? — спитав Атикус.

Джемі дивився, як батько усівся у своє крісло й узяв газету. Подеколи мені здавалося, що Атикус оцінює всі переломні явища у своєму житті, мовчки сховавшись за шпальтами

---

* Генрі Вудфін Грейді (1850-1889) — журналіст і оратор, який допомагав реінтеграції колишньої Конфедерації у Сполучені Штати після Громадянської війни.

«Мобіл реджистер», «Бірмінгем ньюс» або «Монтгомері едвертайзер».

— Вони напали на тебе? — Джемі став біля Атикуса.— Хотіли розправитися з тобою?

Опустивши газету, Атикус уважно подивився на Джемі.

— Чого ти начитався? — спитав він, а потім додав м'якішим тоном,— ні, сину, то були наші друзі.

— Вони не... не банда? — скося подивився Джемі.

Атикус спробував приховати посмішку, але не зміг.

— Ні, у нас у Мейкомі немає злочинних зграй і подібних дурниць. Ніколи не чув про банди у Мейкомі.

— Але були часи, коли ку-клукс-клан полював на католиків.

— Ніколи не чув і про жодних католиків у Мейкомі,— сказав Атикус.— Ти щось плутаєш. Десь у двадцятих роках тут був і клан, але то була радше політична організація. До того ж вони нікого не змогли налякати. Якось уночі вони почали марширувати біля будинку містера Сема Леві, але Сем вийшов на веранду і крикнув, що вони, схоже, у скруті, бо навіть простирадла для своїх балахонів купували саме у нього. Сем так їх присоромив, що вони ледь ноги винесли.

Родина Леві відповідала усім критеріям Шляхетних Сімей: вони вкладали у кожную справу всі свої вміння і таланти, і вже п'ять їх поколінь жили у Мейкомі на своїй ділянці землі.

— Ку-клукс-клан відійшов у минуле і ніколи не повернеться,— сказав Атикус.

Я пішла проводити Ділла, а повернувшись, почувала слова Атикуса, звернені до тітки:

— ...не менш за будь-кого задля пошани жіноцтва Півдня, але нічого задля підтримання гарних вигадок ціною людського життя.

Ця декларація викликала у мене підозру, що вони знову посварилися.

Я пішла шукати Джемі та знайшла його у спальні: він сидів на ліжку, глибоко замислившись.

— Вони сварилися? — спитала я.

— Та ніби так. Вона не дає йому спокою через Тома Робінсона. Мало не сказала, що Атикус ганьбить нашу родину. Скауте... Я боюся.

— Чого?

— За Атикуса. Йому можуть завдати кривди.

Джемі подобалося бути таємничим: на всі мої питання він відповів одне: щоб я забиралася і не заважала йому.

Наступного дня була неділя. У проміжку між недільною школою та церквою, коли паства розминає ноги, я побачила Атикуса у дворі в оточенні ще одного гурту чоловіків. Був серед них і містер Гек Тейт, і я подумала, чи не зійшла на нього благодать. Він ніколи не ходив до церкви. Прийшов навіть містер Андервуд. Від містера Андервуда не було користі для жодної організації, окрім газети «Мейком триб'юн», де він був єдиний володар, редактор і друкар. Цілі дні він стояв за лінотипом і час до часу освіжався вишнівкою з трилітрового глека, що завжди стояв поруч. Він рідко сам збирав новини — їх приносили йому люди. Подейкували, що кожний випуск «Мейком триб'юн» він вигадував з голови і записував на лінотипі. Це було схоже на правду. Мало статися щось по-справжньому надзвичайне, щоб містер Андервуд вийшов з дому.

Я перехопила Атикуса на вході, й він сказав, що Тома Робінсона перевезли до мейкомської в'язниці. А ще він сказав, не стільки мені, скільки собі, що якби його тримали тут від початку, то ніяких заворушень не було б. Я побачила, як він сів на своє місце у третьому ряду попереду, чула, як він

гуркоче «Все ближче я, Господь, до тебе», трошки відстаючи у деяких нотах від нас усіх. Він ніколи не сідав біля тітки, Джемі й мене. У церкві він любив усамітнитися.

Позірні мир і спокій, що панували по неділях, стали ще нестерпнішими через присутність тітки Александри. Атикус одразу по обіді втікав до себе в кабінет, і коли ми туди іноді зазирали, то бачили, що він читає, відкинувшись у кріслі-гойдалці. Тітка Александра вкладалася на дві години поспати й суворо наказувала нам не галасувати у дворі, бо всі сусіди відпочивають. Джемі у своєму поважному віці відбував до своєї кімнати зі стосом футбольних журналів. А нам з Ділом тільки й залишалося, що вештатися в неділю по Оленячому пасовиську.

Стріляти по неділях не дозволялося, тож ми трохи поганяли по пасовиську футбольний м'яч Джемі, але радості це нам не дало. Ділл спитав, чи не хотіла б я завітати до Примари Редлі. Я відповіла, що не дуже-то гарно йому надокучати, і майже півдня розповідала Діллу про всі пригоди минулої зими. Ділл був не на жарт вражений.

Ми розійшлися перед вечерею, а після їжі ми з Джемі почали готуватися до звичайних вечірніх занять, коли раптом Атикус зробив дещо таке, що нас зацікавило: він увійшов до вітальні з електричним подовжувачем у руках. На кінці подовжувача була лампочка.

— Я несподовго вийду,— сказав він.— Ви всі вже спатимете, коли я повернуся, тож я зичу вам добраніч зараз.

І з цими словами він надягнув капелюха і вийшов з чорного ходу.

— Він виводить машину,— сказав Джемі.

У нашого батька було декілька дивацтв: по-перше, він ніколи не їв десертів, по-друге, любив ходити пішки. Скільки я себе пам'ятаю, в нашому гаражі завжди стояв «шевроле»

у чудовому стані й Атикус користувався ним для ділових поїздок штатом, але у Мейкомі він ходив на роботу і з роботи чотири рази на день пішки, а це майже дві милі. Він твердив, що ходьба — його єдина фізична вправа. Якщо у Мейкомі людина ходила пішки без конкретної цілі, справедливо було запідозрити, що така людина просто не здатна ставити собі конкретні цілі.

Невдовзі я побажала тітці й братові «На добраніч!» і заглибилася у свою книжку, аж тут почула, як Джемі вовтузиться у своїй кімнаті. Це не були добре мені знайомі звуки підготовки до сну, і я постукала у його двері:

— Чого ти не лягаєш?

— Я зганяю до середмістя, — він переодягав штани.

— Навіщо? Вже майже десята година, Джемі.

Йому це було відомо, але він усе одно йшов.

— Тоді я з тобою. І не кажи «ні», бо я все одно піду, чуєш?

Джемі втямив, що без бійки я вдома не залишуся, і, мабуть, подумав, що бійка наша розсердить тітку, тому дуже неохоче погодився.

Я швиденько одяглася. Ми почекали, поки тітка вимкне світло, і тихенько спустилися по чорних сходах. Місяць іще не зійшов.

— Ділл також схоче піти, — прошепотіла я.

— Хто б сумнівався, — похмуро відрізав Джемі.

Ми перестрибнули через парапет під'їзної доріжки й, перетнувши двір міс Рейчел, підійшли до Діллового вікна. Джемі свиснув перепелом. За шибкою визирнуло обличчя Ділла, потім зникло, а за п'ять хвилин він уже відчинив вікно і виліз до нас. Як людина бувала, він заговорив тільки коли ми вже опинилися на вулиці.

— А що сталося?

— На Джемі напала мандрівна лихоманка.— (За словами Келпурнії, всі хлопці віку Джемі від неї потерпають).

— Просто у мене погане передчуття,— пояснив Джемі.— Просто передчуття.

Ми пройшли повз подвір'я місіс Дьюбоз. Дім стояв порожній, із затуленими віконницями, а камелії заросли бур'янами. До пошти на розі було ще вісім будинків.

З південного боку площі нікого не було. Гігантські араукарії настовбурчились обабіч, а між ними поблискувала під вуличними ліхтарями залізна конов'язь. Горіла лампочка у громадському туалеті, а більше нічого не світилося на тому боці будинку суду. Судову площу оточували квадратом крамниці; десь там усередині горіли тьмяні вогники.

Атикусова контора містилася в будинку суду тільки на початку його адвокатської практики, а потім, за декілька років, він перебрався у спокійніше приміщення банку Мейкома. Коли ми повернули за рік, то побачили припарковану перед банком батькову машину.

— Він там,— сказав Джемі.

Але там його не було. До його кабінету вів довгий коридор. Якщо зазирнути у вестибюль, можна побачити табличку на дверях і прочитати у світлі лампочки напис, зроблений скромними, невеличкими літерами: «Атикус Фінч, адвокат». Нині там було темно.

Джемі вдивлявся крізь банківські двері, аби переконатися. Він смикнув ручку — двері були замкнені.

— Ходімо далі вулицею. Може, він завітав до містера Андервуда.

Містер Андервуд не лише керував редакцією газети «Мейком триб'юн», він там і мешкав. Тобто над нею. Він передавав новини з залу суду і в'язниці, не виходячи з дому — досить було

подивитися у вікно. Редакція розташовувалася на північно-західному боці площі, і щоб дістатися туди, ми мали проминути в'язницю.

Мейкомська в'язниця була найповажнішою і найпотворнішою з усіх споруд у цілому окрузі. Атикус казав, що в неї такий вигляд, ніби її спроектував кузен Джошуа Сент-Клер. Це точно була чиясь фантазія. Вона дуже вирізнялася з-поміж міських будинків — квадратних, з гостроверхими дахами, — бо являла собою якийсь готичний виверт у мініатюрі — одна камера завширшки, дві камери заввишки, з зубчатими стінами і крилатими підпорами. Химерність її посилювали фасад з червоної цегли і товсті металеві ґрати на арочних, як у церкві, вікнах. Стояла вона не на самотньому пагорбі, а була затиснута між крамницею металевих виробів Тиндсела і редакцією «Мейком триб'юн». В'язниця провокувала у місті безнастанні суперечки: її противники твердили, що вона — викапана вікторіанська вбиральня, а прибічники наполягали, що ця споруда надає місту поважного, респектабельного вигляду, і жоден з приїжджих не здогадається, що вона ущерть забита чорномазими.

Коли ми йшли тротуаром, то побачили вдалині якийсь непевний вогник.

— Дивно, — сказав Джемі, — у в'язниці ніколи не було зовнішнього освітлення.

— Схоже, там лампочка над входом, — зауважив Ділл.

Між ґратами на вікні другого поверху просилили чималенький подовжувач, який звисав уздовж стіни. На кінці горіла лампочка, і в її світлі ми побачили Атикуса: він сидів на одному зі своїх конторських стільців, прихилившись спиною до вхідних дверей. Він читав, не звертаючи уваги на мошкарю, яка юрмилася у нього над головою.

Я хотіла була побігти до нього, але Джемі зупинив мене.

— Стий де стоїш,— наказав він,— не думаю, що він зрадіє. З ним усе гаразд, тож ходімо додому. Я просто хотів подивитися, де він.

Ми вже йшли навпростець через площу, коли з боку Меридіанського шосе показалися чотири запарошені машини, які повільно рухалися одна за одною. Вони об'їхали площу кругом, проминули банк і зупинилися перед в'язницею.

З машин ніхто не вийшов. Ми бачили, як Атикус поглядає з-понад своєї газети. Потім він акуратно склав її, опустив собі на коліна і зсунув капелюх на потилицю. Схоже, він на них чекав.

— Ходімо,— прошепотів Джемі. Ми проскочили через площу, перейшли вулицю і сховалися за дверима крамниці «Джитні Джангл». Джемі визирнув, роздивився і сказав:

— Можна підійти ближче.

І ми побігли до дверей крамниці Тиндела: і доволі близько, і нас не видно.

По одному і по двоє з машин повиходили чоловіки. Тіні матеріалізувалися у тіла, які просувалися до дверей в'язниці. Атикус не рухався з місця. За спинами чоловіків ми його вже не бачили.

— Він там, містере Фінч? — спитав один з них.

— Там,— почули ми відповідь Атикуса,— і він спить. Не збудить його.

Ніби послухавшись нашого батька, чоловіки зробили те, що значно пізніше я оцінила як моторошно-кумедну сторону далеко не кумедної ситуації: вони заговорили напівпошепки.

— Ви знаєте, чого нам треба,— сказав інший.— Відійдіть від дверей, містере Фінч.

— Можете спокійно повертатися додому, Волтере,— приязно відповів Атикус.— Тут десь поблизу Гек Тейт.

— Дідька лисого,— сказав котрийсь із чоловіків.— Гек зі своїми хлопцями ганяє зараз у лісі, й до ранку їм не вібратися.

— Он як? Чому б це?

— Ми їх виманили,— була коротка відповідь.— Ви не подумали про це, містере Фінч?

— Подумав, але не повірив. Що ж, тоді,— голос мого батька анітрохи не змінився,— це суттєво міняє ситуацію.

— Авжеж,— промовив чийсь басовитий голос. Його власник ховався у тіні.

— Ви справді так вважаєте?

Це вже вдруге за два дні я почула це питання від Атикуса, а це означало, що декому буде зараз непереливки. Прогавити таке було не можна. Я вирвалася з рук Джемі та щодуху рвонула до Атикуса.

Джемі, скрикнувши, спробував мене упіймати, але я випередила і його, і Ділла. Я проштовхалася серед темних смердючих тіл і вскочила у коло світла.

— Привіт, Атикусе!

Я гадала, що це буде для нього приємним сюрпризом, але вираз його обличчя вбив мою радість у зародку. Неприхований страх у його очах промайнув блискавично і зник, але знову повернувся, коли в освітлене коло продерлися Ділл і Джемі.

Від чоловіків відгонило перегаром і свинарником, і коли я роззирнулася, то побачила, що всі вони — чужаки. То були не ті люди, які приходили учора ввечері. Мене гарячою хвилею охопило страшенне зніяковіння: я вскочила, як радісна дурепа, у гурт людей, яких досі ніколи не бачила.

Атикус підвівся зі стільця, але рухався він дуже повільно, як стара людина. Він дуже охайно поклав газету і неслух-

няними пальцями розправив усі її складки. Пальці трохи тремтіли.

— Іди додому, Джемі,— сказав він.— Забери Скаута і Ділла.

Зазвичай ми виконували накази Атикуса одразу, хоч і не вельми радісно, але Джемі стояв так, ніби й не думав рухатися.

— Іди додому, чуєш?

Джемі похитав головою. Атикус узяв руки в боки, і Джемі так само; і коли вони отак стояли один навпроти одного, великої подібності між ними я не бачила: у Джемі м'яке каштанове волосся, овальне обличчя і невеликі, акуратні вуха — як у нашої мами, а в Атикуса чуб чорний, із сивиною, а обриси обличчя трохи квадратні. І все ж дещо робило їх схожими. Впертість.

— Сину, я сказав: іди додому.

Джемі знову похитав головою.

— Зараз він у мене піде любісінько,— промовив якийсь здоровенний дядько і грубо ухопив Джемі за комір. Джемі ледь втримався на ногах.

— Ану не чіпайте його! — і я без вагань кóпнула чолов'ягу. Дивно, я була боса, а він аж зігнувся від болю. Я хотіла врізати йому по гоміліці, але вцілила значно вище.

— Досить, Скауте,— Атикус поклав руку мені на плече.— Не кидайся на людей. Мовчи,— наказав він, бо я вже хотіла виступити з виправданням.

— Ніхто не сміє таке робити з Джемі,— заявила я.

— Ось що, містере Фінч, відішліть їх геть,— прогарчав хтось.— Щоб за п'ятнадцять секунд їх тут духу не було.

Оточений цією дивовижною юрбою, Атикус намагався примусити Джемі слухатися його. На всі погрози і прохання Джемі уперто відповідав «Нікуди я не піду», поки

нарешті Атикус не сказав: «Благаю тебе, Джемі, відведи їх додому».

Я вже почала втомлюватися від усього цього, проте відчувала, що Джемі мав свої причини так поводитися, з огляду на ті перспективи, які чекатимуть на нього вдома. Я оглянула юрбу. Літня ніч була тепла, але всі чоловіки вбралися у комбінезони і грубі полотняні сорочки, застібнуті наглухо. Я подумала, що всі вони, мабуть, мерзляки, бо і рукава сорочок були застібнуті на зап'ястках. Дехто натягнув капелюхи на самісінькі вуха. Чоловіки набурмосилися, й очі в них були сонні, як у людей, що звикли рано лягати. Я шукала бодай одне знайоме обличчя і нарешті знайшла — у середині півкола.

— Доброго здоров'я, містере Каннінгем.

Чоловік, здається, мене не почув.

— Доброго здоров'я, містере Каннінгем. Що там з вашим ущемленням прав?

Юридичні справи містера Каннінгема були мені добре відомі; Атикус колись мені все докладно пояснив. Кремезний чоловіг'яга заблимав очима і просунув великі пальці за лямки комбінезона. Йому було, вочевидь, ніяково; він відкашлявся і відвів погляд. Моє дружнє звернення не спрацювало.

Містер Каннінгем не мав на голові капелюха, і половина його чола була білою — на противагу засмаглому обличчю, і я подумала, що він цілі дні носить капелюха. Він переступив ногами, взутими у важкі робочі черевики.

— Невже ви не пам'ятаєте мене, містере Каннінгем? Я — Джін-Луїза Фінч. Ви нам колись принесли лісові горіхи, згадали?

Я почала відчувати марність своїх зусиль, як буває, коли випадковий знайомий чомусь не хоче тебе впізнавати.

— Я вчуса у школі з Волтером, — зробила я ще одну спробу. — Він ваш син, правда? Правда, сер?

Містер Каннінгем ледь помітно кивнув головою. Отже, він мене все ж таки упізнав.

— Ми з ним в одному класі,— вела я далі,— і він непогано вчиться. Він гарний хлопчик, правда, дуже гарний. Одного разу ми запросили його до нас на обід. Може, він вам розповідав про мене, я його якось побила, але він не образився. Передайте йому від мене вітання, добре?

Атикус завжди казав, що це ввічливо й чемно — розмовляти з людьми про те, що цікаво їм, а не тобі. Містер Каннінгем не виявив інтересу до свого сина, тому я знову вхопилася за тему ущемлення в останній відчайдушній спробі налагодити контакт.

— Ці ущемлення прав — кепська річ,— давала я йому свої поради, аж поки не усвідомила, що я виступаю перед усім товариством. Усі чоловіки глипали на мене, дехто аж роти пороззявляв. Атикус припинив сіпати Джемі: обидва вони стояли поруч з Діллом. Їхня увага переросла у подив. Атикус також трохи розтулив рот — а сам колись нам казав, що так роблять тільки неотеси. Наші очі зустрілися, і він стулив рота.

— Бачиш, Атикусе, я говорила тут містеру Каннінгему, що ущемлення — штука неприємна, але ти сам казав, що хвилюватися не варто, ці справи, буває, затягуються... і ви разом упораєтесь...— я нарешті замовкла, не знаючи, яку саме дурість вчинила. А от для світської розмови у вітальні ущемлення видавалося темою цілком прийнятною.

Я відчула, що в мене спітніла голова; можна витерпіти що завгодно, але стояти в оточенні чоловіків, які на тебе витріщилися... Вони всі немов заклакли.

— У чому річ? — спитала я.

Атикус не відповів. Я озирнулася на містера Каннінгема — його обличчя також було незворушне. А потім він зробив

щось дуже дивне. Він присів біля мене навпочіпки й узяв обируч за плечі.

— Я передам йому від тебе вітання, маленька леді,— сказав він.

Тоді він випростався і помахав своїм здоровецьким ручиськом.

— Поїхали звідси,— закликав він.— Поїхали назад, хлопці.

І так само, як по приїзді, по одному і по двоє, чоловіки потяглися до своїх роздובаних машин. Загрюкали дверцята, зачмихали мотори — і їх як вітром здуло.

Я озирнулася на Атикуса, але Атикус підійшов до в'язниці та притулювся обличчям до стіни. Наблизившись, я потягнула його за рукав.

— Тепер ми вже можемо іти додому?

Він кивнув, витяг носовичка, ретельно обтер ним обличчя і гучно висякався.

— Містере Фінч? — пролунав тихий хриплавий голос із темряви, звідкись згори.— Вони поїхали?

Атикус, відійшовши від стіни, підвів голову.

— Поїхали,— сказав він.— Поспи трохи, Томе. Більше вони тебе не потурбують.

З протилежного боку площі почувся ще один голос, який немов розрізав темряву.

— Хай тільки спробують! Весь час прикривав вас, Атикусе.

Це містер Андервуд висунувся зі свого вікна над редакцією «Мейком триб'юн». У руках він тримав двоствольну рушницю.

Було вже дуже пізно — зазвичай я в цей час спала, і тепер ледь трималася на ногах від втоми; здавалося, що Атикус та містер Андервуд не закінчать свої розмови до ранку: містер

Андервуд зі свого вікна, а Атикус — стоячи під ним. Нарешті Атикус розвернувся, вимкнув світло над входом до в'язниці й узяв свій стілець.

— Дозвольте я його понесу, містере Фінч,— попросив Ділл. За весь цей час він не промовив ані слова.

— Що ж, дякую, синку.

Дорогою до контори ми з Діллом ішли в ногу за Атикусом і Джемі. Діллу важко було нести стілець, і він уповільнив крок. Атикус і Джемі нас сильно обігнали, і я припустила, що Атикус дає йому прочуханку за відмову йти додому, але помилилася. Коли вони проходили під вуличним ліхтарем, я побачила, що Атикус простягнув руку і скупивдив Джемі чуба, а це у нашого тата було єдиним пестливим жестом.

5

Джемі мене почув. Голова його з'явилась у мене в дверях. Коли він уже стояв біля мого ліжка, в Атикуса загорілося світло. Ми принишкли, доки батько його не вимкнув; чути було, як він крутиться у ліжку, тож ми чекали, коли він знову засне.

Тоді Джемі відвів мене до себе в кімнату і вклав до свого ліжка.

— Спробуй заснути,— сказав він.— Післязавтра, гадаю, все вже закінчиться.

Ми повернулися додому дуже тихо, щоб не збудити тітку. Атикус заглушив мотор ще на вулиці й закотив машину в гараж; увійшли ми з чорного ходу й розійшлися по своїх кімнатах без жодного слова. Я дуже втомилася і вже засинала, але раптом ніби знову побачила, як Атикус акуратно складає газету і зсуває на потилицю капелюх, а потім як він, стоячи сам посеред порожньої завмерлої вулиці, піднімає на лоб окуляри. Справжнє значення подій сьогоднішнього вечора вразило мене як грім, і я розридалася. Джемі повівся дуже гречно: не сказав, як зазвичай, що коли людині майже дев'ять років, плакати їй не годиться.

Того ранку ні в кого не було апетиту — окрім Джемі: він ум'яв аж три яйця. Атикус дивився на нього зі щирим подивом; тітка Александра присьорбувала каву, випромінюючи хвилі невдоволення. Діти, які втікають поночі з хати,— ганьба для родини. Атикус зауважив, що дуже радий, що його ганьба прибігла так вчасно, але тітка заперечила:

— Дурниці, містер Андервуд був там увесь час.

— Знаєш, не перестаю дивуватися Бракстону,— сказав Атикус.— Він зневажає негрів, завжди жене їх від себе.

Все місто вважало містера Андервуда затятим нечестивцем, батько якого в пориві недоброго гумору дав йому ім'я Бракстон Брег*, і це ім'я він безнастанно намагався принизити. Атикус казав, що люди, названі на честь генералів південної армії, обов'язково врешті-решт спиваються.

Келпурнія налила тітці Александрі ще філіжанку кави, але суворо похитала головою, коли я кинула на неї благальний погляд, який здався мені переконливим.

— А ти ще мала,— пояснила вона.— Коли доростеш до кави, я обов'язково тобі скажу.

Я сказала, що кава добре вплине на моє травлення.

— Гарзд,— погодилася Келпурнія і дістала з буфету філіжанку. Налила туди столову ложку кави і доповнила до самого краєчка молоком. Я подякувала, показавши філіжанці язика, а потім перехопила невдоволений погляд тітки. Але невдоволення її стосувалося Атикуса.

Тітка зачкала, поки Келпурнія вийде до кухні, а тоді виголосила:

— Не розмовляй так у їхній присутності.

— Як «так» і в чийй присутності? — поцікавився Атикус.

— Так, як-от щойно, у присутності Келпурнії. Ти сказав при ній, що Бракстон Андервуд зневажає негрів.

— Кел це і без мене знає. Як і весь Мейком.

Я вже й раніше почала помічати невеличкі зміни у поведінці мого тата, а надто коли він розмовляв з тіткою Александрою. Він ніби злегка кепкував з неї, хоча й не дратувався відкрито. У голосі його забриніла сувора нотка:

— Все, що говорить за цим столом, може бути сказано при Келпурнії. Їй відомо, як багато вона важить для нашої сім'ї.

---

* Бракстон Брег (1817-1876) — генерал армії Конфедерації.

— Вважаю, це не надто гарна звичка, Атикусе. Це їх розбещує. Ти же знаєш, скільки вони базікають між собою. Все, що відбувається в місті, обговорюється у чорному кварталі ще до заходу сонця.

Батько відклав убік ножа.

— Мені не відомий закон, який забороняв би їм розмовляти. Якби ми не давали їм приводів, вони б і базікали менше. Що ж ти не п'єш свою каву, Скауте?

Я калатала ложечкою у чашці.

— А я гадала, що містер Каннінгем — наш друг. Ти колись сам мені це казав.

— Він і є наш друг.

— Але ж учора він хотів на тебе напасти.

Атикус поклав виделку поруч із ножем.

— Містер Каннінгем загалом добра людина,— промовив він.— Просто він має свої недоліки, як і всі ми.

Тут заговорив Джемі.

— Нічого собі недоліки! Він був ладен убити тебе, коли вони туди приїхали.

— Так, він міг би на мене напасти,— погодився Атикус.— Але, сину, коли ти підростеш, то навчишся краще розуміти людей. Будь-який натовп, власне, складається з окремих людей. Вчора містер Каннінгем був частиною натовпу, але він залишався людиною. Будь-який натовп у кожному південному містечку — це завжди знайомі нам люди, і це не робить їм великої честі, правда?

— Авжеж,— сказав Джемі.

— Тому знадобилася восьмирічна дитина, щоб повернути їм здоровий глузд, розумієш? І це дещо доводить: зграю диких тварин можна зупинити, тому що вони все ж таки люди. Хто знає, може, нам слід було б мати дітей-поліцейських... ви, діти, вчора змусили Волтера

Каннінгема ненадовго влізти у мою шкіру. І цього виявилось досить.

Що ж, можливо, Джемі й навчиться краще розуміти людей, коли подорослішає, але я — ні.

— Перший день, коли Волтер прийде до школи, буде його останнім днем,— пообіцяла я.

— Ти його і пальцем не торкнешся,— категорично відтяв Атикус.— І я взагалі не хочу, щоб ви зачали на когось злість через учорашню подію, хай що там трапилося.

— Тепер ти сам бачиш,— вступила тітка Александра,— до чого це призводить. І не кажи, що я тебе не попереджала.

Атикус відповів, що ніколи такого не скаже, відсунув стілець і підвівся з-за столу.

— Попереду в мене важкий день, отож даруйте. Джемі, я не хочу, щоб ви зі Скаутом ходили сьогодні до середмістя, добре?

Коли Атикус пішов, до нашої їдальні вскочив Ділл.

— Усе місто тільки про це й гудє,— оголосив він.— Як ми голіруч побороли сотню чоловіків.

Тітка Александра поглядом примусила його замовкнути.

— Там не було ніякої сотні чоловіків,— заявила вона,— і ніхто нікого не поборов. Просто декілька п'яних хуліганів з ватаги Каннінгемів.

— Не звертайте уваги, тігонько, Ділл просто любить перебільшувати,— заспокоїв її Джемі. Він подав нам знак прямувати за ним.

— Щоб ні кроку з двору, ясно? — наказала тітка, коли ми виходили на веранду.

Все було схоже на суботній день. Мешканці південної частини округу тяглися повз наш будинок повільною, довгою чередою.

Проїхав, хитаючись, верхи на своєму чистопородному коні містер Дольфус Реймонд.

— Не уявляю, як він узагалі тримається у сідлі,— прошепотів Джемсі.— Як це можна напитися п'яним ще до восьмої ранку?

Повз нас прогуркотів фургон, ущент забитий жінками. Всі вони були в панамках і сукнях на довгий рукав. Правив фургоном бородань у фетровому капелюсі.

— Це меноніти*,— сказав Діллові Джемсі.— Вони не визнають гудзиків.

Меноніти жили в глухих лісах, вели торгівлю на тому березі річки і рідко приїжджали до Мейкома. Ділау стало цікаво.

— Вони всі мають блакитні очі,— пояснив Джемсі.— І чоловікам заборонено голитися після одруження. Їхнім жінкам подобається, коли борода їх лоскоче.

Містер Ікс Білапс, проїжджаючи на мулі, помахав нам рукою.

— Він такий кумедний,— сказав Джемсі.— Ікс — його справжнє ім'я. Якось його викликали до суду і спитали, як його звуть. Він каже — Ікс Білапс. Секретар попросив уточнити, а той наполягає — Ікс. Лець здогадалися, що він не жартує. Спитали, звідки у нього таке ім'я, і він відповів, що так його записали батьки, коли він народився,— просто поставили хрестик.

Поки весь округ проминав наш будинок, Джемсі розповідав Ділау історії про найпомітніших осіб, про те, чим вони відомі: містер Теншо Джонс голосував за прийняття сухого закону; міс Емілі Дейвіс крадькома нюхає тютюн; містер Байрон Воллер вміє грати на скрипці; у містера Джейка Слейда прорізався третій ряд зубів.

На дорогу виїхав повний фургон городян з небуденно суворими обличчями. Коли вони почали тицяти пальцями на подвір'я міс Моді Аткинсон, що сяяло усіма барвами яскравих квітів, на веранду вийшла сама міс Моді. З міс Моді траплялися дивні речі:

---

* Меноніти — протестантський рух, що сповідує одне з вірувань голландських протестантів-анабаптистів. Засноване Менно Сімонсом віросповідання пропагує пацифізм.

від нас до веранди, на якій вона стояла, було досить далеко, і ми не могли ясно бачити її обличчя, проте завжди чудово розуміли, чи в доброму вона гуморі, з самої її постави. Тепер вона стояла, узявши руки в боки, злстка подавшись уперед і схиливши голову вбік,— окуляри її так і виблискували на сонці. Ми знали, що вона посміхається з невимовною уципливістю.

Погонич фургона притримав своїх мулів, і одна з жінок пронизливо загорлала:

— Хто в марноті прийшов, у темряву йде*!

Міс Моді відрекла:

— Радісне серце лице веселить**!

Вочевидь, ногомийники подумали, що то сам Сатана цитує Святе Письмо задля своїх лихих намірів, бо погонич підбатожив мулів. Чому вони присікувалися до квітника міс Моді, мені було незрозуміло, тим більше що міс Моді, хоча й поралася у саду з ранку до ночі, знала Євангеліє як свої п'ять пальців.

— Ви підете сьогодні в суд на слухання? — спитав її Джемсі, коли ми підійшли ближче.

— Нізачо,— відповіла міс Моді.— Мені нема чого робити в суді сьогодні.

— Невже і подивитися не хочете? — поцікавився Ділл.

— Не хочу. Просто огидно дивитися, як бідолоху засудять на смерть. Погляньте лише на цих людців — вони немов на карнавал збираються.

— Але ж це публічний процес, міс Моді,— зауважила я.— Було б порушенням, якби публіка не зібралася.

— Знаю, знаю,— відмахнулася вона.— Саме тому, що процес публічний, я на нього і не йду.

Підійшла міс Стефані Крофорд. На ній був капелюшок і рукавички.

---

* Книга Еклезіяста, 6:4.

** Книга Приповістей, 15:13.

— Так-так-так,— сказала вона.— Тільки подивіться на цей натовп — можна подумати, що виступатиме сам Вільям Дженкінс Браун.

— А ти куди це зібралася, Стефані? — спитала її міс Моді.

— По свіжі газети.

Міс Моді зауважила, що зроду не бачила, щоб міс Стефані ходила по газети в капелюшку.

— Що ж,— відповіла та,— може, я й зазирну до суду, подивлюся, що там вигадав Атикус.

— Гляди, щоб він не викликав тебе повісткою.

Ми попросили міс Моді пояснити, що це вона має на увазі, а вона відповіла, що міс Стефані, схоже, знає про справу так багато, аж її можуть викликати як свідка.

Ми тинялися без діла до опівдня, і коли Атикус прийшов на обід, то сказав, що цілий ранок обирали присяжних. По обіді ми покликали Ділла і пішли до середмістя.

Там усе сяяло, як на свято. Біля конов'язі не було куди й пальця встромити, мули й фургони скупчилися під кожним деревом. Площа перед судом нагадувала пікнік: люди гуртками сиділи на підстелених газетах, запивали печиво й патоку теплим молоком з глечиків. Дехто їв холодну курятину або холодні свині відбивні. Більш заможні запивали свої наїдки магазинною кока-колою зі склянок-лампочок. Замурзані дітлахи сновигали у натовпі, матері годували немовлят.

Трохи осторонь від центральної площі, на осонні, тихенько сиділи негри, їли сардини з крекерами і запивали фруктовою газованкою. Серед них був і містер Дольфус Реймонд.

— Джемі,— сказав Ділл,— він п'є з пакета.

Схоже, містер Дольфус Реймонд саме це і робив: він потягував через дві соломинки з бакалійної крамниці якусь рідину з глибини коричневого паперового пакета.

— Ніколи нічого подібного не бачив, — пробурмотів Ділл. — Як це йому вдається?

Джемі захихотів.

— Там у нього пляшка з-під кока-коли, а у ній віскі. Це щоб не засмучувати дам. От побачиш, він отак смоктатиме цілий день, а потім піде і знову наповнить пляшку.

— А чому він сидить з чорними?

— Так у нього віддавна повелосся. Він любить їх більше, ніж нас, гадаю. Живе сам на межі округу. З ним живе одна негритянка, і в них купа дітей-мулатів. Я їх тобі покажу, якщо вони нам десь трапляться.

— Він не схожий на бидло, — промовив Ділл.

— А він зовсім і не бидло, він володіє ділянкою землі понад річкою, і родина його дуже старовинна і поважна.

— Тоді чого ж він отак поводитьсь?

— Така в нього звичка, — відповів Джемі. — Кажуть, він так і не оговтався після свого весілля. Мав одружитися з однією дівчиною з роду Спенсерів, здається. Готувалося бучне весілля, але воно не відбулося: напередодні церемонії наречена піднялася до своєї кімнати і застрелилася. З рушниці. Натиснула на гачок пальцями ноги.

— А дізналися чому?

— Ні, — відповів Джемі. — Ніхто не знає причини, окрім містера Дольфуса. Подейкують, що вона довідалася про його негритянку, а він вважав, що може і її залишити при собі, і одружитися. Відтоді він завжди п'яний. Але, знаєш, він просто добре ставиться до отих дітей...

— Джемі, — уврала його я, — а що таке мулат?

— Напівбілий, напівнегр. Ти їх бачила, Скауте. Знаєш отого рознощика з бакалії, рудого й кучерявого? Він наполовину білий. Вони дуже нещасні.

— Нещасні... чого б це?

— Бо вони всім чужі. Чорні їх не сприймають, тому що вони напівбілі, а білі — тому що вони напівчорні, ні те, ні се. Але кажуть, що цей містер Дольфус відіслав двох своїх дітей на північ. У північних штатах люди не зневажають чорних. Он якраз один з них.

До нас наближався маленький хлопчик, який міцно тримався за руку негритянки. Мені він видався типовим негром: темно-шоколадна шкіра, широкі ніздрі й чудові зуби. Час до часу він весело виривався уперед, а негритянка тягла його за ручку до себе.

Джемі почекав, поки вони проминуть нас.

— Це один з тих малюків, — сказав він.

— А звідки ти знаєш? — спитав Ділл. — Мені він видається справжнім негром.

— Іноді відрізнити важко, хіба що напевне знаєш, хто вони такі. Але він наполовину Реймонд, це точно.

— Але як можна відрізнити? — допитувалася я.

— Я ж казав тобі, Скауте, просто треба знати, хто вони.

— А звідки ти знаєш, що ми — не негри?

— Дядько Джек Фінч каже, що напевне не знає ніхто. Він каже, що серед тих Фінчів, яких ми знаємо, негрів немає, але він припускає, що у прадавні часи наші пращури були вихідцями з Ефіопії.

— Ну, прадавні часи не рахуються.

— Я теж так думав, — відповів Джемі, — але тут у нас вважається, що як маєш бодай одну краплину негритянської крові, то ти вже чорний. О, дивіться...

Якийсь невидимий сигнал примусив усіх людей на площі підвестися: вони розкидали шматки своїх газет, целофанові пакети й обгортки. Діти підійшли до матерів, немовлят узяли на руки, чоловіки у пропотілих капелюхах підганяли своїх домашніх, як пастухи череду, до дверей суду. В дальньому кінці

площі негри з містером Дольфусом Реймондом також підвелися з землі й обтрусили порошок зі своїх штанів. Серед них майже не було жінок і дітей, і це вже якось мало скидалося на свято. Вони покірно чекали біля входу, поки увійдуть білі родини.

— Ходімо туди,— сказав Ділл.

— Ні, зачекаймо, доки всі увійдуть, Атикус може розсердитися, якщо нас побачить,— відповів Джемі.

Будинок мейкомського окружного суду трошки нагадував Арлінгтон — у тому сенсі, що бетонні колони, які підтримували південну частину його покрівлі, були занадто масивні як на такий легкий тягар. Колони — єдине, що залишилося від первісної споруди, яка згоріла у 1856 році. Навколо цих колон побудували новий суд. Точніше кажучи, незважаючи на них. За винятком південного фасаду, будинок мейкомського окружного суду нагадував ранній вікторіанський стиль, а з північного боку був скромний і непоказний. Однак з протилежного боку вцілілі неогрецькі колони різко контрастували з великою годинниковою баштою дев'ятнадцятого століття, де містився іржавий годинник, який ніколи не показував правильного часу; втім, усе це свідчило про твердий намір городян будь-що зберегти щонайменшу матеріальну згадку про минуле.

Щоб дістатися зали суду, треба було проминути різноманітні темні закапелки: кабінет податкового інспектора, закутки збирача податків, окружного секретаря, секретаря суду, судді у справах заповітів і спадків,— холодні й темні, вони наскрізь пропахли пліснявими книжками, старим вогким цементом і сечю. Навіть удень доводилося вмикати світло; на пошарпаних мостинах завжди лежав шар пороху. Мешканці цих закапелків цілком відповідали своєму оточенню: ці чоловіки з сірими обличчями, здається, ніколи не бачили вітру чи сонця.

Ми знали, що людей буде багато, але навіть і увити не могли, який великий натовп ущерть заповнить вестибюль

на першому поверсі. Мене відрізали від Джемі й Ділла, але я протиснулася до стіни біля сходів, знаючи, що Джемі мене обов'язково врешті-решт знайде. Я опинилася серед членів Клубу нероб і робила все, щоб вони мене не помітили. То був гурт стариганів у білих сорочках і штанях кольору хакі на підтяжках, які все своє життя нічого не робили і тепер у свій сугінковий вік займалися тим самим на соснових ослонах під віргінськими дубами на площі. Прискіпливі критики судових справ, вони, за словами Атикуса, знали закони незгірше за верховного суддю завдяки багаторічним спостереженням за процесами. Зазвичай вони були єдиною публікою у залі суду, і сьогодні їх, схоже, обурило втручання у роками налагоджену процедуру. Говорили вони з невимушеним апломбом. Темою розмови був мій тато.

— ...думає, ніби він знає, що робить,— сказав один з них.

— Ну, я не впевнений,— мовив другий.— Атикус Фінч у законах тямить, на всіх тонкощах розуміється.

— Читати їх він уміє, а більше нічого.

Клуб зареготав.

— Ось що я тобі скажу, Біллі,— почав третій.— Це ж суд його призначив захищати того чорномазого.

— Так-то воно так, але ж Атикус його справді хоче захищати. Тому мені це й не до вподоби.

Це було щось нове, інший погляд на справу: виявляється, Атикуса примусили, хотів він того чи ні. Мені видалося дивним, що він нічого не сказав про це нам — ми ж могли це сто разів використати, боронячи його і себе. Його просто примусили, тому він це й робить,— тоді було б менше бійок і сварок. Але чи пояснювало це ставлення з боку міста? Суд призначив Атикуса захищати того чоловіка. І Атикус мав намір його таки захищати. Ось що їм усім муляло. Якось воно незрозуміло.

Негри, пропустивши на сходах білих, почали заходити і собі.

— Агов, куди це ви розігналися,— гукнув один із членів Клубу нероб, піднявши свій ціпок.— Нема чого вам так поспішати.

І діди потяглися нагору сходами, ледь пересуваючи негнучкі ноги, а там зіткнулися з Джемі й Діллом, які йшли вниз шукати мене. Хлопці ледь протиснулися повз них, і Джемі гукнув:

— Ходімо, Скауте, там не лишилося жодного вільного місця. Доведеться стояти. Обережніше,— додав він роздратовано, коли негри посунули сходами нагору.

Діди, які вийшли уперед, тепер позаймають усі вільні місця для стояння. Нам не пощастило, і винна в цьому я, не забув повідомити Джемі. Ми з нещасним виглядом стояли під стінкою.

— Вам не знайшлося місця? — перед нами виріс превелебний Сайкс із чорним капелюхом у руці.

— Добридень, пасторе,— привітався Джемі.— Так, Скаут нам усе зіпсувала.

— Що ж, подивимося, як цьому зарадити.

Превелебний Сайкс пішов нагору. За кілька хвилин він повернувся.

— Унизу не лишилося жодного місця. Як гадаєте, можна вам піти зі мною на галерею?

— Та звісно! — зрадів Джемі. Ми весело помчали перед превелебним Сайксом до зали. А там піднялися закритими сходами і почекали біля дверей. Превелебний, хекаючи, йшов за нами слідом, а потім обережно провів через натовп чорних на галереї. Четверо негрів підвелися і поступилися нам своїми чотирма місцями у першому ряду.

Галерея для чорних тяглася уздовж трьох стін судової зали, як веранда другого поверху, і звідти нам було все видно.

Присяжні сиділи ліворуч, попід високими вікнами. Засмаглі й довготелесі, вони всі, здається, були фермери, що, власне, і не дивно: з міських мало хто потрапляв до складу присяжних, їм

або давали відвід, або вони самі відмовлялися. Один чи двоє з присяжних скидалися на причепурених Каннінгемів. Вони сиділи на помості дуже прямо й напружено.

Окружний прокурор і ще один чоловік, Атикус і Том Робінсон сиділи за столами спинами до нас. На столі перед окружним прокурором лежала коричнева книга і якісь жовті нотатники; стіл Атикуса був порожній.

Одразу за поруччям, що відгороджувало публіку від суду, сиділи на шкіряних стільцях свідки у справі. Ми бачили тільки їхні спини.

Суддя Тейлор на своїй лаві нагадував стару сонну акулу, а його риба-лоцман щось швидко писала, сидячи за столиком перед ним. Суддя Тейлор мав такий самий вигляд, як майже всі судді, яких я бачила: привітний, сивочубий, червонолиций; він проводив судові засідання з повною відсутністю офіційності: то вкладав ноги на стіл, то чистив собі нігті кишеньковим ножичком. Під час довгих дебатів сторін, а надто по обіді, він здавався, дримав, але це враження раз і назавжди зникло, коли один адвокат якось навмисно скинув стос книжок на підлогу, щоб його збудити. Не розплющуючи очей, суддя Тейлор пробурмотів:

— Містере Вайтлі, зробіть-но це ще раз, і я вас оштрафую на сто доларів.

Він був чудовим знавцем законодавства, і хоча могло видатися, що він легковажить своїми обов'язками, насправді він твердою рукою керував усім процесом. Тільки одного разу суддя Тейлор розгубився під час слухання справи, і причиною стали Каннінгеми. У Старому Саремі, де вони здавна селилися, мешкали два клани, які від початку були різними родинами, але, на лихо, мали подібні прізвища. Каннінгеми одружувалися з Коннінгемами, і відмінність у написанні прізвищ нікого особливо не хвилювала — аж доки один Каннінгем не почав

суперечки щодо ділянки землі з котримсь із Коннінгемів. Під час полеміки Джимз Каннінгем стверджував, що його мати, хоча завжди підписувалася Каннінгем, насправді була Коннінгем, тільки не вміла писати доладно, майже нічого не читала, а сиділа собі вечорами на веранді, втупившись кудись удалину. Наслухавшись протягом дев'ятох годин химерних оповідей від мешканців Старого Сарема, суддя Тейлор припинив усю справу. Коли його спитали — на якій підставі, він відповів: «На підставі обопільної домовленості», — а потім оголосив: він щиро сподівається, що обидві сторони задоволені тим, що їм надали можливість висловитися публічно. Так воно і було. Саме цього вони передусім і прагнули.

Суддя Тейлор мав одну цікаву звичку. Він дозволяв палити у залі суду, проте ніколи не палив сам: іноді, якщо пощастить, можна було спостерігати, як він вкладає у рота довгу незапалену сигару і неквапно її зжовує. Мало-помалу сигара зникала, але за кілька годин знову з'являлася у вигляді плескатої гладенької маси, на яку перетворили сигару жувальні таланти і шлункові соки судді Тейлора. Якось я спитала в Атикуса, як тільки місіс Тейлор цілується з ним, а Атикус відповів, що не так уже часто вони тепер цілуються.

Стійка для свідків була праворуч од судді, й коли ми всілися на свої місця, там уже стояв містер Гек Тейт.

6

— Джемі,— запитала я,— то Юели отам сидять?

— Тихше,— шикнув Джемі,— містер Гек Тейт уже дає свідчення.

Містер Гек Тейт для такої події причепурився. Він вдягнувся у звичайний діловий костюм і став як усі звичайні люди — ні тобі високих черевиків, ні шкірянки, ні патронташа на ремені. З цієї миті я перестала його боятися. Він сидів на стільці для свідків, трохи нахилившись уперед, затиснувши руки між колінами, й уважно слухав окружного прокурора.

Прокурора містера Гілмера ми знали не дуже добре. Він був родом з Еботвіля; бачили ми його лише під час судових засідань, що бувало нечасто, бо нас із Джемі не надто цікавили судові справи. На вигляд йому можна було дати від сорока до шістдесятьох років: обличчя мав майже без зморщок, але голова вже почала лисіти. Хоча він стояв до нас спиною, ми знали, що одне око у нього зизе, і він умів цим вправно користуватися: здавалося, він дивиться на одну людину, а насправді бачить зовсім іншу, і це страшенно нервувало присяжних і свідків. Присяжні вважали, що він не зводить з них очей, і тому слухали уважно; свідки так само, бо думали те саме.

— ...своїми словами, містере Тейт,— говорив містер Гілмер.

— Так от,— сказав містер Тейт, торкнувшись своїх окулярів і звертаючись до власних колін,— мене викликали...

— Ви могли б обернутися до присяжних, містере Тейт? Дякую. Хто вас викликав?

— Боб — ось він сидить, Боб Юел, одного вечора...

— Якого вечора, сер?

— Двадцять першого листопада. Я саме виходив з кабінету, збирався вже додому, аж тут прибіг Б... тобто містер Юел, дуже схвильований, і сказав, щоб я швидко поїхав до нього додому, бо якийсь негр згвалтував його доньку.

— І ви поїхали?

— Ясна річ. Сів у машину і помчав.

— І що ви там побачили?

— На підлозі посеред кімнати, тієї, що праворуч від входу, лежала дівчина. Вона була сильно побита, але я підвів її на ноги, вона помила обличчя у відрі в кутку і сказала, що з нею все гаразд. Я спитав, хто її побив, вона відповіла — Том Робінсон...

Суддя Тейлор, який уважно вивчав свої нігті, підвів голову, ніби очікуючи протесту, але Атикус мовчав.

— Я спитав, чи це він її отак побив, вона відповіла — так, він. Спитав, чи він її присилював, вона сказала — так. Тоді я пішов до Тома Робінсона і привів його до них. Вона вказала на нього як на винуватця, і я його заарештував. Ось і все.

— Дякую,— сказав містер Гілмер.

Суддя Тейлор спитав:

— Атикусе, ви маєте питання?

— Маю,— відповів мій тато. Він сидів за своїм столом, трюхи відхилившись на стільці, схрестивши ноги і закинувши руку на спинку стільця.

— А ви викликали лікаря, шерифе? Хтось послав по лікаря? — спитав Атикус.

— Ні, сер,— відповів містер Тейт.

— Не викликали лікаря?

— Ні, сер,— повторив містер Тейт.

— А чому? — голос Атикуса прозвучав гостро.

— Можу пояснити чому. Не було необхідності, містере Фінч. Вона була сильно побита. Понад усякий сумнів, сталося щось погане.

— Але ви по лікаря не послали? А поки ви там перебували, хтось послав по лікаря, привів лікаря, відвів її до лікаря?

— Ні, сер...

Тут втрутився суддя Тейлор.

— Він уже тричі відповів на це питання, Атикусе. Він не викликав лікаря.

— Я просто хотів пересвідчитися, ваша честь,— пояснив Атикус, і суддя усміхнувся.

Джемі міцно ухопився за поруччя галереї. Він раптом затамував подих. Поглянувши униз, я не побачила нічого особливого і подумала, що Джемі просто драматизує ситуацію. Діла сидів спокійно, так само і превелебний Сайкс.

— Чого ти? — прошепотіла я, але у відповідь почула лише коротке «Цить!».

— Шерифе,— провадив Атикус,— за вашими словами, дівчину було сильно побито. Як саме?

— Тобто?

— Опишіть її травми, Гесу.

— Голова була сильно побита. На руках уже проступали синці, й це сталося за півгодини до...

— Звідки ви знаєте?

Містер Тейт широко усміхнувся.

— Вибачте, це вони мені так сказали. Так чи так, її добряче відтовкли, коли я туди приїхав, і око вже запливло.

— Яке саме око?

Містер Тейт моргнув і пригладив руками чуба.

— Хвилинку,— тихо промовив він, потім подивився на Атикуса так, ніби питання видалося йому дитячим.

— Не можете пригадати?

Містер Тейт тицьнув у невидиму особу за п'ять дюймів перед собою і сказав:

— Ліве.

— Хвилинку, шерифе,— уточнив Атикус.— Це було її ліве око, якщо вона стояла до вас обличчям, чи ліве, якщо вона дивилася в один з вами бік?

Містер Тейт сказав:

— А, дійсно, це було її праве око. Праве око, містере Фінч. Тепер я пригадав, обличчя в неї було розбите з цього боку...

Містер Тейт знову зморгнув, ніби до нього щось дійшло. Потім він обернувся і подивився на Тома Робінсона. Ніби інтуїтивно, Том Робінсон підняв голову.

Щось стало зрозуміло й Атикусу, бо він підвівся з-за столу.

— Шерифе, прошу вас повторити те, що ви сказали.

— Це було її праве око, я ж сказав.

— Ні,— Атикус підійшов до столу секретаря суду і нахилився над його рукою, яка з несамовитою швидкістю виводила слова. Рука зупинилася, перегорнула сторінку блокноту, і секретар зачитав: «Містере Фінч, тепер я пригадав, обличчя в неї було розбите з цього боку».

Атикус подивився на містера Тейта.

— Ще раз, Геку, з якого саме боку?

— З правого, містере Фінч, але в неї ще були синці — хочете послухати про них?

Атикус уже хотів був поставити нове питання, але передумав і сказав:

— Так, які ж у неї ще були травми?

Коли містер Тейт відповідав, Атикус обернувся і поглянув на Тома Робінсона, ніби хотів сказати: ми про таке не домовлялися.

— Руки в неї були всі в синцях, і вона показала мені свою шию. На горлі були чіткі сліди від пальців...

— Кругом на усій шії? І ззаду також?

— Я б сказав, що сліди були на всій шії, містере Фінч.

— Ви впевнені?

— Так, сер, шия у неї тоненька, будь-хто може її охопити кругом...

— Просто відповідайте на питання — так або ні, шерифе, будь ласка,— сухо зауважив Атикус, і містер Тейт замовк.

Атикус сів на місце і кивнув окружному прокурору, який похитав головою, показуючи судді, що більше не має питань, той, своєю чергою, кивнув містеру Тейту, який незграбно підвівся і вийшов з-за стійки для свідків.

Унизу, під нами, люди крутили головами, човгали по підлозі ногами, перекладали немовлят вище на руках, а декілька дітлахів стрімголов вибігли з зали суду. Негри у нас за спиною тихенько шепотілися між собою; Ділл розпитував превелебного Сайкса, що воно все означає, але превелебний відповідав, що не знає. Досі було доволі нудно: ніхто не метав громи та блискавки, не виникало запеклих дебатів між сторонами, ніяких драматичних поворотів; присутні, здавалося, були розчаровані, що Атикус поводитьсь буденно-доброзичливо, ніби йдеться про якесь питання щодо власності. З його дивовижним умінням угамовувати штормові моря навіть справа про згвалтування видавалася сухою як проповідь. У моїй пам'яті згладилися жахливі спогади про запах перегару і хліву, про похмурих чоловіків із сонними очима, про хрипкий голос із темряви: «Містере Фінч? Вони вже поїхали?» За денного світла наш кошмар розвіявся, й усе закінчиться добре.

Всі глядачі почувалися так само невимушено, як суддя Тейлор,— окрім Джемі. Він скривив рот у багатозначну напівпосмішку, зблискуючи очима на всі боки, і сказав щось про підтверджувальні докази, тож я зрозуміла, що він хизується.

— ...Роберт Е. Лі Юел!

У відповідь на гучний голос секретаря підвівся приземкуватий чоловік, схожий на бійцівського півня, і бундючно попрямував до стійки для свідків; коли виголосили його ім'я, шия у нього почервоніла. Коли він розвернувся до публіки, ми побачили, що й обличчя в нього таке саме червоне, як шия. А ще ми побачили, що він зовсім не схожий на свого тезку-генерала. Над лобом у нього стирчала копиця щойно помитого негустого волосся, ніс він мав тонкий, гострий і блискучий, а підборіддя майже зовсім не було — здавалося, воно одразу переходило в обвислу, зморшкувату шию.

— ...і хай допоможе мені Бог,— прокріяв він.

Кожне невелике місто на кшталт Мейкома має родини, схожі на Юєлів. Жодні економічні коливання не впливають на їхній статус — люди типу Юєлів живуть, ніби гості у своєму оточенні, як у часи процвітання, так і в період глибокої депресії. Жоден інспектор з відвідуваності не в змозі примусити їхніх численних нащадків ходити до школи; жоден санітарний інспектор не може впоратися з їхніми вродженими вадами, різноманітними глистами і хворобами, викликаними проживанням серед бруду і нечистот.

Мейкомські Юєли оселилися за міським звалищем у колишній негритянській хижі. Доцяті стіни хижі вони замінили листовим гофрованим залізом, дах покрили розплющеними молотком бляшанками, тож тільки загальна форма натякала на первісний вигляд цієї споруди: квадратна, з чотирма крихітними кімнатами, що виходили у вузький короткий коридор, ця хатина непевно трималася на чотирьох нерівних брилах піщаника. За вікна правили дірки у стінах, які влітку прикривалися смугами брудної марлі від комашні, що бенкетувала на мейкомському звалищі.

Втім, комашні небагато чим було поживитися, бо Юєли щодня переривали все звалище, і завдяки (неістівним) плодам

їхньої працьовитості ділянка навкруги хижі набула вигляду ігрового майданчика божевільної дитини: за паркан правили зламані гілки, палиці від мітел, держакі від реманенту, на яких стирчали іржаві молотки, погнуті граблі, совки, сокири, сапки, мотики, прикріплені колючим дротом. За цією барикадою проступав захарашений двір, у якому стояли напіврозвалений допотопний «фордик» на якихось брилах замість коліс, зламане стоматологічне крісло та старезний холодильник, а поміж них валялися драни черевики, розтрощені радіоприймачі, рами від картин, скляні банки, серед яких у надії знайти собі харч сновигали худі попелясті кури.

Проте один куток цього двору викликав подив мейкомців. Уздовж паркана рядком стояли шість облуплених емальованих відер з розкішними геранями, такими доглянутими, ніби належали вони самій міс Моді Аткінсон, якби міс Моді допустила якусь там герань на свою територію. Люди казали, що їх вирощує Меєла Юєл.

Ніхто докладно не знав, скільки там було дітей. Одні казали, що шестеро, інші — що дев'ятеро; коли хтось там проходив, то з вікон завжди визирало декілька замурзаних фізіономій. Власне, ніхто там особливо не ходив, хіба що на Різдво, коли церкви роздавали подарунки біднякам, а мер Мейкома дуже просив городян допомогти сміттяреві та самим відвезти на звалище ялинки й усякий мотлох, що набирився за свята.

Атикус возив нас туди минулого Різдва, виконуючи прохання мера. Грунтова дорога вела від шосе, повз звалище, до негритянського поселення, розташованого ярдів за п'ятсот від Юєлів. Треба було або задки вертатися на шосе, або подолати всю дорогу і розвернутися в самому кінці; але більшість людей розверталися просто на негритянських подвір'ях. У морозних грудневих сутінках хатки видавалися доглянутими й затишними: з димарів піднімався синюватий димок, ганки янтарно

світилися від вогнів, запалених у кімнатах. Пахло там дуже смачно — курятиною та хрустким беконом, таким самим свіжим, як і вечірнє повітря. Ми з Джемі розпізнали запах смаженої білки, а от такий досвідчений місцевий старожил, як Атикус, винюхав ще й опосума та кролика, проте від цих ароматів нічого не лишилося, коли ми дорогою додому проїжджали повз осідок Юелів.

Єдине, що підвищувало цього миршавого чоловічка над його найближчими сусідами, був — якби його добряче відмити у гарячій воді з лугом — білий колір його шкіри.

— Містер Роберт Юел? — спитав містер Гілмер.

— Так мене звати, капітане, — відповів свідок.

Містер Гілмер мало не заляк, і мені стало його шкода. Мабуть, тут мені варто дещо пояснити. Я чула, що діти правників, коли бачать, як їхні батьки сперечаються у суді, можуть скласти собі хибну думку: їм здається, що протилежна сторона — особистий ворог їхнього батька, вони вельми через це страждають, а потім не можуть з дива вийти, коли у перерві бачать їх обох рука об руку. У нас із Джемі таких думок не було. Ми не переймалися, виграє наш батько процес чи програє. На жаль, я не можу розказати про жодні наші терзання з цього приводу, бо якби й розказала, то були б лише вигадки. Звісно, ми бачили, коли дебати з суто професійних ставали уїдливо-жовчними, але з нашим татом такого не траплялося. Ніколи в житті я не чула, щоб Атикус підвищив голос — хіба що свідок недочував. Містер Гілмер виконував свою роботу, Атикус — свою. Крім того, містер Юел був свідком містера Гілмера і не мав ніякого права грубіянити саме йому.

— Ви — батько Меєли Юел? — було наступне питання.

— Навіть якщо ні, що з цим поробиш зараз — адже мамка її померла.

Суддя Тейлор поворушився. Він спроквола обернувся на своєму кріслі й добродушно поглянув на свідка.

— Ви — батько Меєли Юел? — спитав він таким тоном, що сміх у залі миттєво обірвався.

— Так, сер,— смиренно відповів містер Юел.

Суддя Тейлор провадив миролюбним голосом:

— Ви вперше у суді? Не пам'ятаю, щоб я вас тут бачив раніше.

Коли свідок ствердно кивнув, він повів далі:

— Тоді дещо з'ясуємо. В цьому залі я не потерплю жодного непристойного висловлювання, поки я тут суддя. Ви зрозуміли?

Містер Юел кивнув, але, здалося мені, не зрозумів. Суддя Тейлор зітхнув і попросив містера Гілмера питати далі.

— Дякую, сер. Містере Юел, розкажіть, будь ласка, просто своїми словами, що трапилося ввечері двадцять першого листопада.

Джемі, усміхнувшись, відкинув назад чуба. «Просто своїми словами» був коронний номер містера Гілмера. Нас завжди цікавило, а чіями ж іще словами міг би, як він побоювався, говорити свідок.

— Ну от, увечері двадцять першого листопада я ішов собі з лісу з в'язанкою хмизу. Тільки-но підійшов до паркана, як чую — Меєла верещить, як різана свиня, в нас у хаті...

Тут суддя Тейлор кинув суворий погляд на свідка, але, мабуть, переконався, що той не має на меті нікого ображати, бо знову ніби впав у дрімоту.

— О котрій це було годині, містере Юел?

— Та зразу по заході сонця. Я ж кажу, що Меєла репстувала так, що й мертвий прокинувся б...

Ще один погляд з суддівського крісла примусив містера Юела осіктися.

— Так? Вона кричала? — спитав містер Гілмер.

Містер Юел збентежено поглянув на суддю.

— Авжеж, Меєла підняла такий гвалт, що я кинув свій хмиз та й рвонув туди з усіх ніг, але зачепився за огорожу, а коли відчепився і підбіг до вікна, то бачу, — і тут обличчя містера Юела аж побуріло. Він підвівся і тицьнув пальцем у Тома Робінсона, — бачу, як оцей чорномазий човгається на моїй Меєлі!

Засідання у судді Тейлора завжди проходили спокійно, і він дуже рідко користувався своїм молотком, але тут йому довелося стукати не менш як п'ять хвилин. Атикус підійшов до столу судді й щось йому говорив, містер Гек Тейт як перша офіційна особа округу стояв у проході та втихомирював людну залу. У нас за спинами чувся невдоволений, приглушений гомін негрів.

Превелесбний Сайкс перехилився через мене і Ділла і схопив Джемі за лікоть.

— Містере Джемі, — сказав він, — ліпше б вам відвести міс Джін-Луїзу додому. Ви мене чуєте, містере Джемі?

Джемі повернув голову.

— Скауте, іди додому. Ділле, бери Скаута — і гайда додому.

— А ти спершу спробуй мене примусити, — пригадала я благословенну заповідь Атикуса.

Джемі кинув на мене лютий погляд, а потім звернувся до превелесбного Сайкса:

— Та все гаразд, пасторе, вона нічого не розуміє.

Я смертельно образилася.

— Все я розумію, не дурніша за тебе!

— Цить ти! Вона не розуміє, пасторе, їй і дев'ятьох років немає.

Чорні очі превелесбного Сайкса випромінювали занепокоєння.

— А містер Фінч знає, що ви всі тут? Непідходяща ця справа для міс Джін-Луїзи, та й для вас обох також.

Джемі похитав головою.

— Він нас тут не бачить. Все гаразд, пасторе.

Я знала, що Джемі переможе, бо чудово розуміла, що тепер ніяка сила не примусить його рушити з місця. Ми з Діллоом були у безпеці, принаймні на деякий час: Атикус міг би нас побачити, тільки якби подивився в цей бік.

Поки суддя Тейлор гамселив своїм дерев'яним молотком, містер Юел чванькувато сидів на місці свідків і спостерігав за гармидером, який спровокував. Однією фразою він перетворив спокійну публіку, що зібралася порозважатися, на розгніваний, напружений, загрозливий натовп, який мало-помалу вгамовувався під впливом ударів молотка, аж доки нарешті єдиним звуком у залі суду стало ледь чутне постукування суддівського олівця по столу.

Повернувши собі владу над публікою, суддя Тейлор відкинувся у кріслі. Раптом стало помітно, що він утомлений; вік його давався взнаки, і я пригадала, що казав Атикус: вони з місціс Тейлор не так уже багато й цілуються, адже йому, мабуть, років під сімдесят.

— Тут надійшло клопотання,— промовив суддя Тейлор,— звільнити залу від публіки, або принаймні від жінок і дітей, але воно наразі відхилено. Люди зазвичай бачать те, що шукають, і чують те, що хочуть почути, і вони мають право залучати до цього своїх дітей, але я твердо запевняю вас в одному: ви почуєте і побачите все в цілковитій тиші, в іншому разі вас усіх виведуть із зали суду, але не раніш як кожен отримає звинувачення у неповазі до суду. А ви, містере Юел, будьте люб'язні давати свідчення в межах мовних норм благопристойності, якщо на це здатні. Продовжуйте, містере Гіамер.

Містер Юел нагадував мені глухонімого. Я переконана, що він так і не втямив звернених до нього слів судді Тейлора, хоча він і ворухив губами услід за ним,— але вагомість тих слів

до нього дійшла. З його обличчя сповзла маска чванькуватості, натомість проступив вираз серйозної упертості, який жодним чином не обманув суддю Тейлора: поки містер Юел перебував на місці для свідків, суддя не зводив з нього очей, ніби провокуючи на хибний крок.

Містер Гілмер з Атикусом презирнулися. Атикус знову сів, підпер щоку кулаком, і ми вже не бачили його обличчя. Містер Гілмер мав доволі розпачливий вигляд. Питання судді Тейлора повернуло йому рівновагу:

— Містере Юел, ви бачили, як відповідач вступив у статеві стосунки з вашою донькою?

— Авжеж бачив.

Публіка сиділа тихо, проте відповідач щось сказав. Атикус зашепотів йому на вухо, і Том Робінсон замовк.

— Ви кажете, що стояли під вікном? — спитав містер Гілмер.

— Так, сер.

— Як високо вікно над землею?

— Футів зо три.

— І вам добре було видно кімнату?

— Так, сер.

— Який вигляд мала кімната?

— Все було розкидано, як після бійки.

— Що ви зробили, коли побачили відповідача?

— Я оббіг навколо будинку, щоб увійти, але він вискочив через парадні двері просто у мене під носом. Одначе я його упізнав, будьте певні. Просто хвилювався через Меєлу і не погнався за ним. Я вбіг до хати, а вона лежала на підлозі й вищала...

— І що ви тоді зробили?

— Що-що, прожогом побіг по Тейта. Я же знав, хто був той фрукт, він жив у тому негритоському кублі та щодня ходив повз нас. Чуєте, судде, я вже років п'ятнадцять прошу округ очистити

від чорномазих оте кубло, бо поруч з ними жити небезпечно, та й моя власність від такого сусідства в ціні падає...

— Дякую, містере Юел,— поспішно промовив містер Гілмер.

Свідок швиденько виліз із-за трибуни і прямісінько врізався в Атикуса, який підвівся, щоб ставити йому питання. Суддя дозволив публіці відсміятися.

— Одну хвилинку, сер,— привітно сказав Атикус.— Чи не міг би я у вас дещо спитати?

Містер Юел повернувся на місце для свідків, уместився там і подивився на Атикуса з бундючною підозрілістю — типовим виразом свідків у окрузі Мейком, коли їх опитує протилежна сторона.

— Містере Юел,— почав Атикус,— того вечора було дуже багато біганини. Дивіться, ви кажете, що ви побігли до будинку, потім ви побігли до вікна, потім ви побігли в хату, потім ви побігли до Меєли, потім ви побігли по містера Тейта. І серед усієї цієї біганини ви не побігли по лікаря?

— А це ще навіщо? Я ж бачив, що сталося.

— Є одна річ, якої я не можу збагнути,— сказав Атикус.— Вас не тривожив стан Меєли?

— Звісно, тривожив,— відповів містер Юел.— Я ж бачив, хто це вчинив.

— Ні, я маю на увазі стан її здоров'я. Вам не здалося, що природа її травми вимагає негайного медичного втручання?

— Чого?

— Ви не подумали, що їй треба якнайшвидше викликати лікаря?

Свідок сказав, що йому це на думку не спадало, він ні до кого зі своїх за все життя лікарів не викликав, а якби викликав, то воно б йому стало у п'ять доларів.

— Це все?

— Не зовсім,— невимушено відповів Атикус.— Містере Юел, ви чули свідчення шерифа, правильно?

— І що з того?

— Ви перебували в залі суду, коли містер Тейт давав свідчення, правда? Ви чули все, що він сказав, я не помиляюся?

Містер Юел ретельно обдумав питання і, здається, вирішив, що в ньому немає жодної небезпеки.

— Все правильно.

— Ви погоджуєтеся з його описом ушкоджень Меєли?

— Чого?

Атикус подивився на містера Гілмера й усміхнувся. Містер Юел явно не збирався обдаровувати захист надмірною чемністю.

— Містер Тейт засвідчив, що у неї запливло праве око, що вона мала синці на всій...

— Атож,— сказав свідок.— Я підтверджую все, що говорив Тейт.

— Підтверджуєте? — лагідно уточнив Атикус.— Я саме й хотів переконатися.

Він підійшов до протоколіста, щось сказав, і той розважав нас декілька хвилин, зачитуючи свідчення містера Тейта, ніби то був нудний біржовий бюлетень: «...яке око а дійсно це було її праве око праве око містере Фінч тепер я пригадав обличчя в неї було розбите з цього боку». Він легенько стукнув по сторінці. «Розбите з цього боку шерифе будь ласка повторіть що ви сказали її праве око я сказав...»

— Дякую, Берте,— мовив Атикус.— Ви знову почули його слова, містере Юел. Маєте щось до цього додати? Ви погоджуєтеся з шерифом?

— Що шериф, те і я. Око в неї запливло, і вона була вся дуже побита.

Чоловічок, здається, вже й забув, як його поставив на місце суддя. Було очевидно, що Атикус не видавався йому серйозним супротивником. Він знову розчервонівся, випнув груди і став схожий на рудого бойового півня. Я думала, він лусне від злості, коли Атикус поставив йому наступне питання.

— Містере Юел, ви вмієте читати й писати?

Тут утрутився містер Гілмер.

— Протестую. Не розумію, який стосунок письменність свідка має до справи, питання недоречно й несуттєве.

Суддя Тейлор не встиг ще нічого сказати, як Атикус пояснив:

— Ваша честь, якщо ви мені дозволите додати до цього питання ще одне, ви зрозумієте зв'язок.

— Добре, побачимо,— погодився суддя.— Але глядіть, щоб ми зрозуміли, Атикусе. Протест відхиляється.

Містеру Гілмеру, схоже, було так само цікаво, як і всім решті, до чого в цій справі рівень освіти містера Юела.

— Я повторюю питання,— сказав Атикус.— Ви вмієте читати й писати?

— А то ні!

— Ви можете написати своє ім'я, щоб усі в цьому переконалися?

— Само собою! А як, гадаєте, я підписуюсь на отримання допомоги з безробіття?

Містер Юел завойовував симпатії своїх співгромадян. Шепіт і сміх у нижній залі напевне означали, що його вважають молодчагою.

Я починала хвилюватися. Атикус нібито знає, що робить, але мені здавалося, що він тицяється у темряві навмання. Ніколи, ніколи, ніколи під час перехресного допиту не можна ставити свідкові питання, на яке ви самі не знаєте відповіді,— ось принцип, який я затирила з колиски. Постав таке

питання — й отримаєш відповідь, якої не хочеш, яка може зруйнувати увесь твій захист.

Атикус витяг із внутрішньої кишені свого піджака конверт. Потім з кишеньки жилета добув авторучку. Він не квапився і стояв так, щоб присяжні могли добре бачити кожен його рух. Відкрутивши ковпачок авторучки, він обережно поклав його перед собою на стіл. Потім легенько струснув авторучкою і подав її разом з конвертом свідкові.

— Напишіть, будь ласка, своє ім'я, добре? — попросив він. — Чітко, щоб присяжні могли бачити, як ви це робите.

Містер Юел написав його на зворотному боці конверта, самовдоволено звів очі — й наштовхнувся на здивований погляд судді Тейлора, який, здавалося, побачив на місці для свідків запашну гарденію у самому розквіті. Містер Гілмер напівпіднявся з-за свого столу. Присяжні не зводили зі свідка очей, а один з них аж перехилився через поруччя, вчепившись у нього руками.

— Що це вам так цікаво? — спитав містер Юел.

— Ви — шульга, містере Юел, — відповів суддя Тейлор. Містер Юел сердито до нього обернувся і сказав, що не розуміє, яке це має значення, і що він — побожна людина, а Атикус Фінч із нього знущається. Всі ці хитромудрі правники штибу Атикуса Фінча тільки й знають з нього знущатися своїми причіпками. Він їм розповів, що сталося, він скаже це ще сто разів. Ніщо з того, що говорив Атикус Фінч, не похитнуло його оповіді: він зазирнув у вікно, потім прогнав негритоса, потім побіг по шерифа. Нарешті Атикус його відпустив.

Містер Гілмер поставив йому ще одне питання.

— Стосовно того, що ви пишете лівою рукою, можливо, ви так само володієте і правою, містере Юел?

— Та ні, зовсім ні, але лівою я можу робити все не гірше, ніж дехто правою. Лівою не гірше, ніж дехто правою, — додав він, кинувши повний люті погляд на Атикуса.

Джемі тихо торжествував. Він стукав долонями по балконному поруччю й навіть прошепотів:

— Ми його впіймали.

Я так не думала: Атикус намагався продемонструвати, як мені здавалося, що містер Юел міг сам побити Меєлу. Це я розуміла. Якщо її праве око запливло й удари були головно з правого боку обличчя, це свідчило, що її бив шульга. Шерлок Холмс і Джеремі Фінч тут дійшли б згоди. Але Том Робінсон так само може виявитися шульгою. Як і містер Гек Тейт, я уявила перед собою цього чоловіка, зіграла у себе в голові швидко пантоміму і зробила висновок, що він міг її тримати правою рукою і бити лівою. Я поглянула вниз на Тома. Він сидів до нас спиною, але я бачила його широкі плечі й міцну, як у бика, шию. Він легко міг так зробити. І я подумала, що Джемі ділить шкіру ще не вбитого ведмедя.

Тут знову загудів голос:

— Меєла Вайолет Юєл!

До трибуни для свідків наближалася дівчина. Коли вона піднесла руку і присяглася, що свідчення, які вона надасть, це правда, вся правда і нічого крім правди, і хай допоможе їй Бог, вигляд вона мала дуже тендітний, та коли сіла на стілець, то стало видно, яка вона насправді, — з кремезним тілом, звичаєним до важкої праці.

В оточенні Мейком неважко відрізнити, хто миється регулярно, а хто раз на рік. Містер Юєл був на вигляд мов ошпарений — ніби шкіра його стала надчутливою і вразливою після того, як її напередодні судового засідання відмочили у гарячій воді й зішкребли з неї захисні шари бруду. Меєла, схоже, намагалася дотримуватися чистоти, і мені пригадався рядок червоних гераней на подвір'ї Юєлів.

Містер Гілмер попросив, щоб Меєла своїми словами розповіла присяжним, що трапилося увечері двадцять першого листопада минулого року, просто своїми словами, будь ласка.

Меєла сиділа мовчки.

— Де ви були після заходу сонця того вечора? — терпляче почав містер Гілмер.

— На ганку.

— На якому ганку?

— Та в нас тільки один, спереду.

— І що ви робили на ганку?

— Нічо'.

Заговорив суддя Тейлор.

— Просто розкажіть нам, що сталося. Ви ж це можете, правда?

Меєла витріщила на нього очі й розридалася. Затуливши руками рота, вона схлипувала. Суддя Тейлор дав їй поплакати, а потім сказав:

— Ну, досить. Тобі нема кого тут боятися, якщо ти говоритимеш правду. Я розумію, що все тут для тебе незвично, але не треба соромитися і не треба боятися. Що тебе лякає?

Меєла щось промимрила, досі затуляючи руками рота.

— Кого ти боїшся? — повторив суддя.

— Он його, — схлипнула вона і вказала на Атикуса.

— Містера Фінча?

Вона енергійно закивала:

— Я не хочу, щоб він на мене тиснув, як на татка, ото коли виставив його шульгою...

Суддя Тейлор почухав свою густу сиву шевелюру. Вочевидь, він ще досі не стикався з такою проблемою.

— Скільки тобі років? — запитав він.

— Дев'ятнадцять з половиною.

Суддя Тейлор відкашлявся і спробував говорити заспокійливим тоном, проте марно.

— Містер Фінч і думки не має тебе залякувати, — пробурчав він. — А навіть якби й мав, я б йому не дозволив. Для цього я тут і сиджу. А ти вже доросла дівчина, тож сядь рівно і розкажи мені, що з тобою сталося. Ти ж це можеш, хіба ні?

Я прошепотіла на вухо Джемі:

— Вона що, несповна розуму?

Джемі скося поглянув на трибуну для свідків.

— Поки що важко сказати. У неї вистачає розуму розжалобити присяжних, але, можливо, вона просто... ні, не знаю я.

Дещо заспокоївшись, Меєла кинула останній перестрашений погляд на Атикуса і звернулася до містера Гілмера:

— Так от, сер, я була на ганку, а він... він проходив вулицею, а у дворі стара шафонера, яку татко припер, щоб порубати на дрова... татко наказав мені порубати, поки він буде в лісі, а я трошки заслабла, от він і підійшов...

— Він — це хто?

Меєла вказала на Тома Робінсона.

— Я попросив би вас говорити конкретніше, — сказав містер Гілмер. — У протоколі важко занотовувати жести.

— Отой, що там сидить, — уточнила вона. — Робінсон. Я кажу: ходи сюди, чорномазий, порубай мені ту шафонеру, я тобі дам мідяка. Йому це неважко, раз-два — і все. Ну, зайшов він у двір, а я пішла в хату по мідяка, та тільки повернулася спиною, незчулася — а він уже на мені. Отак побіг за мною — і все. Як схопить мене за шию і давай душити і лаятися, — а я відбиваюся й верещу, як несамовита. А він як почне мене бити...

Містер Гілмер почекав, поки Меєла заспокоїться: вона скрутила свій носовичок у вологу від поту мотузку; коли вона хотіла обтерти ним обличчя, той був геть пожмаканий від її спітнілих рук. Вона чекала наступного питання від містера Гілмера, але він мовчав, і тоді вона провадила:

— Він жбурнув мене на підлогу і душив, а потім силоміць мене узяв.

— Ви кричали? — спитав містер Гілмер. — Ви кричали і відбивалися?

— Ясна річ, кричала як різана, брикалася і репетувала щосили.

— І що тоді сталося?

— Не дуже-то я добре пам'ятаю, але потім бачу — татко в кімнаті, стоїть наді мною і горлає: хто це зробив, хто це

зробив? Потім я нібито зомліла, пам'ятаю лише, як містер Тейт піднімав мене з підлоги і вів до відра з водою.

Виглядало, ніби оповідь надала Меєлі впевненості, але не такої нахабної, як у її батька: було в ній щось потайне, як у кицьки, що вичікує, посмикуючи хвостом.

— Ви кажете, що відбивалися від нього щосили? Боролися не на життя, а на смерть? — спитав містер Гілмер.

— Авжеж,— відповіла Меєла словами свого батька.

— І ви стверджуєте, що він узяв вас силоміць?

Обличчя Меєли перекривилося, і я злякалася, що вона знову розплачеться. Натомість вона заявила:

— Він отримав, чого хотів.

Містер Гілмер нагадав усім, що день спекотний,— він обтер чоло рукою.

— Наразі досить,— сказав він люб'язним тоном,— але залишайтеся на місці. Я гадаю, що страшний і злий містер Фінч хоче поставити вам декілька питань.

— Обвинувач не має права налаштовувати свідка проти захисника,— офіційно промовив суддя Тейлор,— принаймні у цьому випадку.

Атикус підвівся з усмішкою, але, замість підійти до місця для свідків, він розстібнув піджак і заклав великі пальці у пройма жилета, потім пройшовся через залу до вікна. Визирнув у вікно, нічим особливо не зацікавився, обернувся і неквапно наблизився до місця для свідків. Довгі роки досвіду підказали мені, що він намагається прийняти якесь рішення.

— Міс Меєло,— сказав він усміхаючись,— я не лякатиму вас, поки що ні. Просто давайте познайомимося. Скільки вам років?

— Казала ж уже, дев'ятнадцять, казала отому дядькові, судді,— і Меєла обурено мотнула головою в бік суддівського столу.

— Правильно, казали, казали, мем. Вам доведеться з дечим примиритися, міс Меєло, я людина немолода, і пам'ять у мене вже не та, що колись. Можливо, я питатиму вас про те, що ви вже казали, але ви відповісте мені, правда? Чудово.

Я не побачила на обличчі Меєли нічого на підтвердження впевненості Атикуса, що він отримав її щиросердну згоду співробітничати. Дивилася вона на нього з лютістю.

— Слова не скажу, поки ви будете з мене глумитися,— сказала вона.

— Мем? — перспитав здивовано Атикус.

— Поки ви з мене будете глумитися.

Заговорив суддя Тейлор.

— Містер Фінч зовсім не глумить з тебе. Що це ти вигадала?

Меєла зиркнула спідлоба на Атикуса, але відповіла судді:

— Чого він мене обзиває мем і міс Меєла? Я не збираюся його кпини терпіти, не на таку напад.

Атикус знову підійшов до вікна, даючи можливість судді Тейлору залагодити ситуацію. Суддя Тейлор був не з тих людей, хто викликає жалість, але цього разу мені стало його страшенно шкода, коли він намагався їй розтлумачити.

— У містера Фінча така манера,— пояснював він Меєлі.— Ми з ним багато років працюємо разом у суді, й містер Фінч завжди дуже чемний з усіма і кожним. Він зовсім не хоче з тебе насміхатися, він просто прагне бути ввічливим. Така в нього манера,— суддя відхилився на кріслі.— Атикусе, продовжимо процес, і нехай занесуть до протоколу, що зі свідка не кепкували, хоча їй здається протилежне.

Цікаво, подумала я, чи хтось колись у житті називав її мем чи міс Меєла; мабуть, ні, оскільки вона образилася на просту ввічливість. Яке ж у неї було життя, Господи? Невдовзі я дізналася.

— Ви кажете, що вам дев'ятнадцять років,— повторив Атикус.— Скільки у вас братів і сестер?

Він пройшов од вікна до місця для свідків.

— Семеро,— відповіла вона, а я подумала, чи всі вони такі самі фрукти, як отой, якого я бачила у свій перший день у школі.

— Ви найстарша? Найстарша з них?

— Так.

— Коли померла ваша мати?

— Не знаю. Давно.

— Ви ходили до школи?

— Читаю і пишу незгірше за татка мого.

Меєла нагадала мені містера Джингля з «Піквікського клубу»* — я саме зараз читала цю книжку.

— Як довго ви ходили до школи?

— Два роки — або три, не пам'ятаю.

Повільно, але певно я починала розуміти схему питань Атикуса: з питань, які містер Гілмер не міг відхилити як недоречні чи не суттєві для розглядання справи, Атикус поступово вимальовував для присяжних картину домашнього життя Юєлів. Присяжні дізналися про таке: допомоги з безробіття не вистачало, щоб прогодувати всю сім'ю, і була сильна підозра, що татусь її пропиває,— іноді він цілі дні пропадає десь на болотах і повертається додому зовсім одурілий; погода рідко буває холодна, тож можна обійтися без взуття, та коли справді холодно, можна змайструвати собі гарненькі черевики з обрізків старих шин; родина носить воду відрами зі струмка, що протікає за звалищем,— навколо струмка сміття не викидають,— та коли хочеш помитися як слід, сам собі притаскай води; менші діти всякчас ходять шмаркаті від

---

* «Посмертні записки Піквікського клубу» — перший роман Чарльза Дікенса (1812-1870).

застуда, а ще у них сверблячка; якось до них учащала одна пані, все питала в Меєли, чому вона до школи не ходить,— вона записала відповідь, що коли двоє в родині вміють читати й писати, то решті нема чого вчитися,— діти потрібні татові вдома.

— Міс Меєло,— не втримався Атикус,— дівчина дев'ятнадцяти років, от як ви, мусить мати друзів. Хто ваші друзі?

Меєла стягла брови, ніби не зрозуміла питання.

— Друзі?

— Так, ви ж, мабуть, знаєте когось з однолітків, або старших чи молодших за вас? Юнаків, дівчат? Просто звичайнісіньких друзів?

Ворожість Меєли, яка була перейшла у нейтральну холодність, знову спалахнула.

— І далі кепкуєте з мене, містере Фінч?

Атикус прийняв це питання за відповідь.

— Ви любите свого батька, міс Меєло? — було наступне питання.

— Як це — люблю?

— Я маю на увазі, чи він добрий до вас, чи легко з ним ладнати?

— Можна порозумітися, якщо він не...

— Якщо він не — що?

Меєла поглянула на свого батька, який відкинувся на своєму стільці, спираючись спинкою на бар'єр. Батько випростався і чекав на її відповідь.

— Якщо він нічого,— промовила Меєла.— Я ж кажу, з ним можна порозумітися.

Містер Юел знову відкинувся на стільці.

— Якщо він не напивається? — спитав Атикус так лагідно, що Меєла кивнула.

— Він вас не ображає?

— Чого?

— Коли він сердився, він ніколи вас не бив?

Меєла роззирнулася навсібіч, подивилася на судового секретаря, на суддю.

— Відповідайте на питання, міс Меєло,— наказав суддя Тейлор.

— Мій татко і пальцем мене за все життя не торкнувся,— заявила вона твердо.— Пальцем ніколи не торкнувся.

Окуляри Атикуса трошки сповзли, і він поправив їх на перенісці.

— Ми приємно поговорили, міс Меєло, а тепер, гадаю, час повернутися до справи. Ви кажете, що попросили Тома Робінсона порубати ша... що воно було?

— Шафонеру, такий старий комод з шухлядами збоку.

— Ви добре знали Тома Робінсона?

— Як це?

— Ви знали, хто він такий, де живе?

Меєла кивнула.

— Авжеж, знала його, бо він щодня ходив повз нашу хату.

— Ви вперше тоді запросили його зайти на ваше подвір'я?

Меєла здригнулася від цього питання. Атикус неквапно вирушив у свою мандрівку до вікна, як і раніше,— поставив питання, визирне у вікно, чекаючи на відповідь. Він не побачив її мимовільного сіпання, але, здається, знав про нього. Він обернувся і звів брови.

— Ви вперше...— почав він знову.

— Так.

— І раніше ви ніколи не запрошували його заходити у двір?

Тепер він не заскочив її зненацька.

— Ніколи, звісно, ніколи.

— Одного заперечення вистачить,— спокійно сказав Атикус.— Ви ніколи не просили його допомогти вам з роботою у дворі?

— Може, і просила,— погодилась Меєла.— Завжди тут якісь чорномазі крутяться.

— Ви можете пригадати інші випадки?

— Ні.

— Гаразд, перейдімо до того, що сталося. Ви сказали, що Том Робінсон стояв позаду вас у кімнаті, коли ви обернулися, так?

— Так.

— Ви сказали, що він схопив вас за шию і почав душити,— так?

— Так.

Раптом пам'ять перестала зраджувати Атикуса.

— Ви сказали: «Він схопив мене, почав душити й узяв мене силоміць»,— це так?

— Так я і сказала.

— Ви пам'ятаєте, чи бив він вас по обличчю?

Дівчина завагалася.

— Здається, ви були переконані, що він вас душив. І весь час, пам'ятаєте, ви відбивалися? Ви «брикалися і кричали як різана». Ви пам'ятаєте, що він бив вас по обличчю?

Меєла мовчала. Схоже було, ніби вона силкується сама для себе щось прояснити. Я подумала, що вона повторює прийом містера Тейта і мій — уявляє, що перед нею хтось стоїть. Вона зиркнула на містера Гілмера.

— Це просте запитання, міс Меєло, отже, я спробую ще раз. Ви пам'ятаєте, що він бив вас по обличчю? — голос Атикуса втратив усю свою лагідність; він говорив своїм сухим,

відстороненим, професійним тоном.— Ви пам'ятаєте, що він бив вас по обличчю?

— Ні, не пам'ятаю, щоб він мене бив. Тобто, так, пам'ятаю, бив.

— Відповідь — ваше останнє речення?

— Чого? Так, він вдарив — я просто не пам'ятаю, я просто не пам'ятаю... все сталося дуже швидко...

Суддя Тейлор суворо подивився на Меєлу.

— Не плач, дівчино,— почав він, але Атикус його перервав:

— Нехай поплаче, ваша честь. Нам немає куди поспішати.

Меєла злобно чмихнула і подивилася на Атикуса.

— Та питайте собі, що заманеться,— витяг мене сюди і ще насміхається, диви на нього! Питайте, що заманеться...

— От і чудово,— сказав Атикус.— Маю ще кілька запитань. Міс Меєло, не затягуватиму справи; ви свідчили, що відповідач ударив вас, схопив за шию, душив вас і оволодів вами силоміць. Я хочу, щоб ви переконалися, що він — саме та людина. Ви упізнаєте чоловіка, який вас згвалтував?

— Упізнаю, он він, отой, що там сидить.

Атикус звернувся до обвинувачуваного.

— Томе, підведіться. Нехай міс Меєла вас як слід роздивиться. Це той самий чоловік, міс Меєло?

Могутні плечі Тома Робінсона напружилися під тонкою сорочкою. Він звівся на ноги і стояв прямо, спираючись правою рукою на спинку стільця. Вигляд він мав якийсь дивний, ніби втратив рівновагу, але не через те, як стояв. Його ліва рука була на добрі дванадцять дюймів коротша за праву і мертво звисала уздовж тулуба. Долоня її була маленька, зморщена, і навіть зі свого місця на галерей я бачила, що він нею не володіє.

— Скауте,— видихнув Джемі.— Скауте, дивися! Превелебний, він каліка!

Превелебний Сайкс перехилився через мене і зашепотів Джемі на вухо:

— У нього рука втрапила у бавовноочисну машину, у бавовноочисну машину містера Дольфуса Реймонда, ще коли він був хлопчиком... мало не сплив кров'ю... відірвало йому всі м'язи від кісток...

— Це саме той чоловік, який вас згвалтував? — спитав Атикус.

— Звісно, саме той.

Наступне питання Атикуса складалося з одного слова:

— Як?

Меєла розлютилася.

— Не знаю як, але ж зробив,— казала ж уже, що все трапилося так швидко, і я...

— А тепер розгляньмо це спокійно,— почав Атикус, але містер Гілмер перервав його протестом: хоча питання не було ані недоречним, ані несуттєвим, Атикус залякує свідка.

Суддя Тейлор аж зареготав.

— Та вгомоніться, Горасе, нікого він і думає залякувати. Якщо на те пішло, то це свідок залякує Атикуса.

Суддя Тейлор був єдиною людиною в залі, яка засміялася. Навіть немовлята принишкли, і я чогось подумала, чи не задихнулися вони на руках у матерів.

— Отже,— провадив Атикус,— міс Меєло, ви показали, що відповідач душив і бив вас — ви не сказали, що він підкрався ззаду, оглушив вас, щоб ви знеспритомніли, ні,— ви озирнулися, і він стояв за вами,— Атикус повернувся до свого столу і підкреслив свої слова, постукавши по ньому кісточками пальців.— Ви не бажаєте переглянути свої свідчення?

— Ви хочете, щоб я сказала те, чого не було?

— Ні, мем. Я хочу, щоб ви сказали, що відбулося насправді. Будь ласка, розкажіть нам ще раз, що ж сталося.

— Та вже казала вам що.

— Ви показали, що озирнулися, і він стояв за вами. І тоді він вас почав душити?

— Так.

— Потім він відпустив ваше горло і почав бити?

— Я казала, що так.

— Він підбив вам праве око своїм правим кулаком?

— Я ухилилася — і він промазав, ось що. Я ухилилася, і кулак прослизнув.

До Меєли почало доходити.

— Ви раптом дуже ясно все пригадали. Хвилину тому ваша пам'ять не була такою чіткою, правда?

— Казала ж, що він мене вдарив.

— Гаразд. Він вас душив, він вас бив, потім він вас згвалтував, так?

— Звісно, так.

— Ви міцна дівчина, що ж ви увесь час робили, просто стояли собі?

— Кажу ж вам, я верещала, і брикалася, і відбивалася...

Атикус неквапно зняв окуляри, повернувся своїм здоровим оком до свідка і засипав її питаннями. Суддя Тейлор попередив:

— По одному запитанню, Атикусе. Дайте свідку час відповісти.

— Добре, але чому ви не втекли?

— Я намагалася...

— Намагалися? І що ж вам завадило?

— Я... він мене жбурнув на підлогу. Ось що — він мене жбурнув і навалився зверху.

— А ви весь цей час кричали?

— Звісно, кричала.

— Чому ж вас не почувли ваші брати й сестри? Де вони були? На звалищі?

Жодної відповіді.

— Чому ваші крики не спонукали їх прибігти додому? Звалище ближче, ніж ліс, правда?

Жодної відповіді.

— Може, ви закричали лише тоді, коли побачили у вікні свого батька? А до того ви не кричали, правда?

Жодної відповіді.

— Ви закричали, побачивши батька, а не Тома Робінсона? Так чи ні?

Жодної відповіді.

— Хто вас побив? Том Робінсон чи батько?

Жодної відповіді.

— Що побачив у вікні ваш батько? Злочинне згвалтування чи, навпаки, відмову його вчинити? Чому ви не говорите правди, дитино, це ж ваш батько вас відлупцював?

Коли Атикус відвернувся від Меєли, він мав такий вигляд, ніби у нього розболівся живіт, але на обличчі Меєли застиг вираз жаху і люті водночас. Атикус утомлено сів на місце і почав протирати носовичком скельця окулярів.

Зненацька Меєла знайшла язик в роті.

— Я маю дещо сказати,— оголосила вона.

Атикус підвів голову.

— Ви хочете розповісти нам, що сталося?

Але у його захооченні вона не почула співчуття.

— Я зараз щось скажу і повторювати не буду. Отой чорномазий узяв мене силоміць, і якщо ви, такі благородні й чесні джентльмени, його не покараєте, значить, ви всі смердючі боягузи, смердючі боягузи, всі до одного. І ваші шляхетні

манери нічого не варті, всі ці «мем» і «міс Меєла», все це полова, містере Фінч...

І тут вона розридалася по-справжньому. Плечі її трусилися від злих схлипувань. Вона дотримала свого слова. Більше вона не відповіла на жодне питання, навіть коли містер Гілмер спробував повернути її до справи. Гадаю, якби вона не була така убога й неотесана, суддя Тейлор притяг би її до відповідальності за образу всіх присутніх у залі суду. Чимось Атикус сильно дошкулив їй, щоправда, я не розуміла, чим саме, але йому самому це не принесло жодного задоволення. Він сидів понурившись, а мені ще не траплялося бачити такої ненависті, з якою Меєла зиркнула на нього, коли з місця для свідків проходила повз його стіл.

Містер Гілмер сказав судді, що сторона звинувачення закінчила зі своїми свідками, і суддя зауважив, що саме час зробити перерву. На десять хвилин.

Атикус із містером Гілмером підійшли до суддівського столу і почали радитися пошепки, а потім вийшли з залу суду крізь ті двері, що ззаду за місцем для свідків, і це стало сигналом для всіх нас трохи розім'ятися. Я усвідомила, що сиділа на самому краєчку довгої лави й у мене залякли ноги. Джемі підвівся і позіхнув, Ділл так само, а превелебний Сайкс протер собі обличчя капелюхом. «Дуже тут спекотно»,— сказав він.

Містер Бракстон Андервуд, який просидів усе засідання на місці, зарезервованому для преси, і всмоктував, як губка, всі свідчення, тепер звів утомлені очі на галерею для негрів, і ми зустрілися поглядами. Чмихнувши, він відвернувся.

— Джемі,— сказала я,— містер Андервуд нас помітив.

— Байдуже. Атикусу він не розповість, просто надрукує про це у колонці світських новин своєї газети.

І Джемі продовжив щось пояснювати Діллові — мабуть, якісь тонкощі судового процесу, але я не знала, які саме. З жодного питання Атикус із містером Гілмером не вели нескінченних дебатів; здавалося, що містер Гілмер мало не проти волі висуває звинувачення; свідки поводитися сумирно, як віслюки, протестів майже не виникало. Та колись Атикус сказав: коли прокурор або захисник починають аж надто вільно тлумачити свідчення на засіданнях, які веде суддя Тейлор, то вони отримують від нього сувору догану. Він добре розтлумачив мені, що хоча суддя Тейлор може видаватися млявим і напівсонним, повз його увагу не проскочить найменша дрібниця, а це вирішальне для справи. Атикус казав, що він — чудовий суддя.

Невдовзі суддя Тейлор повернувся й усівся у своє поворотне крісло. Витягнув із жилетної кишені сигару і заходився замислено її роздивлятися. Я тицьнула Ділла ліктем у бік. Після довгого розгляду суддя безжалісно відкусив кінчик сигари.

— Ми іноді приходимо, тільки щоб за ним поспостерігати,— пояснила я Діллу.— Тепер він жуватиме її все пообіддя. От побачиш.

Не знаючи, що за ним стежать, суддя спритно просунув відкушений шматок між губи і зі звуком «плюх!» виплюнув його просто у плювальницю, дуже влучно, й аж сюди було чути, як той чвохнувся.

— Уявляю, як він у школі прицільно жуйкою плювався,— пробурмотів Ділл.

Зазвичай під час перерви всі виходили з зали, але сьогодні люди не рухалися з місця. Навіть Нероби, яким не вдалося присоромити молодших чоловіків, аби ті поступилися їм місцем, і далі підпирали стінку. Гадаю, містер Гек Тейт звелів пускати у громадський туалет тільки офіційних учасників судового процесу.

Повернулися Атикус і містер Гілмер, і суддя Тейлор подивився на годинник.

— Майже четверта,— сказав він, і це було дивно: адже протягом засідання куранти на башті суду мали би пробити принаймні двічі, але я не чула ні дзвону, ні вібрацій.

— Спробуємо завершити сьогодні? — спитав суддя Тейлор.— Як гадаєте, Атикусе?

— Думаю, можна,— відповів Атикус.

— Скільки у вас свідків?

— Один.

— Що ж, викликайте його.

8

Томас Робінсон вийшов наперед, ухопив пальцями свою ліву руку і підняв її. Тоді поклав свою немічну, немов гумову, руку на Біблію, щоб вона торкнулася її чорної оправы. Коли він підніс праву руку, безпомічна ліва сповзла з Біблії і вдарилася об стіл секретаря. Він спробував ще раз, але суддя Тейлор прогуркотів:

— Облиш, Томе, все гаразд.

Том склав присягу і сів на місце для свідків. Атикус почав швидко його допитувати, і Том розповів, що йому двадцять п'ять років; що він одружений і має трійко дітей; що він притягувався до суду раніше: відсидів тридцять днів за порушення громадського порядку.

— І що це за порушення,— спитав Атикус,— у чому воно полягало?

— Побився з одним чоловіком, він поліз на мене з ножом.

— І поранив вас?

— Так, сер, трохи, не дуже сильно. Бачте, я...— і він ворухнув лівим плечем.

— Зрозуміло,— сказав Атикус.— І вас обох засудили?

— Так, сер, але відсидіти довелося тільки мені, бо я не міг сплатити штраф. А той хлопець сплатив.

Ділл перехилився через мене і спитав у Джемі, що це Атикус робить. Джемі відповів, що Атикус хоче продемонструвати присяжним, що Томові нема чого приховувати.

— Ви були знайомі з Мєєлою Вайолет Юел? — спитав Атикус.

— Так, сер, мені доводилося щодня проходити повз їхню хату на плантацію та з плантації.

— Чия це плантація?

— Містера Лінка Діза.

— Ви в листопаді збирали бавовну?

— Ні, сер, восени і взимку я працюю в нього на подвір'ї. Я працюю у нього цілорічно, він має горіхові дерева і багато всього.

— Ви кажете, що проминали двір Юелів дорогою на роботу та з роботи. А інший шлях існує?

— Ні, сер, принаймні мені про нього не відомо.

— Томе, вона колись із вами розмовляла?

— Авжеж, сер, звісно, я знімав капелюха, проходячи повз них, і одного разу вона попросила мене зайти у двір і порубати для неї шафонеру.

— Коли це вона попросила вас порубати цю... шафонеру?

— Містере Фінч, було це минулої весни. Пам'ятаю, саме був час сапати бавовну, і при мені була мотика. Я сказав, що маю лише мотику, а вона каже: нічо', у мене є сокира. Вона дала мені сокиру, і я порубав ту шафонеру. Вона каже: «Гадаю, треба дати тобі мідяк абощо?» — а я кажу: «Ні, мем, я за просто так». І пішов собі додому. Містере Фінч, це було минулої весни, понад рік тому.

— Ви ще колись заходили до їхнього двору?

— Так, сер.

— Коли?

— Та багато разів.

Суддя Тейлор машинально потягся по свій молоток, але опустив руку. Гомін у залі припинився без його втручання.

— За яких обставин?

— Перепрошую, сер?

— Для чого ви заходили до їхнього двору багато разів?

Чоло Тома Робінсона розгладилося.

— Вона мене кликала, сер. Щоразу як я проходив, у неї знаходилася для мене якась робота: то щось порубати, то щось спалити, то води наносити. Щодня вона поливала оті свої червоні квіти...

— А вам платили за ці послуги?

— Ні, сер, тільки того першого разу вона запропонувала мідяка. Я радий був допомогти, містер Юел там, схоже, нічого не робить, і інші діти також, а я знав, що зайвих мідяків у неї немає.

— А де були інші діти?

— Завжди крутилися десь поблизу. Дивилися, як я працюю: хто поруч стоїть, хто у вікно визирає.

— А міс Меела розмовляла з вами?

— Так, сер, розмовляла.

Коли Том Робінсон давав свої свідчення, я зрозуміла, що Меела Юел, мабуть, найсамотніша людина на світі. Самотніша навіть за Примару Редлі, який не виходив з хати двадцять п'ять років. Коли Атикус спитав у неї, чи має вона друзів, вона, здається, просто не зрозуміла, про що це він, а потім вирішила, що він з неї глузує. Вона була така сама нещаслива, як оті діти-мулати: білі не хотіли з нею знатися, бо вона живе серед свиней; чорні не хотіли з нею знатися, бо вона біла. Вона не могла жити, як містер Дольфус Реймонд, який віддавав перевагу товариству негрів, тому ще в неї не було земельних володінь понад річкою і вона не походила зі шляхетної старої родини. Ніхто не говорив про Юелів — «Просто у них так заведено». Мейком дарує їм різдвяні кошики, виділяє грошову допомогу — але знати їх не хоче. Том Робінсон був єдиною людиною, яка до Меели поставилася по-доброму. І все ж таки вона сказала, що він узяв її силоміць, а коли давала свідчення, то дивилася на нього зверхньо, як на бруд у себе під ногами.

— Чи траплялося вам коли-небудь, — перервав мої роздуми голос Атикуса, — заходити на подвір'я Юелів — переступати межі їхньої власності — без чітко висловленого запрошення когось із них?

— Ні, сер, містере Фінч. Ніколи в житті. Я б не наважився, сер.

Атикус іноді казав, що єдиний спосіб дізнатися, бреше свідок чи говорить правду, це не стільки дивитися на нього, скільки слухати: я провела цей дослід — Том заперечив тричі на одному подиху, але спокійно, без натяку на скигнення в голосі, і я відчула, що вірю йому, хоча він і сказав забагато. Було очевидно, що він — порядний негр, а порядний негр ніколи не зайде в чужий двір із власної волі.

— Томе, що сталося з вами увечері двадцять першого листопада минулого року?

У залі під нами всі присутні, як один, затамували подих і гойднулися вперед. У нас за спинами те саме зробили всі негри.

Шкіра у Тома була оксамитово-чорна, не блискуча, а м'яко-чорна. Білки його очей сяяли на обличчі, а коли він говорив, спалахували білі-білі зуби. Якби він не був калікою, його можна було б назвати красенем.

— Містере Фінч, — сказав він, — я ішов собі додому того вечора, як завжди, а коли проходив повз оселю Юелів, на ганку стояла міс Меєла, як вона вам сама і розповіла. Там було якось дуже все тихо, я навіть не зрозумів чому. Я іду і думаю, чого воно так, а тут вона мені й каже: ходи-но сюди і допоможи мені трохи. Ну, я зайшов у двір і дивлюся, чи не дров треба нарубати, але нічого такого не було, а вона й каже: «Ні, маю для тебе роботу в хаті. Старі двері злетіли з завіс, ось-ось впадуть». Я спитав: у вас є викрутка, міс Меєло? Вона каже: звісно, що є. Ну, я й піднявся сходами, а вона мені махає рукою,

мовляв, заходь, то я й зайшов у кімнату і подивився на двері. Кажу: міс Месло, з дверима начебто все гаразд. Похитав їх туди-сюди — всі завіси добре тримаються. І тут вона раптом бере й зачиняє двері. Містер Фінч, я все дивувався, чого так тихо, і тут утямив, що нікого з дітей немає, нікого, і питаю: міс Месло, а де ж дітки?

Оксамитово-чорна шкіра Тома заблищала, і він протер рукою обличчя.

— Я кажу: а дітки де? — провадив він. — А вона каже — і яюсь так сміється, — каже: вони всі пішли до середмістя по морозиво. Каже: «Я мало не рік гроші відклала й збрала сім мідяків, але таки відклала. Всі вони пішли до середмістя».

Збентеження Тома походило не від того, що він спітнів.

— І що ж ви відповіли на це, Томе? — запитав Атикус.

— Щось таке, мовляв, як це ви добре придумали, міс Месло, їх побалувати. А вона каже: «Ти так думаєш?» Гадаю, вона не зрозуміла, що я мав на увазі, — а я мав на увазі, що вона збрала ті гроші, щоб їх порадувати.

— Я розумію вас, Томе. Продовжуйте, — сказав Атикус.

— Ну, кажу, я краще піду, бо нічим не можу їй допомогти, а вона каже: ще й як можеш, а я питаю: що треба зробити, а вона каже: стань на отой стілець і дістань коробку з шафонери.

— Не з тієї шафонери, яку ви порубали? — спитав Атикус.

Свідок усміхнувся.

— Ні, сер, з іншої. Дуже висока вона, аж до стелі. Ну я й зробив, що вона наказала, а коли я за тією коробкою потягся, то незчувся, як вона мене охопила за ноги, охопила мене за ноги, містер Фінч. Налякала вона мене страшенно, я зістрибнув зі стільця, і він перекинувся, — а решта меблів у кімнаті була на своїх місцях, містер Фінч, коли я вибігав. Господом Богом клянуся.

— І що сталося, коли ви перекинули стілець?

Том Робінсон як зацікавився. Він поглянув на Атикуса, потім на присяжних, потім на містера Андервуда, який сидів на протилежному боці зали.

— Томе, ви присягалися говорити всю правду. Розповідайте, будь ласка.

Том нервово обтер рукою рот.

— Що ж сталося після цього?

— Відповідай на запитання,— наказав суддя Тейлор. Одну третину своєї сигари він вже зжував.

— Містере Фінч, я зіскочив зі стільця й обернувся, а вона, той, на мене накинулася.

— Накинулася? Зі злості?

— Ні, сер, вона... вона мене обняла. Охопила руками за поперек.

Цього разу молоток судді Тейлора грюкнув об стіл як слід, і при цьому в залі суду увімкнули освітлення. Ще не стемніло, але пообіднє сонце вже не світило у вікна. Суддя Тейлор швидко відновив лад.

— І що вона зробила потім?

Свідок з натугою ковтнув.

— Вона стала навшпиньки і поцілувала мене у щоку. Каже: я ніколи не цілувалася з дорослим чоловіком, дай хоч із чорномазим поцілуюся. А те, що тато з нею робить, каже, не рахується. Вона мені каже: «Поцілуй і ти мене, чорний». Я кажу: пустіть мене, міс Меєло, і спробував утекти, а вона притулилася спиною до дверей і не пускає, тож мені довелося її відштовхнути. Я їй не хотів завдати шкоди, містере Фінч, просто казав: пропустіть, а саме тоді містер Юел як загорає за вікном.

— І що він кричав?

Том Робінсон знову ковтнув і округлив очі.

— Таке, що не годиться повторювати,— не годиться таке чути усім людям, а тим паче діткам...

— Що він сказав, Томе? Ви повинні розповісти присяжним, що він сказав.

Том Робінсон міцно заплающив очі.

— Він кричав: «Ти, мерзенна шльондро! Я тобі всі кишки випущу».

— І що сталося далі?

— Містере Фінч, я побіг так швидко, що не знаю, що було далі.

— Томе, ви згвалтували Меєлу Юел?

— Ні, сер.

— Ви завдали їй якоїсь шкоди?

— Ні, сер.

— Ви опиралися її залицінням?

— Містере Фінч, я намагався. Я намагався, але не силою. Я не хотів їй зашкодити, не хотів відштовхувати абощо.

Тут мені спало на думку, що у Тома манери такі само гарні, як і в Атикуса,— по-своєму. Тільки згодом, коли батько все пояснив мені, зрозуміла я всю скрутність становища Тома: якби він насмівся ударити білу жінку — за будь-яких обставин, жити б йому після цього недовго, отже, він міг тільки втекти — а це певна ознака провини.

— Томе, повернімося до містера Юела,— сказав Атикус.— Він вам що-небудь казав?

— Нічого, сер. Може й казав, але мене там не було...

— Досить,— різко обірвав Атикус.— А те, що ви чули, кому він кричав?

— Містере Фінч, він звертався до міс Меєли і дивився на неї.

— І тоді ви побігли?

— Авжеж, сер, побіг.

— Чому ви побігли?

— Я перелякався, сер.

— Чого ви перелякалися?

— Містере Фінч, якби ви були негром, як-от я, ви б також перелякалися.

Атикус сів. До місця для свідків попрямував містер Гілмер, але не встиг він туди дійти, як у залі підхопився містер Лінк Діз і проголосив:

— Я хочу, щоб усі ви тут зараз дещо почули. Цей хлопець працював у мене вісім років, і за весь цей час я не мав з ним ані крихти проблем. Ані крихти.

— Негайно замовкніть, сер! — заgrimів суддя Тейлор, від його дрімоти й тіні не залишилося. Він аж розчервонівся. Дивовижно, що жування сигари ніяк не впливало на чіткість його вимови.— Лінку Діз! — крикнув він,— якщо ви маєте щось сказати, кажіть це під присягою й у належний час, а доти — геть із зали, чуєте мене? Негайно геть звідси, чуєте? Хай мене чорти вхоплять, якщо я ще раз цього суб'єкта почую!

Суддя Тейлор вп'явся злим поглядом в Атикуса, ніби викликаючи його на протест, але Атикус нахилив голову і стиха посміювався. Я пригадала, як він розповідав, що суддя Тейлор подеколи перегинає палицю у своїх гострих випадках під час засідань, але адвокати майже ніколи не звертають на це уваги. Я поглянула на Джемі, а Джемі похитав головою.

— Це не те саме, якби хтось із присяжних підскаочив і заговорив,— пояснив він.— Гадаю, тоді було б і не таке. Містер Лінк просто порушив порядок, от і все.

Суддя Тейлор наказав секретареві вилучити все, що той встиг записати після слів «Містере Фінч, якби ви були негром, як-от я, ви б також злякалися», і попросив присяжних не вряховувати це переривання. Він з підозрою дивився на центральний прохід і чекав, гадаю, поки містер Лінк Діз зникне з очей. А тоді виголосив:

— Починайте, містере Гілмер.

— Ти колись відсидів тридцять днів за порушення громадського порядку, Робінсоне? — спитав містер Гілмер.

— Так, сер.

— Який вигляд мав той негр, коли ти з ним поквитався?

— Це він мене побив, містере Гілмер.

— Так, але ж засудили тебе, хіба ні?

Атикус підвів голову:

— То було дрібне порушення, і це зазначено у справі, ваша честь.

Мені здалося, що голос у нього втомлений.

— Проте нехай свідок відповідає,— суддя Тейлор теж видавався втомленим.

— Так, сер, мені присудили тридцять днів.

Я знала, що містер Гілмер щиро запевнятиме присяжних, що як чоловіка притягали до суду за порушення громадського порядку, то він з легкістю може замислити і згвалтування Меели Юел, з цієї причини він і розпитував Тома. Такі міркування завжди стають у пригоді.

— Робінсоне, ти вправно рубаєш шафонери і розпалюєш багаття однією рукою, я правильно розумію?

— Так, сер, гадаю, що так.

— У тебе вистачить сил придушити жінку і жбурнути її на підлогу?

— Я ніколи такого не чинив, сер.

— Але сили у тебе стане?

— Гадаю, що так.

— Ти давно вже поклав на неї око, правильно, хлопче?

— Ні, сер, я на неї ніколи не дивився.

— Тоді ти страшенно чемний, якщо рубав для неї дрова і тягав воду, так, хлопче?

— Я просто намагався їй трохи допомогти, сер.

— Це було надзвичайно люб'язно з твого боку, адже ти мав і власні справи удома після роботи, хіба ні?

— Так, сер.

— Чому ж ти не займався ними, а допомагав міс Юел?

— Я робив і те, і те.

— Схоже, ти був дуже зайнятий. Навіщо тоді?

— Навіщо — що саме, сер?

— Навіщо ти так прагнув прислужитися цій жінці?

Том Робінсон завагався, шукаючи відповідь.

— Здавалося, що їй більше ніхто не допомагав, я ж уже казав...

— А як же містер Юел і семеро дітей, хлопче?

— Бачте, я кажу, що вони ніколи їй не допомагали, жоден з них...

— І ти там усе рубав тощо просто від доброго серця, хлопче?

— Намагався їй допомагати, я ж казав.

Містер Гілмер похмуро подивився на присяжних.

— Ти просто страшенно добросердечний хлопець, як на те пішло,— робив усе те, не отримуючи й мідяка?

— Так, сер. Я її дуже жалів, вона там сама на силі знемагалася...

— Ти її жалів? Ти її жалів? — здавалося, що містер Гілмер зараз підскочить до стелі.

Свідок збагнув свою помилку і збентежено заворушився на стільці. Але найгірше вже трапилося. У залі під нами нікому не сподобалася відповідь Тома Робінсона. Містер Гілмер затягнув паузу, щоб відповідь дійшла до кожного.

— Її от ти проходив повз їхню оселю, як завжди, двадцять першого листопада минулого року,— сказав він,— і вона попросила тебе зайти і порубати шафонеру?

— Ні, сер.

— Ти заперечуєш, що проходив повз їхню оселю?

— Ні, сер, вона сказала, що має для мене роботу в хаті...

— Вона говорить, що попросила порубати шафонеру, це правда?

— Ні, сер, неправда.

— Тобто ти кажеш, що вона бреше, хлопче?

Атикус підхопився на ноги, але Том Робінсон не потребував його допомоги.

— Я не кажу, що вона бреше, містере Гілмер. Я кажу, що вона помиляється.

— Хіба містер Юел не вигнав тебе зі свого дому, хлопче?

— Ні, сер, навряд чи.

— Що значить — навряд чи?

— Бо я там не залишався так довго, щоб він мене виганяв.

— Якщо ти такий святий та божий, чого ж ти втікав?

— Я казав, що злякався, сер.

— Якщо сумління в тебе чисте, чого ти боявся?

— Я вже казав: для негра небезпечно потрапити у таку... таку халепу.

— Але ж ти не потрапив у жодну халепу — ти ж засвідчуєш, що опирався міс Юел. Ти боявся, що вона завдасть тобі шкоди, ти утік, отакений лось?

— Ні, сер, я боявся потрапити під суд, як-от воно і сталося.

— Боявся арешту, боявся відповідати за те, що накоїв?

— Ні, сер, боявся відповідати за те, чого не коїв.

— Ти мені грубіяниш, хлопче?

— Ні, сер, ні в якому разі.

Більше я нічого не почула з перехресного допиту містера Гілмера, тому що Джемі звелів мені вивести Ділла. Ділл зне-нацька розплакався і не міг зупинитися; спершу він плакав тихо, потім його ридання почули кілька людей на балконі.

Джемі сказав, якщо я його не виведу, він мене примусить, та й превелебний Сайкс додав, що мені краще піти, от я й пішла. Ділл цілий день почувався нормально, нічого йому не вадило, але я гадала, що він ще не зовсім оговтався від своєї втечі.

— Тобі зле? — спитала я, коли ми зійшли зі сходів.

Ділл намагався заспокоїтися, коли ми йшли до південного виходу. На верхній сходинці самотньо сидів містер Лінк Діз.

— Щось трапилося, Скауте? — спитав він, коли ми проминули його.

— Ні, сер,— відповіла я через плече.— Просто Ділли стало зле.

— Ходім посидимо отам, під деревами,— запропонувала я.— Мабуть, це в тебе через спеку.

Ми обрали собі найтовстіший дуб і вмостилися під ним.

— Мені вже несила була його терпіти,— сказав Ділл.

— Кого, Тома?

— Та ні, того огидного містера Гілмера, як він з нього знущався, з такою ненавистю...

— Ділле, просто робота в нього така. Бо якби не було прокурорів — тоді не було б і адвокатів.

Ділл терпляче зітхнув.

— Я все це знаю, Скауте. Просто від того, як він говорив, мене знудило, буквально знудило.

— Від нього вимагаються такі дії, він був жорстким...

— Але ж він поводився інакше, коли...

— Так то ж були його власні свідки.

— Але ж містер Фінч не поводився так із Меєлою і старим Юелом, коли вів перехресний допит. Як він всякчас називав Тома «хлопче», всякчас із нього насміхався і позирав на присяжних, коли той відповідав...

— Але ж, Ділле, він усього лише негр.

— А хоч би й негр. Просто це несправедливо, так не можна робити, не можна. Коли хтось починає отак говорити — мене просто нудить.

— У містера Гілмера така манера, Ділле, він завжди такий. Ти ще не бачив, як він може чавити людину. А сьогодні, сьогодні він нібито не дуже й старався, так мені здалося. Вони майже всі такі, правники тобто.

— Містер Фінч не такий.

— Він — виняток, Ділле, він...

Я спробувала пригадати доречну фразу міс Моді Аткінсон. І пригадала:

— Він такий самий у залі суду, як і на міській вулиці.

— Я не це маю на увазі,— відповів Ділл.

— Я розумію, що ти маєш на увазі, хлопчику,— почувся голос у нас за спинами. Нам здалося, що голос цей іде з самого стовбура, проте належав він містеру Долфусу Реймонду. Він визирнув з-за дерева.— Ти не тонкосльозий, просто тебе від цього нудить, правильно я кажу?

9

— Іди сюди, синку. Я тебе чимось пригощу, щоб не нудило.

Оскільки містер Долфус Реймонд був людиною лихою, я прийняла його запрошення неохоче, але посунула слідом за Діллом. Чомусь мені здавалося, що Атикус не був би в захваті від наших стосунків з містером Реймондом, а тітка Александра і поготів.

— Тримай,— сказав він, простягаючи Діллові свій паперовий пакет із соломинками.— Випий, і тобі полегшає.

Ділл потяг рідину через соломинки, усміхнувся і заходився смоктати далі.

Містер Реймонд захихотів, очевидно радіючи, що занепащає дитину.

— Ділле, вважай, що ти робиш? — застерегла я.

Ділл відірвався від соломинок і розплився в усмішці.

— Скауте, це усього лише кока-кола.

Містер Реймонд сів, спираючись спиною на стовбур дуба. Досі він лежав на траві.

— Ви, малеча, не викажете мене, правда? Моїй репутації кінець, якщо викажете.

— Значить, те, що ви п'єте з цього пакета,— кока-кола? Просто собі кока-кола?

— Так, мем,— кивнув містер Реймонд. Від нього приємно пахло: шкірою, кіньми, бавовняним насінням. Він єдиний з усіх, кого я знала, носив англійські чоботи для верхової їзди.— Тільки це я і п'ю, майже весь час.

— Тоді ви просто удаєте, що ви напівп'я... Пробачте, сер,— схаменулася я.— Я не хотіла вас...

Містер Реймонд засміявся, зовсім не ображений. І я наважилася вимовити делікатне питання:

— А чому вам подобається робити те, що ви робите?

— Чому? Тобто, чому я прикидаюся? Все дуже просто,— відповів він.— Декому не до шмиги те, як я живу. Я міг би сказати: пішли вони під три чорти. Мені байдуже, що їм там не подобається. Я повторюю, мені начхати, що їм не подобається, це правда, і все ж я не кажу їм: пішли під три чорти, розумієте?

— Ні, сер,— хором сказали ми з Діллом.

— Я, бачте, намагаюся дати їм привід. Людям легше, коли вони можуть зачепитися за якесь пояснення. Коли я приїжджаю до міста, що буває нечасто, і якщо я хитаюся і п'ю зі свого пакета, люди кажуть: Долфус Реймонд під владою віскі, ось чому він не може змінити своє життя. Це йому не до снаги, тому він і живе так, як живе.

— Але ж це нечесно, містере Реймонд, видаватися гіршим, ніж ви є насправді.

— Нечесно, але людям від цього значно легше. Скажу по секрету, міс Фінч, я зовсім не п'яниця, але вони просто неспроможні, зовсім неспроможні зрозуміти, що я живу так, як живу, бо саме так мені хочеться жити.

У мене було відчуття, що мені не слід сидіти тут і слухати цього грішника, у якого діти-мулати і якому байдуже, хто про це знає, але він захоплював. Я ще не зустрічала людини, яка навмисно паплюжить себе. Але чому він довірив нам свою найважливішу таємницю? Я спитала у нього чому.

— Тому що ви діти і можете це зрозуміти,— пояснив він.— А ще тому, що я чув, як оцей...— він кивнув у бік Ділла,— він поки що слухається своїх інстинктів, життя його ще

не навчило черствості. От коли він подорослішає, то вже не плакатиме, і нудоти в нього не буде. Можливо, він відчуватиме: щось не так, але вже не плакатиме, як постаршає на кілька років.

— Через що плакати, містере Реймонд? — у Ділла заговорила його чоловіча природа.

— Плакати через те суцільне пекло, яке люди влаштовують іншим людям — іноді геть бездумно. Плакати через те пекло, яке білі влаштовують чорним, ані разу не замислившись, що чорні так само люди.

— Атикус каже, що обдурити негра вдєсятеро гірше, ніж обдурити білого,— промимрила я.— Каже, що це гірше за все.

— Ну, я так не думаю,— відіззався містер Реймонд.— Міс Джін-Луїзо, ви ще не знаєте, що ваш тато — непересічна людина: щоб це усвідомити, потрібні роки, а ви ще мало знаєте життя. Ви навіть цього міста не знаєте, а для цього варто лише увійти до зали суду.

Тут я згадала, що ми прогавили майже весь перехресний допит містера Гілмера. Я поглянула на сонце, яке швидко котилося за дахи крамниць на заході площі. Між двох вогнів я не знала, котрий обрати — містера Реймонда чи П'яту сесію окружного суду.

— Ходімо, Ділле,— сказала я.— Тобі вже ліпше?

— Так. Радий був з вами познайомитися, містере Реймонд, і дякую за напій, він мені дуже допоміг.

Ми рвонули до суду, злетіли сходами нагору і протиснулися до поруччя балкона. Превелебний Сайкс зберіг наші місця.

У залі суду було тихо, і я знову здивувалася, що не чути немовлят. Сигара судді Тейлора перетворилася на коричневу цятку між губ; містер Гілмер писав у одному з жовтих

нотатників у себе на столі, намагаючись випередити судового протоколіста, рука якого так і літала.

— Дідько,— пробурчала я,— ми все прогавили.

Атикус уже дійшов до середини свого звернення до присяжних. Він вже витяг якісь папери зі свого портфеля, який стояв у нього біля стільця, тому що зараз вони лежали на столі. Том Робінсон гортав їх.

— ...за відсутності переконливих доказів, цього чоловіка звинуватили у злочині, що карається на смерть, і притягли до суду...

Я підштовхнула Джемі ліктем.

— Він давно виступає?

— Щойно закінчив з доказами,— прошепотів Джемі.— Ми обов'язково виграємо, Скауте. Просто інакше й бути не може. Він уже п'ять хвилин говорить. Розклав їм усе по пличках — як-от я б розклав для тебе. Навіть ти зрозуміла б.

— А містер Гілмер?..

— Цить. Нічого нового, все як завжди. А зараз замовкни.

Ми знову подивилися вниз. Атикус говорив спокійно, трохи відсторонено, ніби диктував листа. Він неквапно ходив перед присяжними, які видавалися уважними: вони стежили за кожним кроком Атикуса, підвівши голови, і, схоже, схвальновали його. Гадаю, це тому, що Атикус ніколи не підвищував голосу.

Атикус замовк, а потім зробив те, чого не робив ніколи. Він відчепив ланцюжок свого кишенькового годинника і поклав його на стіл зі словами:

— Якщо високий суд дозволить...

Суддя Тейлор кивнув, і тут Атикус зробив таке, чого нам не траплялося бачити ні до, ні після, ні на людях, ні вдома: він розстібнув жилет, розщепив верхній гудзик сорочки, розпустив вузол краватки і зняв піджак. Він ніколи жодного

гудзика не розстібував, доки не лягав спати, і для нас із Джемі це було так, ніби він роздягся догола. Ми перезирнулися, налякані до смерті.

Атикус, заклавши руки в кишені, знову обернувся до присяжних. Мені було видно, як виблискує під світлом золота запонка на комірці та кінчики ручки й олівця.

— Джентльмени,— промовив він, і ми з Джемі знову перезирнулися: таким тоном він міг би сказати «Скауте». Голос його втратив усю сухість, усю відчуженість, і він розмовляв із присяжними, ніби то були його сусіди, яких він перестрів біля пошти.

— Джентльмени,— повторив він,— я говоритиму коротко, але я хотів би використати весь той час, що мені залишився, аби нагадати вам, що справа ця не складна, вона не потребує ретельного просіювання заплутаних фактів, проте вона потребує, щоб у вас не було і найменшого сумніву у провині відповідача. Почати з того, що така справа взагалі не мала б дійти до суду. В цій справі все ясно, як Божий день.

Звинувачення не надало ані найменших медичних доказів, які б доводили, що злочин, нібито скоєний Томом Робінсоном, узагалі мав місце. Натомість воно поклалося на свідчення двох осіб, чії слова при перехресному допиті викликали дуже серйозні сумніви і були повністю спростовані відповідачем. Відповідач не винний, проте дехто, присутній зараз у цьому залі, несе відповідальність.

У моєму серці немає нічого, крім жалю, до головного свідка звинувачення, але жаль мій не настільки великий, щоб виправдати цю жінку за те, що вона намагалася перекласти власну провину на іншу людину, яка може заплатити за це своїм життям.

Я кажу — провину, джентльмени, оскільки її мотивом було почуття провини. Вона не скоїла злочину, вона лише порушила жорсткий і випробуваний часом кодекс нашого

суспільства, кодекс настільки суворий, що того, хто його порушує, суспільство зацьковує як не гідного перебувати в ньому. Вона — жертва безжальних злиднів і невігластва, але я не маю до неї жалю: вона біла. Вона повною мірою усвідомлювала масштаб свого переступу, та оскільки жага її була сильніша за той кодекс, вона порушувала його й далі. Вона не зупинилася, і далі її реакція була такою, яка відома кожному з нас у той або інший момент життя. Вона зробила те, що робить кожна дитина,— спробувала позбутися доказів власної провини. Але у цьому випадку вона — зовсім не дитина, яка намагається сховати поцуплені ласощі: вона завдала удару своїй жертві, їй необхідно було позбутися цього чоловіка, необхідно було усунути його подалі від себе, просто позбавити життя. Отож, вона мусить знищити докази свого переступу.

А що було доказом її переступу? Том Робінсон, жива людина. Отже, вона мусить позбутися Тома Робінсона. Том Робінсон щоденно нагадував їй, що вона скоїла. А що вона скоїла? Намагалася звабити негра.

Вона була біла, але зваблювала негра. Вона зробила те, що у нашому суспільстві неприпустиме: вона поцілувала негра. Не якогось там кволого дідуся, а молодого дужого чоловіка. Вона не думала про жодні кодекси, коли порушувала їх, але потім цей кодекс її розчавив.

Її побачив батько, і відповідач переказав нам його слова. Що зробив її батько? Ми не знаємо, але є непрямі докази, що Меєла Юел була по-звірячому побита людиною, яка діяла майже винятково лівою рукою. І ми частково знаємо, що саме зробив містер Юел,— він зробив те, що за таких обставин зробив би будь-який богобоязливий, стійкий, поважний білий чоловік: він приніс присягу, без сумніву, підписавши її лівою рукою, і от Том Робінсон сидить тепер перед нами, присягнувши єдиною рукою, якою володіє,— правою.

І от сумирний, шанобливий, покiрливий негр, який мав неприпустиму необачність «пожаліти» білу жінку, змушений сказати своє слово проти слів двох білих. Мені не потрібно нагадувати вам їхній вигляд і поведінку на місці для свідків — ви бачили їх на власні очі. Свідки звинувачення, за винятком шерифа округу Мейком, постали перед вами, джентльмени, і перед цим судом у цілковитій впевненості, що їхні свідчення ніхто не піддасть сумніву, у впевненості, що ви, джентльмени, повірите їм, виходячи з припущення — хибного припущення,— що всі негри брешуть, що всі негри загалом аморальні, що всі негри становлять загрозу для білих жінок, а такі припущення цілком відповідають уявленням людей їхнього рівня.

Але це, джентльмени, ніщо як наклеп, так само чорний, як шкіра Тома Робінсона, наклеп, який я не мушу вам пояснювати. Ви знаєте істину, і ця істина полягає ось у чому: деякі негри брешуть, деякі негри аморальні, деякі негри становлять загрозу для жінок — як білих, так і чорних. Але ця істина стосується всього роду людського, а не якоїсь однієї раси. В цій судовій залі не знайдеться людини, яка б ніколи в житті не збрехала, яка б не вчинила нічого аморального, і не знайдеться на світі чоловіка, який ніколи не дивився з жагою на жінку...

Атикус зробив паузу і витяг носовичка. Потім він зняв окуляри і протер їх, і тут ми побачили ще одне «вперше»: він ніколи не пітнів, він був з тих людей, обличчя яких завжди сухе, а зараз воно блищало й палало.

— І ще одне, джентльмени, перш ніж я закінчу. Томас Джефферсон* якось сказав, що всі люди народжуються рівними,— цією фразою нас люблять під'юджувати янкi та жінки

---

* Томас Джефферсон (1743-1826) — третій президент США, автор Декларації незалежності США.

з виконавчої гілки влади у Вашингтоні. Деякі люди нині, у 1935 році від Різдва Христового, полюбляють вживати цю фразу поза контекстом, на будь-яку потребу. Найбільш безглуздо чути її від очільників системи громадської освіти, які ставлять тупих і ледащих на один шабель з талановитими й старанними, бо всі люди створені рівними, як твердять нам суворі педагоги, і не можна залишати дітей на другий рік, щоб не викликати в них жахливого почуття меншовартості. Але ж ми знаємо, що люди не створені рівними в тому сенсі, який нам дехто нав'язує,— хтось розумніший за інших, хтось має кращі можливості, тому що народився в такій родині, хтось заробляє більше грошей, хтось із жінок пече смачніші торти,— деякі люди народжуються з талантом, якого може не бути в інших.

Але в нашій державі є один спосіб довести, що всі люди створені рівними,— тут існує установа, в якій злидар урівнюється в правах з Рокфеллером, тупак — з Ейнштейном, а невіглас — із будь-яким ректором університету. Ця установа, джентльмени,— суд. Це може бути Верховний суд Сполучених Штатів, або найскромніший в країні мировий суд, або оцей поважний суд, якому ви служите. Наші суди мають свої недоліки, як і кожна створена людьми установа, проте в нашій країні вони — найкращі зрівнювачі, й для наших судів усі люди створенні рівними.

Я не ідеаліст і не маю твердої віри в абсолютну чесність наших судів чи бездоганність системи присяжних,— вони для мене не ідеал, а жива, робоча реальність. Джентльмени, жоден суд не кращий за кожную людину з числа присяжних, які сидять тут переді мною. Суд розумний рівно настільки, наскільки розумні присяжні, а присяжні розумні настільки, наскільки розумний кожен з них. Я впевнений, джентльмени, що ви розглянете неупереджено ті докази, які вам було

надано, дійдете рішення і повернете відповідача його родині. Заради Бога, виконайте свій обов'язок.

Голос Атикуса стих, і коли він відвернувся від присяжних, то щось сказав, але я не розчула. Він сказав це скоріше собі, ніж суду. Я пхнула ліктем Джемі:

— Що він сказав?

— «Заради Бога, повірте йому», здається.

Тут раптом Ділл перехилився через мене і смикнув Джемі:

— Дивись!

Ми простежили, куди він вказував, і серця в нас захолили. Центральним проходом ішла Келпурнія — простісінько до Атикуса.

10

Келпурнія нерішуче зупинилася біля поруччя і чекала, поки її помітить суддя Тейлор. На ній був свіжий фартух, а в руках вона тримала конверт.

Суддя Тейлор побачив її і сказав:

— Ти — Келпурнія, так?

— Так, сер. Можна передати записку містеру Фінчу, будь ласка, сер? Це зовсім не стосується суду.

Суддя Тейлор кивнув, і Атикус узяв у Келпурнії конверт. Він розпечатав його, прочитав уміст і сказав:

— Ваша честь, я... тут записка від моєї сестри. Вона пише, що мої діти пропали, їх не бачили від полудня... Я... чи не могли б ви...

— Я знаю, де вони, Атикусе,— це заговорив містер Андервуд.— Вони сидять отам на галереї для чорних, сидять рівно від першої години вісімнадцяти хвилин по обіді.

Наш батько обернувся і підняв голову.

— Джемі, негайно спускайся сюди,— гукнув він. А потім сказав щось судді, тільки ми не почули. Ми перелізли через превелебного Сайкса і попрямували до сходів.

Унизу на нас чекали Атикус і Келпурнія. Келпурнія здавалася роздратованою, а Атикус — змученим.

Джемі підстрибував від хвилювання.

— Ми ж виграли, Атикусе, правда, виграли?

— Гадки не маю,— коротко відповів Атикус.— І ви там просиділи цілий день? Мерщій додому разом з Келпурнією, по-вечеряйте — і з хати ані кроку.

— Ні, Атикусе, можна ми повернемося? — молив Джемі.—
Будь ласка, дозволь нам послухати вирок, прошу, сер!

— Присяжні можуть вийти з вирокком за хвилину, ми ж не знаємо...— (Проте ми бачили, що Атикус пом'якшується).—
Що ж, ви і так усе чули, тож можете почути й решту. Слухайте, можете повернутися, коли повечеряєте, але їжте неквапно, зрозуміло, бо ви не прогавите нічого важливого, і якщо присяжні ще не вийдуть, зачекаєте тут з нами. Але я сподіваюся, що все закінчиться ще до вашого повернення.

— Ти думаєш, його так швидко виправдають? — спитав Джемі.

Атикус розтулив був рота для відповіді, але передумав і пішов від нас.

Я молилася, щоб превелебний Сайкс зберіг наші місця, але припинила молитися, пригадавши, що коли присяжні пішли радитися, публіка підвелася і чередою покинула залу засідань,— сьогодні ввечері непогана буде виручка у закусочній, у «Кафе ОК» та в готелі,— звісно, якщо тільки люди не прихопили вечерю з собою з дому.

Келпурнія погнала нас додому:

— Шкіру з вас живих зуплю, це ж треба таке надумати — щоб діти слухали бозна-що! Містере Джемі, у вас розум є: потягти сестричку на такий суд? Міс Александру шляк трафить, коли вона дізнається! Не годиться дітлахам таке чути...

Вуличні ліхтарі вже засвітилися, і ми, проходячи під ними, бачили обурений профіль Келпурнії.

— Містере Джемі, я гадала, ви маєте хоч якусь голову на карку, отаке вигадати, це ж ваша молодша сестра! Отаке вигадати! Вам має бути соромно — невже зовсім втратили здоровий глузд?

Я була в захваті. Так багато всього сталося за такий короткий час, що, здавалося, і за рік не розгребти, а тут ще Келпурнія

дає прочуханку своєму безцінному Джемі! Які ще дива принесе сьогоднішній вечір?

Джемі тільки посміювався.

— А тобі хіба не хочеться почути, як усе було, Кел?

— Стуліть рота, сер! Замість повісити голову від сорому, він ще й регочеться,— тут Келпурнія вдалася до низки застарілих погроз, які не викликали у Джемі жодних докорів сумління, і вона піднялася парадними сходами зі своїм коронним номером:

— Якщо містер Фінч не відлупцює вас як слід, це зроблю я,— і миттю до хати, сер!

Джемі зайшов у будинок, усміхаючись, а Келпурнія мовчки дозволила Діллові вечеряти з нами.

— Зайди зараз до міс Рейчел і скажи, що ти тут,— наказала вона йому.— Вона мало не збожеволіла, шукаючи тебе,— гляди, щоб вона не відіслала тебе назад до Меридіана просто вранці.

Тітка Александра вийшла нам назустріч і мало не зомліла, коли Келпурнія розказала їй, де ми були. Гадаю, вона образилася, дізнавшись, що Атикус дозволив нами повернутися, бо під час вечері не вимовила й слова. Вона тільки пересувала їжу на своїй тарілці та сумно її споглядала, поки Келпурнія щедро пригощала Джемі, Ділла і мене. Келпурнія наливала молоко, розкладала картопляний салат і шинку, примовляючи на різні лади «Сорому у вас немає». Наостанок вона скомандувала:

— І щоб їли мені неквапно!

Превелебний Сайкс зберіг наші місця. Ми здивувалися, що нас не було майже годину, і так само здивувалися, що судова зала була така сама, якою ми її залишили, з невеличкими відмінностями: місця присяжних спорожніли, відповідача не було, судді Тейлора не було, але він знову з'явився, щойно ми всілися.

— Майже ніхто не рушив з місця, — зауважив Джемі.

— Ні, люди трошки розім'ялися, коли пішли присяжні, — відізався превелебний Сайкс. — Чоловіки принесли своїм жінкам вечерю, а жінки годували дітей.

— Скільки вони вже відсутні? — запитав Джемі.

— Десь із півгодини. Містер Фінч і містер Гілмер ще говорили до присяжних, а потім суддя Тейлор дав їм настанови.

— І як він?

— Ну що сказати? Говорив він чудово. Я не маю підстав скаржитися — він був напрочуд справедливий. Сказав, якщо ви вірите одному, вам доведеться винести один вирок, якщо вірите іншому, доведеться винести інший вирок. Мені здалося, що він трошки схилявся на наш бік, — превелебний Сайкс почував потилицю.

Джемі усміхнувся.

— Він не може схилитися ні на чий бік, пасторе, але не хвилюйтеся, ми виграли справу, — сказав він виважено. — Просто не уявляю, щоб присяжні могли визнати Тома винним після того, що ми чули...

— Я б не був таким упевненим, містере Джемі, не траплялося мені бачити присяжних, які б винесли вирок на користь чорного проти білого...

Але Джемі почав заперечувати превелебному Сайксу, і нам довелося вислухати довгий огляд доказів, перемішаних з поглядами Джемі на закон стосовно згвалтування: не вважається згвалтуванням, якщо жінка дає згоду, і ще їй має бути вісімнадцять років — у нас в Алабамі, — а Меєлі вже дев'ятнадцять. Звісно, треба брикати і верещати, треба, щоб застосували силу, найкраще ударили до втрати тям. А якщо вісімнадцяти років немає, то і цього не потрібно.

— Містере Джемі, — застеріг превелебний Сайкс, — не дуже-то чемно говорити таке при маленьких дівчатках.

— Та вона не розуміє, про що йдеться,— відповів Джемі.— Скауте, це ж для тебе все надто доросле, правда?

— Аж ніяк, я розумію кожне твоє слово.

Мабуть, я сказала це аж надто переконливо, бо Джемі замовк і більше до того не повертався.

— Котра година, пасторе? — спитав він.

— Майже восьма.

Подивившись униз, я побачила, що Атикус ходить залом, запхавши руки в кишені: він пройшовся до вікон, потім уздовж бар'єра біля лав присяжних. Подивився на їхні місця, тоді перевів погляд на суддю Тейлора, що застиг на своєму троні, а далі повернувся туди, звідки починав. Перехопивши його погляд, я помахала рукою. Він кивнув у відповідь на моє привітання і продовжив ходити залом.

Містер Гілмер стояв біля вікна і розмовляв з містером Андервудом. Берт, судовий секретар, палив цигарки одну по одній, відкинувшись на стільці й поклавши ноги на стіл.

З усіх присутніх тільки судові чиновники — Атикус, містер Гілмер, суддя Тейлор, який міцно спав, та Берт — поводитися нормально. Я ніколи не бачила, щоб у переповненій залі суду було так тихо. Час до часу скрикувало якесь немовля або пробігало дитинча, але дорослі сиділи статечно, як у церкві. На нашій галереї негри сиділи і стояли навколо нас, сповнені біблійної терплячості.

Старий годинник на башті суду зібрався на силі й натужно пробив вісім разів — вісім оглушливих ударів, які тремтінням відізналися у кожній кістці.

Коли годинник пробив одинадцять, я вже була не здатна нічого відчувати: змучившись боротися зі сном, я притулилася до теплого плеча превелебного Сайкса і задрімала. Потім чогось схопилася і чесно спробувала не засинати, для чого дивилася вниз і вивчала людські голови: шістнадцять із них

були лисі, чотирнадцять чоловіків могли зійти за рудих, сорок голів мали кольори між каштановим і чорним, і... тут я пригадала, як Джемі мені колись пояснив під час короткого свого захоплення фізичними дослідями, що коли доволі велика кількість людей, скажімо, цілий стадіон, зосередиться на чомусь одному, наприклад, як підпалити дерево у лісі, то це дерево загориться саме собою. Я побавилася думкою, як би попросити всіх людей унизу зосередитися на звільненні Тома Робінсона, але вирішила, що коли вони так само змучені, як я, нічого з того не вийде.

Діла міцно спав, поклавши голову на плече Джемі, а сам Джемі сидів дуже тихо.

— Щось воно затягнулося,— зауважила я.

— Це ж добре, Скауте,— радісно відповів Джемі.

— Ти ж казав, усе вирішиться за п'ять хвилин.

Джемі стягнув брови.

— Є речі, яких ти не розумієш.

Але я надто втомилася, щоб сперечатися.

Втім, мабуть, я не зовсім спала, бо в іншому разі мене б не охопило якесь дивне відчуття. Воно трохи нагадувало те, що було в мене минулої зими, і я здригнулася, хоча ніч була дуже тепла. Відчуття це поширювалося, доки в залі суду атмосфера не стала такою, як отого холодного лютого ранку, коли замовкли навіть пересмішники, і теслі припинили стукати молотками на будівництві нового житла міс Моді, і всі дерев'яні двері позачинялися по сусідству так само міцно, як у Садибі Редді. Безлюдна, напружена, порожня вулиця — і судова зала, повна людей. Спекотна літня ніч нічим не відрізнялася від зимового ранку. Містер Гек Тейт, який повернувся до зали суду і розмовляв з Атикусом, немов знову був у своїх високих чоботях і шкіряній куртці. Атикус припинив своє неквапне ходіння і поставив ногу на перекладину стільця; слухаючи містера Тейта, він

розтирав собі стегно. Я очікувала, що містер Тейт ось-ось скаже: «Стріляйте, містере Фінч».

Але містер Тейт сказав: «До порядку в залі суду», — голосом, у якому прозвучали владні нотки, й усі люди внизу сіпнулися. Містер Тейт вийшов і повернувся разом з Томом Робінсоном. Він провів Тома на його місце поруч з Атикусом і став за ним. Суддя Тейлор пробудився і, випроставшись на кріслі й дивлячись на порожні лави присяжних, видавався дуже жвавим.

А далі все було як сон: наче уві сні я бачила, як повертаються присяжні, що рухалися так, ніби пливли під водою, і голос судді Тейлора пролунав звідкись іздалека, такий тоненький-тоненький. Я побачила те, що тільки дитина правника здатна побачити, помітити й вистежити, і це було схоже на те видіння, коли Атикус вийшов на середину вулиці, підняв рушницю до плеча і натиснув на гачок, але цього разу я розуміла, що рушниця не заряджена.

Присяжні ніколи не дивляться на відповідача, якого засудили, і коли увійшли ці присяжні, жоден з них не глянув у бік Тома Робінсона. Старшина присяжних простягнув аркуш паперу містеру Тейту, який передав його секретареві, а той — судді Тейлору...

Я заплаустила очі. Суддя Тейлор оголошував результати голосування присяжних: «Винен... винен... винен... винен». Я глянула на Джемі: він так учепився у поруччя, що аж руки побіліли, а від кожного «винен» плечі його здригалися, ніби від удару ножем.

Суддя Тейлор щось говорив. Він тримав свій дерев'яний молоток у руці, але не стукав ним. Як у тумані, я бачила, що Атикус ховає папери зі столу в портфель. Він різко клацнув застібкою, підійшов до протоколіста і щось йому сказав, кивнув містеру Гілмеру, потім підійшов до Тома Робінсона і прошепотів йому щось на вухо. Шепочучи, Атикус поклав руку Томові

на плече. Потім вийшов із судової зали, але не через свій звичайний вихід. Вочевидь, він хотів якнайшвидше дістатися додому, тому майже пробіг центральним проходом до південного виходу. Я бачила його маківку, коли він наближався до дверей. Він не підвів голови.

Хтось стусонув мене, але я не могла відірвати очей від людей унизу, від проходу, яким самотньо ішов Атикус.

— Міс Джін-Луїзо?

Я озирнулася. Всі вже стояли. Всі люди навколо нас і на протилежному балконі, всі негри підвелися на ноги. Голос превелебного Сайкса лунав так само здалеку, як і голос судді Тейлора:

— Міс Джін-Луїзо, підведіться. Ваш батько іде.

Прийшла черга Джемі плакати. Злі сльози заливали йому обличчя, коли ми пробиралися крізь пожвавлену юрму.

— Це несправедливо,— бурмотів він весь час, поки ми не дійшли до рогу, де на нас чекав Атикус. Батько стояв під ліхтарем і мав такий вигляд, ніби нічого не сталося: жилетка його була застібнута на всі ґудзики, комірць і краватка в повному порядку, кишеньковий годинник на ланцюжку поблискував, і сам він був незворушний, як завжди.

— Це несправедливо, Атикусе,— повторив Джемі.

— Так, сину, несправедливо.

Ми пішли додому.

Тітка Александра не лягала спати, чекала нас. Вона була у халаті, і я б запряглася, що під халатом був корсет.

— Мені дуже прикро, брате,— тихо промовила вона.

Я ще ніколи не чула, щоб вона називала Атикуса братом, і крадькома поглянула на Джемі, але він не слухав. Він то позирав на Атикуса, то опускав в підлогу, і я подумала, чи не вважає він, що Атикус несе певну відповідальність за те, що Тома Робінсона визнали винним.

— З ним усе гаразд? — спитала тітка, вказуючи на Джемі.

— Скоро він заспокоїться,— мовив Атикус.— Він сприйняв усе занадто гостро,— тато зітхнув.— Я піду спати. Не будіть мене вранці, не кличте мене.

— Я не думаю, що було розумно, по-перше, дозволяти їм...

— Це їхня домівка, сестро. Саме такою ми її зробили, і їм тут жити, отже, вони мають учитися з цим управлятися.

— Але ж не обов'язково ходити до суду і валятися в цьому бруді.

— Це така ж частина Мейкома, як і місіонерські чаювання.

— Атикусе,— в очах тітки Александри спалахнуло занепокоєння.— Я ніколи не чекала, що саме ти зможеш від цього озлобитися.

— Я не озлобився, просто втомився. Піду спати.

— Атикусе,— похмуро промовив Джемі.

Атикус зупинився в дверях.

— Що, сину?

— Як вони могли це зробити, як вони могли?

— Не знаю, але вони це зробили. Вони робили так раніше, зробили так сьогодні й робитимуть це знову, і коли вони це роблять, то плачуть, здається, тільки діти. Добраніч.

Але вранці завжди все видається кращим. Атикус прокинувся у свій звичний безглуздо ранній час і читав у вітальні газету, коли припленталися ми. Ранкове обличчя Джемі ставило те саме питання, з яким не могли впоратися сонні губи.

— Ще не час хвилюватися,— підбадьорив його Атикус, ідучи з нами до їдальні.— Це ще не кінець. Подамо апеляцію, можеш не сумніватися... Святий Боже, Кел, що це все означає? — він з подивом дивився на свою тарілку.

— Татко Тома Робінсона прислав вам сьогодні вранці курку. Я її приготувала.

— Перекажи йому, що я сприйняв це за честь,— сумніваюся, що навіть у Білому домі подають курятину на сніданок. А це що?

— Булочки,— відповіла Келпурнія.— Їх передала Естелла з готелю.

Атикус звів на неї очі, не розуміючи, що відбувається, і Келпурнія провадила:

— Ви лишень зайдіть на кухню і подивіться, що там, містере Фінч.

Ми пішли слідом за батьком. Кухонний стіл був ущерть заставлений їжею — її вистачило б не на одну родину. Були там здоровецькі шматки шинки, помідори, боби, навіть виноград. Атикус усміхнувся, побачивши банку маринованих свинячих ніжок.

— Гадаю, ваша тітонька дозволить мені поласувати ними у їдальні?

— Коли я прийшла вранці, все це лежало на ганку з чорного ходу,— сказала Келпурнія.— Люди... вони дуже цінують те, що ви зробили, містере Фінч. Ви ж не вважаєте це зухвальством, правда?

На очах в Атикуса виступили сльози. Він не зразу зміг відповісти.

— Перекажи їм, що я дуже вдячний. Але скажи, щоб більше вони такого не робили. Адже часи нині скрутні...

Він вийшов з кухні, повернувся до їдальні, вибачився перед тіткою Александрою, надягнув капелюх і пішов до середмістя.

Ми почули у передпокої Діллові кроки, тому Келпурнія залишила на столі неторканий сніданок Атикуса. Жуючи, як кролик, передніми зубами, Ділл переповів нам, якою була реакція міс Рейчел учора ввечері: якщо хтось на кшталт Атикуса Фінча хоче пробити кам'яну стіну головою, то це його голова.

— Я б їй відповів,— бурчав Ділл, обгризаючи курячу ніжку,— але сьогодні вранці не той у неї вигляд був, аби щось пояснювати. Каже, що просиділа півночі, гадаючи, де я подівся, що хотіла вже посилати шерифа на розшуки, але той був у суді.

— Ділле, годі вже тобі виходити з дому, не попередивши її,— зауважив Джемсі.— Вона аж надто переймається.

Ділл покійно зітхнув.

— Я їй сто разів казав, куди іду, аж посинів,— просто їй всякчас ввижаються змії у шафці. Присягнуся, що за сніданком

ця жінка видає добру пінту, точно знаю, що не менш як дві склянки. Сам бачив.

— Не слід так говорити, Ділле,— втрутила ся тітка Александра.— Дітям це не личить. Надто цинічно.

— Нічого не цинічно, міс Александро. Хіба говорити правду — цинічно?

— Так, як сказав це ти,— вийшло цинічно.

Джемі блиснув на неї очима, але звернувся до Ділла:

— Ходімо вже. Можеш узяти з собою китицю винограду.

Коли ми вийшли з парадних дверей на ганок, міс Стефані Крофора захоплено розповідала про суд міс Моді Аткинсон і містеру Ейвері. Озираючись на нас, вони продовжили розмову. Джемі грубувато гарикнув. Я пошкодувала, що не маю зброї.

— Терпіти не можу, коли дорослі отак-от дивляться,— сказав Ділл.— Таке враження, ніби ти бозна-що накоїв.

Міс Моді гукнула:

— Джемі Фінчу, ходи-но сюди!

Тяжко зітхнувши, Джемі неохоче підвівся з гойдалки.

— Ми з тобою,— сказав Ділл.

У міс Стефані ніс аж посмикувався від цікавості. Їй хотілося знати все: хто нам дозволив прийти до суду,— сама вона нас не бачила, але все місто сьогодні гуде, що ми сиділи на галереї для чорних. Це Атикус нас туди посадив, щоб...? Мабуть, там і дихати не було чим серед усіх тих...? А Скаут зрозуміла, що саме...? Напевне, ми дуже розізлилися, коли наш татусь програв?

— Стули рота, Стефані,— голос міс Моді прозвучав убивчо.— Я не маю часу стирчати на ганку цілий ранок,— Джемі Фінчу, я покликкала тебе сюди спитати, чи не хочеш ти зі своїми колегами скуштувати торта. Піднялася о п'ятій ранку, щоб його спекти, тому вам краще погодитися. Вибач, Стефані. На все добре, містеру Ейворі.

На кухонному столі міс Моді стояв один великий торт і два маленьких. Власне, мало би бути три маленьких. Не схоже на міс Моді забувати про Ділла, і, мабуть, у наших очах прозирнув подив. Проте ми все зрозуміли, коли вона відрізала шматок від великого торта і простягнула його Джемі.

Ми їли і відчували, що таким чином міс Моді хоче показати, що для неї особисто нічого не змінилося. Вона сиділа на кухонному стільці й мовчки спостерігала за нами.

Раптом вона заговорила.

— Не ятри себе, Джемі. Життя не таке жахливе, як іноді здається.

У себе вдома, коли міс Моді збиралася говорити довго, вона клала руки на коліна і поправляла зубний міст. Так вона зробила й зараз, і ми чекали.

— Я просто хочу вам сказати, що на світі є люди, які народжуються виконувати за нас неприємні справи. Ваш батько — один з них.

— А-а,— сказав Джемі.— Що ж.

— Не акай мені й не щокай, добродію,— відповіла міс Моді на приречені вигукки Джемі,— ти ще надто юний, аби оцінити, що я тобі зараз сказала.

Джемі втупився у свій недоїдений торт.

— Це як гусінь у коконі, таке відчуття,— промовив він.— Ніби хтось спить, закутаний, у теплому місці. Я завжди гадав, що мейкомці — найкращі люди на землі, принаймні так мені здавалося.

— Ми — найобачніші люди на землі,— сказала міс Моді.— Нам так рідко доводиться діяти по-християнському, що коли виникає потреба, за нас це робить Атикус.

Джемі сумно посміхнувся.

— Якби всі решта в округу думали так само.

— Ти б здивувався, дізнавшись, як нас багато.

— І хто ж ці люди? — Джемі підвищив голос.— Хто в цьому місті бодай щось зробив для Тома Робінсона, ну хто?

— Насамперед, його друзі — негри, потім такі люди, як ми. Як суддя Тейлор. Як містер Гек Тейт. Годі вже їсти, Джемі, починай думати. Тебе не вразило, що суддя Тейлор зовсім не випадково призначив саме Атикуса захищати хлопця? Не втямив, що суддя Тейлор мав свої підстави призначити саме його?

В цій думці таки щось було. Зазвичай суд призначав адвокатом Максвелла Гріна, нашого нового правника, який потребував досвіду. Власне, Максвелл Грін мав би отримати справу Тома Робінсона.

— Подумай про це,— провадила міс Моді.— То не було випадково. Я сиділа тут на веранді вчора увечері, чекала. Чекала й дочекалася, як ви всі йшли вулицею, і подумала собі: Атикус Фінч не виграє процесу, не може виграти, але він — єдина людина в наших краях, яка може примусити присяжних сперечатися так довго у подібній справі. І я подумала собі: ми робимо крок уперед, крихітний, але все ж таки крок.

— Усе це лише балачки — але наші християнські судді не здатні дати собі ради з присяжними-язичниками,— пробурчав Джемі.— От коли я виросту...

— Це ти вже обговорюй з батьком,— сказала міс Моді.

Новими затіненими сходами міс Моді ми вийшли на осоння, а містер Ейвері з міс Стефані Крофорд там стояли і досі. Тільки з тротуару вони перейшли ближче до будинку міс Стефані. До них наближалася міс Рейчел.

— Коли я виросту, стану клоуном,— сказав Ділл.

Ми з Джемі так і застигли на місці.

— Так, шановні, клоуном. Нічого в цьому світі я не можу зробити з людьми, от і буду їх висміювати. Вступлю до цирку й сміятимуся з них.

— Усе навпаки, Діллі,— сказав Джемі.— Клоуни сумні, а люди сміються з них.

— А я створю новий тип клоуна. Стоятиму посередині арени і сміятимусь з людей. Поглянь-но лише на них,— він тицьнув пальцем.— Їм тільки на міталі літати. Тітка Рейчел он уже літає.

Міс Стефані та міс Рейчел несамовито махали нам руками, і це якось дуже пасувало до зауваження Діллі.

— Дідько,— видихнув Джемі.— Гадаю, некрасиво буде вдати, що ми їх не бачимо.

Вочевидь, щось сталося. Містер Ейворі розчервонівся від чихання і мало не здув нас на тротуар, коли ми наблизилися. Міс Стефані аж тремтіла від захвату, а міс Рейчел ухопила Діллі за плече.

— Іди у двір і носа звідти не вистромлюй,— наказала вона.— Тут вам загрожує небезпека.

— А що трапилося? — спитала я.

— Невже ви ще не чули? Все місто знає...

В цю мить у дверях показалася тітка Александра і покликала нас, але було вже пізно. З великим задоволенням міс Стефані переповіла нам: сьогодні вранці містер Боб Юел зупинив Атикуса на розі біля пошти, плюнув йому в обличчя і пригрозив, що поквітається з ним, навіть якщо на це піде ціле його життя.

12

— Я волів би, щоб Боб Юел не жував тютюну,— таке було єдине зауваження Атикуса щодо події.

Проте, за свідченням міс Стефані Крофора, Атикус саме виходив з пошти, коли до нього наблизився містер Юел, вилаяв його, плюнув на нього і пригрозив убити. Міс Стефані (коли вона розповідала це вдаруге, то вже й сама була там і бачила все на власні очі — саме поверталася з бакалійної крамниці, бачте) — так от, міс Стефані казала, що Атикус і оком не зморгнув, просто витяг носовичка, витер обличчя і стояв і слухав, як містер Юел ляяв його таким словами, що вона не повторить їх і під страхом смерті. Містер Юел був заслуженим майстром лайки; це, а ще мирна реакція Атикуса, мабуть, спонукали його спитати: «Що, надто гордий, щоб битися, ти, паскудний чернолюбцю?» І, за словами міс Стефані, Атикус відповів: «Ні, надто старий»,— заклав руки в кишені й пішов своєю дорогою. Міс Стефані додала, що в Атикуса Фінча того не відняти: вже як скаже, то скаже.

Нам із Джемі все це зовсім не здавалося веселим.

— Урешті-решт,— сказала я,— не даремно ж він був найвлучнішим стрільком у нашому окрузі. Він міг би...

— Ти же знаєш, він не носитиме зброї, Скауте. Та її у нього і немає. Пам'ятаєш, він тоді навіть до в'язниці пішов неозброєний. Він каже, що носити зброю — це наражатися, щоб хтось тебе застрелив.

— Тут інша справа,— заперечила я.— Ми можемо попросити, щоб він у когось її позичив.

Ми попросили, і почули у відповідь: «Дурниці».

Ділл уважав, що могло би спрацювати звернення до кращого боку Атикусової натури: адже ми помремо з голоду, якщо містер Юел його вб'є, крім того, тоді нас виховуватиме сама лише тітка Александра, а нам було добре відомо, що не встигнуть Атикуса і поховати, як вона прожене Келпурнію. Джемі припустив, що батько погодиться, якщо я розплачуся і влаштую істеріку, я ж ще маленька, і до того ж дівчинка. Але і це не спрацювало.

Та коли Атикус помітив, що ми пригнічено вештаємося подвір'ям, нічого не їмо і не займаємося нашими звичними справами, він усвідомив, як сильно ми налякані. Він якось приніс Джемі новий футбольний журнал; та коли Джемі спроквола погортав його і відклав убік, спитав:

— Що тебе бентежить, сину?

Джемі одразу перейшов до суті.

— Містер Юел.

— А що трапилося?

— Нічого не трапилося. Ми боїмося за тебе і думаємо, що тобі слід щось із ним робити.

Атикус ледь усміхнувся.

— Що саме? Підписати з ним мирну угоду?

— Коли чоловік каже, що помститься, то, схоже, він не жартує.

— Він і не жартував, коли це казав,— відповів Атикус.— Джемі, спробуй на мить влізти у шкуру Боба Юела. Я вщент розбив усі його докази на суді, виставив його брехуном, якщо хтось йому до цього ще вірив. Йому необхідно було з кимось розправитися за це, така у нього натура. Отже, якщо плювок мені в обличчя і погрози врятували Меєлу Юел бодаї від одного лупцювання, я це з радістю приймаю. Йому треба було на когось відігратися, і краще вже хай це буду я, ніж ті його бідолашні діти. Тобі зрозуміло?

Джемі кивнув.

Тітка Александра увійшла до кімнати, саме коли Атикус говорив: «Нам нема чого боятися Боба Юела, він відвів собі душу того ранку».

— Я не була б аж така впевнена в цьому, Атикусе,— сказала вона.— Такі, як він, ідуть на все, щоб помститися. Я знаю цих людей.

— Ну що може мені зробити Юел, сестро?

— Щось підступне, нишком. Можеш не сумніватися.

— У Мейкомі важко зробити щось нишком,— відповів Атикус.

Після цього ми вже не боялися. Літо сплавало, і ми брали від нього все можливе. Атикус запевнив нас, що з Томом Робінсоном нічого не трапиться, доки суд вищої інстанції не перегляне його справи, і Том має непоганий шанс на виправдання, або принаймні на новий процес. Він перебував у Ейнсфілдській виправній колонії в окрузі Честер, за сімдесят миль від нас. Я спитала, чи дозволено Томовій жінці й дітям його відвідувати, й Атикус сказав: ні.

— А якщо він програє апеляцію,— поцікавилась я якось увечері,— що з ним буде?

— Його посадять на електричний стілець,— сказав Атикус,— хіба що губернатор штату пом'якшить вирок. Ще зарано тривожитися, Скауте. Ми маємо непогані шанси.

Джемі розтягся на дивані й читав «Популярну механіку». Він подивився на нас.

— Це нечесно. Він нікого не вбивав, навіть якби й був винний. Він ні в кого не відібрав життя.

— Ти же знаєш, що згвалтування карається у штаті Алабама на смерть.

— Так, сер, але присяжні не повинні були засуджувати його на смерть,— якби вони схотіли, могли б дати йому двадцять років.

— *Засудити* на двадцять років,— виправив Атикус.— Але Том Робінсон — чорний. У такому звинуваченні, як це, жоден присяжний у наших краях не скаже: «Ми думаємо, що він винен, але не дуже». Тут або повне виправдання — або нічого.

Джемі похитав головою.

— Я знаю, що це неправильно, але не можу зрозуміти, в чому помилка,— можливо, згвалтування не треба карати на смерть...

Атикус аж упустив газету на підлогу. Він сказав, що цілком підтримує закон про покарання за згвалтування, цілком, але не може погодитися з тим, що звинувачення просило, а присяжні підтримали винесення вироку, виходячи лише з непрямих доказів. Він поглянув на мене, побачив, що я слухаю, і пояснив простіше:

— Тобто, коли людину засуджують на смерть за вбивство, скажімо, треба, щоб було один-два свідки. Люди, які можуть сказати: «Так, я був там і бачив, як він натиснув на гачок».

— Але купу людей перевішали — повісили — на основі непрямих доказів,— заперечив Джемі.

— Знаю, і багато хто з них, можливо, заслуговував на смерть,— проте за відсутності безпосередніх свідків завжди є місце для сумніву, іноді лише тіні сумніву. Закон каже «поміркований сумнів», але я вважаю, що відповідач має право на тінь сумніву. Завжди існує можливість, хоч іноді майже неймовірна, що людина не винна.

— Тоді знову справа у присяжних. Слід покінчити з присяжними,— Джемі був невмолимий.

Атикус, як міг, намагався стримати усмішку, але марно.

— Ти дуже суворий, сину. Гадаю, є кращий спосіб. Змінити закон. Змінити так, щоб лише судді мали право виносити смертний вирок у відповідних справах.

— Тоді їдь до Монтгомері й міняй закон.

— Ти навіть не уявляєш, як це важко. Я не доживу до зміни закону, а ти, якщо доживеш, то хіба на старість.

Джемі таке не влаштовувало.

— Ні, сер, спершу треба покінчити з присяжними. Том узгалі не був винний, а вони сказали: був.

— Якби присяжним був ти і ще одинадцять таких хлопчиків, як ти, Том був би на волі,— сказав Атикус.— Ніщо в твоєму житті поки що не вплинуло на розумну аргументацію. Ті дванадцяттеро людей, присяжні Тома, у повсякденному житті — розсудливі люди, але ти бачив, як щось встало між ними і розсудливістю. Те саме ти бачив тієї ночі під в'язницею. Та юрба розійшлася, але зовсім не тому, що вони дослухалися розуму, а тому, що там були ми. Є щось таке в нашому світі, від чого люди втрачають голову — вони не можуть бути справедливими, навіть якби й спробували. У наших судах, коли є слово білого проти слова чорного, завжди виграє білий. Це огидно, але така правда життя.

— Це не виправдання,— безбарвно відповів Джемі. Він стукнув кулаком по коліну.— Вони не можуть отак узяти й засудити людину через такі докази, не можуть — і все.

— *Ти* не зміг би, а *вони* змогли і засудили. Що дорослішим ти ставатимеш, то більше такого надивишся. Єдине місце, де у всіх мають бути рівні шанси,— це суд, хай якого кольору веселки буде їхня шкіра, але люди тягнуть свої упередження і на лави присяжних. Коли ти підростеш, ти побачиш, як білі щоденно обдаурюють чорних, але я тобі хочу сказати одну річ, і ти її добре запам'ятай: коли біла людина робить таке з чорношкірим, не має значення, як звуть цю білу людину, наскільки вона багата чи з якої шановної сім'ї походить,— ця біла людина — покидьок.

Атикус говорив дуже спокійно, але його останні слова пролунали у наших вухах громом. Я поглянула на нього — обличчя його аж палало під прихованої пристрасті.

— Для мене не має нічого мерзеннішого, ніж коли ница біла людина наживається на неуцтві негрів. Не обманюймо себе: все це накопичується, і прийде день, коли нам доведеться сповна сплатити всі рахунки. Сподіваюся, що станеться це не за вашого життя.

Джемі почухав потилицю. Раптом очі його округлилися.

— Атикусе,— спитав він,— а чому такі люди, як ми чи міс Моді, ніколи не обираються присяжними? Серед присяжних немає мейкомців — вони завжди з якоїсь глухомані.

Атикус відкинувся у своєму кріслі-гойдалці. З якоїсь причини він дивився на Джемі з задоволенням.

— Я все чекав, коли це спаде тобі на думку,— сказав він.— Існує безліч причин. Передусім, міс Моді не може бути серед присяжних, тому що вона жінка.

— Ти хочеш сказати, що жінки в Алабамі не можуть...— я страшенно обурилася.

— Саме так. Гадаю, це щоб убезпечити наших ніжних леді від брудних справ на кшталт справи Тома. Крім того,— тут Атикус широко посміхнувся,— пані всякчас втручалися б у допити.

Ми з Джемі розсміялися. Міс Моді серед присяжних була б вражаюча. Я уявила стару місіс Дьюбоз на її каталці: «Негайно припини гамселити своїм молотком, Джонс Тейлоре, я маю дещо спитати у цього типа». Можливо, наші пращури мали рацію.

Атикус провадив.

— Таким людям, як ми,— нам теж доведеться сплачувати свою частину того рахунку. Ми головно отримуємо таких присяжних, яких варті. Наші мейкомські достойники цим не цікавляться, це раз. Вони бояться, це два. Потім, вони...

— Бояться? Чого? — перебив Джемі.

— Ну, уяви, що, скажімо, містер Лінк Діз мусить вирішити розмір відшкодування міс Моді, наприклад, якби міс Рейчел збила її машиною. Лінк не схотів би втратити жодну зі своїх

клієнток, правда? Тому він каже судді Тейлору, що не може увійти до суду присяжних, бо йому немає на кого полишити крамницю, поки він засідає. Суддя Тейлор виключає його. Хоч і дуже гнівається.

— А чому він думає, що якась із них припинить ходити до його крамниці? — спитала я.

— Міс Рейчел припинила б, а міс Моді — ні,— сказав Джемі.— Але ж голосування присяжних таємне, Атикусе.

Наш тато засміявся.

— До цього ще дуже далеко, сину. Голосування присяжних мало би бути таємним. Участь у суді присяжних змушує людину приймати рішення і висловлювати свою думку. Люди не люблять цього робити. Подсколи це неприємно.

— Присяжні Тома ухвалили рішення поспіхом,— пробурчав Джемі.

Атикус помацав кишеньку для годинника.

— Зовсім ні,— сказав він не стільки нам, скільки собі.— І саме тому я подумав, що, можливо, це вже натяк на якийсь початок. Присяжні засідали не одну годину. Вирок був неминучий, мабуть, але зазвичай вони його ухваляють за декілька хвилин. Цього разу...— він обірвав себе і подивився на нас.— Можливо, вам буде цікаво дізнатися, що один чоловік дуже довго опирався — спершу він узагалі вимагав повного виправдання.

— І хто ж він? — Джемі був вражений.

Очі Атикуса блиснули.

— Я не мусив би вам розповідати, але все ж таки скажу. Один з наших друзів зі Старого Сарема...

— Один з Каннінгемів? — скрикнув Джемі.— Один з... я їх зовсім не впізнав... ти жартуєш,— він скося поглянув на Атикуса.

— Ваш приятель. З якоїсь причини (мабуть, мав передчуття) я його не відхилив. Міг відхилити, але не став.

— Сили небесні! — побожно вигукнув Джемі.— Тут вони збираються його вбивати, а тут намагаються випустити на волю... Ніколи не зрозумію цих людей, хоч сто років проживу.

Атикус сказав, що просто треба з ними ближче познайомитися. Він нагадав нам, що Каннінгемі ніколи нічого ні в кого не брали відтоді, як переселилися у Новий Світ. А ще їм при-таманна і така риса: якщо вам вдалося заслужити їхню повагу, вони стоятимуть за вас тілом і душею. Атикус сказав, що в нього виникло враження, такий собі натяк, що тієї ночі біля в'язниці вони поїхали назад з почуттям неабиякої поваги до Фінчів. А ще тільки грім серед ясного неба плюс ще один з Каннінгемів може примусити котрогось із них змінити рішення.

— Якби серед присяжних їх було двоє, вирок ніколи не було б винесено.

— Тобто ти свідомо ввів до присяжних людину, яка хотіла тебе напередодні вбити? Як ти міг так ризикувати, Атикусе, як?

— Якщо придивитися, то ризику майже не було. Немає різниці між однією людиною, яка збирається винести звинувачувальний вирок, й іншою людиною, яка збирається винести звинувачувальний вирок, хіба ні? Проте існує крихітна відмінність між людиною, яка збирається винести звинувачувальний вирок, і людиною, в якій виник сумнів. Цей Каннінгем був єдиний з усього списку присяжних, щодо кого я не мав цілковитої упевненості.

— А ким цей чоловік доводиться містеру Каннінгему? — спитала я.

Атикус підвівся, потягнувся і позіхнув. Ще навіть нам не час був лягати спати, але ми знали, що він хоче почитати газету. Він підібрав її з підлоги, згорнув і злегка стукнув мене по голові.

— Поміркуймо... — він щось погудів собі під ніс.— Ага, зрозумів. Двічі двоюрідний брат.

— Це як?

— Дві сестри одружилися з двома братами. Більше я тобі нічого не скажу — сама думай.

Я помучилася і вирішила, що якби я одружилася з Джемі, а Ділл мав сестру і одружився з нею, то наші діти були б двічі двоюрідними.

— Ну й ну, Джемі,— сказала я, коли Атикус пішов.— Якись вони чудні. Ви чули, тітонько?

Тітка Александра плела гачком килимок і не дивилася на нас, але дослухалася. Вона сиділа у кріслі, поруч стояв її швацький кошик, а килимок лежав на колінах. І чого це тільки пані плетуть вовняні килимки у таку спеку, мені невтямки.

— Я чула,— відповіла вона.

Мені пригадалася ота давня катастрофічна пригода, коли я кинулася боронити Волтера Каннінгема. Тепер я була рада, що так зробила.

— От тільки розпочнуться заняття, я покличу Волтера до нас на обід...— (Я планувала це, зовсім забувши про своє потаємне рішення відлупцювати Волтера, щойно його побачу).— Він міг би залишатися тут погуляти після школи. А Атикус потім відвозив би його до Старого Сарема. Та й переночувати у нас він іноді міг би, що скажеш, Джемі?

— Це ми ще побачимо,— промовила тітка Александра, а ця заява з її вуст ніколи не була обіцянкою, завжди тільки погрозою.

Здивована, я обернулася до неї.

— А чому ні, тітонько? Вони добрі люди.

Вона подивилася на мене з-понад окулярів.

— Джін-Луїзо, я не маю найменшого сумніву щодо того, що вони добрі люди. Але це люди не нашого кола.

— Скауте, вона натякає, що вони неотеси,— втрутився Джемі.

— Що значить — неотеси?

— Ну, неуки. Люблять притупувати під просту музику і таке інше.

— Я теж люблю...

— Не верзи дурниць, Джін-Луїзо,— відтяла тітка Александра.— Справа в тому, що Волтера Каннінгема можна до блиску відмити, взути його у черевики, одягти в новий костюм, але він ніколи не стане таким, як Джемі. До того ж у його родині існує нахил до пиятики, глибокий як колодязь. Жінки з роду Фінчів не можуть цікавитися такими людьми.

— Ті-і-ігонько! — простогнав Джемі.— Та їй ще й дев'ятох не виповнилося.

— Нічого, нехай уже зараз це затьямить.

Тітка Александра висловилася до кінця. Це мені живо нагадало попередній раз, коли вона поклала край моїм планам. Тоді я носилася з мрією відвідати Келпурнію у неї вдома — мені було цікаво там побувати. Я хотіла бути її «гостею», хотіла побачити, як вони живуть, хто її друзі. З тим самим успіхом я могла б хотіти побачити зворотній бік місяця. Цього разу тактика тітки Александри була інша, але ціль — та сама. Можливо, саме задля цього вона й переїхала до нас жити — допомагати нам обирати друзів. Я могла сперечатися з нею до посиніння.

— Якщо вони добрі люди, чому я не можу добре ставитися до Волтера?

— Я не сказала, що ти не можеш добре до нього ставитися. Ти мусиш бути привітною і ввічливою з ним, як і люб'язною з усіма, дороженька. Але ти не повинна запрошувати його до себе додому.

— А якби він був нам родич?

— Але він нам не родич, а навіть якби й так, моя відповідь була б та сама.

— Тітонько,— заговорив Джемі,— Атикус каже, що можна вибирати друзів, але родичів не вибираєш, і вони залишаються родичами, визнаємо ми їх чи ні, тому не визнавати їх доволі безглуздо.

— В цьому увесь ваш батько,— заявила тітка Александра,— але я повторюю, що Джін-Луїзі не дозволено запрошувати Волтера Каннінгема до цього дому. Навіть якби він був двічі двоюрідний брат, якого не визнають, його не приймуть у цьому домі, хіба що він прийде до Атикуса у справах. І не будемо більше про це.

Вона заборонила, але цього разу бодай пояснила свою позицію.

— Але я хочу дружити з Волтером, тітонько, чому ж мені не можна?

Вона зняла окуляри і пильно на мене подивилася.

— Я скажу тобі чому. Тому — що — він — бидло, ось чому тобі не можна з ним дружити. Я не потерплю його поруч із тобою, щоб ти підхоплювала його звички і вчилася казна-чому. Ти і так чималенька проблема для свого батька.

Не знаю, що б я зробила, якби мене не втримав Джемі. Він схопив мене за плечі, обняв і повів до своєї спальні, а я ридала від люті. Нас почув Атикус, зазирнув у двері, але Джемі різко сказав йому, що все гаразд, і Атикус пішов до себе.

— На, пожуй, Скауте,— Джемі попорпався у кишені й витяг жуйку. Знадобилася не одна хвилина, поки жуйка перетворилася на смачну кульку в мене в роті.

Джемі переставляв речі на своєму столику. Волосся у нього ззаду стояло сторчма, а спереду падало на лоба, і я подумала, чи буде воно в нього колись гладеньке, як у всіх чоловіків,— може, якби він його повністю зголив, воно б виростало охайно. Брови в нього погустішали, і я помітила, що він став стрункіший. Він ріс.

Коли він озирнувся, то, мабуть, думав, що я знову розплачусь, бо сказав:

— Хочеш, я тобі щось покажу, тільки ти нікому анічирк.

Я спитала, що там. Він розстібнув сорочку і ніяково усміхнувся.

— То й що?

— А ти хіба не бачиш?

— Ну, не бачу.

— Ну, це ж волосики.

— Де?

— Тут. Ось тут.

Він мене втішав, тому я сказала, що вони чудові, хоча нічого не побачила.

— Вони справді гарні, Джемі.

— І під пахвами також,— похвалився він.— Наступного року почну вже грати у футбол. Скауте, ти не сердься на тітку.

Здається, лише учора він наказував мені не сердити тітку.

— Розумієш, вона не звикла до дівчаток, принаймні до таких, як ти. Вона силкується зробити з тебе леді. Може, ти спробуєш навчитися шити абощо?

— Та до дідька! Вона мене не любить, от і все, та мені однаково. Мені допекло, що вона обізвала Волтера Каннінгема бидлом, Джемі, а не те, що я нібито проблема для Атикуса. Я його питала, чи я проблема, а він відповів, та ні, здається, в усякому разі не така, щоб він не впорався, тож мені нема чого морочити йому цим голову. Ні, це через Волтера,— ніяке він не бидло, Джемі. Не те що Юели.

Джемі скинув черевики і поклав ноги на ліжку. Зіперся на подушку й увімкнув настільну лампу.

— Ось що я тобі скажу, Скауте. Я вже все з'ясував. Останнім часом багато про це думав — і зрозумів. У світі існує чотири типи людей. Звичайні люди, як ми і наші сусіди, люди

на кшталт Каннінгемів, що живуть у лісі, люди типу Юелів, що живуть на звалищі, й негри.

— А китайці, а каджуни*, що оселилися в округу Болдвін?

— Ні, я говорю тільки про мейкомців. Річ у тім, що такі, як ми, не люблять Каннінгемів, Каннінгемі не люблять Юелів, а Юели ненавидять і зневажають негрів.

Я сказала, якщо це так, тоді чому присяжні Тома, головно люди типу Каннінгемів, не виправдали Тома просто на зло Юслам.

Джемі відмахнувся від мого питання як від дитячого.

— Знаєш,— сказав він,— я сам бачив, як Атикус притупував ногою, коли по радіо грала народна музика, і він страшенно любить вимочувати хлібом соус з дна каструлі...

— Виходить, ми схожі на Каннінгемів. Чому ж тоді тітка говорить...

— Дай я закінчу. Так, у цьому схожі, але все одно ми не такі. Атикус якось сказав, що тітка так носиться з нашим родоводом, бо грошей у нас немає, саме лише походження.

— Ну, не знаю, Джемі,— Атикус одного разу сказав, що всі ці просторікування про Старовинні Родини — суцільні дурниці, бо всі родини однаково старовинні. Я спитала, чи стосується це негрів та англійців, і він відповів: так.

— Походження не означає Старовинної Родини. Гадаю, йдеться про те, як довго у сім'ї вміють читати і писати. Скауте, я в це добряче заглибився, і знайшов тільки цю причину. У давні часи, коли Фінчі ще жили у Єгипті, один з них вивчив кілька ієрогліфів і навчив свого сина,— Джемі засміявся.— Уяви лишень: тітка пишається, що її прадід умів читати й писати — пані знаходять кумедні приводи для пиhi.

---

* Каджуни — франко-канадці (акадїйці), виселені в середині XVIII ст. з колишніх французьких територій в Атлантичній Канаді. Осіли головно на півдні Луїзіани.

— А я дуже рада, що він це вмів, бо хто б тоді навчив Атикуса і їх усіх, адже якби Атикус не вмів читати, нам було б непереливки. Мабуть, походження — це щось інше, Джемі.

— Якщо так, поясни мені, чому Каннінгемі не такі, як ми? Містер Волтер ледь-ледь може нашкрябати своє прізвище, я сам бачив. Просто ми читаємо й пишемо довше, ніж вони.

— Ні, кожен може навчитися, ніхто не народжується вченим. Волтер кмітливий, він би не пас задніх, якби йому не доводилося пропускати школу і допомагати своєму татові. З ним усе гаразд. Ні, Джемі. Гадаю, є тільки один тип людей. Просто люди.

Джемі відвернувся і стукнув кулаком по подушці. Коли він знову обернувся до мене, обличчя в нього спохмурніло. У нього знову зіпсувався настрій, і я насторожилася. Він насупив брови; губи стиснулися в одну лінію. Він не зразу заговорив.

— Я також так думав,— нарешті промовив він,— коли був такий, як ти. Якщо існує тільки один тип людей, чого ж вони не можуть порозумітися? Якщо вони всі схожі, чого ж вони зі шкіри пнуться, аби дошкулити одне одному? Знаєш, Скауте, здається, я починаю дещо розуміти. Здається, я починаю розуміти, чому Примара Редлі всякчас сидить удома під замком... Він просто не хоче до людей.

Келпурнія вдягла свій найбільш накрохмалений фартух. Вона несла тацю з шарлоткою. Позадкувавши до дверей, вона злегка штовхнула їх спиною. Я милувалася, як граційно й невимушено вона розносила важкі таці з ласощами. Мабуть, тітці Алксандрі це також подобалося, бо сьогодні вона дозволила Келпурнії прислужувати за столом.

Серпень добігав кінця. Завтра Ділл повертався до Меридіана; сьогодні вони з Джемі вибралися на Чорторій Баркера. Джемі з'ясував, що ніхто досі не знайшов часу навчити Ділла плавати, і страшенно розсердився, бо для нього уміти плавати було те саме, що уміти ходити. Вони вже третій день проводили на Чорторії, казали, що плавають голі, тому мені з ними не можна, отож я й галяла свої самотні години то з Келпурнією, то з міс Моді.

Сьогодні тітка Алксандра і її місіонерський гурток боролися своє праве діло у нас удома. З кухні мені було чути, як місіс Грейс Меривезер робить у вітальні доповідь про злиденне життя якихось мрунів, — принаймні так мені вчулося. Вони виганяють своїх жінок з дому в якісь хатини, коли тим приходить час (хай що це означає); вони зовсім не мають відчуття родини (я знала, це здатне засмутити тітоньку); вони піддають дітей, коли тим виповнюється тринадцять років, жахливим випробуванням; у них усіх воші та глисти, вони жують деревну кору і випльовують її у загальний котел, а потім напиваються п'яні.

Одразу по тому пані перейшли до частування.

Я не знала, іти мені до їдальні чи залишатися на кухні. Тітка Александра наказувала приєднатися до них за закусками; зовсім не обов'язково відвідувати ділову частину зустрічі, мені буде нудно, сказала вона. Я надягла свою рожеву вихідну сукню, черевички, нижню спідницю, — та якщо я щось проллю на них, Келпурнії доведеться прати мою сукню на завтра. А в неї і без того купа справ. Я вирішила посидіти на кухні.

— Може, допомогти тобі, Кел? — спитала я, бажаючи прислужитися.

Келпурнія застигла біля дверей.

— Сиди тихо як мишка у своєму кутку, — відповіла вона, — і допоможеш мені заповнити таці, коли я повернуся.

Тихий гомін панііних голосів став чутніший, коли вона прочинила двері.

— Люба Александро, ніколи не куштувала такої шарлотки... просто диво... у мене ніколи не виходить такий корж, ніколи... а ці крихітні тістечка з ожиною... Келпурнія?... хто б міг подумати... всі подекують, що дружина священика знову... ні, справді, а перша дитина ще й не ходить...

Вони замовкли, і я зрозуміла, що їм подають наїдки. Келпурнія повернулася і поставила на тацю важкий срібний кавник моєї мами.

— Цей кавник — рідкість, — промуркотіла вона, — нині таких не роблять.

— Можна я віднесу?

— Тільки обережно, гляди не впусти. Поставиш його на стіл біля міс Александри, там, де філіжанки й усе решта. Вона розливатиме.

Я спробувала відчинити двері спиною, як Келпурнія, але вони не піддавалися. Келпурнія усміхнулася і прочинила їх для мене.

— А тепер обережно, він важкий. Не дивися на нього, інакше проллєш.

Моя подорож пройшла успішно: тітка Александра розсялася усмішкою.

— Посидь з нами, Джін-Луїзо,— сказала вона. Це входило до її стратегічного плану вишколити мене на справжню леді.

Існувала традиція, щоб кожна з керівничок світського гуртка запрошувала до себе сусідок на частування, баптистки вони чи пресвітеріанки, і це пояснювало, чому тут були і міс Рейчел (твереза як скло), і міс Моді, і міс Стефані Кроффорд. Дещо збентежена, я сіла поруч з міс Моді й подивувалася, навіщо наші пані надягають капелюшки, тільки щоб перейти вулицю. Велика кількість пані вкупі завжди викликала у мене острах і непереборне бажання опинитися деінде, але це відчуття тітка Александра завжди пояснювала моєю «зіпсованістю».

Пані були вдягнені у легкі сукні пастельних тонів: більшість із них були сильно напудрені, але не нарум'янені; помада — тільки натуральних відтінків. Лак на нігтях — безбарвний, тільки у трохи молодших — рожевий. Парфуми у них були божественні. Я сиділа сумирно, вчепившись руками у бильця крісла, щоб чогось не накоїти, і чекала, поки хтось до мене заговорить.

Блиснув золотом зубний міст міс Моді.

— Ти сьогодні така причепурена, міс Джін-Луїзо,— промовила вона.— А де ж сьогодні твої штанці?

— Під сукнею.

Я не збиралася жартувати, але всі розсміялися. Щоки в мене спалахнули, коли я усвідомила свою помилку, але міс Моді дивилася на мене серйозно. Вона ніколи не сміялася, хіба що я хотіла пожартувати.

В тиші, що несподівано запала, пролунав голос міс Стефані Кроффорд з тамтого краю столу.

— Ким ти будеш, коли виростеш, Джін-Луїзо? Юристом?

— Ні, мем, я про це не думала...— відповіла я, вдячна, що міс Стефані перемінила тему. Поспіхом почала я обирати своє покликання. Медсестра? Льотчиця? — Бачте...

— Але ж я, само собою, гадала, що ти хочеш бути юристом, ти ж уже почала ходити на судові засідання.

Пані знову розсміялися.

— Стефані вже як скаже! — промовила одна з них, і це захопило міс Стефані до подальших розпитувань.

— Невже ти не хочеш стати юристом, як виростеш?

Міс Моді стиснула мені руку, і я відповіла:

— Ні, мем, хочу просто бути леді.

Міс Стефані подивилася на мене з підозрою, вирішила, що я не мала на меті ніякого зухвальства, і вдовольнилася тим, що заявила:

— Навряд чи з цього багато вийде, якщо ти не почнеш частіше вбиратися в сукню.

Міс Моді міцніше стиснула мені руку, і я нічого не відповіла. Її тепло мене заспокоїло.

Ліворуч од мене сиділа місіс Грейс Меривезер, і я відчула, що з нею треба з увічливості поговорити. Містер Меривезер, правовірний методист проти волі, вочевидь, не вбачав нічого особистого, коли співав у церкві «О Милість Божа, як чудово, що ти спасіння дарувала такому грішнику, як я»,— адже Грейс означає «милість Божа». У Мейкомі всі вважали, що саме місіс Меривезер відучила його пиячити і зробила з нього відносно корисного громадянина. Адже місіс Меривезер була найпобожніша з усіх мейкомських дам. Я шукала тему, яка могла б її зацікавити.

— А що ви всі обговорювали сьогодні? — спитала я.

— Ох, дитинко, нещасних мрунів,— відповіла вона, і пішло-поїхало. Більше питань не знадобилося.

Великі карі очі місіс Меривезер завжди наповнювалися сльозами, коли вона говорила про знедолених.

— Живуть в отих джунглях, і нікого поруч, крім Джея Граймза Еверета,— почала вона.— Жодного білого, крім святого Джея Граймза Еверета.

Місіс Меривезер грала на своєму голосі, як на органі; кожне слово подавалося підкреслено:

— Злидні... невігластво... аморальність — ніхто не знає краще за Джея Граймза Еверета. Вірите, коли церква послала мене в поїздку до їхньої стоянки, Джей Граймз Еверет мені сказав...

— А він був тут, мем? Я думала...

— Приїхав у відпустку. Так от, Джей Граймз Еверет мені сказав: «Місіс Меривезер, ви гадки не маєте, гадки не маєте, з чим ми там боремося». Ось що він мені сказав.

— Так, мем.

— А я йому кажу: «Містере Еверет, кажу, парафіянки Методистської єпископальної церкви Мейкома, штат Алабама, підтримують вас на сто відсотків». Ось що я йому сказала. І знаєте, на тому самому місці й у ту саму мить я принесла присягу в серці своєму. Я дала собі обітницю, що, повернувшись додому, прочитаю лекції про мрунів і перекажу послання Джея Граймза Еверета місту Мейкому, щоб я, власне, і роблю зараз.

— Так, мем.

Коли місіс Меривезер трусила головою, її чорні кучерики аж підстрибували.

— Джін-Луїзо,— промовила вона.— Ти — щаслива дівчинка. Ти живеш у християнській родині, з родичами-християнами, у християнському місті. А там, де зараз перебуває Джей Граймз Еверет, немає нічого, самі лише гріх і злидні.

— Так, мем.

— Гріх і злидні... що ви казали, Гертрудо? — голос місіс Меривезер заграв іншу мелодію, коли вона заговорила з пані, що

сиділа поруч з нею.— А, так. Так, я завжди кажу: пробачити і забути, пробачити і забути. Церква повинна допомогти їй вести християнське життя заради тих дітей. Хтось із чоловіків мусить піти й поговорити з їхнім проповідником, щоб він її настановив на шлях істини.

— Пробачте, місіс Меривезер,— перебила я.— Ви говорите про Меелу Юел?

— Меє... Ні, дитинко. Про дружину того чорного. Дружину Тома, Тома...

— Робінсона, мем.

Місіс Меривезер знову обернулася до своєї сусідки.

— Я твердо переконана в одному, Гертрудо,— тягла вона далі,— але люди просто не хочуть мене зрозуміти. Якщо ми покажемо, що пробачили їм, що забули про все, тоді все вгмониться.

— Місіс Меривезер,— перебила я ще раз,— а що саме вгмониться?

Вона знову обернулася до мене. Місіс Меривезер була з тих бездітних жінок, які вважають за потрібне говорити з дітьми спеціальним голосом.

— Нічого, Джін-Луїзо,— проспівала вона величаво, у повільному темпі.— Просто куховарки й батраки незадоволені, але вони вже затихають,— а от весь наступний день після того суду бурчали.

Місіс Меривезер звернулася до місіс Фероу:

— Гертрудо, кажу вам, немає нічого дратівливішого за набурмосених негрів. Так скривляється, аж бридко. Просто нестерпно витримувати їх на кухні, коли вони такі. Знаєте, що я сказала своїй Софі, Гертрудо? Я сказала: «Софі, сказала я, ти сьогодні поводишся не по-християнському. Ісус Христос ніколи не бурчав і не скаржився»,— і знаєте, це на неї вплинуло. Вона підвела очі з підлоги, в яку втупилася, і відповіла: «Так, місіс

Меривезер, Ісус ніколи не бурчав». Кажу вам, Гертрудо, ніколи не нехуйте можливістю повернути їх словом Божим.

Мені пригадався невеличкий старий орган у каплиці на Пристані Фінча. Коли я була ще зовсім маленька і гарно поводитися цілий день, Атикус дозволяв мені нагнітати повітря в міхи, а сам одним пальцем підбирав мелодію. Остання нота звучала довго, наскільки вистачало повітря у міхах. Місіс Меривезер вичерпала своє повітря, як здалося мені, й поповнювала його запаси, поки взяти слово збиралася місіс Фероу.

Місіс Фероу мала зграбну фігуру, безбарвні очі й вузьку ніжку. Вона щойно зробила перманент, і все волосся було закручене у тугі сиві кучерики. Вона посідала друге місце серед побожних жінок Мейкома. В неї була чудернацька звичка тихенько присвистувати перед тим, як заговорити.

— С-с-с, Грейс,— мовила вона,— саме це я казала днями брату Гатсону: «С-с-с, брате Гатсон, кажу, схоже, ми боремося за безнадійну справу, безнадійну справу. Кажу: с-с-с, їм усе байдуже. Ми можемо їх просвіщати, поки не посиніємо, можемо намагатися зробити з них християн, поки не знидіємо, але жодна порядна жінка тепер не почувається безпечно у власному ліжку». А він мені відповідає: «Місіс Фероу, не знаю, куди ми котимося». А я йому кажу: «С-с-с, саме так, істинно так».

Місіс Меривезер кивнула з мудрим виглядом. Голос її злетів над дзеньканням кавових філіжанок і тихим плямканням пережовуваних ласощів.

— Гертрудо,— сказала вона,— у нашому місті є непогані, але введені й оману люди. Непогані, але введені в оману. Люди, які вважають, що чинять правильно, бачте. Не мені називати цих людей, але деякі з мешканців цього міста думають, що вчинили допіру правильно, але вони тільки їх розбурхали. Ось чого вони домоглися. Може, тоді воно і здавалося правильним, не знаю, просто не знаю, я на цьому не розуміюся, але ремство...

невдоволення... Кажу вам, якби моя Софі повелася так ще й на другий день, я б її звільнила. Їй навіть не спадало в дурну голову, що єдина причина, через яку я її не виганяю, це криза в країні, і їй просто не вижити без свого долара з чвертю на тиждень.

— А його хліб не застрягає у тебе в горлі, ні?

Це сказала міс Моді. У куточках її рота з'явилися дві жорсткі складки. Вона мовчки сиділа поруч зі мною, тримаючи філіжанку з кавою на коліні. Я доволі давно перестала стежити за бесідою: щойно вони припинили обговорювати дружину Тома Робінсона і заглибилася у спогади про Пристань Фінча та річку. У тітки Александри все йшло задом наперед: ділова частина зустрічі була така жахлива, що кров захолола, а світська дуже нудна.

— Моді, я не розумію, що ти хочеш сказати,— відповіла місіс Меривезер.

— Чудово розумієш,— відтіяла міс Моді.

Більше вона не сказала ані слова. Коли міс Моді сердилася, вона говорила коротко, але неблаганно. Щось їй сильно розізлило, і сірі очі її стали такі ж крижані, як і голос. Місіс Меривезер почервоніла, зиркнула на мене і відвела погляд. Місіс Фероу мені видно не було.

Тітка Александра підвелася з-за столу і швидко рознесла нову порцію ласощів, завівши коротку розмову з місіс Меривезер і місіс Фероу. Коли до них приєдналася ще й місіс Перкінс, тітка Александра відійшла вбік. Вона поглянула на міс Моді з такою щирою вдячністю, що я здивувалася цим жінкам. Міс Моді й тітка Александра ніколи особливо не товаришували, а тут тітонька раптом їй за щось дякувала без слів. За що — не знаю. Мені досить було і думки, що тітка Александра може бути настільки зворушена, щоб відчувати вдячність за надану допомогу. Понад усякий сумнів, невдовзі мені доведеться увійти в цей жіночий світ, на поверхні якого тендітні пані легенько

погойдувались у кріслах, делікатно обмахувалися віялами і попивали холодну воду.

Але я почувалася затишніше у світі мого батька. Чоловіки, подібні до містера Геска Тейта, не підманювали вас невинними запитаннячками, аби виставити на посміховисько; навіть Джемі не надто кепкував, коли мені траплялося сказати щось дурнувате. Пані, схоже, перебували у легкому страху перед чоловіками й уникали їх щиро схвалювати. А от мені чоловіки подобались. У них було щось привабливе, хоча вони і лаялися, і випивали, і грали в карти, і жували тютюн; хай якими відразливими вони бували, я до них підсвідомо тягнулася... бо вони не...

— Лицеміри, місіс Перкінс, природжені лицеміри,— говорила місіс Меривезер.— Принаймні цього гріха ми тут позбавлені. Люди з Півночі дали їм волю, але не сідають з ними за один стіл. Ми їх принаймні не дуримо, не кажемо: ви такі самі, як ми, тільки тримайтеся від нас подалі. Тут, на Півдні, ми просто кажемо: у вас своє життя, а у нас своє. Гадаю, ця жінка, ця місіс Рузвельт, зовсім збожеволіла, просто розуму позбулася, коли приїхала сюди до Бірмінгема і спробувала посадити їх за свій стіл. Якби я була мером Бірмінгема, я б...

Утім, ніхто з нас не був мером Бірмінгема, але я б хотіла стати губернатором штату Алабама бодай на один день: я б звільнила Тома Робінсона так швидко, що місіонерське товариство і моргнути б не встигло. Келпурнія днями розповідала куховарці міс Рейчел, як погано Том переносить ув'язнення, але вони замовкли, коли я увійшла до кухні. Вона казала, що Атикус робить усе можливе й неможливе, щоб якось полегшити йому перебування у виправному закладі, але останнє, що Том сказав Атикусу, перш ніж його туди повезли, було: «Прощайте, містер Фінч, більше ви нічого вже не зробите, годі й старатися». Келпурнія додала, що, за словами Атикуса, Том утратив усяку надію, коли його забрали у в'язницю. Вона казала, що Атикус

намагався йому все пояснити, що він мусить вірити і сподіватися на краще, бо Атикус робить усе, щоб його звільнили. Куховарка міс Рейчел спитала, чому Атикус просто не сказав: так, тебе випустять, та й по тому,— це б утішило Тома. Але Келпурнія пояснила: «Тому що ти не знаєш законів. Перше, чого навчаєшся, працюючи у сім'ї правника, це що немає чітких відповідей на жодне питання. Містер Фінч не міг би сказати нічого, доки не мав би цілковитої певності».

Грюкнули парадні двері, і в передпокої почулися кроки Атикуса. Машинально я поцікавилася, котра може бути година. Йому ще зовсім не час повертатися додому, а у дні частувань місіонерського товариства він узагалі залишався на роботі по пізньої ночі.

Він зупинився на порозі. Капелюх він тримав у руці, й обличчя в нього було дуже бліде.

— Перепрощую, пані,— сказав він.— Продовжуйте свою зустріч, не звертайте на мене уваги. Александро, ти не могла б вийти на хвилину до кухні? Мені треба ненадовго забрати Келпурнію.

Він пройшов не їдальнею, а бічним коридором, і увійшов до кухні через чорний хід. Ми з тіткою Александрою вже були там. Прочинилися двері їдальні, й до нас приєдналася міс Моді. Келпурнія почала підводитися зі свого стільця.

— Кел,— сказав Атикус.— Я хочу, щоб ти поїхала зі мною до Гелен Робінсон...

— Що трапилося? — спитала тітка Александра, налякана виразом татового обличчя.

— Том загинув.

Тітка Александра затиснула долонями рота.

— Його застрелили,— сказав Атикус.— Він утік. Це сталося під час прогулянки. Кажуть, він несамовито рвонув до муру і почав на нього видиратися. Просто у всіх на очах...

— А його не пробували зупинити? Не дали йому попередження? — голос тітки Александри зірвався.

— Охорона кричала, щоб він зупинився. Вони кілька разів вистрелили в повітря, а потім уже стріляли на ураження. Кажуть, якби обидві руки у нього були здорові, він би втік, так швидко він біг. У нього в тілі сімнадцять куль. Зовсім не треба було аж стільки. Кел, я хочу, щоб ти поїхала зі мною і допомогла сповістити Гелен.

— Так, сер,— прошепотіла Келпурнія, намагаючись розв'язати фартух неслухняними пальцями. Міс Моді підійшла до неї і допомогла їй його зняти.

— Це вже остання крапля, Атикусе,— промовила тітка Александра.

— Залежить від кута зору,— відповів він.— Одним негром більше, одним негром менше, а їх там дві сотні. Для них він був не Том, а просто в'язень-утікач.

Атикус притулювся до холодильника, зсунув на лоба окуляри і потер очі.

— Ми мали чудовий шанс,— мовив він.— Я пояснював йому, що про це думаю, але не міг я по совісті сказати, що це більше, ніж просто шанс. Гадаю, Томові набридли всі ці шанси білих людей, і він вирішив скористатися власним шансом. Ти готова, Кел?

— Так, сер, містере Фінч.

— Тоді поїхали.

Тітка Александра опустила на стілець Келпурнії і затулила руками обличчя. Вона сиділа не порушно; так завмерла, що я вирішила: зомліла. Я чула, що міс Моді дихає так, ніби щойно збігла сходами нагору, а пані в їдальні щасливо собі цвірінькали.

Я думала, тітка Александра плаче, та коли вона відняла руки від обличчя, я побачила, що ні. Вигляд у неї був змучений. Коли вона заговорила, голос її звучав безбарвно.

— Не все, що він робить, мені подобається, Моді, але він мій брат, і я просто хочу знати, коли все це скінчиться,— тут вона підвищила голос.— Він себе просто згризає. Виду не подає, але він себе згризає. Я бачила його, коли... чого ще їм від нього треба, Моді, чого ще?

— Кому саме і що треба, Александро? — спитала міс Моді.

— Я маю на увазі це місто. Вони буквально примушують, щоб він робив те, що вони самі робити бояться,— аби лише не втратити своїх грошей. Вони буквально примушують, щоб він підірвав собі здоров'я, роблячи те, що вони бояться робити, вони...

— Тихше, тебе почують,— застергла міс Моді.— А ти не пробувала подивитись на це з іншого боку, Александро? Усвідомлює це Мейком чи ні, але ми сплачуємо Атикусу найвищу данину, яку можна сплатити людині. Ми довіряємо йому відстоювати справедливість. Усе дуже просто.

— Ми — це хто? — тітка Александра не знала, що повторює слова свого дванадцятирічного племінника.

— Жменька людей у цьому місті, які твердять, що справедливість стосується не лише білих; жменька людей, які вірять, що правдивий суд має бути для всіх, а не тільки для нас; жменька людей, у яких вистачає смиренності думати, коли вони бачать негра: якби не Божа милість, на його місці міг би бути я,— до міс Моді поверталася її звична рішучість.— Жменька людей доброго походження, ось хто вони.

Якби я слухала уважно, я б додала ще одну рису до Джеміно-го визначення походження, але мене почало трусити, і я ніяк не могла з цим упоратись. Я колись бачила Ейнсфілдську виправну колонію, Атикус показував мені двір для прогулянок. Він був завбільшки з футбольне поле.

— Припини труситися,— звеліла міс Моді, і я припинила.— Вставай, Александро, ми і так надовго залишили їх самих.

Тітка Александра підвелася і розправила всі кісточки на своєму корсеті. Вона витягла з-за паска носовичок і витерла ніс. Потім пригладила волосся і спитала:

— Нічого не помітно?

— Нічогісінько,— відповіла міс Моді.— Ти вже заспокоїлася, Джін-Луїзо?

— Так, мем.

— Тоді ходімо до пані,— суворо наказала вона.

Голоси пані стали гучнішими, коли міс Моді прочинила двері до їдальні. Тітка Александра ішла переді мною, і я побачила, як вона гордо звела голову, заходячи до кімнати.

— Ох, міс Перкінс,— сказала вона,— ви вже випили каву. Дозвольте я вам ще наллю.

— Келпурнію відіслали з дорученням на деякий час, Грейс,— пояснила міс Моді.— Зараз я передам тобі ці тістечка з ожиною. А ти чула, що утнув нещодавно мій кузен, отой, який схиблений на риболові?

Й отак вони походжали по всій їдальні поміж усміхнених жінок, розливаючи по філіжанках каву, пропонуючи ласощі, ніби єдиним їхнім горем була тимчасова відсутність Келпурнії.

Безжурний гомін відновився.

— Так, шановна міс Перкінс, цей Джей Граймз Еверет — просто святий великомученик, він... Треба було одружитися, і вони втекли... До салону краси щосуботи... Одразу після заходу сонця... Він лягає з... Квочками, повний ящик з хворими квочками, і Фред каже, з цього все й почалося. Фред каже...

Тітка Александра кинула на мене погляд через усю кімнату й усміхнулася. Вона вказала мені очима на таріль з печивом. Я обережно узяла його і підійшла до міс Меривезер. З найкращими світськими манерами я запропонувала їй пригоститися.

Врешті-решт, якщо тітонька може поводитися як леді у такий час, то можу і я.

— Не треба, Скауте. Поклади її на сходи.

— Джемі, ти що, з глузду з'їхав?

— Повторюю, поклади її на сходи.

Зітхнувши, я узяла маленьку істоту, поклала її на нижню сходинку і повернулася на свою розкладачку. Прийшов вересень, але було тепло, як улітку, і ми досі спали на веранді. Ще й досі було повно світляків, і всілякі нічні комахи, які билися об москітну сітку все літо, не перебралися до тих місць, де вони живуть, коли приходить осінь.

Одна гусінь заповзла до будинку; мабуть, ця маленька пус-тунка видерлася сходами і проповзла під дверима. Я саме клала свою книжку на підлогу біля розкладачки, коли її побачила. Ці створіння мають довжину лише у півпальця, і якщо їх торкнутися, вони скручуються у тугу сіру кульку.

Я лягла на живіт, звислася з розкладачки і тицьнула гусінь пальцем. Вона скрутилася. Потім, вочевидь, гадаючи, що небез-песка минула, вона неквапно випросталася. Проповзла трохи на своїх ста ніжках, і я знову до неї доторкнулася. Вона скру-тилася. Мені хотілося спати, і я вирішила покласти цьому край. Рука моя саме потяглася до неї, коли заговорив Джемі.

Джемі сердився. Мабуть, це був складник тієї фази, через яку він зараз проходив, і я тільки чекала, щоб вона скоріше минула. Він ніколи, звісно, не був жорстокий з тваринами, але я не думала, що його благодійність поширюється ще й на комах.

— Чому я не можу її роздушити?

— Тому що вона тебе не чіпає,— відповів з темряви Джемі. Він вимкнув свою настільну лампу.

— Гадаю, ти увійшов у ту фазу, коли не вбивають мух і москітів, ось що я гадаю,— сказала я.— Повідомиш мене, як передумаєш. Але я тобі ось що скажу: я не збираюся покірно терпіти, коли мене кусатимуть червоні мурашки.

— Та цить ти,— сонно звелів він.

Саме Джемі зараз день у день дедалі більше нагадував дівчисько, а не я. Втішена цією думкою, я перевернулася на спину і чекала, поки прийде сон, а чекаючи, думала про Ділла. Він поїхав першого вересня, твердо запевнивши, що повернеться, тільки-но закінчаться шкільні заняття,— він гадав, що його сім'я нарешті втямила, що йому подобається проводити літо в Мейкомі. Міс Рейчел повезла нас із собою на таксі до Мейкомської вузлової, і Ділл махав нам рукою, поки не зник з очей. Але не з серця: я за ним скучала. Останні два дні, що він їх провів з нами, Джемі вчив його плавати...

Вчив плавати. Сон у мене пропав, коли я пригадала, що розказав мені Ділл.

Чорторій Баркера розташований у кінці ґрунтової дороги, що іде вбік від меридіанського шосе, десь за милю від міста. Туди завжди може хтось підкинути — фургон з бавовною або попутна вантажівка, та й пішки дійти не штука, проте повертатися назад у присмерках, коли дорога порожня, не дуже весело, тому пляжники не залишаються там допізна.

За словами Ділла, вони з Джемі саме вийшли на шосе, коли побачили, що до них на машині наближається Атикус. Він їх наче не помітив, тож вони замахали йому руками. Атикус пригальмував; вони підбігли до нього, і він сказав: «Ліпше вам знайти попутку. Я нескоро буду вдома». На задньому сидінні сиділа Келпурнія.

Джемі запротестував, потім почав проситися, й Атикус мовив: «Гаразд, можете їхати з нами, тільки з машини не виходьте».

Дорогою до хатини Тома Робінсона Атикус розповів їм, що сталося.

Вони звернули з шосе, повільно проїхали повз звалище і Юєлівське обійстя, потім вузьким провулком наблизилися до негритянських хатин. Ділл розповів, що на подвір'ї Тома гралася у мармурові кульки зграйка чорних дітлахів. Атикус зупинив машину і вийшов. Келпурнія крізь головні ворота рушила за ним.

Ділл чув, як Атикус спитав у котрогось із дітей: «Де твоя мама, Сем?» — а Сем відповів: «Пішла до сестри Стівенс, містере Фінч. Хочете, щоб я її привів?»

За словами Ділла, Атикус ніби завагався, але потім сказав: так, і Сем побіг з двору. «А ви собі грайтеся, хлоп'ята», — звернувся Атикус до дітей.

Маленька дівчинка вийшла на поріг хатини і стояла там, роздивляючись Атикуса. Ділл казав, що її кучеряве волосся було заплетене у безліч тугих кісок, зав'язаних яскравими бантиками. Вона широко усміхнулася і подалася до нашого татка, але не могла сама впоратися зі сходинками. Ділл сказав, що Атикус підійшов до неї, зняв капелюха і простягнув їй палець. Вона ухопилася за палець, і він допоміг їй зійти додолу. А потім передав її Келпурнії.

Показалася Гелен — Сем за нею ледь встигав. Вона сказала: «Добривечір, містере Фінч. Може, хочете присісти?» — і більше нічого не сказала. Як і Атикус.

— Скауте, — мовив Ділл, — вона просто впала на землю. Просто узяла і впала на землю, ніби підійшов якийсь велетень і наступив на неї. Отак — раз! — Ділл притупнув своєю тугою стопою об землю. — Як ми наступаємо на мурашку.

Ділл розповів, що Келпурнія з Атикусом підняли Гелен і наполовину понесли, наполовину повели до хати. Вони пробули там доволі довго, а тоді Атикус вийшов сам. Коли вони проїжджали повз Юселів, ті щось кричали їм услід, але Ділл не розчув доладно.

Мейком виявляв цікавість до Томової загибелі днів зо два; двох днів вистачило, щоб новина розійшлася округом. «Ви чули про...? Ні? Та кажуть, він мчав, як несамовитий...» Для Мейкома смерть Тома була типовою. Типово для негра зірватися і втікати. Типово для негритянських мізків діяти навмання, не подумати про майбутнє, а отак чкурнути світ за очі при першій-ліпшій нагоді. Найкумедніше те, що Атикус Фінч міг домогтися його звільнення без покарання, але чекати? Це не для них. Ви ж знаєте, що вони за фрукти. Як прийшло, так і пішло. Ось цей хлопець, цей Робінсон, був одружений за законом і, кажуть, жив охайно й чисто, ходив до церкви, але все це тільки на поверхні, й він такий самий, як вони всі. Що з негра узяти?

Ще декілька деталей давали змогу слухачеві висловити власну версію подій, і більше не було про що говорити, доки наступного четверга не вийшла газета «Мейком триб'юн». У ній був короткий некролог у колонці «Негритянські новини», але була й передовиця.

Містер Б. Б. Андервуд писав дуже жорстко, але йому було байдуже, якщо хтось і припинить розміщати у нього свої рекламні оголошення чи розірве передплату (але Мейком не грався в такі ігри: містер Андервуд міг надриватися скільки завгодно і писати що заманеться, він усе одно матиме своїх передплатників. Якщо він хоче клеїти з себе дурня у своїй газеті, це його особиста справа). Містер Андервуд не говорив про помилки судочинства, він писав так, що зрозуміла б і дитина. Містер Андервуд просто твердив, що убивати калік — гріх, стоять вони, сидять чи біжать. Він порівняв загибель Тома з безглуздом

знищенням співочих пташок мисливцями і дітьми, й увесь Мейком дійшов висновку, що він просто намагався написати передовицю так постично, щоб її передрукували у «Монтгомері едвертайзер».

Як це так може бути, питала я себе, читаючи передовицю містера Андервуда. Безглузде знищення... але ж із Томом поводилися за законом до самого дня його смерті; його судили відкритим судом, і вирок винесли дванадцятро чесних і порядних людей; мій батько борювся за нього до кінця. І раптом думка містера Андервуда стала дуже зрозумілою: Атикус використав усі засоби, якими володіють вільні громадяни, щоб урятувати Тома Робінсона, але в потаємних судах людських сердець Атикус програв свій процес від початку. Том був засуджений на смерть тієї самої миті, коли Меєла Юел розтулила рота і заверещала.

Від імені «Юел» мене занудило. Мейком миттєво ознайомився з поглядами містера Юела на смерть Тома — головним чином, через такий Суецький канал пліток, яким була міс Стефані Крофорд. Міс Стефані Крофорд переповіла тітці Александрі у присутності Джемі («Та годі, він уже достатньо дорослий, щоб таке чути!»), що містер Юел сказав: з одним покінчено, залишилося двоє. Джемі мене заспокоював, мовляв, нема чого боятися, містер Юел просто базікало, яких мало. А ще він попередив: якщо я бодай словом прохоплюся Атикусу, що я про це чула, він, Джемі, не розмовлятиме зі мною до скону.

Розпочалася школа, а з нею і наші щоденні походи повз Садибу Редлі. Джемі ходив у сьомий клас, а старші класи розміщалися в іншій будівлі, за нашою школою; я була вже у третьому класі, й наші розклади уроків так відрізнялися, що ми тільки вранці ходили до школи разом та ще зустрічалися за обідом. Джемі записався до футбольної команди, але був ще надто худий і юний, щоб грати, — йому доручили тільки носити відра з водою для команди. Це він робив із захватом, тому рідко приходив додому засвігла.

Садиба Редлі мене більше не лякала, проте вона не стала ані веселішою, ані теплішою під своїми величезними дубами, ані привітнішою. Містер Нейтен Редлі так само ходив у ясні дні до середмістя і назад, і ми знали, що Примара і досі вдома, з тієї самої старої причини: ніхто не бачив, щоб його звідти вивнесли. Іноді мене мучила совість, коли я проходила повз їхній старий будинок і пригадувала, як брала участь у тому, що не назвеш інакше як мордуванням Артура Редлі: якому нормальному затвірнику сподобається, що діти зазирають у його віконниці, передають послання на кінці вудочки і гасають ночами по його капустяним грядках?

Але пам'ятала я і дві монетки з головами індіанців, і жувальну гумку, і ляльок, вирізаних з мила, і іржаву медаль, і зіпсований годинник на ланцюжку. Джемі їх десь, напевне, заховав. Одного дня я зупинилася подивитися на те дерево: навколо зацементованого дупла кора загрубла. А сама плomba поживкла.

Ми майже бачили Примару кілька разів — таким мало хто похвалиться.

І все ж таки я щоразу, проходячи там, чекала на нього. Можливо, колись я його побачу. Я мріяла, як це станеться: він сидить у кріслі-гойдалці, а я собі їду. «Як ся маєте, містере Артуре»,— кажу я, ніби це звичайнісінька річ. «Добридень, Джін-Луїзо»,— каже він, ніби це звичайнісінька річ, «Гарна погода стоїть, правда?» — «Так, сер, погода дуже гарна»,— відповідаю я і їду собі далі.

Втім, це лише фантазії. Ніколи ми його не побачимо. Може, він і виходить ночами, коли місяць сідає, і дивиться у вікно на міс Стефані Крофорд. На його місці я б дивилася на когось іншого, але це вже його справа. На нас він ніколи не дивитиметься.

— Ти що, розпочинаєш усе знову? — спитав Атикус якось увечері, коли я необачно висловила бажання бодай раз побачити Примару Редлі ще до того, як помру.— Якщо так, то попереджаю: припини негайно. Я вже надто старий, щоб ганяти вас із території Редлі. До того ж це небезпечно. Тебе можуть підстрелити. Пам'ятай, містер Нейтен стріляє у першу-ліпшу тіль, яку побачить, навіть якщо ця тіль залишає сліди босих дитячих ніг. Щастя, що ви живі zostалися.

Я миттю примовкла. І водночас подивувалася на Атикуса. Це він уперше показав, що знає про все значно більше, ніж ми собі думали. А сталося оте все хтозна-коли. Та ні — лише минулого літа,— ні, позаминулого, коли... Час грав зі мною в ігри. Не забути спитати у Джемі.

З нами трапилося так багато усякого, що Примара Редлі лякав нас найменше. Атикус говорив, що більше нічого такого не буде, у житті все потроху налагоджується, і за деякий час люди забудуть про існування Тома Робінсона, яким їм довелося перейматися.

Можливо, Атикус мав рацію, але події того літа висіли над нами, як дим у зачиненій кімнаті. Дорослі мейкомці ніколи не обговорювали цієї справи з Джемі чи зі мною; проте, схоже, вони обговорювали її зі своїми дітьми, і позиція у них була така: ми з Джемі не винні, що маємо такого батька, тому діти повинні гарно до нас ставитися, незважаючи на нього. Самі діти до такого ніколи б не додумалися: якби нашим однокласникам дозволили діяти самостійно, ми з Джемі добряче побилися б з ними кілька разів, і справі кінець. А так нам доводилося високо тримати голову і бути джентльменом і леді. Певним чином це нагадувало історію з місіс Генрі Лафает Дьюбоз, тільки без її репету. Була ще одна річ, якої я так і не змогла зрозуміти: попри всі недоліки Атикуса як батька, люди радо переобрали його того року до Законодавчих зборів штату, як завжди, без жодного спротиву. Я дійшла висновку, що люди просто незбагненні. Я віддалилася від них і припинила ними перейматися, поки мене до цього не змусили.

А змусили мене одного дня у школі. Раз на тиждень у нас був урок політінформації. Кожен учень мав вирізати якесь повідомлення з газети, зрозуміти його зміст і розповісти у класі. Така практика буцімто допомагала виробити цілу низку якостей: виступ перед класом сприяв гарній поставі й навчав дитину самовладання; коротка промова змушувала доцільно обирати слова; вивчення тексту тренувало пам'ять; вихід наперед викликав бажання чимшвидше повернутися у колектив.

Ця задумка була досить кмітлива, але, як завжди у Мейкомі, вона не спрацювала як слід. По-перше, майже ніхто з сільських дітей не мав доступу до газет, тому весь тягар політінформації ліг на плечі міських дітей, а це ще більше переконувало сільських, що вся увага приділяється міським. Сільські діти, якщо могли, зазвичай приносили вирізки з так званого «Радикального

аркуша», видання доволі сумнівного в очах міс Гейтс, нашої вчительки. Чому вона була незадоволена, коли хтось із дітей переповідав інформацію з «Радикального аркуша», я не знаю, але якимось чином вона поєднувалася з любов'ю до примітивної музики, з просоченими патокою перепічками на обід, крутінням перед дзеркалом, протяжним виспівуванням «Як солодко співає наш віслюк»,— одним словом, з усім тим, від чого шкільні вчителі нас відраджували.

Так чи інак, мало хто з дітей розумів, що таке політінформація. Коротулька Чак Литл, який достеменно знав усе про корів і їхні звички, вже майже закінчував історію про дядька Нетчела, коли міс Гейтс його обірвала:

— Чарльзе, це не інформація. Це рекламне оголошення.

Сесил Джейкобс натомість знав, що воно таке. Коли підійшла його черга, він став перед класом і почав:

— Отой старигань Гітлер...

— Адольф Гітлер, Сесиле,— поправила міс Гейтс.— Не годиться починати словами «Отой старигань такий-то».

— Так, мем,— погодився Сесил.— Отой старигань Адольф Гітлер цькує...

— Переслідує, Сесиле...

— Ні, мем, тут сказано — цькує,— добре, нехай,— так от, старигань Гітлер гнобить євреїв, саджає їх до в'язниць, а ще відбирає в них усе їхнє добро і не дозволяє їм виїжджати з країни, і ще він вимиває усіх недоумкуватих і...

— Вимиває недоумкуватих?

— Так, мем, міс Гейтс, я так гадаю, що їм бракує глазду самим помитися, гадаю, ідіоти не здатні тримати себе в чистоті. Коротше, Гітлер розпочав програму на утискання всіх євреїв, та й напів-євреїв також, і хоче їх усіх пильнувати, щоб вони йому якої біди не нарobili, і я думаю, це погано, от така у мене інформація.

— Дуже добре, Сесиле,— похвалила міс Гейтс. Сесил горділиво пішов на своє місце.

Хтось із задніх парт підніс руку.

— Як же він може таке витворяти?

— Хто саме і що? — терпляче спитала міс Гейтс.

— Ну, як отой Гітлер бере і запроторює людей у тюрми, треба, щоб уряд якось втрутився,— сказав той, хто підвів руку.

— Гітлер і є уряд,— пояснила міс Гейтс і, скориставшись нагодою зробити викладання динамічним, підійшла до дошки. Вона великими друкованими літерами написала: «ДЕМОКРАТІЯ».

— Демократія,— промовила вона.— Хтось може дати визначення?

— Це ми,— сказав хтось.

Я піднесла руку, пригадавши одне старе передвиборче гасло, про яке мені розповів Атикус.

— Що це означає, як гадаєш, Джін-Луїзо?

— «Рівні права усім, особливих привілеїв нікому»,— процитувала я.

— Дуже добре, Джін-Луїзо, дуже добре,— усміхнулася міс Гейтс. Перед словом «ДЕМОКРАТІЯ» вона написала «МИ».— А тепер, усі хором: «Ми — демократія».

Ми повторили. Міс Гейтс пояснила:

— Ось у чому відмінність між Америкою і Німеччиною. У нас — демократія, у Німеччині — диктатура. Дик-та-ту-ра. Тут ми нікого не переслідуюмо. Переслідування вчиняють люди з упередженнями. У-пе-ре-джен-ня,— чітко вимовила вона.— У світі немає людей кращих за євреїв, і чому Гітлер так не уважає, для мене просто загадка.

Якось зацікавлена душа в гущі класу спитала:

— А чому вони не люблять євреїв, як думаєте, міс Гейтс?

— Не знаю, Генрі. Ті приносять багато користі країні, у якій живуть, а найголовніше, вони вельми побожні люди. Гітлер намагається знищити релігію, можливо, через це він їх і не любить.

Тут заговорив Сесил.

— Я, власне, не знаю точно, але вони нібито міняють гроші абощо, але ж це не причина їх цькувати. Вони ж білі, хіба ні?

— Коли ти вчитимешся у старших класах, Сесиле, ти дізнаєшся, що євреїв переслідували упродовж усієї їхньої історії, навіть вигнали з їхньої власної країни. Це одна з найжахливіших сторінок в історії людства. А тепер час переходити до арифметики, діти.

Я ніколи не любила арифметики, тож до кінця уроку просто дивилася у вікно. Лише раз я бачила, як Атикуса аж перекосило,— це коли він слухав по радіо останні вісті про Гітлера. Атикус із тріском вимкнув приймач і гмикнув. Я спитала якось, чого його так дратує Гітлер, і Атикус відповів: «Бо він маніяк».

Це не пояснення, роздумувала я, поки клас вирішував свої задачки. Один маніяк — і мільйони німців. Хіба не можна запроторити Гітлера до в'язниці, замість дозволяти йому саджати всіх? Тут щось не так — треба буде порозпитувати тата.

Я й порозпитувала, а він сказав, що нічого не може мені сказати, бо сам не знає відповіді.

— А правильно буде ненавидіти Гітлера?

— Ні,— сказав Атикус.— Ненавидіти взагалі неправильно.

— Атикусе, є дещо, чого я не розумію. Міс Гейтс каже, жакливо так чинити з людьми, як то чинить Гітлер, вона аж розчервонілася, коли це казала...

— І не дивно.

— Але...

— Що?

— Нічого, сер,— і я пішла собі, не упевнена, чи зможу пояснити Атикусу, що мене бентежить, не упевнена, чи зможу роз'яснити те, що відчуваю. Можливо, Джемі дасть мені відповідь. На шкільних справах Джемі розумівся краще за Атикуса.

Джемі цілий день тягав воду футболістам і був страшенно зморений. На підлозі біля його ліжка валялися шкірки від щонайменше дванадцяти бананів, а поруч стояла пляшка молока.

— Навіщо ти стільки трошиш? — поцікавилася я.

— Тренер каже, якщо я наберу двадцять п'ять фунтів протягом року, то зможу грати у команді. А це — найшвидший спосіб.

— Якщо тебе тільки не знудить. Джемі, я хочу в тебе дещо спитати.

— Давай,— він відклав книжку і простягнув ноги.

— Міс Гейтс — гарна леді, правда?

— Ясна річ. Вона мені подобалася, коли я вчився у її класі.

— Вона страшенно ненавидить Гітлера...

— Що ж тут поганого?

— Бачиш, вона сьогодні довго розводилася про те, як погано він ставиться до євреїв. Джемі, будь-кого переслідувати погано, правда ж? Тобто навіть мати про когось погану думку?

— Певна річ, Скауте. Що тебе гризе?

— Бачиш, того вечора, коли міс Гейтс виходила з зали суду,— вона спускалася сходами просто перед нами, ти, мабуть, її помітив,— вона розмовляла з міс Стефані Крофорд. Я почувла, як вона сказала, що хтось уже мусить провчити їх як слід, бо вони дуже знахабніли, ще трохи — і вони схочуть одружуватися з нами. Джемі, як це можна так ненавидіти Гітлера і при цьому казати такі огидні речі про своїх, про місцевих...

Джемі раптом розлютився. Він зіскочив з ліжка, ухопив мене за комір і почав трусити.

— Я не хочу нічого чути про цей суд — ніколи! Чуєш мене — ніколи! Ти мене чуєш? Ніколи й словом не згадуй оте при мені, чуєш? А тепер — геть звідси!

Від приголомшення я навіть не заплакала. Я виповзла з кімнати Джемі й тихесенько причинила по собі двері, щоб він знову не оскаженів. Зненацька я відчула таку втому, що мені захотілося до Атикуса. Він сидів у вітальні, і я наблизилася і спробувала уместися в нього на колінах.

— Ти вже така велика, що мені тебе не втримати,— Атикус усміхнувся і міцніше притиснув мене до себе.— Скауте,— сказав він лагідно,— не переймайся через Джемі. У нього зараз важкий період. Я чув, як він на тебе накинувся.

Атикус сказав, що Джемі силується все забути, але насправді тільки відштовхує це подалі від себе, поки не спливе досить часу. Потім він зуміє про це думати і розкладе все по полицках. Коли Джемі зможе про це думати, він знову стане самим собою.

Життя більш-менш налагодилося, як і передрікав Атикус. До середини жовтня тільки дві невеличкі пригоди спіткали двох мешканців Мейкома. Власне, трапилися три події, але вони не заторкнули нас, Фінчів, безпосередньо,— хоча, певним чином, і заторкнули.

Першою подією було те, що містер Боб Юел знайшов собі роботу і тут-таки втратив її, що було майже нечувано у тридцяти роки: він був єдиний, кого вигнали з громадських робіт за байдикування. Гадаю, його короткий спалах слави породив ще коротший спалах працьовитості, але робота його тривала не довше, ніж його популярність: містера Юела забули так само, як і Тома Робінсона. Відтоді він поновив свої щотижневі відвідини служби підтримки безробітних і, отримуючи без тіні вдячності грошову допомогу, ляв тих клятих покидьків, які захопили владу в місті й гадають, що можуть відібрати у чесноі людини її заробіток. Рут Джонс зі служби підтримки переказувала, що містер Юел відкрито звинувачував Атикуса в тому, що втратив роботу. Вона вельми засмутилася і навіть прийшла до контори Атикуса повідомити про це його. Атикус заспокоїв міс Рут, сказавши, якщо Боб Юел хоче обговорити, як саме Атикус відібрав у нього роботу, він знає, де його знайти.

Друга подія трапилася з суддею Тейлором. На відміну від місіс Тейлор, суддя Тейлор не ходив на вечірні служби у церкві по неділях. Суддя Тейлор полюбляв провести цю недільну годину на самоті у кабінеті свого величезного будинку, занурившись у читання творів Боба Тейлора (не родича, хоча суддя

пишався б таким кривним). Одного недільного вечора якесь підозріле настирливе дряпання відвернуло увагу судді від барвістких метафор і пишного стилю. «Годі тобі!» — наказав він Енн Тейлор, своїй розжирілій, незугарній собаці. Згодом він усвідомив, що в кабінеті нікого немає; дряпання линуло з задньої частини будинку. Суддя Тейлор затупав до чорного ходу, щоб випустити Енн надвір, і побачив, що двері розчинені навстіж. Біля рогу будинку його увагу привернула якась тінь, але краще роздивитися свого відвідувача йому не вдалося. Коли місіс Тейлор повернулася з церкви, вона знайшла чоловіка у кріслі, заглибленого у читання Боба Тейлора, але на колінах він тримав дробовика.

Третя пригода сталася з Гелен Робінсон, удовою Тома. Якщо містера Юєла забули так само, як і Тома Робінсона, то Тома Робінсона забули, як і Примару Редді. Проте колишній хазяїн Тома містер Лінк Діз не забув його. Містер Лінк Діз узяв Гелен до себе на роботу. Насправді вона не була йому потрібна, але він казав, що на душі у нього дуже тяжко через те, як усе повернулося. Не знаю, хто доглядав дітей Гелен, коли вона йшла з дому. Келпурнія казала, що Гелен було нелегко, бо їй доводилося проходити зайву милью, аби не йти повз халупу Юєлів, які, за словами Гелен, жбурляли в неї усяким непотребом, коли вона уперше спробувала піти громадською дорогою. Містер Лінк Діз нарешті помітив, що Гелен щоранку приходить на роботу не з того боку, і витяг у неї зізнання. «Облиште їх, містере Діз, прошу вас, сер»,— молила Гелен. «Дідька лисого!» — відтяв містер Лінк Діз. Він звелів їй зайти до нього в крамницю, перш ніж вона піде додому. Вона послухалася, і містер Лінк замкнув крамницю, нап'яв на голову капелюха і провів Гелен додому. Вони йшли короткою дорогою, повз Юєлів. Повертаючись назад, містер Лінк зупинився біля їхньої чудернацької хвіртки.

— Юєле! — гукнув він.— Чуєш мене, Юєле?

Вікна, у яких завжди стирчали дитячі голови, стояли порожні.

— Я знаю, що ви там геть усі полягали на підлогу! А тепер слухай мене, Бобе Юеле: якщо я бодай один звук почую від моєї дівчини Гелен, що вона не може ходити цією дорогою, ти у мене опинишся за ґратами ще до заходу сонця! — тут містер Лінк плюнув на землю і пішов додому.

Гелен пішла на роботу наступного дня громадською дорогою. Ніхто її не зачіпав, але пройшовши кроків десять поза Юєлів будинок, вона озирнулася і побачила, що містер Юел іде за нею назирці. Вона пішла далі, а містер Юел тримався на невеликій відстані від неї, доки вона не дійшла до будинку містера Лінка Діза. Весь час, за словами Гелен, вона чула, як він брудно, хоча й неголосно, лаявся собі під ніс. Страшенно налякана, Гелен зателефонувала містеру Лінку до крамниці, яка була недалеко від дому. Коли містер Лінк вийшов з крамниці, він побачив, що містер Юел притулювся до його паркана.

— Чого витріщився на мене, Лінку Дізе, ніби я якась лайно? Я не чіпав твоєї...

— Насамперед, Юеле, відірви свій смердючий тулуб від мого паркана. Ти його торкаєшся, а я грошей не настачу на свіжу фарбу. По-друге, відчепися від моєї куховарки, або я тебе звинувачу в нападі...

— Я не торкався її, Лінку Діз, на біса мені потрібна якась чорномаза!

— Тобі й не треба її торкатися, досить і того, що ти її залякуєш, а якщо нападу не вистачить, щоб тебе запроторити за ґрати, я вдамся до закону про скривдження жінок, тож чухрай звідси, щоб очі мої тебе не бачили! І якщо ти гадаєш, що я жартую, спробуй зачепити ту дівчину ще хоч раз!

Містер Юел, вочевидь, уторопав, що він не жартує, бо Гелен більше не скаржилася.

— Не подобається це мені, Атикусе, зовсім не подобається,— так оцінила всі ці події тітка Александра.— Цей чоловік, здається, зачаїв довічну злобу на кожного, хто причетний до тієї справи. Я добре знаю цю мстиву породу, але не розумію, чого він казиться: адже справу в суді він виграв, хіба ні?

— Здається, я розумію,— відказав Атикус.— Мабуть, це тому, що в глибині душі він знає, що майже ніхто в цілому місті не повірив його з Мселою вигадкам. Він уявляв, що стане героєм, а натомість отримав за всі свої зусилля тільки одне: добре, ми засудили того чорномазого, а ти собі повертайся на своє звалище. Він уже поквитався майже з усіма, отже, мусить вгомонитися. Він заспокоїться, не встигне і погода змінитися.

— А чого він намагався вдертися до будинку Джона Тейлора? Він, вочевидь, і гадки не мав, що Джон удома, в іншому разі б не наважився. В недільні вечори Джон вмикає світло тільки спереду на веранді та у своєму барлозі...

— Ти ж не знаєш напевне, чи то Боб Юел вдирався до Джона, не знаєш, хто то був,— сказав Атикус.— Але я маю певні міркування. Я довів, що він брехун, а от Джон виставив його дурнем. Увесь час, що Юел давав свідчення, я не наважувався глянути на Джона, бо боявся розсміятися. Джон дивився на нього так, ніби він — триноге курча або квадратне яйце. І не кажіть мені, що судді не намагаються вплинути на присяжних,— хихотнув Атикус.

Наприкінці жовтня наше життя увійшло у звичну колію: школа, ігри, домашні завдання. Джемі, схоже, забув те, що прагнув забути, а шкільні товариші милосердно дали нам забути про дивакуватість нашого батька. Сесил Джейкобс якось запитав, чи, бува, Атикус не радикал*. Коли я переказала це Атикусу, він

---

* Ідеться про радикальних республіканців, які під час і одразу після Громадянської війни найбільш наполегливо боролися з рабством. Виступали за надання звільненим рабам усіх цивільних прав, зокрема права голосувати.

так розвеселився, що я аж образилася, проте він пояснив, що сміється не з мене. Він мовив:

— Скажи Сесилу, що я приблизно такий самий радикал, як Бавовняний Том Гефлін*.

Тітонька Александра процвітала. Міс Моді, напевне, закрила одним махом роти цілому місіонерському товариству, бо тітонька знову заправляла у своєму курнику. Її частування стали ще смачнішими. Я дізналася ще більше про суспільне життя мрунів, слухаючи оповіді місіс Меривезер: вони були майже позбавлені відчуття сім'ї, тому жили однією великою родиною. Дитина мала стільки батьків, скільки громада мала чоловіків, і стільки матерів, скільки там було жінок. Джей Граймз Еверет знесилювався, щоб змінити ситуацію, і відчайдушно потребував наших молитов.

Мейком знову став собою. Точнісінько таким, як минулого року і позаминулого, лише з двома невеличкими відмінностями. По-перше, люди познімали з вітрин і автомобілів наліпки «АНВ. МИ РОБИМО СВОЮ СПРАВУ». Я спитала в Атикуса чому, і він відповів, що «Акт національного відродження»** загинув. Я спитала, хто його вбив; він відповів: дев'ятеро стариганів.

Друга відмінність не набула у Мейкомі порівняно з минулим роком загальнонаціонального масштабу. Досі Геловін — День усіх святих — відзначався цілком стихійно. Кожна дитина

---

* Джеймс Томас Гефлін (1869-1951) на прізвисько Бавовняний Том — конгресмен від демократів (які на той час були проти скасування рабства) і сенатор від штату Алабама, що обстоював вищість білої раси. Одного разу підстрелив негра, уникнув покарання й похвалявся цим як найвидатнішим своїм досягненням.

** «Акт національного індустріального відродження» — ухвалений 1933 року конгресом закон, який з метою стимулювати зростання економіки давав дозвіл президенту США на регулювання економіки шляхом підвищення цін після серйозної дефляції.

робила, що хотіла, за допомогою інших дітей, коли треба було щось переставити чи перенести — наприклад, запроторити легкий повіз на дах платної стайні. Проте батькам здалося, що минулого року ми зайшли задалеко, порушивши спокій міс Тутті та міс Фрутті.

Міс Тутті та міс Фрутті були старі дівичі, сестри, які мешкали у єдиному на весь Мейком будинку, що мав льох. Подійкували, що вони — республіканки, які перебралися до нас з Клентона у штаті Алабама у 1911 році. Їхні звички нас дивували, а навіщо їм знадобився льох, не знав ніхто, проте вони його собі облаштували, а потім усе життя тільки ганяли з нього цілі покоління місцевих дітлахів.

Міс Тутті та міс Фрутті (насправді їх звали Сара і Френсис Барбер) мало того що засвоїли звичай янки, були ще й глухі. Міс Тутті це заперечувала і жила у світі тиші, а міс Фрутті, яку все цікавило, завела собі слухову трубку таку велетенську, що Джемі твердив, ніби вона її викрутила зі старовинного грамофона.

Знаючи все це, з наближенням Геловіна декілька шалапутів дочекалися, поки сестри Барбер позасинають, прокралися до їхньої вітальні (ніхто, окрім Редлі, не замикав дверей на ніч), крадькома винесли звідки всі-всенькі меблі та сховали їх у льоху. Я повністю заперечую власну участь у цій витівці.

— Я чула їх! — таким криком збудили усіх сусідів сестри Барбер на світанку наступного дня.— Чула, як вони підїхали на вантажівці просто до дверей! Тупали, як коні. Вони вже зараз у Новому Орлеані!

Міс Тутті була переконана, що меблі викрали комівояжери — торговці хутром, які проїжджали нашим містом за два дні до події. «Вони такі смагляві,— розповідала вона,— мабуть, сирійці».

Викликали містера Гека Тейта. Він оглянув територію і припустив, що орудували місцеві. Міс Фрутті заявила, що усіх

місцевих вона чудово знає по голосу, а з вітальні минулої ночі не долиняло жодного місцевого голосу,— а ті гаркавили, як казна-хто. Вона наполягала, щоб зниклі меблі розшукували щонайменше з хортами, тож містеру Тейту довелося їхати аж за десять миль, щоб привезти спеціальних службових собак і пустити їх по сліду.

Містер Тейт відпустив їх зі шворки на порозі сестер Барбер, але вони тільки оббігли навколо будинку і почали вити біля входу до льоху. Коли містер Тейт зробив аж три спроби, він нарешті здогадався, в чому річ. До опівдня в усьому Мейкомі не зустріти було жодної босої дитини, і ніхто не зняв черевиків, аж доки собак не відіслали назад.

Ось чому мейкомські пані заявили, що цього року вони такого не допустять. В актовій залі старшої школи пройде велика вистава для дорослих, а для дітей улаштують різні конкурси: вкусити яблуко на мотузці, ухопити підвішені іриски, тягти віслюка за хвіст. А ще буде приз за найкращий костюм до Геловіна, виготовлений самим учасником карнавалу.

Ми з Джемі аж застогнали. Не те що ми хотіли щось там утяти, а просто з принципу. Джемі так і так уважав, що він уже переріс геловінські забави; казав, що не хотів би, аби його застукали у старшій школі за якоюсь витівкою. Ну і не треба, подумала я, мене відведе Атикус.

Проте я невдовзі дізналася, що мої послуги того вечора знадобляться на сцені. Місіс Грейс Меривезер написала оригінальний сценарій вистави під назвою «Округ Мейком: *Ad Astra Per Aspera*», і я маю там грати свинину. Їй здавалося, що буде просто чудово, якщо діти у відповідних костюмах продемонструють усю сільськогосподарську продукцію нашого округу: Сесил Джейкобс переодягнеться коровою, з Агнес Бун вийде пречудова квасолина, хтось із дітей буде арахісом — і так далі, скільки вистачить уяви у місіс Меривезер і дітей, щоб її втілювати.

Єдине, що ми мусили робити, як я змогла утямити на наших двох репетиціях, це вийти з лівого боку сцени, коли місіс Меривезер (не лише авторка, а й оповідачка) називатиме нас. Коли вона оголосить: «Свинина!» — буде мій вихід. Потім усі хором заспівають «Округ Мейком, округ Мейком, ми з тобою назавжди!», а там і грандіозний фінал — місіс Меривезер підніметься на сцену з прапором штату.

Мій костюм не складав великої проблеми. Місіс Креншо, місцева кравчиня, мала уяву не гіршу, ніж місіс Меривезер. Вона узяла дротяну сітку, з якої роблять загорожу для курчат, і зігнула її у формі копченого окосту. Цю конструкцію вона обтягнула коричневою тканиною і розфарбувала її під справжній окіст. Я присідала, і хтось натягував на мене через голову цю конструкцію. Вона сягала мені майже до колін. Місіс Креншо прорізала дві дірочки для очей. Вона дуже гарно все зробила. Джемі сказав, що я точнісінько як окіст на ніжках. Щоправда, були деякі незручності: у костюмі було важко дихати, і він мені тиснув; крім того, я б не мала змоги почухати носа, якби у ньому засвербіло, а надягнувши костюм, сама його зняти я не могла.

Коли прийшов Геловін, я вважала, що вся наша родина піде дивитися на мій виступ, але мене спіткало розчарування. Атикус дуже делікатно повідомив, що не витримає сьогодні вистави, бо неймовірно стомився. Він цілий тиждень провів у Монтгомері й тільки сьогодні надвечір повернувся додому. Він припустив, що Джемі не відмовиться мене супроводжувати, якщо я його попрошу.

Тітка Александра сказала, що збирається рано лягти спати, вона весь день прикрашала сцену і тепер зовсім знесилена... тут вона раптом обірвала себе на півслові. Стулила рот, потім розтулила, ніби хотіла щось додати, але слова не йшли.

— Що таке, тітонько? — спитала я.

— Нічого, нічого,— заспокоїла вона,— хтось, мабуть, ступив на мою могилу.

Вона відігнала від себе те, що штиркнуло її тривогою, і запропонувала мені влаштувати попередній показ для родини у вітальні. Джемі запхав мене у мій костюм, став у одвірку вітальні, проголосив «Свини-и-ина!» незгірше за саму місіс Меривезер — і тут наперед виступила я. Атикус і тітка Александра були у захваті.

Я повторила свій вихід у ролі для Келпурнії на кухні, й вона сказала, що я просто неперевершена. Я хотіла ще збігати показатися міс Моді, але Джемі зауважив, що вона, безперечно, і так буде на виставі.

Після цього мені вже було однаково, підуть вони чи ні. Джемі сказав, що відведе мене. І так розпочалася наша з ним найдовша в житті подорож.

Погода, як на останній день жовтня, стояла незвично тепла. Ми навіть курток не надягли. Здіймався вітер, і Джемі сказав, що може піти дощ, не встигнемо ми і додому повернутися. Місяця не було.

Вуличний ліхтар на розі кидав гострі тіні на Садибу Редлі. Я почула, як Джемі тихо засміявся.

— Закладаюся, сьогодні ввечері їх ніхто не потурбує,— сказав він. Джемі ніс мій костюм доволі незграбно, бо той був громіздкий. Я подумала, як це шляхетно з його боку.

— А все ж таки тут лячно, правда? — сказала я.— Примара, звісно, нікому шкоди не робить, але я дуже рада, що ти пішов зі мною.

— Ти же знаєш, Атикус ніколи не відпустив би тебе до школи саму.

— Не знаю тільки чому: це ж просто за рогом і через двір.

— Двір надто великий, маленьким дівчаткам не слід ним ходити пізнього вечора,— піддражнював Джемі.— Невже ти не боїшся привидів?

Ми засміялися. Ми подорослішали, і привиди, гарячка-палючка, заклинання, потаємні знаки зникли з нашого життя, як туман на сонці.

— Пам'ятаєш оті старі чари: «Янгол світлий, помагай, задушить мене не дай»?

— Припини, чуєш! — попросила я. Ми саме порівнялися з Садибою Редлі.

— Примари, напевне, немає вдома,— сказав Джемі.—
Дослухайся.

Високо над нами, десь у темряві, самотній пересмішник представляв увесь свій репертуар, на щастя, і гадки не маючи, на чиему дереві він сидить: то він цвірінкав, то стрекотав, то тьохкав, то щось жалісно теркотів.

Ми повернули за ріг, і я перечепилася за корінь, який стирчав із землі. Джемі спробував мені допомогти, проте тільки упустив мій костюм на землю. Утім, я втрималася на ногах, і ми продовжили свій шлях.

Ми звернули з дороги і вийшли на шкільне подвір'я. Там було темно, хоч в око стрель.

— А як ти знаєш, де ми, Джемі? — спитала я, коли ми зробили кілька кроків.

— Можу сказати, що ми зараз під великим дубом, бо земля тут холодніша. Пильнуйся, щоб знову не впасти.

Ми перейшли на дуже повільний крок, обережно ступаючи, щоб не стукнутися об дерево. Це був самотній і старезний дуб; двоє дітей не могли повністю охопити його руками. Він стояв далеко від учителів, їхніх нишпорок і цікавих сусідів: поблизу жили тільки Редді, але вони не виявляли цікавості. Невеличка ділянка землі під його кроною була утрамбована численними бійками і забороненою грою в кості.

Вікна актової зали яскраво палали удалині, але вони нас тільки засліплювали.

— Не дивись уперед, Скауте,— порадив Джемі.— Дивися під ноги, тоді не впадеш.

— Шкода, що ти не захопив свого ліхтарика, Джемі.

— Не думав, що буде так темно. Коли ми виходили, було ясніше. Це, мабуть, через хмари. І не схоже, щоб вони розійшлися. Хтось раптом стрибнув на нас.

— Боже поможи! — скрикнув Джемі.

Нам в обличчя вдарило світло, і ми побачили Сесила Джейкобса, що аж підстрибував від радості.

— Ага, попалися! — загорлав він.— Я так і знав, що ви підете цим шляхом!

— А сам ти тут що робиш, хлопче? Вже не боїшся Примари Редлі?

Сесил благополучно приїхав до школи на машині разом зі своїми батьками, не знайшов нас у залі й наважився зайти так далеко, бо знав, що ми неодмінно тут пройдемо. Щоправда, він думав, що з нами буде містер Фінч.

— Подумаєш, це просто за рогом,— сказав Джеймі.— Хто боїться повернути за ріг?

Але йому довелося визнати, що Сесил придумав таки непогано. Він нас добряче налякав, і тепер міг хвалитися цим перед усією школою, мав повне право.

— Слухай,— сказала я,— ти ж сьогодні граєш корову? Де твій костюм?

— Залишив за сценою. Місіс Меривезер каже, що вистава почнеться ще не скоро. Можеш і свій там покласти, Скауте, а ми тим часом порозважаємося з усіма.

Перфектно придумано, схвалив Джеймі. Він був також радий, що ми з Сесилом будемо разом. Тоді Джеймі може приєднатися до своїх ровесників.

Коли ми прийшли до актової зали, там було все місто, окрім Атикуса й дам, знесилених після прикрашання приміщення, а ще звичних вигнанців і затвірників. Було враження, ніби тут зібрався мало не весь округ: зала аж лускалася від причепурених фермерів. У старшій школі був просторий вестибюль; люди юрмилися біля яток, що стояли уздовж стін.

— Ой, Джеймі, я забула взяти гроші,— зітхнула я, побачивши ятки.

— Зате Атикус не забув,— заспокоїв мене Джемі.— Ось тобі тридцять центів, вистачить на шість розваг. Побачимося пізніше.

— Згода.

Я була рада, що маю тридцять центів і Сесила. Ми з ним пройшли через залу за сцену. Там я позбулася свого костюма і швидко чкурнула геть, бо місіс Меривезер стояла за трибуною перед першим рядом і гарячково вносила останні поправки до сценарію.

— Скільки у тебе грошей? — спитала я у Сесила. Сесил також мав тридцять центів, і це урівнювало наші шанси. Ми розтринькали наші перші п'ятаки у Камері жахів, яка нас ані крапельки не налякала; ми увійшли до затягнутого чорним сьомого класу, де за гίδα правив тимчасовий упир, який наказував нам торкатися певних предметів — буцімто частин людського тіла.

— Ось очі,— сказали нам, коли ми намацали дві виноградинки без шкірок на блюдечку.

— Ось серце,— а на дотик воно було як сира печінка.

— Ось нутрощі,— і наші руки занурилися в миску з холодними спагеті.

Ми з Сесилом відвідали ще декілька атракціонів. Купили кожний по пакунку божественного домашнього печива дружини судді Тейлора. Я хотіла була витягти ротом яблуко з діжки, але Сесил заявив, що це негігієнічно. Його-бо мати сказала, що можна підхопити якусь заразу, коли всі лізуть головами в ту саму посудину.

— Та зараз у місті немає ніякої зарази,— заперечила я. Але Сесил твердив, що його мати наполягала: їсти за чужими людьми негігієнічно. Пізніше я спитала про це у тітки Александри, і вона відповідала, що особи з такими поглядами — звичайнісінькі вискочні.

Ми саме збиралися придбати собі ірисок, як прибули гінці від місіс Меривезер і покликали нас за сцену, час було готуватися. Зал заповнювався народом; духовий оркестр старшої школи округу Мейком зібрався спереду біля сцени; увімкнули вогні рампи, і червона оксамитова завіса ходором заходила від метушні поза нею.

За сценою ми з Сесилом опинилися у вузькому коридорі, повному людей: дорослі у саморобних трикутних капелюхах, у кашкетах-конфедератках, в уборах часів іспано-американської війни, у касках Першої світової війни. Дітвора в костюмах різноманітних дарів ланів скупчилася біля маленького віконця.

— Хтось зім'яв мій костюм! — у розпачі аж зойкнула я.

Місіс Меривезер примчала до мене на всіх парах, вирівняла дротяний каркас і запхнула у нього мене.

— Як ти там, Скауте? — спитав Сесил.— Твій голос лунає здалеку, ніби ти десь за горою.

— Та й ти не ближче,— відповіла я.

Оркестр заграв державний гімн, і ми почули, як публіка підвелася. Коли загуркотів великий барабан, місіс Меривезер, яка стояла на трибуні поруч з оркестром, проголосила:

— «Округ Мейком: *Ad Astra Per Aspera*».

Знову вдарив барабан.

— Це означає,— переклала місіс Меривезер для сільської публіки,— «З багнюки до зірок».— І додала, як на мене, без жодної потреби: — Вистава.

— Мабуть, вважає, що ніхто не утямив б, якби вона не сказала,— прошепотів Сесил, якого тут-таки зашикали.

— Усьому місту відомо,— видихнула я.

— Але понаїхало багато замиських,— зауважив Сесил.

— Ану тихше ви там! — наказав чоловічий голос, і ми замовкли.

Великий барабан відбивав кожне речення місіс Меривезер. Вона віщала замогильним голосом, що округ Мейком старіший за наш штат, що він входив до територій Міссісіпі й Алабами, що першою білою людиною, яка з'явилася в цих прадавніх лісах, був прадід у п'ятих судді у справах заповітів, про якого потім більше нічого не чули. За ним підійшла черга безстрашного полковника Мейкома, на честь якого назвали округ.

Ендрю Джексон призначив його на відповідальну посаду, але надмірна самовпевненість полковника Мейкома і його хибне орієнтування на місцевості згубили усіх, хто бився пліч-о-пліч з ним проти індіанців племені струмка. Полковник Мейком непохитно ніс у ці краї ідеї демократії, але перша його кампанія виявилася й останньою. Йому було наказано — через відданого індіанського перебіжчика — рухатися на південь. Оглянувши дерево, щоб лишайник на ньому підказав, де саме буде південь, і не дослухавшись до своїх підлеглих, які ризикнули його виправити, полковник Мейком цілеспрямовано вирушив у похід громити ворога і завів своє військо так далеко на північ у первісні ліси, що їх ледь-ледь врятували від вірної загибелі переселенці, які рухалися вглиб країни.

Місіс Меривезер півгодини описувала звитяги полковника Мейкома. Я з'ясувала, що, зігнувши ноги в колінах, можна втиснути їх під каркас костюма і більш-менш присісти. Я сиділа, слухала бубоніння місіс Меривезер і бухання барабана й невдовзі міцно заснула.

Потім мені розповідали, що місіс Меривезер, яка вклала всю душу в свій грандіозний фінал, проспівала «Свинина!» з упевненістю, породженою своєчасним виходом на сцену сосон і квасолин. Вона зачекала кілька секунд і повторила: «Свинина-на?» Коли нічого не матеріалізувалося, вона завокала: «Свинина!!!»

Мабуть, я почула її крізь сон, чи, може, мене збудив оркестр, який заграє гімн Південних Штатів, але саме в ту мить, коли місіс Меривезер піднялася на сцену з прапором штату, я вирішила здійснити свій вихід. Власне, я нічого не вирішувала: просто приєдналася до решти.

Потім мені розповідали, що суддя Тейлор вискочив із зали і так реготав, плескаючи себе по стегнах, що місіс Тейлор принесла йому склянку води і якусь його пілюлю.

Схоже, місіс Меривезер зробила фурор — такі були овації, але вона упіймала мене за сценою і заявила, що я зіпсувала її усю виставу. Вона мене страшенно засмутила, але потім по мене прийшов Джемі й почав утішати. Сказав, що з його місця мене навіть і видно не було. Не знаю, як він здогадався, що мені так кепсько під тим костюмом, але він сказав, що я гарно виступила, хіба що трохи запізнилася, от і все. Джемі вже міг заспокоювати майже так само добре, як Атикус, коли все йшло не так. Майже — але навіть Джемі не зумів умовити мене пройти крізь юрму людей і погодився зачекати зі мною за сценою, доки публіка не розійдеться.

— Хочеш зняти костюм, Скауте? — спитав він.

— Та ні, хай буде, — промимрила я. Під костюмом легше було приховати відчай.

— Підвезти вас додому? — почувся чийсь голос.

— Ні, сер, дякую, — долинули до мене слова Джемі. — Нам тут два кроки.

— Стережіться привидів, — сказав той самий голос. — Хоча ліпше хай привиди стережуться Скаута.

— Вже майже нікого не залишилося, — сказав мені Джемі. — Ходімо.

Ми пройшли через залу до вестибюлю, зійшли сходами. Було зовсім темно. З тамтого боку будинку стояло кілька машин, але світло від їхніх фар нам мало що давало.

— Якби вони їхали в один з нами бік, нам було б видно краще,— сказав Джемі.— Скауте, я притримаю тебе за «кістку». В іншому разі ти можеш утратити рівновагу.

— Мені добре видно.

— Так, але ти можеш упасти...— (Я відчула невеличкий тиск на голову і зрозуміла, що Джемі ухопився за верхній кінець «окосту»).— Тобі ясно?

— Еге ж.

Ми пішли через темний двір, намагаючись дивитися собі під ноги.

— Джемі, я забула свої черевички, вони залишилися там, за сценою.

— Ходімо заберемо їх.

Але щойно ми повернули назад, світло в актовій залі згасло.

— Підеш по них завтра.

— Але ж завтра неділя,— заперчила я, та Джемі вже розвернув мене у напрямку домівки.

— Скажеш сторожу, і він тебе пустить... Скауте?

— Що?

— Нічого.

Джемі давно вже так не робив, і я не знала, про що він думає. Він розповість, коли схоче, можливо, коли ми прийдемо додому. Я похитала головою.

— Джемі, зовсім не обов'язково...

— Помовчи хвилину, Скауте,— і він мене ущипнув.

Ми пішли мовчки.

— Хвилина минула,— оголосила я.— Про що ти думаєш? — я обернулася, щоб бачити його, але його силует ледь окреслювався.

— Здалося, ніби я щось почув,— сказав він.— Зачекай хвилинку.

Ми зупинилися.

— Ти щось чуєш? — спитав він.

— Ні.

Не пройшли ми і п'яти кроків, як він мене знову зупинив.

— Джемі, ти що — хочеш мене налякати? Я ж уже не маленька...

— Цить,— наказав він, і я зрозуміла, що він не жартує.

Ніч була дуже тиха. Я чула легке дихання Джемі. Час до часу налітав вітерець і обдував мої голі ноги, але тільки це і нагадувало про очікувану вітряну ніч. Це було затишшя перед грозою. Ми дослухалися.

— Якийсь собака гавкає,— зауважила я.

— Ні, то щось інше,— відповів Джемі.— Я чую, коли ми йдемо, а коли зупиняємося, нічого не чую.

— То мій костюм шелестить. А ти переймаєшся Геловіном...

Я сказала це не стільки Джемі, скільки собі, тому що і справді: щойно ми рушили, я почула те, про що він говорив. То не був мій костюм.

— Це друзяка Сесил,— трохи згодом сказав Джемі.— Але тепер він нас не налякає. Хай не думає, що ми поспішаємо.

Ми уповільнили крок, майже поповзли. Я спитала у Джемі, як це Сесил може йти за нами у такій темряві, невже він хоче напасти на нас іззаду.

— А я тебе бачу, Скауте,— раптом сказав Джемі.

— Як це? Я ж тебе не бачу.

— Смуги сала на твоєму «окості» світяться. Місіс Креншо розмалювала їх якоюсь блискучою фарбою, щоб їх видно було у вогнях рампи. Мені дуже добре тебе видно, отже, і Сесил тебе бачить здалеку.

Я вирішила показати Сесилу: нам відомо, що він нас переслідує, і ми готові його зустріти.

— Сесил Джейкобс — мокра курка! — загорлала я зненацька, обернувшись назад.

Ми зупинилися. Жодного відгуку, тільки «курка» відлунням відізвалося десь біля шкільного муру.

— Ми його покличемо,— сказав Джемі.— Агов!

«Агов-агов-агов»,— відповів шкільний мур. Не схоже було на Сесила так довго триматися: якщо жарт виявлявся вдалим, він його без кінця повторював. Він би вже мусив на нас стрибнути. Джемі зробив мені знак знову зупинитися.

— Скауте, ти можеш зняти з себе цю штуkenцію? — спитав він тихенько.

— Гадаю, що так, але під нею майже нічого немає.

— Твоя сукня у мене.

— Я не зможу її надягти у темряві.

— Гаразд. Забудь.

— Джемі, тобі страшно?

— Ні. Ми вже майже підійшли до дерева. Кілька кроків від нього — і ми вже на вулиці. А там горить ліхтар,— Джемі вимовляв це неквапно, безбарвно, невиразно. Я спитала себе, як довго він ще намагатиметься підтримувати міф про Сесила.

— Може, нам варто заспівати, Джемі?

— Ні. А тепер анічичирк, Скауте.

Ми не прискорили кроку. Джемі знав, так само як і я, що дуже важко іти швидко, не поранивши пальців, не наступивши на камінці, не зашкодивши собі ще якось, а я була боса. А може, то просто вітер шарудів у деревах. Утім, вітру зовсім не було, та й дерев не було — окрім великого дуба.

Наш супутник сильно човгав, ніби взутий у грубезні черевики. Він носив жорсткі парусинові штани, і те, що я прийняла за шелестіння вітру, насправді було тертям тканини об тканину — шух-шух, при кожному кроці.

Відчувши під ногами холодний пісок, я збагнула, що ми біля великого дуба. Джемі стиснув мені голову. Зупинившись, ми дослухалися.

Цього разу човгання не припинилося. Штани шурхотіли тихо й мірно. Потім їх не стало чути. Хтось біг до нас, і то не були кроки дитини.

— Тікай, Скауте, тікай! — закричав Джемі.

Я зробила величезний крок — і захиталася: руками балансувати я не могла, і зберегти рівновагу в темряві не вдалося.

— Джемі, Джемі, рятуй, Джемі!

Хтось стиснув на мені дротяний каркас. Метал заскреготів об метал, я впала на землю і відкотилася якнайдалі, силуючись виплутатися зі своєї клітки. Десять неподалік було чутно звуки ударів, совання тіл на землі, дряпання об дубове коріння. Хтось підкотився до мене, і я відчула — Джемі. Він блискавично підвівся і потяг мене за собою, але хоча голова й плечі у мене були звільнені, дротяна сітка так мене оплутала, що далеко ми не втекли.

Ми вже майже дійшли до дороги, коли Джемі відпустив мою руку, бо хтось відірвав його від мене, смикнувши назад, і він упав на землю. Звуки бійки, потім якийсь глухий хрускіт — і Джемі страшно зойкнув.

Я рвонулася туди, звідки лунав зойк Джемі, й налетіла на обвислий чоловічий живіт. Його володар хукнув і спробував ухопити мене за руки, але вони були міцно затиснуті. Живіт у нього був м'який, а от руки сталеві. Він поступово вичавлював з мене дихання. Рухатися я не могла. Раптом його від мене відсмикнули і жбурнули на землю, і я мало не полетіла за ним услід. Я подумала: це Джемі підвівся.

Іноді мозок працює дуже повільно. Приголомшена, я стояла стовпом. Звуки бійки стихали, чулося чиясь хрипке дихання, й усе навкруги замовкло.

Замовкло, якщо не рахувати того важкого чоловічого дихання, натужного й переривчастого. Мені здалося, що хтось підійшов до дерева і притулився до стовбура. Він кашляв

надривно, зі склипуваннями, від такого кашлю ламаються ребра.

— Джемі?

Ніякої відповіді, тільки отой чоловік виснажливо дихає.

— Джемі?

Джемі не відповідає.

Чоловік почав рухатися; здавалося, він щось шукає. Я чула, як він застогнав і потяг по землі щось важке. Потроху я усвідомлювала, що нас під деревом четверо.

— Атикусе?

Чоловік непевними важкими кроками рухався до дороги.

Я пішла туди, де, на мою думку, він перебував, і почала бо-сими ногами несамовито обмацувати землю. Невдовзі я когось торкнулася.

— Джемі?

Ногою я намацала штани, пряжку ремня, гудзики, щось незрозуміле, комірць і обличчя. Колюча щетина підказала мені, що то не Джемі. Потім я відчула запах перегару.

Я просувалася у напрямку, як мені здавалося, дороги. Точно я не знала, бо мене стільки разів крутили в різні боки! Але я знайшла-таки дорогу й побачила вулицю у світлі ліхтаря. Там ішов чоловік. Він ступав непевними кроками людини, яка несе завеликий для неї тягар. Зараз він заверне за ріг. Він ніс Джемі. Рука Джемі якось чудернацьки звисала перед ним.

Коли я дійшла до рогу, той чоловік уже перетинав наше подвір'я. В освітленому одвірку на мить показалася фігура Атикуса, він збіг сходами униз, і вдвох із тим чоловіком вони занесли Джемі в хату.

Я стояла на порозі, коли вони йшли через передпокій. Мені назустріч кинулася тітка Александра.

— Виклич лікаря Рейнольдса! — пролунав різкий голос Атикуса з кімнати Джемі.— Де Скаут?

— Тут,— відгукнулася тітка Александра і потягла мене за собою до телефону. Вона схвильовано мене термосила.

— Зі мною все гаразд, тітонько,— сказала я.— Ви ліпше телефонуйте.

Вона схопила слухавку і крикнула:

— Юло Мей, з'єднайте мене з лікарем Рейнольдсом, швидше!... Агнес, твій тато вдома? Господи, а де він? Прошу, перекажи йому, щоб він негайно приїхав до нас, щойно повернеться. Будь ласка, дуже нагально!

Тітці Александрі не було потреби представлятися, у Мейкомі всі знали одне одного по голосу.

Атикус вийшов з кімнати Джемі. Тільки-но тітка повісила слухавку, як її узяв Атикус. Постукавши по важелю, він заговорив:

— Юло Мей, дайте мені, будь ласка, шерифа... Геку? Атикус Фінч. Хтось напав на моїх дітей. Джемі поранено. Між нашим будинком і школою. Я не можу залишити мого хлопчика. Приїжджайте якнайшвидше сюди і подивіться, може, він ще там. Сумніваюся, що ви його зараз знайдете, але я хотів би на нього подивитися, якщо знайдете. Мушу зараз іти. Дякую, Геку.

— Атикусе, Джемі помер?

— Ні, Скауте. Припильнуй за нею, сестро,— гукнув він, ідучи передпокоюм.

Пальці в тітки Александри тремтіли, коли вона розкручувала на мені зібгану тканину і дротяну сітку.

— З тобою все гаразд, маленька? — питала вона раз у раз, вивільняючи мене з «клітки».

Яке полегшення я відчула! Руки мені кололо, вони були червоні від маленьких восьмикутних відмітин. Я розтерла їх, і стало трохи легше.

— Тітонько, Джемі помер?

— Ні... ні, маленька, тільки знепритомнів. Ми дізнаємося, наскільки все серйозно, коли до нас приїде лікар Рейнольдс. Джін-Луїзо, що трапилося?

— Не знаю.

Вона не наполягала. Принесла мені одяг, і якби я тоді була в змозі щось тямити, я б ніколи не дала їй про це забути: тітка була у такому розпачі, що подала мені мій комбінезон.

— Одягнися, маленька,— простягнула вона мені вбрання, яке найбільше зневажала.

Тітка збігала до кімнати Джемі, потім повернулася до мене у передпокій. Попестила якось відсторонено і повернулася до кімнати Джемі.

Перед нашим будинком зупинилася машина. Я знала кроки лікаря Рейнольдса незгірше за кроки власного тата. Він допоміг нам із Джемі прийти на цей світ, він лікував нас від усіх відомих дитячих хвороб, ходив за Джемі, коли той упав зі своєї хатинки на дереві,— й увесь цей час залишався нам другом. Лікар Рейнольдс казав, що були б ми всі в чиряках, усе було б інакше, проте ми сумнівалися.

— Святий Боже! — вигукнув він, увійшовши в будинок. Підійшов до мене, сказав:

— Принаймні, ти можеш стояти на ногах,— і пішов до Джемі. Він знав кожний закапелок у нас удома. А ще він знав, що коли постраждала я, то Джемі тим паче.

Минуло десять вічностей, поки лікар Рейнольдс повернувся.

— Джемі помер? — спитала я.

— Зовсім ні,— відповів він, присівши біля мене навпочіпки.— У нього на голові величезна гуля, як і в тебе, і рука зламана. Скауте, подивися сюди,— ні, не крути головою, тільки поведь очима. А тепер поглянь туди. Перелом дуже складний, наскільки я можу судити, зламано лікоть. Ніби хтось намагався відкрутити йому руку... Тепер дивися на мене.

— То він не помер?

— Ні ж бо! — лікар Рейнольдс підвівся на рівні ноги. — Тепер мало що можна зробити, хіба що дати йому максимальний спокій. Слід зробити рентген руки, і доведеться йому походити деякий час у гіпсі. Але ти не хвилюйся, з ним буде все гаразд, він швидко одужає. Хлопці його віку оговтуються миттєво.

Говорячи це, лікар Рейнольдс мене ретельно оглядав, легенько обмацував гулю, яка набрякала в мене на лобі.

— У тебе нічого не зламано, як тобі здається?

Жарт лікаря Рейнольдса викликав у мене усмішку.

— Отже, він не помер, так?

Він надягнув капелюха.

— Можливо, я помиляюся, але гадаю, він дуже навіть живий. Виявляє всі відповідні симптоми. Підди подивися на нього, а коли я повернуся, сядемо й вирішимо.

Хода у лікаря Рейнольдса була молода, пружна. Не те що в містера Гека Тейта. Під його важкими чоботами прогиналися східці, і двері він прочинив незграбно, але, увійшовши, сказав те саме, що й лікар Рейнольдс, тільки ще додав:

— З тобою все гаразд, Скауте?

— Так, сер, я збираюся провідати Джемі. Атикус і всі решта там.

— Я з тобою, — сказав містер Тейт.

Тітка Александра затінила настільну лампу Джемі рушником, і в кімнаті було темнувато. Джемі лежав горілиць. На обличчі у нього була велика жахлива рана. Ліва рука стирчала якось окремо від тіла, лікоть був зігнутий, тільки в протилежний бік. Джемі хмурився.

— Джемі?..

— Він не чує тебе, — заговорив Атикус. — Скауте, він непритомний, його вимикнули, як лампочку. Він був почав отямлюватися, але лікар Рейнольдс дав йому снодійне.

— Так, сер,— і я відступила від ліжка.

Кімната Джемі велика, квадратна. Тітка Александра сиділа у кріслі-гойдалці біля коминка. Той чоловік, що приніс Джемі, стояв у кутку, притулившись до стінки. Мабуть, хтось із не-тутешніх, кого я не знаю. Напевне, був на виставі й опинився неподалік, коли все те почалося. Почув наші крики і прибіг на допомогу.

Атикус стояв біля ліжка Джемі.

Містер Гек Тейт зупинився в одвірку. Капелюха свого він тримав у руці, з кишні штанив визирав ліхтарик. Був він у своєму робочому одязі.

— Зайдіть до кімнати, Геку,— припросив Атикус.— Знайшли що-небудь? Уявити не можу, щоб людина була здатна на таку підлоту, але, сподіваюся, ви його знайшли.

Містер Тейт чмихнув. Він пильно подивився на чоловіка у кутку, кивнув йому, потім озирнув кімнату — поглянув на Джемі, на тітку Александру, на Атикуса.

— Сядьте, містере Фінч,— люб'язно сказав він.

— Усім нам краще сісти,— відізався Атикус.— Візьміть отой стілець, Геку. Я принесу ще один з вітальні.

Містер Тейт усівся на Джемів робочий стілець. Він зачекав, поки повернувся й усівся Атикус. Мене здивувало, що Атикус не приніс стільця для чоловіка у кутку, але Атикус куди краще за мене знався на звичках замських. Деякі з його сільських клієнтів прив'язували своїх довговухих скакунів до дерев у дворі, й Атикус незрідка консультував їх просто на сходинках чорного ходу. Цьому, напевне, було затишніше у кутку.

— Містере Фінч,— сказав містер Тейт,— розкажу вам, що я знайшов. А знайшов я дівчаче платтячко — воно у мене в машині. Твоє, Скауте?

— Так, сер, якщо воно рожеве у зборках,— відповіла я. Містер Тейт тримався так, ніби стояв на трибуні для свідків у суді.

Йому подобалося розповідати все по-своєму, без втручання прокурора чи адвоката, і подеколи на це витрачалося чимало часу.

— Ще я знайшов якісь дивні шматки коричневої тканини...

— Це мій костюм, містере Тейт.

Містер Тейт провів руками себе по стегнах. Розтер свою ліву руку і уважно оглянув камінну дошку, потім зацікавився самим коминком. Пальці його потяглися до довгого носа.

— В чому справа, Геку? — спитав Атикус.

Містер Тейт намацав свою шию і розтер її.

— На землі, там під деревом, лежить Боб Юел, і між ребрами у нього стирчить кухонний ніж. Він мертвий, містере Фінч.

Тітка Александра зірвалася на ноги і схопилася за камінну дошку. Містер Тейт також підвівся, але вона відмовилася від допомоги. Уперше в житті вроджена шляхетність Атикуса схибила: він залишився сидіти на місці.

Чомусь я могла думати тільки про те, як містер Боб Юел погрожував, що поквитається з Атикусом, навіть якщо на це піде все його життя. Містер Юел майже поквитався, але більше він уже нічого не вдіє.

— Ви впевнені? — похмуро спитав Атикус.

— Мертвий, мертвий,— запевнив містер Тейт.— Жодних сумнівів. Тепер він уже не заподіє лиха вашим дітям.

— Я не про це,— Атикус говорив як уві сні. Тепер стало видно, що він уже старий,— це була єдина ознака його внутрішнього розбрату: лінія підборіддя втратила свою чіткість, на шиї проступили зморшки, і сивина на скронях помічалася більше, ніж чорно-смоляне волосся.

— Чи не перейти нам до вітальні? — нарешті спромоглася тітка Александра.

— З вашого дозволу,— сказав містер Тейт,— я б ліпше залишився тут, якщо це не зашкодить Джемі. Я хочу роздивитися, які у нього травми, а Скаут... розповість нам, що і як там було.

— Тоді дозвольте мені піти,— попросила тітка.— Я тут зайва. Буду в себе в кімнаті, якщо знадоблюся, Атикусе,— тітка Александра пішла до дверей, потім зупинилася й обернулася.— Атикусе, я мала погане передчуття

щодо сьогоднішнього вечора... Це я винна... Мені слід було...

Містер Тейт підніс руку.

— Ідіть відпочиньте, міс Александро, я розумію, який це був для вас шок. Але не треба вам перейматися,— якби ми всякчас дослухалися до своїх передчуттів, то тільки й ганялися б, як коти, за власними хвостами. Міс Скаут, можеш нам переказати, що трапилося, поки воно ще свіже у пам'яті? Як думаєш, упораєшся? Ви бачили, що він вас переслідує?

Я підійшла до Атикуса, і він мене обійняв. Я притулилася обличчям до його колін.

— Ми пішли додому. Я сказала: Джемі, я забула черевички. Тільки ми повернули, а світло вимикнули. Джемі сказав, їх можна забрати завтра...

— Скауте, підведи голову, містер Тейт тебе не чує,— попросив Атикус, і я залізла йому на коліна.

— Тоді Джемі каже: замовкни на хвилину. Я гадала, він міркує,— він завжди мене захищує, коли хоче подумати,— а потім він каже: щось він чує. Ми вирішили, то Сесил.

— Сесил?

— Сесил Джейкобс. Він уже нас налякав один раз сьогодні увечері, й ми подумали, то знову він. Закутався у простирадло. За найкращий костюм давали четвертак у нагороду. Не знаю, хто його виграв...

— Де ви були, коли вирішили, що то Сесил?

— Недалеко від шкільного двору. Я йому щось крикнула...

— Ти кричала? Що саме?

— «Сесил Джейкобс — мокра курка», здається. Але ми нічо' не почули, тоді Джемі загорлав «привіт» або що, дуже голосно, так що і мертвий прокинувся б...

— Хвилиночку, Скауте,— перебив містер Тейт.— Містере Фінч, ви їх чули?

Атикус сказав, що ні. Він слухав радіо. Тітка Александра слухала свій приймач у себе в кімнаті. Він пам'ятає, бо вона попросила його трохи приглушити звук, щоб не заважати їй.

— Я завжди надто гучно вмикаю радіо,— усміхнувся він.

— Цікаво, чи сусіди щось чули...— замислився містер Тейт.

— Сумніваюся, Геку. Більшість із них слухають радіо або рано лягають спати. Можливо, Моді Аткінсон ще не лягла, але я не певен.

— Продовжуй, Скауте,— попросив містер Тейт.

— Так от, коли Джемі закричав, ми пішли далі. Містере Тейт, я була затиснута у своєму костюмі, але тоді вже і мені стало чути. Оті кроки. Він ішов, коли ми ішли, і зупинявся, коли ми зупинялися. Джемі сказав, що бачить мене, бо місіс Креншо намастила мій костюм якоюсь світляною фарбою. Я була свининою.

— Що-що? — здивувався містер Тейт.

Атикус пояснив йому, яку я грала роль і якої форми мала костюм.

— Бачили б ви її, коли вона увійшла! Від усієї конструкції залишилася зібгана маса.

Містер Тейт потер підборіддя.

— А я ніяк зрозуміти не міг, що це на ньому за відмітини. Рукава геть усі в маленьких дірочках. І на руках два-три проколи такого самого розміру, як дірочки. Покажіть мені, будь-ласка, оту штуку, сер.

Атикус приніс рештки мого костюму. Містер Тейт покрутив його в руках і розігнув, щоб мати уявлення про його первісну форму.

— Схоже, ця штуkenція врятувала їй життя,— промовив він.— Погляньте.

Він тицьнув своїм довгим пальцем. На темному дроті виділася свіжа блискуча зазублина.

— Боб Юел не жартував,— пробурмотів містер Тейт.

— Він збожеволів,— відгукнувся Атикус.

— Не хотілося б вам перечити, містере Фінч, але він не божевільний. Просто мерзенна падлюка. Паскудний скунс, який напився для хоробрості, щоб убити дітлахів. Виступити відкрито проти вас він би не насмілився.

Атикус похитав головою.

— Не можу уявити людини, яка б...

— Містере Фінч, є люди, яких слід убивати, перш ніж привітатися. Та навіть і тоді на них шкода кулю витратити. Юел саме з таких.

— Я вважав, що він відвів душу, коли погрожував мені. Та й узагалі я гадав, що він схоче розрахуватися зі мною особисто,— сказав Атикус.

— У нього вистачило духу дошкуляти нещасній негрятяці, вистачило духу дошкулити судді Тейлору, коли він гадав, що судді немає вдома, і ви припускали, що він виступить проти вас серед білого дня? — містер Тейт зітхнув.— Гарзд, рухаємося далі. Скауте, ви почули, що він іде за вами...

— Так, сер. Коли ми опинилися під деревом...

— А як ви про це дізналися? Там же було темно — хоч в око стрель.

— Я була боса, а Джемі сказав, що земля під деревом завжди холодніша.

— Доведеться узяти його своїм заступником. Продовжуй.

— І тут мене раптом хтось як ухопить і давай м'яти мій костюм... здається, я впала на землю... чула якусь колотнечу під деревом, ніби... когось жбурнули об стовбур, такий був

звук. Джемі мене знайшов і почав тягти до дороги. Хтось... містер Юел збив його з ніг. Вони там ще билися, а потім отой жажливий хруст — і Джемі як зойкне...

Я замовкла. Це ж була рука Джемі!

— Так от, Джемі зойкнув, і більше я його не чула, а потім... містер Юел хотів мене задушити до смерті... потім хтось збив його з ніг. Напевне, то Джемі підвівся. Більше я нічого не знаю...

— А далі? — гостро подивися на мене містер Тейт.

— Хтось там човгав і хрипів... і так кашляв, що мало не вмер. Я була подумала, що то Джемі, але він так не кашляє, і тоді я почала його шукати на землі. Подумала, що це Атикус прийшов нам на допомогу, але знесилився...

— І хто ж то був?

— Та от же він, містере Тейт, він сам може сказати вам, як його звати.

Промовивши ці слова, я мало не показала пальцем на чоловіка у кутку, але похапцем опустила руку, щоб Атикус не насварив мене. Показувати на людей пальцем нечемно.

Чоловік і далі тулився до стінки. Коли я увійшла до кімнати, він так і стояв, прихилившись до стіни і схрестивши руки на грудях. Коли я на нього показала, він опустив руки і притиснув долоні до стіни. Руки у нього були білі-білі, хворобливо білі, ніби сонця ніколи не бачили, і вони дуже вирізнялися своєю білістю на тьмяно-кремових шпалерах у затемненій спальні Джемі.

Я перевела погляд з його рук на замазані піском штани кольору хакі; очі мої охопили всю його кощаву постать у розірваній бавовняній сорочці. Обличчя в нього було так само біле, як і руки, тільки випнуте підборіддя вкривала легка тінь щетини. Щоки у нього були худі та впалі; рот широкий; на скронях невеличкі, ледь помітні ямки, а його сірі очі були

такі безбарвні, що він мені видався сліпим. Волосся на голові було якесь неживе, тонке, схоже на пушок.

Коли я вказала на нього, долоні його зсунулися, залишаючи по собі масні смужки від поту, і він запахав великі пальці за ремінь. Його якось дивно пересмикнуло, ніби він почув скрегіт металу по склу, але я не зводила з нього зачудованих очей, і напруження помалу зникло з його обличчя. Губи його розтяглися у несміливу усмішку, і тут образ нашого сусіди якось розплався, бо на очах у мене раптом виступили сльози.

— Привіт, Примаро,— сказала я.

— «Містере Артуре», доню,— м'яко виправив мене Атикус.— Джін-Луїзо, це містер Артур Редді. А тебе, гадаю, він уже знає.

Якщо Атикус може спокійно представляти мене Примарі Редді в таку хвилину... що ж, Атикус є Атикус.

Примара побачив, як я мимоволі сіпнула до ліжка, де спав Джемі, тому що та сама несмілива усмішка з'явилася на його губах. Я спалахнула від ніяковості й удала, що просто поправляю простирало.

— Обережно, не чіпай його,— застеріг Атикус.

Містер Гек Тейт дуже пильно розглядав Примару крізь свої рогові окуляри. Він хотів був заговорити, але тут з пердпокою увійшов лікар Рейнольдс.

— Усі геть,— наказав він.— Добривечір, Артуре, не помітив тебе, коли був тут раніше.

Лікар Рейнольдс говорив так само легко й невимушено, як і ступав, немов казав таке щовчора, і це мене приголомшило ще більше, ніж те, що я перебуваю в одній кімнаті з Примарою Редді. Власне... навіть Примара Редді іноді хворіє, подумала я. Хоча хто його знає?

Лікар Рейнольдс приніс великий пакунок, загорнутий у газету. Він поклав його на стіл Джемі та скинув піджак.

— Тепер ти вже задоволена, так? Розкажу тобі, звідки я знав. Коли я спробував оглянути його, він мене добряче копнув. Довелося дати йому чималеньку дозу заспокійливого,

в іншому разі він не дав би до себе доторкнутися. А тепер геть звідси! — сказав він мені.

— Е-е-е,— Атикус подивився на Примару.— Геку, ходімо на веранду. Там купа стільців, і ще доволі тепло.

Я здивувалася, чому Атикус запрошує нас на веранду, а не до вітальні, а потім зрозуміла. У вітальні світло надто яскраве.

Ми вервечкою посунули з кімнати, спершу містер Тейт,— Атикус чекав у дверях, щоб вийти перед ним. А потім передумав і пропустив містера Тейта уперед.

Люди мають звичку робити буденні речі у найдивовижніших обставинах. Не стала винятком і я.

— Ходімо, містере Артуре,— почула я власний голос.— Ви ж не дуже добре знаєте наш будинок. Я проведу вас на веранду, сер.

Він подивився на мене і кивнув.

Я повела його через передпокій і повз вітальню.

— Прошу, сідайте, містере Артуре. Це крісло-гойдалка дуже приємне і зручне.

Ніби ожили мої омріяні фантазії: він сидить на веранді... пречудова стоїть погода, правда ж, містере Артуре?

Так, погода стоїть пречудова. З відчуттям якоїсь нереальності я підвела його до стільця якнайдалі від Атикуса й містера Тейта. Туди світло не падало. В темряві Примара почуватиметься затишніше.

Атикус сидів у кріслі-гойдалці, а містер Тейт — на стільці поруч із ним. Світло з вікон вітальні падало просто на них. Я вмостилася біля Примари.

— Отже, Геку,— почав Атикус,— гадаю, нам слід... Господи, я втрачаю пам'ять...— він зсунув окуляри на лоба і притиснув пальці до очей.— Джемі ще не виповнилося тринадцятьох... чи вже виповнилося — не

можу пригадати. Так чи так, цим займеться окружний суд...

— Чим, містере Фінч? — містер Тейт випростав ноги і гойднувся вперед.

— Зрозуміло, що це чистісінький самозахист, але мені треба буде піти в контору і переглянути...

— Містере Фінч, ви що, думаєте, ніби Боба Юела убив Джемі? Ви так вважаєте?

— Ви ж чули, що розповіла Скаут, які тут можуть бути сумніви? Вона сказала, що Джемі підвівся і відірвав його від неї — він, напевне, в темряві якось підібрав Юелів ніж... ми це завтра з'ясуємо.

— Міс-те-ре Фінч, облиште,— сказав містер Тейт.— Джемі й не думав устромляти ніж у Боба Юела.

Атикус помовчав якусь хвилю. Подивився на містера Тейта, ніби оцінюючи його слова. А потім похитав головою.

— Геку, це дуже шляхетно з вашого боку, і я знаю, ви це робите від щирого серця, але навіть не розпочинайте нічого такого.

Містер Тейт підвівся і підійшов до краю веранди. Сплюнув у кущі, потім запхав руки в кишені й повернувся обличчям до Атикуса.

— Чого саме? — спитав він.

— Вибачте, якщо я був різкий, Геку,— просто сказав Атикус,— але ніхто нічого не замовчуватиме. Я так не живу.

— Ніхто і не збирається нічого замовчувати, містере Фінч.

Містер Тейт говорив спокійно, але чоботища його так міцно вчавилися у мостини веранди, аж ніби вросли туди. Між батьком і шерифом відбувалося якесь дивовижне змагання, сутності якого я не розуміла.

Тепер прийшла черга Атикуса підвестися і підійти до краю веранди. Він відкашлявся і сплюнув у двір. Потім закрив руки в кишені й повернувся обличчям до містера Тейта.

— Геку, ви цього не висловили, але я знаю, про що ви думаете. Дякую вам за це. Джін-Луїзо, — звернувся він до мене, — ти говорила, що Джемі відірвав містера Юсла від тебе?

— Так, сер, принаймні я так подумала... Я...

— От бачите, Геку? Дякую вам від усього серця, але я не хочу, щоб мій хлопчик починав життя з таким тягарем. Найкращий спосіб очистити повітря — це нічого не приховувати. Нехай люди все знають і роблять висновки. Я не хочу, щоб він зростав, а в нього за спиною перешіптувалися, не хочу, щоб казали: «А, Джемі Фінч... отой, чий татусь виклав цілий сток, аби його витягти». Що скоріше ми через усе пройдемо, то краще.

— Містере Фінч, — незворушно промовив містер Тейт, — Боб Юсл напорвся на власного ножа. І загинув.

Атикус пішов у куток веранди. Подивився на лозу гліцинії. Кожен з них, подумала я, упертий по-своєму. Цікаво, хто поступиться перший. Упертість Атикуса була спокійна й непоказна, але певним чином він був так само затятий, як Каннігеми. Упертість містера Тейта була невгамовна і пряма, але не менша за батькову.

— Геку, — Атикус стояв до нього спиною, — якщо цю справу замовчать, це означатиме ніщо інше, як відмову від тих принципів, на яких я намагався виростити Джемі. Іноді мені здається, що я геть кепський батько, але я — все, що вони мають. Перш ніж дивитися на когось, Джемі дивиться на мене, і я намагався жити так, щоб і собі у відповідь дивитися йому прямо в очі... Якщо ж я допущу щось таке, я не зможу дивитися йому в очі чесно, і в той день, коли не зможу, я знатиму, що втратив сина. Я не

хочу втрачати його та Скаута, тому що вони — все, що я маю.

— Містер Фінч,— чоботи містера Тейта і далі вчавлювалися у веранду,— Боб Юел напоровся на власний ніж. Я можу це довести.

Атикус різко обернувся. Руки його у кишенях стиснулися в кулаки.

— Геску, чому ви не хочете мене зрозуміти? Ви теж маєте дітей, але я старший за вас. Коли мої виростуть, я вже буду старий, якщо взагалі — буду, але тепер... якщо вони не довірятимуть мені, вони не довірятимуть нікому. Джемі та Скаут знають, що сталося. Якщо вони почують, що я розповідатиму по місту, ніби сталося щось зовсім інше,— Геску, я їх втрачу. Я не можу бути на людях одним, а у себе вдома — іншим.

Містер Тейт покачався на закаблуках і терпляче промовив:

— Він жбурнув Джемі на землю, перечепився через корінь дуба і — дивіться, я вам зараз покажу.

Містер Тейт поліз у бокову кишеню і витяг звідти довгий пружинний ніж. У цю мить у дверях показався лікар Рейнольдс.

— Цей сучий... небіжчик лежить отам під деревом, лікарю, у шкільному дворі. Маєте ліхтарик? Краще візьміть мій.

— Я можу під'їхати на своїй машині й посвітити фарами,— сказав лікар Рейнольдс, але ліхтарик узяв.— З Джемі все гаразд. Він, сподіваюся, не прокинеться до ранку, тож не хвилюйтеся. Це той ніж, яким його убили, Геску?

— Ні, сер, той ще у ньому. Судячи з рукоятки, то кухонний ніж. Кен уже має бути там з катафалком, лікарю. Добраніч.

Містер Тейт розгорнув пружинного ножа.

— Сталося от що...

Тримаючи ніж у руці, він удав, що перечепився, гойднувся вперед і виставив перед собою ліву руку.

— Тепер бачите? Заколовся сам, ніж устромився між ребер. Упав на нього всім тілом.

Містер Тейт згорнув ножа і заховав його назад до кишені.

— Скауту всього вісім років,— сказав він.— Вона занадто перелякалася, щоб зрозуміти, що до чого.

— Не дуже-то на це покладайтесь,— похмуро відповів Атикус.

— Я ж не кажу, що вона все вигадала, я кажу, що вона просто сильно перестрашилася, щоб тямити, що саме сталося. Там було дуже темно, нічого не було видно. Тільки людина, добре призначена до темряви, могла б дати надійні свідчення...

— Я на це не піду,— тихо промовив Атикус.

— *На Бога, містере Фінч, та не про Джемі я турбуюся!*

Містер Тейт так сильно гупнув чоботом по мостинах веранди, що у спальні міс Моді загорілося світло. Й у міс Стефані Крофорда загорілося світло. Атикус і містер Тейт поглянули на той бік вулиці, а потім один на одного. Вони чекали.

Коли містер Тейт заговорив, його було ледь чути.

— Містере Фінч, мені неприємно з вами сваритися, коли ви в такому стані. На вас сьогодні таке звалилося, що не дай Боже нікому. Як ви ще самі не злягли, гадки не маю, але розумію, що зараз ви просто не в змозі взяти до тям прості речі, проте нам треба все вирішити нині, бо завтра буде вже запізно. Боб Юел знайшов кухонний ніж у себе на звалищі.

Містер Тейт додав, що Атикус не наважиться твердити, ніби хлопчик такої статури, як Джемі, та ще й зі зламаною рукою, мав би достатньо сили в суцільній темряві схопити й зарізати дорослого чоловіка.

— Гесу,— різко перебив його Атикус,— а що це за пружинний ніж, яким ви розмахували? Де ви його узяли?

— Відібрав у одного п'яниці,— спокійно відповів містер Тейт.

Я намагалася пригадати. Містер Юел схопив мене... потім упав на землю... напевне, то Джемі підвівся. Принаймні я подумала...

— Гесу?

— Кажу ж — відібрав його сьогодні в одного п'яниці в середмісті. Юел, вочевидь, знайшов отой кухонний ніж десь на звалищі. Нагострив його і вичікував... просто вичікував.

Атикус підійшов до гойдалки і сів. Руки його безсило звисали між колін. Очі втупилися у підлогу. Він рухався так само уповільнено, як тієї ночі перед в'язницею, коли мені здавалося, що він цілу вічність згортає свою газету і кидає її на стілець.

Містер Тейт неквапно походив по веранді. Ступав він важко.

— Тут вирішуєте не ви, містере Фінч, а я і тільки я. Я вирішую і я несу відповідальність. Навіть якщо ви бачите це не так, як я, зробити тут ви нічого не можете. А якщо спробуєте, я скажу вам в обличчя при всіх, що ви брешете. Ваш син не вбивав Боба Юела,— виразно мовив він,— і близько того не хотів, і вам тепер це відомо. Хотів він тільки одного: щасливо дістатися додому разом із сестрою.

Містер Тейт припинив міряти кроками веранду. Зупинився перед Атикусом, спиною до нас.

— Я, може, не дуже гарна людина, сер, але я — шериф округу Мейком. Живу в цьому місті все життя, а мені скоро сорок три. Знаю все, що тут трапилося ще до мого народження. Нещодавно в нас загинув один ні в чому не винний молодий негр, і тепер чоловік, відповідальний за його смерть,

мертвий. Нехай мертві ховають своїх мерців, містере Фінч. Нехай мертві ховають своїх мерців.

Містер Тейт підійшов до гойдалки й узяв свого капелюха. Той лежав біля Атикуса. Пригладивши чуба, містер Тейт надягнув капелюха.

— Я ще ніколи не чув, що намагатися за всяку ціну попередити злочин — протизаконно для громадянина, а саме це він і зробив, та, можливо, ви скажете, що мій обов'язок — сповістити про це все місто, а не замовчувати справу. Знаєте, що тоді почнеться? Всі мейкомські пані, включно з моєю дружиною, помчать як навіжені до нього додому частувати своїми досконалыми ласощами. А на мою думку, містере Фінч, узяти цього чоловіка, який зробив вам і всьому місту безцінну послугу, і витягти його, такого скромного й не-сміливого, на публіку, — це, на мою думку, гріх. Це гріх, і я не хочу, щоб він упав на мою голову. Якби то був хтось інший — то геть інакша справа. Але не цей чоловік, містере Фінч.

Містер Тейт намагався носакон свого чобота прокрутити дірку в підлозі. Він смикнув себе за ніс, потім розтер собі ліву руку.

— Може, я нічого собою не являю, містере Фінч, але я — шериф округу Мейком, і Боб Юел напорвся на власного ножа. Добраніч, сер.

Містер Тейт прогупав сходами і широким кроком перетнув подвір'я. Грюкнули дверцята машини, і він від'їхав.

Атикус довго сидів, не підводячи очей з підлоги. Нарешті він звів голову і мовив:

— Скауте, містер Юел упав на свого ножа. Ти це добре затимила?

Вигляд він мав такий, ніби його слід було підбадьорити. Я підбігла, обняла його і міцно поцілувала.

— Так, сер, затирила,— заспокоїла я його.— Містер Тейт має рацію.

Атикус відсторонився і поглянув на мене:

— Ти про що?

— Ну, це як убити пересмішника, так?

Атикус зарився обличчям у моє волосся і потерся об нього. Потім підвівся і пройшов через веранду в затінену частину. Він знову ступав енергійно та пружно. Перш ніж увійти в будинок, він зупинився перед Примарою Редлі.

— Дякую за моїх дітей, Артуре,— сказав він.

Примара Редлі важко звівся на ноги, і світло з вітальні блиснуло на його спітнілому чолі. Він ступав непевно, ніби не знав, як поведуться його руки й ноги, доторкнувшись до якихось речей. У нього знову почався жахливий напад хрипкого кашля, і його так трусило, що він удруге змушений був сісти. З бокової кишені він витяг носовичка і кашляв у нього. Потім обтер собі чоло.

Я так звикла до його постійної відсутності, що ніяк не могла повірити, що він сидить тут весь час поруч, справжній. Він ще не зронив ані звука.

Ще раз він звівся на ноги. Подивився на мене і кивнув у бік вхідних дверей.

— Ви б хотіли попрощатися з Джемі, правильно, містере Артуре? Ходімо.

Я провела його передпокоюм. Тітка Александра сиділа біля ліжка Джемі.

— Заходьте, Артуре,— сказала вона.— Він ще спить. Лікар Рейнольдс дав йому дуже сильне снодійне. Джін-Луїзо, твій тато у вітальні?

— Так, мем, гадаю, що так.

— Піду перемовляюся з ним. Лікар Рейнольдс залишив якісь...— її голос затих десь удааліні.

Примара відійшов у куток кімнати і стояв там, витягуючи підборіддя, дивлячись здалеку на Джемі. Я узяла його за руку — вона була несподівано тепла, хоч і така біла,— і легенько потягла. Він дозволив мені підвести його до ліжка Джемі.

Лікар Рейнольдс спорудив щось на кшталт намету над рукою Джемі — мабуть, щоб її не торкалася ковдра, і Примара нахилився й зазирнув під низ. На обличчі у нього з'явився вираз ніякової цікавості, ніби він ніколи не бачив хлопчика. Рот у нього трошечки розтулився, і він озирнув Джемі з голови до ніг. Примара підняв був руку, але тут-таки й опустил.

— Можете погладити його, містере Артуре, він спить. Якби не спав, то нізащо не дався б... — пояснювала я. — Не бійтеся.

Рука Примари сторожко застигла над головою Джемі.

— Не бійтеся, сер, він спить.

Рука його легенько торкнулася волосся Джемі.

Я починала розуміти мову його жестів. Він стиснув мою руку, і це означало, що він хоче піти.

Я провела його на веранду, і там його несміливі кроки завмерли. Він і далі тримав мене за руку і, схоже, не збирався відпускати.

— Ти відведеш мене додому?

Він це майже прошепотів, і голос був як у дитини, що боїться темряви.

Я поставила ногу на верхню сходинку і зупинилася. Я могла водити його за руку по нашому будинку, але вести отак до їхнього — нізащо.

— Містере Артуре, зігніть свою руку — отак. Тепер добре, сер.

Я узяла його попід руку.

Йому довелося трохи нахилитися, щоб мені було зручно, але якщо міс Стефані Крофорд підглядає зі свого горішнього вікна, вона побачить, що Артур Редлі проводить мене вулицею, як то годиться справжньому джентльмену.

Ми дійшли до ліхтаря на розі, і я пригадала, скільки разів Ділл стояв тут, обіймаючи товстий стовп, і вдивлявся, вичікував, сподівався. Я пригадала, скільки разів ми з Джемі ходили цією

дорогою, але у хвіртку Редлі я заходила тільки вдарте в житті. Ми з Примарою піднялися сходами на веранду. Пальці його намацали клямку. Він обережно вивільнив мою руку, відчинив двері, увійшов у будинок і зачинив по собі двері. Більше я його ніколи не бачила.

Сусіди приносять їжу, коли в домі хтось умирає, дарують квіти, коли хтось хворіє, і всілякі дрібнички поміж цим. Примара був нашим сусідою. Він подарував нам двох ляльок з мила, кілька монеток на щастя — і наше життя. Але сусіди дарують щось навзаєм. Ми ніколи нічого не поклали у дупло на місце того, що забирали: ми ніколи йому нічого не подарували. І я засмутилася.

Я зібралася додому. Вуличні ліхтарі підморгували вздовж нашої вулиці, що вела до середмістя. Я ніколи не бачила нашої околиці з такого ракурсу. Он будинок міс Моді, он будинок міс Стефані Крофорда, там — наша домівка, мені видно гойдалку на веранді, зате будинок міс Рейчел майже затулений. Навіть подвір'я місіс Дьюбоз було звідси видно.

Я обернулася. Ліворуч від коричневих дверей виднілося довгасте затулєне вікно. Я підійшла до нього, стала там і подивилася на вулицю. Вдень, подумала я, звідси видно навіть пошту.

Вдень... і ніч у моїй уяві відступила. Стояв день, і по сусідству всі метушилися. Міс Стефані Крофорда переходила вулицю, щоб переповісти міс Рейчел найсвіжіші плітки. Міс Моді схилилася над своїми азаліями. Літо, і двоє дітей мчать стрімголов назустріч чоловікові, що показався вдалині. Чоловік махає рукою, і діти біжать до нього наввипередки.

Досі літо, і діти підходять ближче.хлопчик понуро плентається тротуаром, тягнучи за собою вудочку. Чоловік стоїть і чекає, узявши руки в боки. Літо, і діти граються у себе на подвір'ї з приятелем, розігруючи якусь дивовижну виставу власного винаходу.

Осінь, і діти б'ються на вулиці перед будинком місіс Дьюбоз. Хлопчик допомагає дівчинці підвестися, і вони рушають додому. Осінь, і діти бігають вулицею до школи і назад, й у них на обличчях то радість, то журба. Вони зупиняються біля дуба, зачудовані, збентежені, настрахані.

Зима, і діти тремтять біля воріт, на тлі охопленого пожежею будинку. Зима, і чоловік виходить на середину вулиці, впускає свої окуляри і стріляє в собаку.

Літо, і Примара бачить, як у його дітей розбиваються серця. Знову осінь, і Примарині діти потребують його допомоги.

Атикус мав рацію. Колись він сказав, що не можна зрозуміти людину, поки не влізеш у її шкуру. Мені вистачило постояти на веранді у Редлі.

Світло ліхтарів миготіло у дощовій мжичці. Ідучи додому, я почувалася дуже старою, та коли я скосила очі й побачила на кінчику носа крихітні затуманені краплинки, у мене закрутилася голова, і я припинила дивитися скоса. Ідучи додому, я думала, скільки мені доведеться розказати завтра Джемі. Він буде казиритися, що все прогавив, і довго не розмовлятиме зі мною. Ідучи додому, я думала, що ми з Джемі виростемо, але нам уже мало що залишилося вивчити, хіба що алгебру.

Я піднялася сходами до нашого будинку. Тітка Александра вже пішла спати, й у кімнаті Атикуса було темно. Піду подивлюся, може, Джемі вже отямився. Атикус був у кімнаті Джемі, сидів біля ліжка. Читав якусь книжку.

— Джемі не отямився?

— Міцно спить. Він не прокинеться до ранку.

— А-а. А ти сидітимеш біля нього?

— Посиджу якусь часину. Іди спати, Скауте. У тебе був непростий день.

— Може, я побуду тут трохи з тобою?

— Якщо хочеш,— дозволив Атикус. Було вже, напевне, по опівночі, й мене приємно здивувала його поступливість. Проте він виявився мудріший за мене: щойно я всілася, мене потягло у сон.

— Ти що читаєш? — спитала я.

Атикус подивився на обкладинку.

— Якусь із книжок Джемі. Називається «Сірий привид».

Мені раптом розхотілося спати.

— А чого ти її обрав?

— Не знаю, доню. Просто узяв навмання. Таку, що я її не читав,— пояснив він.

— Почитай уголос, Атикусе, будь ласка. Там дуже страшно.

— Ні,— відповів він.— Досить із тебе на сьогодні страхів.

Це надто...

— Атикусе, мені не було страшно.

Він звів брови, але я наполягала:

— Принаймні не було страшно, поки я не почала розповідати містеру Тейту. І Джемі не злякався. Я спитала його, і він сказав: ні. І взагалі, по-справжньому страшно буває тільки в книжках.

Атикус хотів щось мовити, але передумав. Розгорнув книжку на першій сторінці. Я підсунулася до нього ближче і поклала голову йому на коліна. Він відкашлявся і почав.

— Секатарі Гокінс. «Сірий привид». Розділ перший...

Я боролася зі сном, але дощ був такий лагідний, а кімната така тепла, а татів голос такий тихий, а його коліно таке зручне, що я заснула.

Не минуло, здається, і хвилини, як він злегка підштовхнув мене ногою. Потім підняв мене на ноги і відвів до моєї кімнати.

— Я чула кожне твоє слово,— бурмотіла я,— і зовсім я не спала, там про корабель, і Трипалого Фреда, і стонерівського хлопця...

Атикус розстібнув гачки на моєму комбінезоні, притулив мене до себе і стягнув комбінезон. Однією рукою він тримав мене, другою діставав мою піжаму.

— Ну от, а вони всі думали, то стонерівський хлопець робить розгардіяш у них у клубі, розливає усюди чорнила, а ще...

Він всадовив мене на ліжку. Потім уклав на нього мої ноги і вкрив ковдрою.

— І вони ловили його, але не могли упіймати, бо не знали, який він зовні, а ще, Атикусе, коли вони його нарешті побачили, виявилося, він нічого того не робив... Атикусе, він був дуже добрий...

Він підтягнув ковдру мені під саме підборіддя і гарненько її підіткнув.

— Як і більшість, людей, Скауте, коли починаєш їх розуміти.

Він вимкнув світло і пішов до кімнати Джемі. Він проведе там цілу ніч і буде там, коли Джемі прокинеться вранці.

УДК 821.111–311.1

ББК 84.7 США

Л 55

Лі Г.

Л 55 Вбити пересмішника : Роман / Гарпер Лі ; Пер. з англ. Тетяни Нєкряч. — К. : КМ Publishing, 2015. — 384 с.

Роман Гарпер Лі «Вбити пересмішника», опублікований у 1960 році, отримав Пуліцерівську премію. Він мав беззастережний успіх і одразу ж став класикою сучасної американської літератури. Роман базується як на особистих спостереженнях авторки за своєю родиною та сусідами, так і на події, що відбулася у її рідному місті в 1936 році, коли їй самій було десять. Роман відзначається душевністю і гумором, хоча й піднімає серйозні питання насильства і расової нерівності.

Літературно-художнє видання

Гарпер Лі

ВБИТИ ПЕРЕСМІШНИКА

Роман

Імпринт «КМ Publishing» належить

ТОВ «Компанія ОСМА»

04077, Київ, вул. Дніпроводська, 1-А, офіс 45

сл. пошта: info@kmbooks.com.ua, www.kmbooks.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників, розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4796 від 27.11.2014

Формат 84×108/32

Умов. друк. арк. 20,16. Обл.-вид. арк. 14,2

Замовлення 15-338.

Відруковано на ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4

У світі продано понад
40 мільйонів примірників

Перекладено більш як
на 40 мов

Роман Гарпер Лі «Вбити пересмішника», опублікований у 1960 році, отримав Пуліцерівську премію. Він мав беззастережний успіх і одразу ж став класикою сучасної американської літератури. Роман базується як на особистих спостереженнях авторки за своєю родиною та сусідами, так і на події, що відбулася у її рідному місті в 1936 році, коли їй самій було десять. Роман відзначається душевністю і гумором, хоча й піднімає серйозні питання насильства і расової нерівності.

Читайте також

«Іди, вартового постав»

Минуло понад півстоліття після шаленого успіху роману «Вбити пересмішника», коли в архівах видавництва, яке опублікувало начебто єдиний роман Гарпер Лі, відшукався манускрипт «Іди, вартового постав». Ті самі герої, тільки старші на двадцять років, нарешті розкриють таємниці, які так і лишилися за лаштунками «Вбити пересмішника».

ISBN 978-966-923-028-7

9 789669 230287